تورکش دونیاسیندن

ئەزىزوۋ قاسىم

ئۇرۇش ۋە قوماندان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ۋەلى
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: رىزۋان قادىر

ئۇرۇش ۋە قوماندان
ئەزىزۇۋ قاسىم

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جيەنجۈك كوچىسى 54-NO)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتر 1/32
باسما تاۋىقى: 8 قىستۇرما ۋاراقى: 4
1993 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
1994 - يىل 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 2050 — 1
ISBN 7-228-02708-6/K·283
باھاسى: 5.00 يۈەن

ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

ئەزىزوۋ قاسىم 1926 - يىلى 11 - ئايدا ئاتۇشتىكى بىر دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، دۆربىلجىن ناھىيىسىدە باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئاۋۋال ئۈرۈمچى دارىلمۇئەللىمىنى، كېيىن خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىنىڭ ئۈرۈمچى شۆبىسىدە ئوقۇغان. ئازادلىقتىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى نەنجىڭ ھەربىي شۆيۈەنىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانلارنى تەربىيىلەش - يېتىشتۈرۈش فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن.

ئازادلىقتىن ئىلگىرى، ئەزىزوۋ قاسىم گومىنداڭغا قارشى ئىلغار تەشكىلاتقا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن، 1945 - يىلى گومىنداڭ تەرىپىدىن تۇرمىگە تاشلانغان. 1946 - يىلى تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئۇيۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە قاتناشقان.

ئەزىزوۋ قاسىم ئارمىيىدە پەيجاڭ، لىيەنجاڭ، گارنىزون باشلىقى، تۇەن شتاب باشلىقى، 5 - جۇن تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، مۇئاۋىن تۇەنجاڭ، تۇەنجاڭ، شىنجاڭ ھەربىي رايونى پىيادە ئەسكەرلەر مەكتىپىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قۇمۇل شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قۇمۇل ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئۈرۈمچى قىسىملىرىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 6 -، 7 - ۋە 8 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشمىنىڭ ئەزاسى بولغان.

ئەزىزۇ قاسىمنىڭ يېزىقچىلىققا بولغان ھەۋىسى كىچىك ۋاقتىدىن باشلانغان. ئۇ، ئۆتمۈشتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ چېرىكلىكىنى پاش قىلىپ، خەلقنىڭ كۈرەش ئىرادىسىگە ئىلھام بېرىدىغان كۆپلىگەن شېئىرلارنى يازغانىدى. ئازادلىقتىن كېيىن، ئۇ كۆپلىگەن شېئىر ۋە ئەسەرلەرنى يېزىپ، كەڭ كىتابخانلارغا تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭ شېئىرلار توپلىمى «قىلىچ» 1986 - يىلى 4 - ئايدا مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. «مارشال ئىلھامى» دېگەن ئەسىلىمىسى 1984 - يىلى 5 - ئايدا شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. ئاپتور ھازىر «قىساس خەنجىرى» ناملىق ئەسىرى ئۈستىدە ئىشلىمەكتە.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئۇرۇش ۋە ھەربىي قورالىلارنىڭ
تەرەققىياتى 1
1 - بۆلۈم ئۇرۇش توغرىسىدا ئومۇمىي چۈشەنچە ... 3
2 - بۆلۈم قۇلدارلىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە
ھەربىي قوراللار 8
3 - بۆلۈم فېئودالىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە
ھەربىي قوراللار 16
4 - بۆلۈم كاپىتالىزم تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە
ھەربىي قوراللار 23
5 - بۆلۈم جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى ئۇرۇش
ۋە ھەربىي قوراللار 33
ئىككىنچى باب سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي ئىشلار
دەستۇرى» 51
1 - بۆلۈم قەيسەر قوماندان — سوۋېت 51
2 - بۆلۈم «سوۋېتنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» ... 56
3 - بۆلۈم ھۇجۇم پىلانى مەسىلىسى 58
4 - بۆلۈم يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىش 60
5 - بۆلۈم ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش 62
6 - بۆلۈم ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىغا ئەھمىيەت
بېرىش 63

7 - بۆلۈم مەملىكتىمىزنىڭ قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن ئۇچ مەشھۇر ھەربىي سەركەردىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش 69
ئۇچىنچى باب تارىختىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەربىي ستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى 74
1 - بۆلۈم قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋەزىيىتى 75
2 - بۆلۈم قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ھەربىي تەشكىلات 77
3 - بۆلۈم يۇرۇش ھالىتىدىكى قوشۇننىڭ نامى..... 48
4 - بۆلۈم ھەربىي تەشكىلاتلار، ھەربىي ئۇنۋان - دەرىجىلەر 96
5 - بۆلۈم ھەربىي قوراللار 102
تۆتىنچى باب ئۇرۇش ھىيلە بىلەن بولىدۇ 112
1 - بۆلۈم غالىب كېلىش ئامالى 112
2 - بۆلۈم قايمۇقتۇرۇش ئامالى 122
3 - بۆلۈم ھۇجۇم قىلىش ئامالى 136
4 - بۆلۈم ئۇستاتىلىق ئامالى 166
5 - بۆلۈم يېڭىلدۇرۇش ئامالى 180
بەشىنچى باب قوماندان ۋە ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش سەنئىتى 199
1 - بۆلۈم قوماندان 199
2 - بۆلۈم قوماندان تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ماھىر بولۇشى لازىم 204
3 - بۆلۈم ھەربىي پەن - تېخنىكىنىڭ زامانىۋىلىشىشى ۋە قوماندان 213
4 - بۆلۈم قوماندان ئۇرۇشنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا تەتقىق قىلىشى كېرەك 232

5 - بۆلۈم قوماندان ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشتا
ئومۇمىي ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىشى كېرەك 238
6 - بۆلۈم قوماندانىنىڭ ئەسكەر ئۆگىتىش
سەنئىتى 244

بىرىنچى باب
ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللارنىڭ تەرەققىياتى

ئىپتىدائىي جەمئىيەت ئىنسانلار تارىخىدىكى ئەڭ دەسلەپكى ئىجتىمائىي فورماتسىيە، ئۇ ئىپتىدائىي ئادەملەر توپى ۋە ئۇرۇقداشلىق كوممۇنىسىدىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇ ھالەت تەخمىنەن 2 مىليون يىل داۋام قىلغان.

ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ يىمىرىلگەن ۋاقتى قەدىمكى مىسىر ۋە غەربىي ـ جەنۇبىي ئاسىيادا تەخمىنەن مىلادىدىن 3000 يىل ئىلگىرىكى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. مەملىكىتىمىزدە بولسا، تەخمىنەن مىلادىدىن 2000 يىل ئىلگىرىكى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ.

ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىدىكى سەۋىيىسى ئىنتايىن تۆۋەن بولغانلىقتىن، جەمئىيەت تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولدى. لېكىن ئىپتىدائىي جەمئىيەت يەنىلا تەدرىجىي ھالدا تەرەققىي قىلىپ، ئىنسانلار كونا تاش قورال دەۋرىدىن يېڭى تاش قورال دەۋرىگە قەدەم قويدى، ئۇلار ئوقيا ۋە ساپال قاچىلارنى ئىشلەپ چىقاردى. ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتىنىڭ ۋە ئالماشتۇرۇشنىڭ تەرەققىياتى خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىكنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە كېڭىيىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

گىشىلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى ئۆز تۇرمۇشىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن قىلغان كۈرىشى ـ كەشپىياتچىلىق قىلغانلىقى، مۇلۇكچىلىكنىڭ ۋە ئالماشتۇرۇشنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، مال ـ مۇلۇككە ئىگىدارچىلىق قىلىشتىكى باراۋەرسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن ھاللىق ئائىلىلەر ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ، باشقىلارنىڭ ئەمگىكىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. ئۇلار ئەڭ دەسلەپتە ئەسىرلەرنى قۇللارغا ئايلاندۇردى. جەمئىيەت تەدرىجىي ھالدا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچى سىنىپلارغا بۆلۈندى. شۇنىڭ بىلەن ئىپتىدائىي جەمئىيەت پەيدىنپەي يىمىرىلىشكە باشلىدى، ئاخىر ئوخشاش بولمىغان شەكىللەر ئارقىلىق، قۇللۇق جەمئىيەت ئىپتىدائىي چەمئىيەتنىڭ ئورنىنى ئالدى.

قۇللۇق جەمئىيەت «قۇل ئىگىلەش تۈزۈمى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ جەمئىيەت قۇلدارلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە ئىگە بولۇشنى ئاساس قىلغان جەمئىيەت بولۇپ، قۇللۇق تۈزۈم ئىنسانىيەت تارىخىدا كىشىنى ـ كىشى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان تۇنجى تۈزۈم ئىدى.

قۇلدارلار بىلەن قۇللار قۇللۇق جەمئىيەتتىكى ئىككى ئاساسىي سىنىپ بولۇپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت جەمئىيەتتىكى ئاساسىي زىددىيەت ئىدى. قۇللارنىڭ قۇلدارغا قارشى كۈرەشلىرى قوراللىق قوزغىلاڭغا ئايلىنىپ، قۇلدارلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئۇلىنى تەۋرىتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن قۇلغا ئىگىدارلىق قىلىش تۈزۈمى ھالاكەتكە يۈزلەندى. ئۇنىڭ ئورنىغا فېئودالىزم تۈزۈم دەسسىدى.

1 - بۆلۈم ئۇرۇش ئوغرىسىدا ئومۇمىي چۈشەنچە

ئۇرۇش سىياسىيدىن ھالقىپ ئۆز مەقسىتىنى ئەملگە ئاشۇرۇش يولىدا قوللىنىلىدىغان زوراۋانلىق كۈچىنىڭ داۋاملىشىشى، ئۇ ئىنسانىيەت تارىخىدا خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك ۋە سىنىپ شەكىللەنگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى. ئۇرۇش — مىللەت بىلەن مىللەت، سىنىپ بىلەن سىنىپ، دۆلەت بىلەن دۆلەت، سىياسىي گۇرۇھ بىلەن سىياسىي گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدىكى تالاش-تارتىشنىڭ ئەڭ يۇقىرى كۆرەش شەكلى بولۇپ، سىياسىينىڭ داۋاملىشىدۇر. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇرۇش قان تۆكۈلىدىغان سىياسىيدۇر.

ئىنسانىيەتنىڭ بىر نەچچە مىڭ يىللىق ئۇرۇش تارىخىدا، ئومۇمەن ئۇرۇش دەۋرلەرنىڭ بۆلۈنۈشى بويىچە قەدىمكى زامان ئۇرۇشى ۋە ھازىرقى زامان ئۇرۇشى دەپ ئىككىگە ئايرىلىپ كەلمەكتە. قوللۇق جەمئىيەت ۋە فېئودالىق جەمئىيەتتە يۇز بەرگەن ئۇرۇشلار، مەسىلەن، قوللار بىلەن قۇلدارلار ئوتتۇرىسىدا، فېئودالار بىلەن دېھقانلار ئوتتۇرىسىدا يۇز بەرگەن ئۇرۇشلار قەدىمكى زامان ئۇرۇشى دەپ ئاتالىدى. كاپىتالىزم تەرەققىي قىلىپ جاھانگىرلىك باسقۇچىغا يەتكەن مەزگىلدىكى ئۇرۇشلار ھازىرقى زامان ئۇرۇشى دەپ ئاتالدى. مەيلى قانداق شەكىلدىكى ئۇرۇش ئىكەنلىكىدىن قەتئىينەزەر، ئۇرۇشنىڭ ھەممىسى جاھانگىرلىككە ۋە رومىكەرلىككە ۋاستىلىك ياكى بىۋاستە باغلىنىشلىق بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، لېنىن: «جاھانگىرلىك ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ مەنبەسى» دېگەنىدى.

ئۇرۇش سىياسىينىڭ داۋامى بولغاچقا، خاراكتېر جەھەتتىن

ئادالەتلىك ئۇرۇش، ئادالەتسىز ئۇرۇش دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. ئادالەتسىز ئۇرۇش تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىدۇر، ئادالەتلىك ئۇرۇش تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشتۇر. بىز ئادالەتلىك ئۇرۇشنى ياقلايمىز. ئادالەتسىز ئۇرۇشقا قارشى تۇرىمىز.

مەيلى قانداق ئۇرۇش بولمىسۇن، ئۇ، ئىنسانىيەتكە قىرغىنچىلىق، بالايىئاپەت، ئىقتىسادقا چوڭ ۋەيرانچىلىق ئېلىپ كېلىدۇ. تولۇق بولمىغان ستاتىستىكىغا قارىغاندا، مىلادىدىن 3200 يىل ئىلگىرىكى ۋاقىتتىن مىلادى 1964 - يىلغىچە بولغان 5164 يىل ئىچىدە جەمئىي 14 مىڭ 513 قېتىم چوڭ - كىچىك ئۇرۇش بولغان بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 2.81 قېتىمدىن توغرا كەلگەن. مۇشۇ مەزگىلدە ئاران 329 يىل ئۇرۇش بولماي تىنچ ئۆتكەن. بۇ ئۇرۇشلارنىڭ ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن زىيىنى ناھايىتى زور بولۇپ، جەمئىي 3 مىليارد 640 مىليون ئادەم ئۇرۇشتا ئۆلۈپ كەتكەن. زىيانغا ئۇچرىغان بايلىقنى ئالتۇنغا سۈندۈرغاندا، يەر شارىنى بىر قېتىم ئوراپ چىققىلى بولىدىغان 75 كىلومېتر كەڭلىكتە، 10 مېتر قېلىنلىقتا بىر ئالتۇن يول ياسىغىلى بولىدىكەن. 1740 - يىلدىن 1974 - يىلغىچە بولغان 234 يىل ئىچىدە 366 قېتىم ئۇرۇش بولغان بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 1.6 قېتىمدىن توغرا كەلگەن، 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى 37 يىل ئىچىدە 470 قېتىمدىن كۆپرەك قىسمەن دائىرىلىك ئۇرۇش يۈز بەرگەن بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلىغا 12.7 قېتىمدىن توغرا كەلگەن. بۇ جەرياندا ئاسىيادا 29 قېتىم، ئوتتۇرا شەرقتە ۋە شىمالىي ئافرىقىدا 26 قېتىم، ئوتتۇرا جەنۇبىي ئافرىقىدا 17 قېتىم، ئوتتۇرا جەنۇبىي ئامېرىكا قىتئەسىدە ئون قېتىم، ياۋروپادا بەش قېتىم كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇش بولغان.

هازىرغا قەدەر، دۇنيادا يۇز بەرگەن چوڭ ئۇرۇش 16 قېتىم بولۇپ، بۇ ئۇرۇشلارنىڭ ھەربىرىدە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 300 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇچ قېتىمقى ئۇرۇشتا يارىدار بولغان ۋە ئۆلگەن ئادەم سانى 1 مىليوندىن، يەنە بىر قېتىمقى ئۇرۇشتا 50 مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. يادروسىز ئۇرۇشلار كەلتۈرۈپ چىقارغان زىيان ئۇستىدە توختالغاندا، يېقىنقى بىرنەچچە ئەسىر ئىچىدە يۈز بەرگەن ئاپەت خاراكتېرلىك ئۇرۇشلارنى ئەسلەپ ئۆتۈش ــ كىشىلەرنىڭ كەلگۈسىدىكى يادروسىز ئۇرۇشلارنى بىلىۋېلىشى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى يادرو ئۇرۇشىنىڭ ئەھۋالىنى تەسەۋۋۇر قىلىشى ئۈچۈنمۇ پايدىلىق، بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇش 1618 - يىلدىن 1648 - يىلغىچە بولغان «30 يىللىق ئۇرۇش» بولۇپ، بۇنىڭدا پرۇسسىيە بىلەن پۇرتانىس ئارمىيىسى مۇققەدەس رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ كاتولىك ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ ئاخىرى غەلبە قىلدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا كۆپلىگەن جەڭلەر ئوتتۇرا ياۋروپادا بولدى، ئاز دېگەندىمۇ 6 مىليون ئادەم جېنىدىن ھۇدا بولدى. بۇ سان ئەينى ۋاقتتىكى ئوتتۇرا ياۋروپا ئاھالىسىنىڭ 40 پىرسەنتىنى، ئۇرۇشقا قاتناشقان دۆلەتلەر ئاھالىسىنىڭ 35 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئىككىنچىسى، 1914 - يىلدىن 1918 - يىلغىچە بولغان 1 - دۇنيا ئۇرۇشى، بۇ ئۇرۇش پۈتۈن دۇنياغا، بولۇپمۇ ياۋروپاغا زور قالايمىقانچىلىق ئېلىپ كەلدى. بۇ قېتىمقى قورقۇنچلۇق ئۇرۇش تەخمىنەن 5 مىليون ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. تېخىمۇ يامىنى شۇكى، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا خىمىيىۋى قوراللار كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىلدى. ئىشلىتىلگەن 100 نەچچە مىليون كىلوگرام خىمىيىۋى زەھەرلىك دورىلار 100 مىڭ ئادەمنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە، 1 مىليوندىن ئارتۇق ئادەمنىڭ مېيىپ بولۇشىغا سەۋەبچى بولدى.

2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئېلىپ كەلگەن بالايىئاپەت 50 مىليون ئادەمنى ھاياتىدىن مەھرۇم قىلدى، سانائەت، يېزا

ئىگىلىك ۋە ئورمانلارغا غايەت زور زىيان كەلتۈردى. ئۇرۇش سەۋەبىدىن ياۋروپانىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچى 40% تۆۋەنلەپ كەتتى، ئۇلار يېزا ئىگىلىكىنى بەش يىل زور تىرىشچانلىق كۆرسەتىش نەتىجىسىدىلا ئاران ئەسلىگە كەلتۈرەلىدى. 1961 - يىلىدىن 1975 - يىلغىچە داۋام قىلغان ۋىيېتنام ئۇرۇشىدا، ئامېرىكا 14 مىليون تونىدىن ئارتۇق بومبا ۋە كۆيدۈرگۈچ بومبا ئىشلەتتى. پۈتۈن ئۇرۇش جەريانىدا تەخمىنەن 2 مىليون ئادەم ئۆلدى، ئېغىر يارىدار بولغانلار ئۆلگەنلەرنىڭ 12 ھەسسىگە توغرا كېلىدۇ. 17 مىليون ئادەم ئۆي - ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ سەرگەردان بولۇپ يۈردى. بۇ ھىندىچىنى ئاھالىسىنىڭ ئۇچتىن بىرىنى ئىگىلەيدۇ.

بىز يۇقىرىدا ئۇرۇشنىڭ خاراكتېرى جەھەتتىن ئادالەتلىك ئۇرۇش، ئادالەتسىز ئۇرۇش دەپ ئىككىگە ئايرىلىدىغانلىقىنى قەيت قىلغانىدۇق، قۇلدارلىق جەمئىيەت ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى سىنىپىي جەمئىيەت بولۇپ، قۇلدارلار بىلەن قۇللاردىن ئىبارەت بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى، ياراشتۇرغىلى بولمايدىغان ئىككى سىنىپ شەكىللەنگەنىدى. قۇللارغا نىسبەتەن قۇلدارلارنىڭ قوللانغان دەھشەتلىك ۋەھشىيلەرچە ئېزىشى، ئىنتايىن قوپال ئېكسپىلاتاتسىيە ئۇسۇللىرى قۇللارنىڭ كەسكىن قارشىلىق كۆرسىتىشى ۋە جەزىپىنى قوزغىدى. قۇلدارلارغا قارشى كۆرەشنىڭ كەڭ دائىرىدە ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقىدىن قورققان قۇلدارلار كۆپلىگەن كۈچلۈك قوشۇنلارنى تۇرغۇزۇشقا باشلىدى، قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەردىن مىسىر، جۇڭگو قاتارلىق دۆلەتلەردە قۇلدارلار باشلىغان ئۇرۇشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ خاراكتېرى ئادالەتسىز ئۇرۇش بولۇپ، مەقسىتى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، ئۆزگە مەجبۇرىي بويسۇندۇرۇش ئىدى. ئەكسىچە، ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىقىنى قوغداش يولىدا ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى

بولسا ئادالەتلىك ئۇرۇش ئىدى.

قەدىمكى زاماندا قوللار قوزغىلىڭى مەلۇم ۋاقىتلاردا تەرەققىي قىلىپ ئىچكى ئۇرۇشقا ئايلىنىپ كېتەتتى. مەسىلەن، مىلادىدىن بۇرۇن 71 — 73 - يىللىرى، مەشھۇر سپارتاك رەھبەرلىكىدىكى قوللار قوزغىلىڭىدا، قوللار جۇنتۇەنلىرى ئۇرغۇن قېتىم ئۇرۇش قوزغاپ، رىم سىناتورلىرىنى ئېچىنىشلىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقانىدى.

سپارتاك 78 كىشىنى باشلاپ كاپۇيىدىن ۋىزۇۋىي يانار تېغىغا قېچىپ بېرىپ، قوزغىلاڭ بايرىقىنى كۆتۈرگەن، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى تېز كېڭىيىپ بىرنەچچە 10 مىڭ كىشىگە يەتكەن، ئۇلار قورشاشقا كەلگەن رىم قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلغان. قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى توسالغۇسىز ئىلگىرىلەپ جەنۇبتا زور غەلبىنى قولغا كەلتۈرگەن. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 72 - يىلى قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى زورىيىپ 120 مىڭ كىشىگە يەتكەن، سپارتاك قوشۇنلىرىنى باشلاپ شىمالغا يۈرۈش قىلىپ، ئىتالىيە يېرىم ئارىلىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگىچە ئۇرۇش قىلىپ بارغان، دېگىزدىن ئۆتۈش نەتىجە بەرمىگەچكە، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى كىراسسىنىڭ مۇداپىئە سېپىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، شەرقىي دېگىز قىرغىقىغا قاراپ ئىلگىرىلىگەن. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 71 - يىلى قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى رىم قوشۇنى بىلەن بىرىدېزى پورتى ئەتراپلىرىدا ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلغان، سپارتاك ۋە 60 مىڭ قوزغىلاڭچى جەڭ مەيدانىدا جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتكەن، 6000 قوزغىلاڭچى ئەسىرگە چۈشۈپ قېلىپ، پاجىئەلىك زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان، قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ قالغان قىسمى كۆرەشنى ئون يىل داۋاملاشتۇرغانىدى.

سپارتاك قوزغىلىڭى قەدىمكى زامانىكى ئېزىلگۈچى سىنىپنىڭ ئەڭ شانلىق ئازادلىق كۆرىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، سپارتاك تەڭداشسىز، قەھرىمانە كۆرەش قىلىش روھىنى ۋە

ئاجايىپ ھەربىي قابىلىيەتنى كۆرسەتكەن، ماركس ئۇنى «ئالىيجاناب پەزىلەت» كە ئىگە «قەدىمكى زامان پرولېتارىيات تىنىك ھەقىقىي ۋەكىلى» دەپ ماختىغان. قوزغىلاڭ رىم قۇلدارلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ، قۇللۇق تۈزۈمىنىڭ ئاساسىنى تەۋرەتتى، ئۇچمەس تارىخىي خىزمەت كۆرسەتكەن. يىغىپ ئېيتقاندا، ئۇرۇش مەنپەئەت توقۇنۇشىدۇر.

2 - بۆلۈم قۇلدارلىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قورالار

قۇلدارلىق تۈزۈمى ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى قېتىم سىنىپ پەيدا بولغان ئىجتىمائىي تۈزۈمدۇر. قۇلدارلار بىلەن قۇللاردىن تەركىب تاپقان قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسى ناچار. ئىشلەپچىقىرىش قورالىرى قالاق، تاۋار ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئالماشتۇرۇش تەرەققىي تاپمىغانىدى، بۇ جەمئىيەتتە ئېزىش - ئېزىلىش ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن ئەھۋالدا بىر - بىرىگە قارشى ئىككى سىنىپ پەيدا بولغان بولۇپ، بۇ ئىككى سىنىپ ئوتتۇرىسىدا، كۆپ سانلىقى ئەركىن ئەمگەكچىلەر قاتلىمى، مەسىلەن، دېھقانلار، قول ھۈنەرۋەن قاتارلىقلارمۇ ئوخشىمىغان شەكىلدىكى ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچراپ تۇراتتى. قۇللۇق تۈزۈمىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئىنتايىن قالاق ۋە ئاددىي بولغانلىقتىن، جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ناھايىتى ئاستا بولغان. ئەمما قۇلدارلىق تۈزۈم دېھقانچىلىقنىڭ ئالغا بېسىشى ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىكنىڭ تەرەققىياتى قول ھۈنەرۋەنچىلىكنى دېھقانچىلىقتىن ئايرىپ چىقىرىپ، قول ھۈنەرۋەنچىلىكنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەپچە-

ئۆرنىنى بىر قەدەر ئىلگىرى سۈردى.

بۇ ۋاقىتتىكى قوشۇننىڭ مەنبەسى، قوراللىنىشى ۋە شتاـ
تى قەدىمكى زامان دۆلـەت قـوشـۇنـلىرىـنىڭ سىنىپىي خاـ
راكتېرىنى يەنىلا ئۆزگەرتمىگەن بولۇپ، پۈتۈنلەي قـۇل ئىگـ
لىرىنىڭ قوشۇنى ئىدى. قۇلدارلىق تۈزۈم شەكىللەنگەن دۆلەتـ
لەردىكى قوشۇننىڭ يادروسى يېڭىدىن گۇللىنىۋاتقان ئاقسـۆـ
ڭەكلەرنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي ئارمىيە بو-
لۇپ، قۇلدارلار جەڭ ۋاقىتلىرىدا يېڭا قىشلاق جايلاشقىدـ
كى دېھقانلاردىن خەلق ئەسكەرلىرىنى تەشكىللەيتتى. دۆلـەتـ
نىڭ كۈنسايىن مۇستەھكەملىنىشى، دائىمىي ئارمىيىنىڭ ئۈز-
لۈكسىز زورىيىشى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ رولىنى كۈنسېرى
كىچىكلەتتى.

قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ دەسلەپكى ۋاقتىدا قەدىمكى گرېت
سىيە، رىم قاتارلىق دۆلەتلەر دەسلەپتە خەلق ئەسكەرلىرى
تۈزۈمىنى قوللاندى. بۇ دۆلەتلەردە ئەر گراژدانلارنىڭ ھەممـ
سى ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتەش مەجبۇرىيىتىگە ئىگە ئىدى. ياشلار
تەلىم ـ تەربىيە ھەربىي ئەلىپبەسىنى ئۆگىنىپ قاتتىق ھەربىي تـە-
لىم ـ تەربىيە ئالغاندىن كېيىن تاكى 40 ياشقا كىرگەنـگە
قەدەر ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەيدىغان بولدى. ئۇرۇش ۋاقتـ
لىرىدا رىم سىناتى دۆلەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، مەلـۇم
سانداكى ئادەملەرنى ھەربىي سەپكە چاقىرتىپ ھەربىي مەجـ
بۇرىيەت ئۆتەتكۈزەتتى. «بۇ، يانچىلىق تۈزۈمنى ئاساس قىلـ
غان خەلق ئەسكەرلىرى تۈزۈمىدىن ئىبارەت»① ئىدى.

قۇلدارلىق تۈزۈم پارچىلىنىپ يوقىلىش باسقۇچىغا يەتـ
كەندە، ئارمىيىنىڭ ئەسكەر مەنبەسىنى تولۇقلاشتا يالـلانمـا
ئەسكەرلىك تـۈزۈمى يۈرگۈزۈلدى. قۇلدارلىق تۈزۈمى ئارمىيـ

① ئېنگېلس: «ھەربىي قوشۇنلار». «ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرلىرى». خەنزۇچە نەشرى، 14 ـ توم، 9 ـ بەت.

نىڭ تەشكىلي قۇرۇلمىسىغا ئاساس تۇرغۇزدى. بۇ ۋاقىتتا بىرىنچى قېتىم قۇرۇقلۇق ئارمىيە (پىيادە، ئاتلىق، ساپيور ۋە ئارقا سەپ ئەسكەرلىرى) ھەم دېڭىز ئارمىيىسى بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئارمىيىنىڭ تاكتىكا تەشكىلى بىخ ئۆرۈپ چىقىشقا باشلىدى. مەسىلەن، دۆلىتىمىزدە ئەڭ بالدۇرقى ئاتلىق ئەسكەرلەر ئەمىيە - پېيغەمبەر دەۋردە بارلىققا كەلگەن، جاۋ پەيغەمبىرىڭ بىزگە ۋۇ لىيىڭ مىلادىدىن 307 يىل ئىلگىرى، شىمالدىكى غۇزلارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، غۇزلارنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر سىپىنى ئۇلگە قىلىپ، كېلەچەكتىن ئەنئەنىۋى جەڭ ھارۋىسىنى تاشلاپ، ئاتلىق قىسىم تەشكىللەپ ئۇرۇش مەيدانىدا پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىش ۋە دۈمبالىنىشتەك ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتكەنىدى.

قەدىمكى زامان دۆلەتلىرىنىڭ ئارمىيىسى ئوخشاشلا ئادەم سانى مۇقىم بولمىغان ئەتىرەتلەردىن تەشكىللىنەتتى. مۇھىم تەرەپكە ئېغىر تىپتىكى قوراللار، قوغدىنىش قوراللىرى بىلەن قوراللانغان ياساۋۇل، پالۋان، باتۇرلار قويۇلاتتى. بۇ خىلدىكى ئەسكەرلەر ئېغىر قوراللانغان پىيادە ئەسكەرلەر دەپ ئاتىلاتتى. بىر مۇھىم قوغدىنىش تەرەپكە قويۇلغان پىيادىلەر 800 دىن 16 مىڭ ئادەمگە يېتەتتى. يېنىك قوراللار بىلەن قوراللانغان پىيادىلەر كىچىك بۆلۈمچىلەرگە بۆلۈنۈپ، ئېغىر پىيادىلەرنى تولۇقلاش، ئۇلارغا ياردەم بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالاتتى.

قەدىمكى رىم قوشۇنى نۇرغۇنلىغان جۈنتۇەنلەرگە ئايرىلاتتى. ئادەتتە ھەر بىر جۈنتۇەن ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغان 3000 ئەسكەر، يېنىك قوراللار بىلەن قوراللانغان 1200 پىيادە ئەسكەر ۋە 300 ئاتلىق ئەسكەردىن تەركىب تاپاتتى. جۈنتۇەن تەشكىلىي جەھەتتە 30 تاكتىكىلىق ئوتتۇرا ئەترەتكە بۆلۈنەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 20 ئوتتۇرا ئەترەتنىڭ

هەر بىرى 120 ئادەمدىن تەشكىللىنەتتى. ئون ئوتتۇرا ئەترەت. غىلاق ھەربىرى 60 نەپەر تەجرىبىلىك پالۋان - باتۇرلاردىن تەركىب تاپاتتى. جۇنتۇەننىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئون چوڭ ئاتلىق ئەترەت، 30 كىچىك ئەتراتلەردىن تەشكىل قىلىناتتى. ھەر بىر كىچىك ئاتلىق ئەترەت 30 كىشىدىن تەركىب تاپاتتى. مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن، جۇنتۇەننىڭ شتاتىدا بىرئاز ئۆزگىرىش بولدى. ھەر بىر چوڭ ئەترەت 360 تىن 600 گىچە لىك ئاتلىق ئەسكەرىدىن تەركىب تاپىدىغان بولدى.

قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى كۈچلىگەن دۆلەتلەردە پالاقلىق كېمە، يەلكەنلىك كېمىلەردىن تەركىب تاپقان دېڭىز ئارمىيىسى بار ئىدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە: قەدىمدىن تارتىپلا ھەربىي تەلىماتى ستراتېگىيە ۋە تاكتىكا دەپ ئىككىگە ئايرىلغانىدى. ئۇ ۋاقىتتا ستراتېگىيە ھەربىي تەلىماتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمى بولۇپ، ئۇ سىياسىي مەقسەت بىلەن دۆلەتنىڭ پايلىق مەنبەسىنى چىقىش نۇقتا قىلغان ھالدا ئۇرۇشنىڭ تەييارلىقى ۋە ئېلىپ بېرىلىشى قاتارلىق بىر تۈتاش مەسىلىلەرنى ھەل قىلاتتى. قەدىمكى زامان شەرق دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشلار ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش، ئۇزۇن مۇساپىلىق يۈرۈش قىلىپ، كەڭ يەر - زېمىنلارنى ئىشغال قىلىۋېلىشنى مەقسەت قىلغانلىقتىن، قوماندانلار ئون مىڭلىغان ئەسكەرنى قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ئەترەپلىق پىلانلارنى تۈزۈيەتتى. ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش ئۈچۈن دۈشمەن ئەھۋالى، ئارمىيە تەلىم - تەربىيىسى، ئۇرۇش قا كېرەكلىك لاۋازىمەتلەرنى بەلگىلەنگەن ئورۇنلارغا توپلاش قاتارلىق تەييارلىقلاردىن باشقا، بۆسۈپ كىرىش يۆنىلىشىنى بەلگىلەش، باشقا جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرى ئۈستىدە ئەترەپلىق ۋە ئىنچىكە مۇزاكىرىلەرنى ئېلىپ باراتتى. قۇلدارلىق تۈزۈم تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردىن، مەسىلەن، ئافىنا، ماكىدونىيە،

كارفاگىن، رىم قاتارلىق دۆلەتلەر كۆپلىگەن ماددىي بايلىقلارنى توپلاشتىن تاشقىرى، 30 مىڭ، 50 مىڭ، 80 مىڭ كىشىلىك قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەرنى هازىرلىغاندىن باشقا يەنە بىر-نەچچە يۈز كېمىلەردىن تەركىب تاپقان دېڭىز ئارمىيىسىنىمۇ ئىشقا سالاتتى. گرېتسىيە - پارس ئۇرۇشى ۋە رىم بىلەن كارىفاگىن ئۇرۇشى (پونوچىسكى ئۇرۇشى) قاتارلىق ئۇرۇشلار بىر-نەچچە يىل، هەتتا يۈز يىللارغىچە داۋام قىلغانىدى. ئۇرۇش جەريانىدا دۈشمەنلەشكەن دۆلەتلەر ئۆزئارا قىسقا ۋە ياكى ئۇزۇن مۇددەتلىك تاجاۋۇز قىلىش، كېچىلىك جەڭ، شەهەرنى قورشاش، دېڭىز ئۇستىنى قامال قىلىش، دېڭىز ئۇرۇشى، قاتناش لىنىيىلىرىگە ئۇشتۇمتۇت يوشۇرۇن هۇجۇم قىلىش قاتارلىق جەڭ ئۇسۇللىرىنى قوللىناتتى. ئەسكەرلەرنى تولۇقلاش، ئۆز دۆلىتىدىن يىراقمىگە ئەسكەر ئەۋەتىش ياكى ئانتانتا دۆلەت قۇرۇش ئۇسۇللىرىنى قوللىناتتى. ئارمىيىنىڭ تەمىنلىنىشى ئاساسىي جەهەتتىن شۇ يەرنىڭ بايلىقىغا يۆلىنەتتى.

بىرمۇنچىلىغان مىللەتلەر ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىكى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلاردا مۇۋەپپەقىيەتلىك هالدىكى پارتىزانلىق ئۇرۇشى ۋە قايتۇرما هۇجۇم قىلىش قاتارلىق زەربە بېرىش، ۋەيران قىلىش خاراكتېرىدىكى ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بارىتتى، بۇ خىل ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرى ۋە قايتۇرما هۇجۇم قىلىش، ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرىش قاتارلىق مۇرەككەپ ئۇرۇش قىلىش تەدبىرلىرى ئارقىلىق قارشى تەرەپكە ئېغىر زەربىلەرنى بېرەتتى.

قۇلدارلىق تۈزۈمدىكى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىلىرى سوقۇش قىلىش ئۇسۇللىرىنى ئۆزگەرتىش، قوراللارنى ياخشىلاش، ئارمىيىنىڭ سانىنى كۆپەيتىش، قوشۇنلىرىنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتىش ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىق روهىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق تېخىمۇ كۈچەيدى.

قەدىمكى شەرق دۆلەتلىرىنىڭ ئارمىيىلىرى جەڭ قىلغاندا، ئادەتتە داڭلىق نەيزىۋازلارنى چىقىرىپ، دۈشمەننىڭ ئالدىنقى لىنىيىسىگە جەڭ ھارۋىلىرى ئارقىلىق ھۇجۇم قىلاتتى. جەڭنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرىدىغان ئاساسىي كۈچ ـ پىچاق، خەنجەر، ئۇزۇن نەيزە بىلەن قوراللانغان پىيادە ئەترەتلەر دۈشمەن قوشۇنلىرى بىلەن قۇچاقلاشما جەڭ ئېلىپ باراتتى. يەڭگەن قوشۇننىڭ قوماندانى بەزىدە چېكىنگەن دۈشمەننى قوغلاش ۋە ئۇرۇش غەلىبىسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، سوقۇش قۇش ھارۋىلىرىنى ياكى ئاتلىق ئەترەتلەرنى چىقىراتتى. سوقۇش ۋاقتىلىرىدا قوماندانلىق بۇيرۇقى ئادەتتە ئېغىز ئارقىلىق تارقىتىلىپ، تۇرلۈك بەلگىلىمە، دۇمباق ـ ناغرا قاتارلىقلارنىڭ ئاۋازى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلاتتى.

قەدىمكى گرېتسىيە، رىم قاتارلىق دۆلەتلەردىكى قۇلدارلارنىڭ ئارمىيىسىدە مېتالدىن ياسالغان قوراللارنىڭ كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىلىشى ئارقىسىدا، ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، قوماندانلارنىڭ جەڭنى تەشكىللەش ۋە ئۇرۇش مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا چوڭ ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كەلدى. ئافىنا، سپارتا، ماكىدونىيە ۋە باشقا قەدىمكى گرېتسىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە ئەسكىرىي سەپ تۈزۈلۈشىنىڭ ئاساسى بولسا چاسا سەپ ئىدى. بۇنداق سەپ ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغان سەككىزدىن 16 قاتار (ھەربىر قاتاردا 800 دىن 1000 غا قەدەر پالۋان ـ باتۇرلاردىن) ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپقان ئەسكىرىي سەپ ئىدى. بۇ خىل سەپ تۈزۈلۈشىنىڭ ياخشىلىق تەرىپى بولسا، ئەسكەرلەر بىر ـ بىرىگە زىچ ۋە يېقىن بولۇپ، ئەسكىرىي سەپ تۇراقلىق ۋە مۇستەھكەم بولاتتى، بۇ خىل سەپ تۈزۈلۈشىگە ئۇدۇل تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ بۆسۈپ كىرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇقىيادىن ئۆزىنىڭ ساقلاش ئۈچۈن ساۋۇت ـ قۇيۇقلارنى

كىيگەن، ئۇزۇن نەيزە قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن قورال
لانغان پىيادىلەر ئۆزلىرىنىڭ زىچلىقى ئارقىلىق ھەتتا شامال
ئۆتمەيدىغان توسۇق تامنى ھاسىل قىلاتتى، بۇ سەپ تۈزۈلۈ-
شى ئارقىلىق دۈشمەنلەرنىڭ ئاتاكىسىغا نەتىجىلىك زەربە بە-
گىلى بولاتتى. بۇنداق سەپ شەكلى يېنىك پىيادە ئەترەتلەر-
نىڭ ئالدىنى، ئاتلىقلار سېپىنىڭ يان تەرەپلىرىنى دۈشمەننىڭ
زەربىسىدىن ئۇنۇملۇك قوغداپ قالاتتى.

بۇنداق سەپ تۈزۈلۈشىنىڭ ئالاھىدىلىكى مىلادىدىن 400
يۇز يىل ئىلگىرى يۇز بەرگەن مارافون ئوپېراتسىيىسىدە ئۆزگە-
نى تولۇق كۆرسەتكەنىدى. لېكىن، ئېغىر قوراللار بىلەن قو-
راللانغان 10 مىڭ كىشىلىك ئافىنا قوشۇنى متاتەسىيا
قاتارلىقلارنىڭ قوماندانلىقىدا گرېتسىيىگە تاجاۋۇز قىلىپ
كىرگەن، سان جەھەتتىن ئۈستۈن بولغان پارس قوشۇنلىرىنى
مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان بولسىمۇ، ئافىنالىقلار جەڭ غەلىبىسىنى
ئاكتىپ كېڭەيتمىگەنلىكتىن پارسلار تەرەپتىن چېكىنىدۇرۇلگەنىدى.

گرېتسىيە قوشۇنلىرى كۆپ قېتىم ئېلىپ بېرىلغان ئۇزۇن
مۇددەتلىك جەڭلەردە مول تەجرىبىلەرنى توپلاپ، قورال - يا-
راق ۋە مۇداپىئە جابدۇق - ئەسلىھەلىرىنى ئۇزلۇكسىز ياخشى-
لاپ باردى. ئۇلار بىر خىل ئوتتۇرا دەرىجىلىك قوراللار بە-
لەن قوراللانغان پىيادىلەرنى تەشكىللەپ توغرا سەپ بىلەن
جەڭ قىلىش. تارقاق دۈشمەن سېپى ئىچىدە جەڭ قىلىش، تۈر-
لۈك يەر شەكلىدىن پايدىلىنىپ ھەرىكەت قىلىش قاتارلىق
تاكتىكىلارنى بارلىققا كەلتۈردى. مىلادىدىن 371 يىل ئىلگە-
رى ئېفامىنوندىڭ 7000 كىشىلىك قوشۇنى بىتۇرىيىگە ھۇجۇم
قىلغان 11 مىڭ كىشىلىك سپارتا قوشۇنى بىلەن جەڭ قە-
لىدۇ. سپارتا ئارمىيىسىنى تارمار قىلىش ئۈچۈن، ئېفامىنوند
دەرھال توغرا سەپ شەكلىنى قوللىنىپ، سول قانات قا پالۋان،
باتۇرلارنى خىللاپ يىغىپ 50 قاتار باش ئەترەتتىن تۈزۈل

گەن چوڭقۇر مۇداپىئە توسۇقىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. بۇ باش ئەترەتنىڭ مۇۋەپپەقىيەت بىلەن بۆسۈپ كىرىپ زەربە بېرىشى نەتىجىسىدە سىپارتانىڭ توغرا لىنىيىلىك سەپ تۈزۈلۈشىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىدۇ. ئېنگېلس: «ئېغامىند بىرىنچى بولۇپ تا ھازىرقى كۈنگە قەدەر ھەل قىلغۇچ ئۇرۇلارنىڭ ھەممىسىدە دېگەندەك قوللىنىلىپ كېلىۋاتقان ستراتېگىيىلىك پرىنسىپنى: ئەسكىرىي كۈچنى لىنىيە بويلاپ تەڭ تەقسىم قىلماسلىقنى كۈچنى ھەل قىلغۇچ نۇقتىلارغا توپلاپ ئاساسلىق نىشانغا ھۇجۇم قىلىش تاكتىكىسىنى يارىتتى»① دېگەنىدى. ئۇ چاغلاردا بىر جۈنتۈەن قوشۇننىڭ ئوتتۇرا ئەترەتلىرى ئىككىدىن لىنىيىگە بۆلۈنۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. سەپنىڭ ئالدىغا يېنىك قوراللانغان پىيادىلەر چىقىرىلاتتى. قوشۇننىڭ ئوڭ - سول قانات‌لىرىغا ئاتلىقلار تويۇلاتتى. ھەر ئوتتۇرا ئەترەت شاھمات تاختىسى شەكلىدە تىزىلغان بولۇپ، ھەربىر ئوتتۇرا ئەترەتنىڭ يان ئارىلىقى 15 مېتردىن 20 مېترغىچە ئىدى. ھەر سەپنىڭ ئارىلىقى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولاتتى. بۇ جەل جەڭ سەپلىرى مۇرەككەپ يەر شەكلى شارائىتىدا لىنىيە قاتلىمىنى ئەسكەر بىلەن تولۇقلاپ، قاچقان دۈشمەننى قوغلاشتا ئوڭايلىق تۇغدۇراتتى. «بۇ خىل ئەترەت شەكلى تېز چاسا سەپ شەكلىنىڭ چاققان ھەرىكەت قىلالمايدىغان يېتىشسىزلىكىنى ھەممە جەھەتتىن ئوڭۇشلۇق تۇرده يېگەلەيدى»①. XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئەسكەرلەر رېفىلىق مىلتىقلار بىلەن قوراللاندۇرۇلغاندىن كېيىن، توغرا سەپ تۈزۈلۈشلىرى چوڭ چىقىملارغا ئۇچرايدىغان بولدى. چارروسىيە 1881 - يىلىدىلا بۇ تۈزۈمنى ئەمەلدىن قالدۇردى.

① «ماركس - ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 4 - توم، 357 - بەت.

② «ماركس - ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 14 - توم، 21 - بەت.

3 - بۆلۈم فېئودالىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قورالار

فېئودالىق جەمئىيەت — فېئودالىق ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ھۆكۈمرانلىق ئورۇننى ئىگىلىگەن جەمئىيەت بولۇپ، ئۇ، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى قۇللۇق جەمئىيەتتىن كېيىن پەيدا بولغان سىنىپىي جەمئىيەت ئىدى.

پومېشچىكلاد سىنىپى بىلەن دېھقانلار سىنىپى فېئودالىق جەمئىيەتتىكى ئۆزئارا قارىمۇ قارشى بولغان ئىككى ئاساسىي سىنىپ ئىدى. دېھقانلارنىڭ پومېشچىكلارغا قارشى كۈرىشى راۋاجلىنىپ، ئاخىر دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئايلاندى. دېھقانلار يېڭى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىگە ۋەكىللىك قىلىمىغاچقا، ئۇلارنىڭ كۆرەشلىرى فېئودالىق تۈزۈمنى ئۆزگەرتەلمىمۇ، لېكىن ھەر قېتىملىق كەڭ كۆلەملىك دېھقانلار قوزغىلىڭى فېئودال پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى تەۋرىتىۋەتتى. XVII - XVIII ئەسىرلەردە ياۋروپادىكى بەزى دۆلەتلەردە يېڭى گۈللەنگەن بۇرژۇئازىيە فېئودالىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇشنىڭ باشلامچىلىرىغا ئايلاندى، ئۇلار دېھقانلار ۋە باشقا ئەمگەكچىلەرنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ، بۇرژۇئا ئىنقىلابى ئارقىلىق كاپىتالىستىك تۈزۈمنى فېئودالىق تۈزۈمنىڭ ئورنىغا دەسسەتتى. ئېلىمىز XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن باشلاپ چەت ئەل كاپىتالىزمنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى بىلەن يېرىم فېئودالىق، يېرىم مۇستەملىكە جەمئىيەتكە ئايلاندى.

ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ تارىخى ئۇچ دەۋرگە بۆلۈنەتتى: فېئودالىق مۇناسىۋەتنىڭ شەكىللىنىش دەۋرى (V ئەسىردىن

XI ئەسىرگىچە)، فېئودالليق تۈزۈمنىڭ ئومۇميۈزلۈك گۈللىنىش دەۋرى (XI ئەسىردىن XV ئەسىرگىچە) ۋە فېئودالليق تۈزۈم يىمىرىلىپ، كاپىتالىستىك مۇناسىۋەتنىڭ بىخ ئۇرۇپ چىقىشى (XVII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە).

ئوتتۇرا ئەسىر دەۋرىدە ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنىڭ ئاساسى فېئودالларنىڭ يەرلەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى ئىدى. خان ـ پادىشاھنىڭ باش ۋەكىل قىلغان ئاقسۆڭەلەر، روھانىيلار كەڭ كۆلەمدىكى يەرلەرنىڭ مەھسۇلاتىغا ئىگە بولاتتى. ئۇلار بىر قىسىم يەرلەرنى ئۆزىنىڭ بېقىندىلىرىغا سۈيۈرغاللىققا بېرەتتى. فېئودالларنىڭ دېھقانلار بىلەن قول ھۇنەرۋەنلەرنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش بەدىلىگە ياشايتتى. تەرەققىي قىلغان فېئودالليق تۈزۈمنىڭ ئالاھىدىلىكى بولسا: ناتۇرال ئىگىلىك ھۆكۈمران ئورۇندا تۇراتتى، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت بوشىشىپ قالغاندا سىياسىي جەھەتتە تارقاقلىق، بۆلۈنۈش پەيدا بولاتتى. دېھقانلار بىلەن قول ھۇنەرۋەنلەر پەقەت ئازراقلا يەر، ئۆي بىلەن ئاددىي ئەسۋاب ئۇسكۇنىلەرگە ئىگە بولۇپ، فېئودالларنىڭ قاتتىق ھاشار ـ سەيسىلىرىگە ئۇچراپ تۇراتتى.

فېئودالليق تۈزۈمنىڭ ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، قەدىمكى جەمئىيەتكە سېلىشتۇرغاندا ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ تەرەققىياتىنى بىر قەدەر چوڭ ئىمكانىيەتلەر بىلەن تەمىنلىدى. تېرىلغۇ ئۇسۇللىرى كۈنسانايى ئۆزگەردى. سودىگەرچىلىك ۋە سانائەت، قول ھۇنەرۋەنچىلىك تەدرىجىي مۇقىم ھالەتتە ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلدى. V ئەسىردە ئەڭ قەدىمكى تۆمۈر تاۋلاش پېچلىرى بارلىققا كەلدى، مېتال ئېرىتىش ـ تاۋلاش كەسپى بىر قەدەر تەرەققىي قىلدى. مېتاللارنىڭ سۈپىتى خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شامال تۈگمىنى، سۇ تۈگمىنى، توقۇمىچىلىق ستانوكلىرى بارلىققا كەلدى. مېتال ئېرىتىش

گەسپىنىڭ تەرەققىي قىلىشى پارتلاتقۇچ دورا ئىشلىتىلمەيدىغان قوراللارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى كېڭەيتىشتىن تاشقىرى بىرىنچى قېتىملىق ئوت چاچار ئەسۋابلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئۆزلۈكسىز تۇرغۇزۇپ تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى.

فېئودالىزم جەمئىيىتىدىكى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەر فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ ھەربىي ئىشلار تەشكىلىنى بۇزۇپ تاشلىدى. خۇددى ماركس كۆرسەتكەندەك: «يەرگە ئىگىدارلىق قىلىشتىكى تەبىقە تۈزۈلمىسى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان قوراللىق ياساۋۇل ئىشلىتىش تۈزۈمى ئاقسۆڭەكلەرنى يانچىلارنى ئىداره قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە قىلدى.»① فېئودالىق تۈزۈمنىڭ ئاخىرىدا غەربىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ئەسكىرىي تۈزۈمده يالالانما ئەسكەر تۈزۈمى بىلەن، مەجبۇرىي ئەسكەر ئېلىش تۈزۈمىنى بىرلەشتۈرگەنىدى. فېئودالار قوشۇننى تولۇقلاش ئۈچۈن، ئاقسۆڭەكلەردىن ئاتلىق ئەسكەرلەرنى تەشكىللەپ، خەلق ئەسكىرى قوشۇنلىرىنى قۇراتتى. ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا چاررووسىيە دائىمىي قوشۇن، گۋاردىيە قىسىملىرىنى تەشكىللەپ ھۆكۈمەت تەرەپتىن ئايلىق مۇئاش بېرىش تۈزۈمىنى ئورناتتى.

XIII ئەسىردىن XV ئەسىرگىچە فېئودالىلارنىڭ قوشۇنلىرى پىلىتىلىك مىلتىق، قارامىلتىق، كالىبىرى 20 مىللىمېتردىن يۇقىرى بولغان، ئېغىرلىقى 15 كىلوگرامدىن چېقىن مىلتىقلار بىلەن قوراللاندۇرۇلدى. بىراق، ئوت قورالىرىنىڭ راۋاجى بەك ئاستا بولدى. XV ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ زەمبىرەكلەرنى زەمبىرەك جاسىغا قويۇپ ئىشلىتىدىغان بولدى. 1521 - يىلى ئېغىرلىقى 10 — 7 كىلوگرام، كالىبىرى 22 مىللىمېتىرلىق، ئېتىش يىراقلىقى 200 دىن

① «ماركس - ئېڭگېلس تاللانما ئەسەرلىرى»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 1 - توم، 1 - كىتاب، 47 - 48 - بەتلەر.

300 مېترغا يېتىدىغان، ھاراب قىلىش كۆچى ناھايىتى زور بولغان چېغىن مىللەتلەر ئىشلەپچىقىرىلدى. كېيىن سىگنال ئوقى، ئالدىن تەييارلانغان ھەر خىل پارتلاتقۇچ دورىلاردىن ياسالغان پارتىلىتىش ئەسۋابلىرى كەشپ قىلىندى، ئېتىش تېزلىكى ھەر مىنۇتىغا بىر پايدىن ئاتالايدىغان ھەر خىل زەمبىرەكلەر بارلىققا كەلدى.

ھېئودالىق تۈزۈمدىكى دۆلەتلەر قۇرۇقلۇق، دېڭىز ئارمىيىسىنى ئىشلىتەتتى، قۇرۇقلۇق ئارمىيە پىيادىلەر ھەم ئاتلىق ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپاتتى. فېئودالىق مۇناسىۋەت شەكىللەنگەن دەسلەپكى ۋاقىتلاردا قوشۇننىڭ ئاساسىي كۆچى پىيادە ئەسكەرلەر بولۇپ، سان جەھەتتىمۇ كۆپ سانلىنى ئىگىلەيتتى. دېھقانلار يانچىلارغا ئايلىنىپ قالغاندىن كېيىن پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ رولىمۇ پەسىيىشكە باشلىدى. «ھەربىي خىزمەت ئۆتەش قانۇن ۋە يانچىلارنىڭ قىلىدىغان ئىشى دەپ كەمسىتىلەتتى، شۇ سەۋەبتىن، پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ سۈپىتىمۇ مۇقەررەر يوسۇندا ئۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا تۆۋەنلەپ كەتتى. X ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئاتلىق ئەسكەرلەر ياۋروپا-نىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بىرلەشمە جەڭلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى ھەقىقىي بەلگىلەيدىغان بىردىنبىر ئەسكىرىي تۈرى **بولۇپ** قالدى.»① 1618 - يىلدىن، 1648 - يىلىغىچە بولغان 30 يىللىق ئۇرۇش جەريانىدا، شۋېتسىيە ھەربىي بازا، ھەربىي ئىسكىلاتلارنى قۇرۇپ، ئارمىيىنى تۈرلۈك ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش تۈزۈمىنى تۈرغۇزدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە: بەزى مىللەتلەر، مەسىلەن، سلاۋىيانلار، ئەرەبلەر، فەرەڭلەر، موڭغۇللار باشلانغۇچ كوممۇنا تۈزۈمىدىن بۇياستە فېئودالىق تۈزۈمگە ئۆتۈپ، قۇلدارلىق

① «ماركس - ئېنگېلىس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 14 - توم، 364 - بەت.

تۈزۈمنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇللىرىنى ئاتلاپ ئۆتۈپ كەتتى، بۇ مىللەتلەر سىنىپلارنىڭ شەكىللىنىشى جەريانىدا ئۆز دائىرىسىنى كېڭەيتىش بىلەن دەسلەپكى فېئودالىق تۈزۈمدىكى چوڭ دۆلەتلەرنى قۇرۇپ چىققانىدى. مەسىلەن، ئەرەب خەلىپىلىكى، موڭغۇل ئىمپېرىيىسى قاتارلىقلار. دەسلەپكى فېئودالىق تۈزۈمدىكى دۆلەتلەر ئىشلەتكەن ئەسكەر سانى ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، فېئودالارنىڭ دائىملىق ئارمىيىسى مۇھاپىزەتچى ئەتلەرتلەر بىلەن خەلىق ئەسكەرلەر ۋەدىن تەشكىللىنەتتى. ھەر قېتىملىق ئەسكەر چىقىرىپ ئاتلاندۇرۇشقا 10 مىڭدىن ئارتۇق پالۋان، باتۇرلار قاتناشتۇرۇلاتتى. سەپەرگە چىقىش ۋاقتى دائىرە ۋە مەقسەتكە قاراپ بەلگىلىنەتتى. ئاز بولغاندا بىرنەچچە ئاي، كۆپ بولغاندا ئىككى - ئۈچ يىل بولاتتى. يىراقتا سەپەر قىلىش ئارىلىقى دائىم نەچچە يۈز كىلومېتر، گاھىدا ھەتتا نەچچە مىڭ كىلومېتر كېلەتتى. فېئودالىق مۇناسىۋەتنىڭ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلىشى سىياسىي جەھەتتىن فېئودالارنىڭ بۆلۈنۈشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، دائىم ستراتېگىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان نىزا، تالاش - تارتىش ۋە ئىچكى ئۇرۇشلارنى پەيدا قىلىپ تۇردى.

XVI ئەسىردىن XVII ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا قورالىق كۈچلەرنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشى بىلەن ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرىدا تۈپكى ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، ھەربىي ئىشلار تارىخىدا بىرىنچى قېتىملىق ئىسلاھات بولدى. ئېنگېلس «ئوت ئالغۇچ قوراللارنىڭ ئىشلىتىلىشى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى ھۆكۈمرانلىق قىلىش ۋە قۇل قىلىش سىياسىي مۇناسىۋەتلىرى ئۈچۈنمۇ ئۆزگەرتىش رولىنى ئويناندى»① دېگەنىدى.

① ئېنگېلس: «دىيۇرىڭغا قارشى»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 314 - بەت.

ئارمىيىنىڭ قۇرۇلۇشى، شتاتى، قوراللىنىشىدا، شۇنىڭدەك جەڭنى تەشكىللەش ۋە جەڭ قىلىش، ئۇسۇللىرىدا ئىسلاھاتلار بولدى.

بىرلىككە كەلگەن قوماندانلىق ۋە بىرلىككە كەلگەن تەمىناەش دائىم ئەسكەرلەرنى ھۆكۈمرانلارنىڭ ئۆزىنى قوغدايدىغان مۇستەقىل ئەترەتكە ئايلاندۇرۇپ قويدى. ئاتلىق ئەسكەرلەر جەڭ مەيدانلىرىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان ھامان، پىيادە ئەسكەرلەر مۇھىم ئارمىيىلىك رولىنى يەنە جارى قىلدۇرۇشقا باشلىدى. بىر يېڭى ئەسكىرىي تۈرى بولغان توپچى ئەسكەرلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى ئوت قوراللىرىنىڭ كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىشى، ئۇرۇشتا دۈشمەنلەرنىڭ ئىلگىرىلىشىنى توسۇش. جەڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

تاكتىكا بىدھەتتە: فېئودالىق تۈزۈمنىڭ تەرەققىي تاپقان ئەڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىلا، پىيادە ئەسكەرلەر تۈركۈكچىك ئەترەتلەردىن تەشكىللەنگەن قىسمنىڭ ئاساسىي كۈچى ھېسابلىناتتى، جەڭ ۋاقتىلىرىدا ئۇلار تۈرلۈك شەكىلدىكى تاكتىكىلىق تۈزۈملەر ئارقىلىق دۈشمەن لىنىيىلىرىگە قاراپ ئىلگىرىلەيتتى، جەڭ قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرغاندا سەپنىڭ ئالدىغا مەرگەنلەردىن تەركىب تاپقان، ئوقيا بىلەن قورالىلانغان تۈرشاۋۇل قىسىملار قويۇلاتتى. مەركەز قىسمىغا ئاساسىي كۈچلەر ياكى چوڭ پىيادە قىسىملار ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. بۇ خىلدىكى چوڭ پىيادە قىسىملارنىڭ ئوڭ ـ سول قاناتلىرىغا ئارىلاش تەشكىل قىلىنغان قىسىم ياكى ئاتلىق قىسىملار قويۇلاتتى. ئوڭ ـ سول قاناتلارغا قويۇلغان ئاتلىق قىسىملار بەزىدە دۈشمەننىڭ ئوڭ ياكى سول تەرىپىدىن ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم باشلاپ دۈشمەنگە ئەجەللىك زەربە بېرىش، ئۇنى تارمار قىلىش، ئۇنىڭ جەڭ سەپلىرىنى بۇزۇ-

ۋېتنش ئارقىلىق دۇشمەننىڭ بېتراپ قاچقان ئەسكەرلىرىگە قوغلاپ زەربە بېرەتتى.

قىسىملارنىڭ تاكتىكا تەرەققىياتىدا زاپاس قوشۇن ۋە پىتىرما قوشۇنلارنىڭ تۇرغۇزۇش ھەممىدىن مۇھىم بولغان بىر ئىلگىرىلەش بولدى. تاكتىكا تەرەققىياتى تۆۋەلۈك ئوت قورالىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، XIV ئەسىردىن XV ئەسىرگىچە توپچى ئەسكەرلەر قىسىملىرى مۇھىم شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىش ۋە ئىستىھكاملارنى خاراب قىلىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەشتىن تاشقىرى، كېچىلىك جەڭلەردىمۇ ئۆزىنىڭ رولىنى ئاكتىپ جارى قىلدۇرۇدىغان بولدى.

ھەربىي ساپىيورلۇق ئوتتۇرا ئەسىرلەردە خېلى تەرەققىي قىلدى. ساپىيور قىسىملار ئالدى بىلەن شەھەرلەرنىڭ سېپىل، ئىستىھكاملىرىنى بۇزۇش، شەھەرنىڭ مۇداپىئە ئاكوپلىرىنى ياساش، ئۇرۇش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئاتقۇرىدىغان بولدى.

XIV ئەسىردىن ئىلگىرى دېگىز ئۇستىدىكى ھەربىي ھەرىكەتنىڭ دائىرىسى چەكلىك بولاتتى. ئۇرۇشتا پالاقلىق كېمە ئىشلىتىلەتتى. ئۇنىڭدا، ئازغىنا ئادەم ئولتۇراتتى. دېگىز ئۇرۇشىدا دۇشمەن كېمىسىگە ئۆز كېمىسىنى ئۇرۇش، ھەر خىل پارتلايدىغان ئەشيالارنى تاشلاپ، بىرنەچچە تىرىك ئەسىرلەرنى قولغا چۈشۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلاتتى. كومپاس ئىجاد قىلىنغاندىن كېيىن كىشىلەر يەلكەنلىك كېمە ياسىيالايدىغان بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە تۆرلۈك زەمبىرەكلەرنى كېمىنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىپ، دېگىز ئۇستىدە جەڭ قىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتتى. شۇنىڭ بىلەن دېگىز ئارمىيىسىنىڭ رولى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. XVII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەلكەنلىك كېمە ھەربىي كېمىلەرنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمىغا ئايلاندى، شۇنىڭ بىلەن، زەمبىرەكلەر دېگىز

ئۇرۇشىدا ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى بەلگىلەيدىغان بولدى.

فېئودالىق تۈزۈم بارلىققا كېلىپ ئومۇميۈزلۈك گۈللەن-گەن ۋاقىتلىرىدا، ھەربىي ئىشلار نەزەريىيە جەھەتتىن ناھا-يىتى تەرەققىي ئۇرۇندا تۇراتتى. فېئودالىق تۈزۈم يىمىرىلىش ھارپىسىدا ئەڭ دەسلەپكى ئۇستاپلار بارلىققا كېلىشكە باشلا-دى. قىسمىلارنىڭ ھەربىي تەلىم - تەربىيە ۋە جەڭلەردە ئىشلىتىلىدىغان پرىنسىپلار تېخىمۇ مۇنتىزىملاشتى.

4 - بۆلۈم كاپىتالىزم تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار

كاپىتالىستىك جەمئىيەت ئىنسانىيەت تارىخىدىكى كىشى-نى - كىشى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىدىغان، ئىشلەپچىقىرىش ۋاسى-تىلىرىگە بولغان كاپىتالىستىك خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىكنى ئاساس قىلغان ئەڭ ئاخىرقى بىر ئىجتىمائىي فورماتسىيە.

XVII ئەسىردىن XVIII ئەسىرگىچە ياۋروپا دۆلەتلىرى ئارمىيىسىنى تولۇقلاشتا يالانمىلىق تۈزۈمى بىلەن مەجبۇرىيەت ئۆتىگۈچى ئەسكەرلىك تۈزۈمىنى قوللاندى، ئوفىتسېرلىق خىزمىتىنى پەقەت ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ۋەكىللىرى، مۇھىمى ئاقسۆڭەكلەر زىممىسىگە ئالاتتى. ئەسكەرلىككە بولسا جەمئى-يەتتىكى ئەڭ چۈشكۈنلەشكەن ئۇنسۇرلار چاقىرىلغاندىن تاش-قىرى يەنە چەت ئەل كىشىلىرىمۇ ئېلىناتتى. ئوفىتسېرلار بولسا ئاقسۆڭەكلەردىن تولۇقلىنىپ تۇراتتى. شۇڭلاشقا غەر-بىي ياۋروپادىكى ھەرقايسى دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ مىللىي تەر-كىبى ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى.

XVII ئەسىردە چارروسىيە فېئودالىق تۈزۈمىدىكى دۆ-لەتكە ئايلىنىپ، دەسلەپتە مۇنتىزىملاشقان قورۇقلۇق ئارمىيە،

دېڭىز ئارمىيىسىنى قۇرۇپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن چارروسىيە XVII ئەسىر ۋە XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتەش تۈزۈمىنى تۈرغۇزۇپ، دۆلەت ھەر يىلدا ئاساسلىقى دېھقانلاردىن مەلۇم سانداكى كىشىلەرنى ئارمىيىگە قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆمۈرۋايەت ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتۈشىنى يولغا قويدى.

كاپىتالىزمنىڭ غەلىبىسى يالالانما ئەسكەرلىك تۈزۈمىنى تاشلاپ، ئومۇميۈزلۈك ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۈزۈمىنى تۈرغۇزدى. غەرب دۆلەتلىرى ئىچىدە ئالدى بىلەن ھەربىي مەجبۇرىيەت تۈزۈمىنى يۈرگۈزگەن ھۆكۈمەت ــ فرانسىيە ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى بولۇپ، ئۇلار 1789 ــ 1794 ــ يىللىرى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى جەريانىدا بۇ تۈزۈمنى يولغا قويغانىدى، بۇ تۈزۈمگە ئاساسەن يېشى 20 دىن 21 ياشقىچە، سالامەتلىكى ياخشى بولغان ئەرلەر ھەربىي خىزمەت مەجبۇرىيىتى ئۆتەيدىغانلىقى، ۋاقتى بەش يىلدىن يەتتە يىلغىچە بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن زاپاسلىققا ئۆتىدىغانلىقى بەلگىلەنگەنىدى.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا ماشىنىسازلىق سانائىتى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلىپ، كۆپ سانداكى تۈرلۈك قورال ــ ياراقلار ئىشلەپچىقىرىلغاچقا، ئارمىيىنىڭ جەڭ قىلىش ئىقتىدارى تېز سۈرئەتتە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئارمىيىنىڭ تەشكىلىي شتاتى، ئارقا سەپ، ساپىيور خىزمەتلىرىدىمۇ يېڭى ئىلگىرىلەشلەر بولدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە: XVII ئەسىردىن XVIII ئەسىرگىچە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى بىرقەدەر يېتىشسىز بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسكەر چاقىرىش ۋە تەلىم ــ تەربىيە يالالانما ئەسكەرلەردىن بولغانلىقتىن، ماددىي جەھەتتە تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىش ئىشلىرىدا

ئوخشاشلا قىينچىلىقلار مەۋجۇت ئىدى. مەسىلەن، ياۋروپادىكى يەتتە يىللىق ئۇرۇش (1756 - يىلدىن 1763 - يىلغىچە) باشلىنىش ۋاقتىدا، فرانسىيىنىڭ 212 مىڭ كىشىلىك ئارمىيىسى بار ئىدى. ئاۋستىرىيىنىڭ پەقەت 90 مىڭدىن كۆپرەك ئەسكىرى بار ئىدى. چارروسىيە يېڭى ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتەش تۈزۈمىنىڭ ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ 330 مىڭ ئەسكەرنى ئىشقا سېلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى، ئۆدۈر تېپىلغانداء، ئۇ 50 مىڭدىن 100 مىڭغىچە ئەسكەر بىلەن نەچچە يۈزلىگەن زەمبىرەكلەرنى تەشكىللەپ جەڭ قىلىۋاتقان قىسىملارنى تولۇقلاش، يارداەم بېرىشكە قادىر ئىدى. بۇ دۆلەتلەرنىڭ قوماندانلىق ئورگانلىرى ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ جەڭدە دۈشمەننى يوقىتىش قاتارلىق جىددىي ۋەزىپىلەرنى ئورۇندىشتا يېتەرلىك ئىقتىدارىغا ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا ستراتېگىيىلىك ھەربىكەتنىڭ مەقسىتى، نىشانى دۈشمەنلەرنى يوقىتىشتىن باشقا يەنە، دۈشمەن تۈپرىقىنى ئىگىلەش ئىدى. قوماندانلىنىڭ مەقسىتى قەتئىي يوقىتىش جېڭى قىلماستىن بەلكى دۈشمەننىڭ تۈپرىقىنى ئىگىلەش بولغانلىقتىن، تاكتىكا جەھەتتە دۈشمەننىڭ قاتناش لىنىيىلىرىگە، ماددىي ئەشيا بازىلىرىغا، تۇرلۇك ئامبار ـ ئىسكىلاتلىرىغا ھەر خىل ئۇسۇللار ئارقىلىق تەھدىت سېلىپ، دۈشمەننى چېكىنىشكە مەجبۇرلاش ئۇسۇلى قوللىنىلاتتى. دۈشمەننىڭ يان تەرەپلىرى بىلەن قاتناش لىنىيىسىگە ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئەسكەرلەرنى يۆتكەپ، دۈشمەننى قىستاپ چېكىنىشكە مەجبۇرلاش، ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلماي، دۈشمەننىڭ مەلۇم يەرلىرىنى ئاسانلا ئىگىلۋېلىش ئۇسۇلى شۇ ۋاقىتلاردا ھەربىكەتچان تاكتىكا دەپ ئاتىلاتتى.

XVIII ئەسىرنىڭ ئاربلىقىدا چوڭ ئارمىيىلەر بارلىققا كېلىشكە باشلىدى، ستراتېگىيىلىك ئاساسىي ئالاھىدىلىك بىرقانچە ئاتاقلىق باش قوماندانلارنىڭ ھەربىكتىدە مە-

سىلەن، سۇۋوروۋ بىلەن كوتوزوۋ، ناپولېئون قاتارلىقلارنىڭ ھەربكتىدە ئاھايىتى ئوچۇق ئىپادىلىنىشكە باشلىدى. ئۇلار ھۇجۇمنى ھەربىي ھەربكەتنىڭ ئەڭ مۇھىم تۈرى دەپ ھىسابلىدى. ئۇلارنىڭ نەزەردە ھەربكەتچان ئۇرۇشنىڭ مەقسىتى ئەڭ پايدىلىق ئۇسۇل ۋە يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ دۇشمەن ئارمىيىسىنى تارمار قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

ئەسكىرىي كۇچنى توپلاپ ھەل قىلغۇچ يۆنىلىشكە ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇسۇلى لىنىيىلىك مۇداپىئەدە ئەسكىرىي كۇچنى تارقاق ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى، ئېنگېلس ھۇجۇمچى ئەسكىرىي كۇچنى ۋە قوراللارنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئىشلىتىش XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە XIX ئەسىرنىڭ دەسلەپكى ستراتېگىيىلىك ئالاھىدىلىكتۇر دېگەنىدى.

چوڭ ئارمىيىگە ئىگە دۆلەتلەر يالالانما ئەسكىرىي تۈزۈمدىكى دۆلەتلەر بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا، ئىمكان قەدەر بىر قېتىملىق ئومۇمىي ھەل قىلغۇچ جەڭ بىلەن دۇشمەن ئارمىيىسىنى تارمار كەلتۈرۈشكە تىرىشاتتى. فرانسىيە ئىنقىلابىي ئارمىيىسى ئاۋستىرىيە، فرانسىيە تاتارلىق باشقا فېئودالىق تۈزۈمدىكى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىسى بىلەن جەڭ قىلغاندا. بۇ نۇقتىنى ئىشقا ئاشۇرغانىدى. چارروسىيە مارشالى كوتوزوۋ 1812 - يىلى دۆلەتنى قوغداش ئۇرۇشىدا يېڭى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ دۇشمەن ئارمىيىسىگە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىش، ئاخىرىدا ستراتېگىيىلىك زاپاس كۈچلەرنى كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىپ ئارمىيىنىڭ كۈچىنى تەدرىجىي يوقۇندا ئاشۇرۇش ئارقىلىق ناپولېئونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىنى ئولغا كەلتۈرگەنىدى. ئۇرۇشتا چوڭ تېپتىكى ئارمىيىنى ئىشقا سېلىش بۇ دەۋردىكى ئالاھىدىلىكتۇر.

ھېتاللۇرگىيە، ماشىنىسازلىق سانائىتى، قاتناش ـ تىرانسپورت ۋە ئالاقىلىشىش ئەسلىھەلىرىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي

قىلىشى ستراتېگىيە سەۋىيىسىنىڭ تېخىمۇ تەرەققىي قىلىشىغا سەۋەبچى بولدى. تۆۋمۇريوللارنىڭ ياسىلىشى قىسىملارنى ھەربىكەتلەندۈرۈش، ستراتېگىيىلىك يېيىلىش، ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئۆزگەرتىش، ماددىي تەمىنات، زاپاس قىسىملارنى يۆتكەش قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا يېڭى شەرت ـ شارائىتلار بىلەن تەمىنلىدى. تېلېگرافنىڭ كەشىپ قىلىنىشى ئالاقە ئاپپاراتلىرىنى تەشكىللەشتە زور ئۇڭايلىقلارنى ياراتتى.

ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتى دېڭىز ئارمىيىسى ھەربىي ئىلمىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەرگە سەۋەبچى بولدى. دېڭىز ئارمىيە ئۇرۇش پاراخوتلىرىنىڭ تونناژى ئاشقانلىقتىن پاراخوتلارنىڭ دېڭىزدا ئۇرۇش قىلىش ئىقتىدارى ياخشىلاندى، دېڭىز ئارمىيە ئۇرۇش پاراخوتلىرى XVIII ئەسىردىن باشلاپ چوڭ ئوكيانلارغا كىرەلەيدىغان، قاتناش لىنىيىلىرىدە پائال ھەرىكەت قىلىپ، تېگىشلىك ئورۇنلارنى قامال قىلالايدىغان، يىراقتا يۈرۈش قىلىش، مۇستەملىكىلەرنى تالان ـ تاراج قىلىشنى كاپالەتلەندۈرەلەيدىغان بولدى.

XVIII ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە بولغان ئارىلىقتا كېمىلەرنىڭ ئارتىللىرىيە ئوت كۈچى كۈچەيتىلدى، فلوتنىڭ ھەرىكەتچانلىق ئىقتىدارى كۈنسېرى ئاشتى.

ئارمىيە تۈرلىرى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، ئەڭ ئالىي قوماندانلىق ھەربىي ھەرىكەتلەرگە پەقەت سىستېما ئارقىلىق قوماندانلىق قىلالايدىغان بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ ۋەزىپىسى بىلەن قۇرۇلمىسى پۈتۈنلەي كېڭەيتىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا باش شتاب تەسىس قىلىندى. باش شتابنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى: ستراتېگىيىلىك ئۇرۇش پىلانلىرىنى تۈزۈش، زاپاس كۈچلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ ئارمىيىنى تو-

لۇقلاش، قوشۇنلارنىڭ ستراتېگىيىلىك يېيىلىشىنى كاپالەتلەندۈرۈش دەسلەپكى ستراتېگىيىلىك زاپاس قوشۇنلارنى قۇرۇپ چىقىشتىن ئىبارەت ئىدى.

غەرب دۆلەتلىرى ئاساسىدا يۇز بەرگەن 30 يىللىق ئۇرۇش (1618 — 1648 - يىلى) جەريانىدا شەكىللەنگەن ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى تارىختا لىنىيىلىك تاكتىكا دەپ ئاتالدى. بۇنداق تاكتىكا 1789 -، 1794 - يىلىغا قەدەر ياۋروپا ئۇرۇش مەيدانلىرىدا ھۆكۈمرانلىق ئورۇننى ئىگىلىدى. لىنىيىلىك تاكتىكىنىڭ كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىشى شۇ ۋاقىتتىكى ئارمىيىنىڭ سۇپىتى بىلەن قورال - ياراق، تېخنىكىسىنىڭ جەڭگىۋارلىقى تەرىپىدىن بەلگىلىنەتتى. يالالانما ئەسكەرلەر مۇستەقىل، تەشەببۇسكارلىق بىلەن جەڭ قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇلار پەقەت مېخانىك ھالدىكى ئىستىروي تەلىم - تەربىيىسى، ئادەتتىكى مەشق بىلەنلا چەكلىنەتتى.

ئۇ ۋاقىتلاردا جەڭنىڭ ئاقىۋىتىنى ئالدى بىلەن زالىپ ئېتىلغان ملتىق - زەمبىرەكلەر بەلگىلەيتتى. ئەڭ كۆپ سانلىق دىكى ملتىقلارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، تۈز ۋە ئوچۇق يەرلەر تاللىناتتى. ئۇدۇل تەرەپنى بويلاپ كېچىك ئىككى - ئۈچ لىنىيە تەشكىل قىلىناتتى، ھەر بىر لىنىيە ئۈچ ياكى تۆت قاتاردىن تەركىب تاپاتتى. ھەر بىر لىنىيىنىڭ ئارىلىقى تەخمىنەن 50 تىن 200 قەدەمگىچە بولاتتى، جەڭ سەپلىرى ئۈچ خىل ئارمىيە تۈرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، يەنى: پىيادىلەر، ئاتلىق ۋە توپچى قىسىملىرىدىن تەركىب تاپاتتى، جەڭ سەپلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا پىيادىلەر، ئاتلىقلار ئۈچ قاتار قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى، قىسىم تەركىبىدىكى توپچى قىسمىنىڭ دالا زەمبىرەكلىرى ئىككى قاناتتىكى تەبىئىي ياكى ئادەم كۈچى بىلەن ياسالغان ئېگىزلىكلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى.

لىنىيىلىك ئۇرۇش سەپلىرىنىڭ ئاجىزلىق نۇقتىسى ئىككى قاناتتۇر. پىيادىلەر پەقەت ئۇدۇل پەرەپكە ئېتىشنىلا ئىشقا ئاشۇرالايتتى. يان تەرەپتىن كەلگەن ئوشتۇمتۇت زەربىگە تاقابىل تۇرالمايتتى.

XII ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا زور ئارمىيە تۈزۈلۈرىنىڭ بارلىققا كېلىشى مۇداپىئەلىك ستراتېگىيە بىلەن لىنىيىلىك تاكتىكا ئۈنۈملۈك ـ كېسىل خاتىمە بەردى. ئۇرۇشتا كالونا بىلەن كۆندىلەك سەپ تاكتىكىسى ئىشلىتىلىدىغان بولدى. قىسىملار كۆندىلەك سەپ ۋە كالونىلىق تۈزۈم ئارقىلىق ئاتاكىغا ئۆتۈپ قۇچاقلاشما جەڭ قىلىش ــ بۇ خىل يېڭى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئىدى. XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا چارروسىيە ئارمىيىسىنىڭ ئىچىدە، شۇنىڭدەك ئامېرىكا خەلقىنىڭ مۇستەقىللىك ئۇرۇشلىرىدا بۇ ئالاھىدىلىك ناھايىتى ئوچۇق ئىپادىلەنگەنىدى. XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا فرانسىيە ئىنقىلابىي ئۇرۇشى ۋاقتىدا كالونىلىق تۈزۈم بىلەن كۆندىلەك سەپ بىرلەشكەن بىر خىل تاكتىكا شەكىللىنىپ چىقتى. ئېنگېلس ئېنىق قىلىپ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: «تارقاق ئەسكەرلەر بىلەن پىيادە ئەسكەرلەر كالونىسىنىڭ ماسلىشىشىنى ئاساس قىلغان مۇنداق ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى شۇنىڭ ئۈچۈن زۆرۈر بولدىكى، ئالدى بىلەن فرانسىيە ئىنقىلابىدا ئەسكەرلەرنىڭ تەركىبىدە ئۆزگىرىش بولدى.»①

بۇ خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ جەڭ قىلغانىدا، جەڭ قىلىش تۈزۈمى پىيادىلەر، ئاتلىقلار، زەمبىرەكچىلەرنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. لېكىن ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدىغىنى يەنىلا پىيادىلەر ئىدى. پىيادىلەر ئاساسىي كۈچ بولۇپ، مەرگەنلەر-دىن تەركىب تاپاتتى. مۇھىم ئاساسىي كۈچ بولغان پىيادىلەر

① ئېنگېلس: «دېۋرىڭغا قارشى» ئۇيغۇرچە نەشرى، 318 ـ بەت.

سوقۇش سېپىنىڭ مەركەزىدىن ئورۇن ئالاتتى. توپچى قىسمىنىڭ ئوت ئېچىش نۇقتىلىرى ئاساسىي كۈچ بولغان پىيادىلەرنىڭ ئالدى ياكى يان تەرەپلىرىدە بولاتتى. ئاتلىقلار ئاساسىي كۈچنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئورۇنلاشاتتى.

ئاساسىي كۈچ بىلەن توپچى قىسمىنىڭ ئاساسلىق ئوت ئېچىش نۇقتىلىرىنى ھمايە قىلىش ئۈچۈن، ئالدىنقى تەرەپكە بىرنەچچە 100 مېتر ئارىلىقتا يېنىك قوراللانغان پىيادىلەر (مەرگەنلەر) چىقىرىلاتتى. مەرگەنلەر يېيىلما سەپلەرنى قوللىنىپ كۈچىنىڭ باريچە دۈشمەننىڭ قوماندانلىرى بىلەن توپچى قىسمىلىرىنىڭ ئاتقۇچىلىرىنى نىشانغا ئېلىپ يوقىتاتتى.

پىيادىلەر ئاتاكىغا ئۆتۈشتىن بۇرۇن، توپچى قىسىم قاتتىق ئوت كۈچى ھازىرلىقى ئېلىپ باراتتى. پىيادىلەر ئاتاكىغا ئۆتۈۋاتقاندا، ئاتلىقلار يان تەرەپتىن بارلىق كۈچى بىلەر ياردەم قىلىپ، جەڭ نەتىجىسىنى كېڭەيتتى.

بۇنداق جەڭ قىلىش بىرخىل يېڭى، قەتئىي، كەسكىن خاراكتېرگە ئىگە ئىدى. ئارمىيە ئېگىز - پەس، ئويمان - چوڭقۇر يەر تۈزۈلۈشلىرىدە جەڭ قىلىپ، كۈچنى مۇھىم يۆنىلىشكە مەركەزلەشتۈرۈپ. جانلىق. ھەركەتچان تاكتىكا بىلەن دۈشمەنگە قوغلاپ رەربە بېرەتتى. بۇ چاغدا ئارمىيە نىڭ سەپ تۈزۈلۈشى فرونت چوڭقۇرلۇقىغا قاراپ روشەن ھالدا كېڭىيىپ، زاپاس قىسملارنىڭ رولى تولۇق جارى قىلىناتتى.

1812 - يىل 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئېلىپ بېرىلغان مەشھۇر پولگىنو ئوپېراتسىيىسىدە، رۇس ئارمىيىسىنىڭ كالونىلىق يېيىلىش تاكتىكىسىنى قوللانغانلىقى بۇنىڭغا تولۇق مىسال بولالايدۇ. بۇ قېتىملىق ئوپېراتسىيىدە روسىيىنىڭ ئاتاقلىق قوماندانى كوتوروۋ باشچىلىقىدىكى چارروسىيە قوشۇنلىرى ناپولېئون قوماندانلىقىدىكى فرانسىيە ئارمىيىسى

نىڭ ھۆجۇمىنى چېكىنىدۇرۇپ، ئۇلارنى ئېچىنىشلىق ئېغىر زىيانلارغا ئۇچراتقانىدى.

لېكىن، بۇ خىل تاكتىكىدا ئوخشاشلا چوڭ كەمچىلىكلەر مەۋجۇت ئىدى: ئارمىيىنىڭ قاتار كالوننىسى ئاسانلا توپچى قىسمىنىڭ ئوت كۈچىنىڭ ۋە پىيادە قىسىملارنىڭ ئېغىر زەربىسىگە ئۇچرايتتى. ئۇنىڭدىن باشقا پىيادە ئەسكەرلەر ئاساسىي كۈچىنىڭ ئوت كۈچى بىلەن ئېتىشىنى بىرلەشتۇرۇشى تەس ئىدى. توپچى قىسىم ئوت كۈچى ھازىرلىقى ئېلىپ بارمۇ. لېكىن قۇچاقلاشما جەڭدە بۇنىڭ زەربىسە بېرىشكە يارىمايتتى.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا، ئارمىيە كەڭ كۆلەمدە ناردزلىق قوراللار بىلەن قوراللاندۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇرۇش مەيدانلىرىدا كالوننىلىق جەڭ قىلىشنى قوللىنىشقا ئىمكان قالمىدى. تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، كالوننىلىق تۈزۈم بىلەن دۇشمەنگە يېقىنلاشقاندا، دۇشمەن تەرەپنىڭ توپچى قىسمى پىيادىلەرنىڭ نىشانلاپ زالىپ ئېتىشىدىن پۈتۈنلەي يوقىتىلىش ئىمكانىيىتىمۇ بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قىرىم ئۇرۇشى، فرانسىيە - چارروسىيە ئۇرۇشى ۋە چارروسىيە - تۈركىيە (1877 -، 1879 - يىللاردىكى) ئۇرۇشلىرىنىڭ ھەممىسىدە يېيىلما لىنىيىلىك تاكتىكا قوللىنىلدى.

ئارمىيىنىڭ جەڭ سەپلىرىدە يېڭى - يېڭى تاكتىكىلار قوللىنىلىدىغان بولدى: دۇشمەنگە يېقىنلاشتا، پىيادىلەر تارلىپ ھەركەتلىنىپ، مۇئەييەن ئېتىش ئارىلىقىغا يەتكەندە، يېيىلغان لىنىيىلەرنى ھاسىل قىلىپ، بىر تەرەپتىن ئېتىش، بىر تەرەپتىن يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ بۇلۇڭ ئالغا، بۇلۇڭ سولغا، بۇلۇڭ ئوڭغا، بۇلۇڭ ئارقىغا قاتارلىق سەپ شەكىللەرى بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان بولدى، پىيادىلەرنىڭ ئاساسىي كۈچى دۇشمەن ئىستىھكامىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن،

توپچی قسملار ئاتاكنغا ئۆتۈش ئوت كۈچى بىلەن ئۆز قىسمىرىنىڭ ئۈستىدىن ھالقىپ دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىگە ئوت ئاچاتتى، ئاتلىق قىسملار بولسا، سوقۇش جەريانىدا دۈشمەننى كۆزىتىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ يان تەرىپى بىلەن ئارقا تەرەپلىرىگە ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرىش ئارقىلىق پىيادە ئەسكەرلەر قولغا كەلتۈرگەن جەڭ نەتىجىسىنى كېڭەيتتى.

يېيىلغان ئەسكىرىي سەپ ھەربىي قوراللارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق ئىدى. تۈرلۈك يەر تۈزۈلۈشى، بۇنداق سەپ شەكلىنى قوللىنىپ ھەر خىل پەسىللەردە جەڭ قىلغاندا ئوت كۈچىنى جارى قىلدۇرۇپ ھەرىكەتچانلىق بىلەن ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرىشنى بىرلەشتۈرگىلى بولاتتى. نارىزلىق قوراللارنىڭ ئىشلىتىلىشى يېڭى جەڭ تۈزۈملىرىنى قوللىنىش، ئارمىيىنىڭ تەلىم ـ تەربىيە، جەڭگە كاپالەتلىك قىلىش جەھەتلەردىكى ھەمكارلىشىش ھەرىكەتلىرىگە بولغان تەلەپنى ھەسسىلەپ ئۆستۈردى.

يېڭى تېپتىكى قوراللارنىڭ تەسىرىدە، مۇداپىئەلىك جەڭ قىلىش تاكتىكىسىدىمۇ ئۆزگىرىشلەر بولدى. كېچىلىك مۇداپىئەلىك جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرىدىمۇ بىر قەدەر تەرەققىياتلار بولدى. توپلاردىن دۆۋىلەپ ياسالغان يالغۇز كىشىلىك ئاكوپ، يانتۇ سوزۇلغان يىلان باغرىلىق قاتناش ئاكوپلىرى، زاپاس ئەترەتلەرنىڭ ئاكوپ ۋە بىلىندازلىرى ياسىلىپ، تېخىمۇ كەڭ كۆلەملىك پايدىلىنىشقا، تەشكىللەشكە ئەپلىك بولغان مۇداپىئە رايونلىرىنى قۇرۇپ چىقىشقا ئوڭايلىق يارىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن ساپيور قىسملىرىنىڭ جەڭدىكى رولى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

مۇنتىزىملاشقان ئارمىيىنىڭ تەلىم ـ تەربىيە ئۇسۇللىرى بىلەن جەڭ قىلىش نۇقتىسىنەزەرلىرى بەزى ئۇستاپ، تەلىم ـ تەربىيە قوللانمىلىرىدا ئەكس ئېتىشكە باشلىدى.

XIX ئەسرنىڭ ئاخرقى يېرىمىدا، ھەربىي پەندە ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى. ئىلمىي كوممۇنىزمنىڭ ئىجادچىسى ماركس بىلەن ئېنگېلس ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى تاپتى. ئۇلار ماتېرىيالىستىك دىئالېكتىكا ئاساسىدا ھەقىقىي ئىلمىي بولغان ئۇرۇش تەلىماتىنى تۇرغۇزۇپ چىقتى.

ماركسىزم نەزەريىسى تارىخىي تەجرىبىلەرنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق ھەربىي ئىلىمنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئىلمىي ئۇسۇللار بىلەن تەمىنلىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس دانالىق بىلەن تۇرلۇك ھەربىي - نەزەريە ئەسەرلىرىنى يېزىپ چىقتى. ماركسىزمنىڭ ئىجادچىلىرى ئۆتكەن دەۋرلەردىكى ئۇرۇش تارىخى ھەم ھەربىي تەلىمات تارىخىنى چوڭقۇر تەھلىل قىلىش بىلەن بىرگە XIX ئەسرنىڭ ئاخرقى يېرىمىدىكى ئۇرۇشلارنىڭ تارىخىي تەجرىبىلىرىنى، بولۇپمۇ 1848 - 1849 - يىللاردىكى ئىنقىلاب ۋە پارىژ كوممۇنىسى ۋاقتىدىكى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ تەجرىبىلىرىنى تەپسىلىي تەھلىل قىلىپ چىقتى.

شۇنداق قىلىپ ماركس بىلەن ئېنگېلس ئۆزىنىڭ ئازاد قىلىش ئۈچۈن ئىنقىلاب قىلغان پرولېتارىيات سىنىپىنىڭ ھەربىي ئىشلار نەزەريىسىنىڭ ئاساسىنى تۇرغۇزۇپ بەردى.

5 - بۆلۈم جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قورالىلار

جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى ئۇرۇشنىڭ ئالاھىدىلىكى، جەڭ قىلىش ئۇسۇلى XIX ۋە XX ئەسىرلەردىكى ئۇرۇشلاردا مەيدانغا كەلدى. بۇنى ئەركىن رىقابەت جەريانىدىكى كاپى-

تالىزمىنىڭ جاھانگىرلىككە قاراپ تەرەققىي قىلغانلىقىدەك تارىخىي شەرت - شارائىت بەلگىلىگەنىدى. لېنىن ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىدە جاھانگىرلىكنىڭ ماھىيىتى بىلەن ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدە چوڭقۇر ئانالىز ئېلىپ بارىدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: «جاھانگىرلىك كاپىتالىزمىنىڭ تەرەققىي قىلىپ شۇنداق بىر دەرىجىگە يەتكەن باسقۇچىكى، ئۇنىڭدا مونوپول تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋە پۇل مۇئامىلە كاپىتالىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئورنىتىلغان، چەتكە كاپىتال چىقىرىش گەۋدىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان خەلقئارا ترىستلار دۇنيانى بۆلۈۋېلىشقا باشلىغان، ئەڭ چوڭ كاپىتالىست دۆلەتلەر دۇنيادىكى ھەممە زېمىننى پۈتۈنلەي بۆلۈشۈپ بولغان بولىدۇ.»①

كاپىتالىزمنىڭ جاھانگىرلىك باسقۇچىغا ئۆتۈشتىكى ئىقتىسادىي ئاساسى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئۇچقاندەك تېز تەرەققىي قىلىشى بىلەن تېخىمۇ كۈچىيىشكە باشلىدى. يېڭى ئېنېرگىيە مەنبەلىرى تېپىلدى. گېنېراتور ۋە ئىچىدىن يانىدىغان دۋىگاتېل كەشىپ قىلىندى. سانائەت بىرلەشمە كارخانىلىرى ۋە يېڭى سانائەت تۈرلىرى — ئېلېكتىرلەشكەن سانائەت، ماشىنىسازلىق سانائىتى، تراكتور ئىشلەپچىقىرىش سانائىتى، خىمىيىۋى سانائەت ۋە قاتناش - تىرانسپورت تېز تەرەققىي تاپتى. ئىشلەپچىقىرىشنىڭ مۇھىم ئالاقىلىشىش قورالى بولغان تېلېگراف، تېلېفون ئىجاد قىلىندى.

مۇھىمى، قۇدرەتلىك كاپىتالىستىك دۆلەتلەر ئىقتىسادىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن تەڭ كاپىتال مەركەزلىشىپ، ئوتتۇرا، كىچىك كارخانىلارنى يېمىرىپ تاشلاپ، مۇستەملىكىلەرنى

① لېنىن: «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى». 2 - توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 810 - بەت.

تالان - تاراج قىلدى. ئىشچىلار سىنىپىغا قارىتا ئېكسپىلاتاتسىيەنى كۈچەيتتى. غايەت چوڭ مونوپول تەشكىلاتلار تىرىست، سىندىكات، كارتىللار قۇرۇلۇپ بىرلىكتە ماسلاشتى. جاھانگىرلىك بىلەن ئەمگەك ۋە كاپىتال ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت، ھەرقايسى جاھانگىر دۆلەتلەر بىلەن مۇستەملىكە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ۋە ھەرقايسى كاپىتالىستىك كۈچلۈك دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئىنتايىن كەسكىنلەشتى. جاھانگىرلىكنىڭ كەلتۈرۈپ چىقارغان ئېغىر ئىقتىسادىي كرىزىسى بىلەن ئىجتىمائىي توقۇنۇش، ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەن ھەربىي مىلىتارىزمنىڭ كۈنسانا ئۆسۈشى قىرغىنچىلىق خاراكتېرىدىكى ئۇرۇشلارغا سەۋەبچى بولدى.

جاھانگىرلىكنىڭ ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ئەھۋال ئۇرۇش ۋە ھەربىي تەلىماتقا ھەل قىلغۇچ خاراكتېردە تەسىر كۆرسەتتى. لېنىن جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى بارلىق ئۇرۇشلارنى ئىنتايىن ئىنچىكىلىك بىلەن ئانالىز قىلىپ، ئۇرۇشلارنىڭ ئوخشاش ئالامەتلىرى بىلەن چوڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى خۇلاسىلەپ، خەلق ئاممىسىنىڭ كۈنسانا كۈچەيمەسلىكى ھەل قىلغۇچ رول ئويناپ ئۆتتەنىدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ياللانما ئەسكەر ياكى خەلقتىن يېغىم - ياتا ئايرىلغان گۇرۇھۇازلارغا تايىنىپ ئۇرۇش قىلغان زامان ئاللىقاچان كەلمەسكە كەتتى. ھازىرقى ئۇرۇشنى خەلق ئېلىپ بارىدۇ.»①

جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى ھەر قېتىملىق ئۇرۇشلاردا ھەر خىل تېپتىكى تېخنىكىلىق ھەربىي قوراللار كەڭ مىقياستا ئىشلىتىلدى. ئارمىيىنىڭ جابدۇقلىنىشىنىڭ كۈنسانا ئۆسۈشى كۆپ مىقداردىكى پىلىموت، مىنا، مۇھىم جاي، ئەجەللىك يېرىگە زەربە بېرىدىغان ياكى توسۇپ زەربە بېرىدىغان زەمبىرەكلىرى، ئوت پۈركەيدىغان ئېتىش ئەسۋابلىرى،

① لېنىن: «لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 8 - توم، 32 - بەت.

برونشۇبك ماشىنىلار، تانكا، ئوروش ئايروپىلانلىرى، سۇ ئاستى پاراخوتلىرى قاتارلىق ھەر خىل تېخنىكىلىق ئەسكىرىي ئەسۋاب-لارنىڭ ئوروشتا كەڭ ئىشلىتىلىشىگە رېمىن ھازىرلىدى. ھەر-قايسى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىلىرى ماتورلىشىش، ماشىنىلىشىش جەريانىنى باشلىدى. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: «تارىختا بىرىنچى قېتىم كەڭ زور تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى كەڭ كۆلەمدىكى ۋەيرانچىلىق، مىليونلىغان خەلقنى ھايات-تىدىن ئايرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلدى.»①

جەڭگىۋارلىقى يوقىرى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتى چوڭ بولغان مۇرەككەپ تېخنىكىلىق ھەربىي قوراللار ئارمىيىنىڭ تەلىم - تەربىيە سەۋىيىسى بىلەن جەڭگىۋارلىق روھىي سۈپىتىگە ئىنتايىن يوقىرى تەلەپلەرنى قويدى. لېنىن بۇروئلا يەنى 1905 - يىلى ئوروش يوقىرى سۈپەتلىك ئادەملەرنى تەلەپ قىلىدۇ، دەپ كېلىپ مۇنداق كۆرسەتكەنىدى: «تەشەببۇسكارلىق روھىغا، ئاكتىپلىققا ئىگە بولمىغان ئەسكەر ۋە دېگىزچىلارنىڭ ھازىرقى زامان ئوروشىدا غەلىبىگە ئېرىشىشى مۇمكىن ئەمەس.»①

بۇنىڭدىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئوروشنىڭ ئەڭ مۇھىم بولغان مۇنداق بىرنەچچە ئالاھىدىلىكى بار: ئوروشقا كەڭ كۆلەمدىكى خەلق ئاممىسى سۆرەپ كىرىلىدۇ؛ ئىككى تەرەپتىن بىرنەچچە مىليون كىشىلىك ئارمىيە تەشكىل قىلىنىدۇ، ئۇلار زور مىقداردىكى، ھەر خىل تىپتىكى تېخنىكىلىق قورال - جابدۇقلارنى ئىشلىتى-دۇ؛ قوراللىق ئوروشنىڭ دائىرىسى، بۇزغۇنچىلىقى ئوروشنىڭ كۈچى بىلەن ئۇزلۇكسىز ئۆسىدۇ، ئىقتىسادىي ئامىل بىلەن روھىي ئامىلنىڭ رولى يوقىرى كۆتۈرۈلىدۇ. بۇ خىل ئالاھىدە-

①② لېنىن: «لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 27 - توم، 396 - بەت.

لىك بولسا دېئالېكتىكىنىڭ بىرلىكى بولۇپ، ئوخشاش مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇلار ئۇرۇش قىلغان ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن ئېيتقاندا ھەممىسىگە بىر مەيدان سىناقتۇر.

جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىدىكى بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشلار ئامېرىكا بىلەن ئىسپانىيەنىڭ ئۇرۇشى (1898 - يىلى)، ئەنگلىيە بىلەن بورلارنىڭ ئۇرۇشى (1899 - 1902 - يىلى)، ياپونىيە - چارروسىيە ئۇرۇشى (1904 - 1905 - يىلى) بولۇپ، بۇ ئۇرۇشلار بۇرۇنلا بۆلۈنۈپ بولغان دۇنيانى يېڭىباشتىن بۆلۈش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلاردۇر.

ئامېرىكا تىنچ ئوكيان، ئاتلانتىك ئوكيان ۋە جەنۇبىي ئاتلانتىك بوغۇزى قاتارلىق مۇھىم ئىقتىسادىي ۋە ستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە جايلار بىلەن ئىسپانىيىگە قاراشلىق ئاراللارنى ئىگىلۋېلىش ئۈچۈن ئاراالدا ئولتۇرۇشلۇق خەلقلەرنىڭ ئىسپانىيە مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى كۈرىشىگە ياردەم بېرىش باھانىسى بىلەن 1898 - يىلى 4 - ئايدا ئىسپانىيە بىلەن سوقۇشۇشقا باشلىدى. 1898 - يىلى 8 - ئايدا ئىسپانىيە ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلدى.

ئەنگلىيە بىلەن بورلارنىڭ ئۇرۇشى ئەنگلىيىنىڭ ترانسۋائال بىلەن ئورانگې بۇ ئىككى بور جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالتۇن ۋە سىماب ئىشلەپچىقىرىشىنى ئىگىلۋېلىش مەقسىتىدە ئېلىپ بارغان ئۇرۇش ئىدى. بورلار ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىكىنى قوغداش ئۈچۈن، خەلق ئەسكەرلىرىنى ئاساس قىلىپ، ئومۇمىي سانى 600 مىڭ كىشىلىك قوشۇننى تەشكىللەپ، شۇ ۋاقىتدىكى ئەڭ ياخشى قوراللار بىلەن قوراللاندۇردى. بورلار ئەپچىللىك بىلەن يېڭى قوراللارنىڭ جەڭگىۋارلىق قۇدرىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، 1890 - يىلى ئەنگلىيىنىڭ تاجاۋۇزچى ئەسكەرلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربىلەرنى بەردى.

1900 - يىلى ئەنگلىيە 200 مىڭدىن ئارتۇق قوشۇن چىقىرىپ بورلار بىلەن ئۇرۇش قىلدى. ترانسۋائال بىلەن ئورانگې ئىككى دۆلەتنى ئىشغال قىلۋالدى. بورلار ئۇرۇش تاكتىكىسىنى پارتىزانلىق ئۇرۇشقا ئۆزگەرتتى. ئىككى يىل ئىچىدە ئەنگلىيە ئارمىيىسى كۆپەيتىپ 450 مىڭغا يەتكەن بولسىمۇ، بورلار قەھرىمانلارچە قەتئىي كۆرەش قىلدى. ئەمما ئەنگلىيىلىكلەر تىنچ ئاھالىلەرگە قارىتا ئىچىنەشلىق تۇرده قاتتىق باستۇرۇش، قىرىش - چېپىش يۈرگۈزگەنلىكتىن. بورلار 1902 - يىلى نائىلاج قارشىلىشىنى توختاتتى.

1904 - 1905 - يىلدىكى ياپون - چارروسىيە ئۇرۇشى جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇشنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئوچۇق كۆرسەتتى بەردى. بۇ ئۇرۇشنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى سەۋەب چارروسىيە بىلەن ياپونىيە جاھانگىرلىكىنىڭ چاۋشيەن، جۇڭگوندىڭ شەرقىي - شىمالدىكى ئوچ ئوللۇكىسى ۋە يىراق شەرقتىكى باشقا رايونلارنى ئۆزىنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىشنى مەقسەت قىلغانلىقى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئۇرۇش ئادالەتسىز تالان - تاراجلىق خاراكتېرىگە ئىگە ئۇرۇش ئىدى.

چارروسىيە دۇشمەنلىك كۈچىنى سەل چاغلىدى. بۇ مەزگىلدە دۆلەتنىڭ مەركىزىي رايونلىرى بىلەن سوقۇش رايونلىرىدىكى تۆمۈريولىلار تۈتاشتۇرۇلۇپ پۈتمىگەن، چارروسىيە دېگىز ئارمىيىسىنىڭ مۇھىم بازىسى لۈيشۈن پۈرتئاتۇردىكى مۇداپىئە ئاكوپلىرى ياسىلىپ بولمىغانىدى. سوقۇش باشلىنىش بىلەن چارروسىيە يىراق شەرقتە جەمئىي 100 مىڭ كىشى ئەتراپىدىكى پىدائىي ئەسكەرنى جەڭ پاراخوتلىرىدىن 57 نى ئەۋەتتى. ستراتېگىيىلىك پىلانىغا ئاساسەن، چارروسىيە دەسلەپكى بىرنەچچە ئاي ئىچىدە مۇداپىئىدە تۇرۇپ، ئەسكىرىي كۈچ ۋە قوراللارنى يۆتكەپ بولۇپ ئاندىن كېيىن ھۇجۇمغا ئۆتمەكچى

ئىدى. بۇنداق بولغاندا، دۇشمەن ئارمىيىسىنى يەنىمۇ ئىنكە پايدىلىق بولاتتى.

ياپونىيە 370 مىڭ كىشىلىك قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى ۋە كۈچلۈك دېڭىز ئارمىيە (73 دانە سوقۇش پاراخوتى بار ئىدى)- سىنى ئىگە ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە برونلانغان پاراخوت، كىرەيسەر، تۇرپىدا قاتارلىق سوقۇش پاراخوتلىرى يىراق شەرقتىكى چارروسىيىنىڭ سوقۇش پاراخوتلىرىدىن ئېشىپ كېتەتتى. ياپونىيە ستراتېگىيىلىك پىلان بويىچە چارروسىيىنىڭ لۈيشۇن كۈدا تۇرۇۋاتقان تىنچ ئوكيان فلوتىغا ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرىش ئارقىلىق دېڭىز ئۈستۈنلۈكىنى تارتىۋېلىپ، قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنى قۇرۇقلۇققا چىقىرىش ئارقىلىق چارروسىيىنىڭ چوڭ ئارمىيىسى يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلى بىلەن مانجۇرىيىنى بېسىۋالماقچى بولدى.

ئۇرۇش 1904 - يىل 1 - ئاينىڭ 26 - كۈنى يېرىم كېچىدە پارتلىدى. ئۇ ۋاقتىدا چارروسىيە تىنچ ئوكيان فلوتى ھېچقانداق جەڭ ھازىرلىقى ئېلىپ بارمىغانىدى. ياپونىيە فلوتىنىڭ ئاساسىي كۈچى ئارقا تەرەپتىن ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، چارروسىيىنىڭ ئىككى دانە جەڭ پاراخوتى بىلەن بىر دانە كىرەيسەرنى پاچاقلاپ تاشلىدى.

ياپونىيە دېڭىزدا ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغاندىن كېيىن، ھېچقانداق توسالغۇسىز ھالدا قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنى قۇرۇقلۇققا چىقاردى. ياپونىيىنىڭ بەش گۋرۇپپىسۇي ئارمىيىسى دەرھال يېيىلىپ پايدىلىق يەر شارائىتىنى ئىگىلىۋالدى.

شۇ ۋاقىتتا يىراق شەرقتە تۇرغان چارروسىيە ئارمىيىسىنىڭ ئومۇمىي ئەسكەر سانى 300 مىڭغا يېتىپ، 1904 - يىلنىڭ ئاخىرىدا بېرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى گۋرۇپپىسۇي ئارمىيە قىلىپ تەشكىللىدى.

ئۇرۇش جەريانىدا ياپونىيە دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقتا بولغان

جەڭلەردە باشتىن - ئاخىر تەشەببۇسكارلىقنى قولدىن بەرمىدى. ئۇيۇشۇنكۇنى تالىشىش جەڭلىرى (1904 - يىلى 5 - ئايدىن 12 - ئايغىچە) دە چارروسىيە، ياپونىيىنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى بىرنەچچە قېتىم چوڭ كۆلەمدىكى جەڭلەرنى ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، چارروسىيىنىڭ بېشى گاڭگىراپ ئەس - ھوشىنى يىغىۋالالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قوماندانلىقنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىدىن ئۇيشۇنكۇنى مۇداپىئە قىلىش ئۇرۇشى چارروسىيە ئارمىيىسىنىڭ يېڭىلىشى بىلەن ئاخىرلاشتى.

چارروسىيە ھۆكۈمىتى ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن بالتىق دېڭىزى فىلوتىنى يىراق شەرققە ئەۋەتتى. ئەمما 1905 - يىلى 5 - ئايدا بۇ دېڭىز فىلوتى سوسىماغا كەلگەندە ياپونىيە پاراخوتلىرىنىڭ ئاساسىي كۈچىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، تارمار بولۇش بىلەن پۈتۈن فىلوت غەرق بولۇپ كەتتى. ھەربىي جەھەتتىن تەكرار مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەملىكەتنىڭ ئىچىدىكى ئىنقىلابنىڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلۈشى چارروسىيە ھۆكۈمىتىنى ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان سۈلھ شەرتنامىسىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر قىلدى.

چارروسىيىنى سوقۇشتا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان باش جىنايەتچى ئەكسىيەتچى چارروسىيە پادىشاھلىق تۈزۈمى ئىدى. بۇ تۈزۈم ھەممە تەرەپنىڭ (بۇنىڭ ئىچىدە ئارمىيىمۇ بار بولۇپ) مەملىكەتنىڭ ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلىشىغا توسقۇنلۇق قىلغانىدى. لېنىن: «روسىيە خەلقى ئەمەس، بەلكى مۇستەبىتلىك تۈزۈم شەرمەندىلەرچە مەغلۇپ بولدى» دېگەنىدى①.

1914 - يىلىدىن 1918 - يىلىغىچە ئېلىپ بېرىلغان 1 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشى جاھانگىرلارنىڭ زىددىيىتىنىڭ كەسكىنلىشىشىنىڭ نەتىجىسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن 1 - دۇنيا ئۇرۇشى ئادالەتسىز ئۇرۇش ئىدى.

① لېنىن: «لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 1 - توم، 35 - بەت.

كۆچلۇك جاھانگىر دۆلەت ھۆكۈمەتلىرى خېلى بۇرۇنلا ئۇرۇشقا ھازىرلىق قىلغانىدى. ئۇلار ئۇرۇش باشلىنىشتىن خېلى بۇرۇنلا ئىككى چوڭ ھەربىي گۇرۇھ بولۇپ شەكىللەنگەنىدى. گېرمانىيە، ئاۋستىرىيە ۋە ئىتالىيە ئۈچ دۆلەت بىرلىشىپ ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر بولدى؛ ئەنگلىيە، فرانسىيە، چارروسىيە ئۇلارغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ھەربىي بىرلەشمە قۇرۇپ، ئۆزلىرىنى ئانتانتا دۆلەتلىرى دەپ ئاتىدى. ئۇرۇش باشلىنىش ھارپىسىدا، ئۇرۇش جەريانىدا كۆپلىگەن دۆلەتلەر بۆلۈنۈپ بۇ ئىككى ھەربىي بىرلەشمىگە قاتناشتى. ئىتالىيە كېيىن ئۆزگىرىپ ئانتانتا تەرەپكە ئۆتتى. ياۋروپادىكى كۆچلۇك دۆلەتلەر ئۇرۇش تەييارلىقى ۋاقتىدا، چوڭ، كۆچلۇك ئارمىيىلەرنى قۇرۇش بىلەن قالماستىن، ناھايىتى چوڭ سانداكى زاپاس ئارمىيىلەرنى توپلىدى. مەسىلەن، چارروسىيىنىڭ ئەسكىرى 1 مىليون 360 مىڭغا يېتىپ، تەلىم ـ تەربىيە ئالغان زاپاس ئەسكىرى 5 مىليون 650 مىڭ ئادەمگە يەتتى؛ گېرمانىيە ئارمىيىسى 788 مىڭ بولۇپ، زاپاس ئەسكىرى 4 مىليون 9000 ئادەم ئىدى.

جەڭ باشلانغان ۋاقىتتا ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ قوراللىنىشى مۇنداق بولدى: ئەسكەرلەر نەيزە بىكىتىلگەن بەش ئاتار مىلتىق، پىلىموت ۋە ھەر خىل زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللاندۇرۇلدى. ئەمما قىسىملاردا ئېغىر پىلىموتلار ناھايىتى ئاز ئىدى. ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ پولكلىرىدا ئارانلا سەككىزدىن ئېغىر پىلىموت بار ئىدى. دالا زەمبىرىكى قىسىملىرى 75 ـ 77 مىللىمېتىرلىق كانناۇن توپ بىلەن قوراللاندۇرۇلغانىدى. بۇلارنىڭ ئەڭ يىراق ئېتىش ئارىلىقى 7 ـ 8 كىلومېتر ئىدى، 105 ـ 155 مىللىمېتىرلىق كانناۇن توپ بىلەن گائوبىتسانىڭ سانى ناھايىتى ئاز ئىدى. مەسىلەن، چارروسىيە ئارمىيىسىدە 7030 دانە زەمبىرەك بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئېغىر تىپتىكى كانناۇن توپ بىلەن گائوبىتسا ئاران 240 دانە ئىدى. فرانسىيىنىڭ زەمبىرىكى

4800 دانه بولۇپ، ئېغىر تىپتىكى زەمبىرەكنى ئارقان 300 دانە ئىدى.

گېرمانىيە ئارمىيەسىنىڭ توپچى قىسىملىرى بىرقەدەر كۈچلۈك سانلاتتى. ئەمما، گېرمانىيە ئارمىيەسىنىڭ 9388 دانە زەمبىرەكىنىڭ ئىچىدە ئېغىر تىپتىكى زەمبىرەكى 1396 دانىدىن ئاشمايتتى. ئارمىيە دەسلىپىدە ئاز سانىدىكى بىرونزۇك لار بىلەن جابدۇقلاندۇرۇلغان بولۇپ، ئادەتتە بۇنداق بىرونزۇك نۇسخىلار مۇھىم چارلاشقا ئىشلىتىلەتتى. بەزى دۆلەتلەر ئاز سانىدىكى ئايروپىلانلارنى ئىشقا سالدى، بۇنىڭ ئىچىدە چارروسىنىڭ 263 دانە، گېرمانىيىنىڭ 233 دانە ئايروپىلانى بار ئىدى. ئەمما بۇ ئايروپىلانلارغا قورال ئورۇنلاشتۇرۇلمىغان بولۇپ، پەقەت چارلاش بىلەن ئالاقە ئىشلىرىغىلا ئىشلىتىلەتتى.

چوڭ تىپتىكى ھەربىي كېمىلەر بىلەن ئاۋىئاماتكىلار ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ دېڭىز ئارمىيەسىنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچىنىڭ ئاساسى ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە يېنىك تىپلىك قورالانغان ئاۋىئاماتكا، قوغلىغۇچى پاراخوتلار، تورپېدا قاتارلىقلار بار ئىدى. سۇ ئۈستىدىكى ھەربىي كېمىلەردىن تاشقىرى يەنە ئاز سانىدىكى سۇ ئاستى پاراخوتلىرى بىلەن سۇ ئۈستىدىكى ئايروپىلانلارمۇ بار ئىدى.

كۆپ سانىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىي كۈچى قۇرۇقلۇق ئارمىيە بىلەن دېڭىز ئارمىيىسىدىن تەشكىللىنەتتى. قۇرۇقلۇق ئارمىيە پىيادە، ئاتلىق، زەمبىرەكچىلەر، كەسپىي ئەسكەر (ساپ يور ئەسكەر)، ئالاقىچى ئەسكەر بىلەن ئارقا سەپ خىزمەتچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئايروپىلان ۋە بىرونىلاشقان قىسىم (برونزۇك ماشىنا قىسمى)، بىرونىلاشقان ئوت چاچار ماشىنىلار ئۇ ۋاقىتلاردا ساپيور ئەسكەرلەر شتاتىغا كىرگۈزۈلەتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئارمىيىنىڭ بىرلىككە كەلگەن شتاتى بىرلەشمە ئارمىيە بولۇپ، ھەر بىر بىرلەشمە ئارمىيە تەركىبىدە

بىرنەچچە گورپۇس ۋە دۈنزىيالىەر بولاقتى. بىر پىيادە دۈنزىيە تەركىبىدە بىرنەچچە برىگادا (ھەر بىر برىگادىدا ئىككى پولك)، بىر توپچى قىسىم برىگادىسى، بىردىن ئوچكە قەدەر ئاتلىق ئەسكەرلەر ئىسكادرونى، بىردىن ئىككىگىچە ساپ يورلار لىەنى ۋە باشقا نۇرغۇن ئارقا سەپ خىزمەتچىلىرى بولاتتى. بىر دۈنزىيىنىڭ ئومۇمىي ئادەم سانى 16 مىڭدىن 21 مىڭ كىشى ئەتراپىدا ئىدى. ئارمىيىنىڭ بۇ خىل شتاتلىق تۈزۈم نۇقتىسىنەزەرى شۇ چاغدىكى پەقەت كۆپلىگەن پىيادە ئەسكەرلەرنى ئىشلەتكەنددلا جەڭ ۋەزىيىتىنى ئورۇندىغىلى بولمىدۇ دەپدىغان نۇقتىسىنەزەرنى ئىپادىلەپ بەرگەنىدى. بۇ خىل نۇقتىسىنەزەردىكىلەر توپچى قىسىم بىلەن پىلىموتىلارنىڭ رولىغا سەل قارايتتى.

ھەرقايسى دۆلەتلەر قوراللىق كۈچلىرىنى ئىشقا سېلىش ئۇچۇن، XIX ئەسىردە شەكىللەنگەن نەزەرىيە، ئۇقۇم ۋە نۇقتىنەزەرلەر بويىچە ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈشتى. ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ باش شتابلىرى ھەربىر تۈرۈشى قىلىشنىلا ئويلايتتى. ئۇستاب ۋە نەزەرىيە ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسىدە ھۇجۇم جەڭى شەرھلىنەتتى. مۇداپىئە مەسىلىسىگە پېتەرلىك ئېتىبار بېرىلمەيتتى. كۈنسانات ئېشىپ بېرىۋاتقان ئوت كۈچى تولۇق تەسەۋۋۇرغا ئېلىنمايتتى. ئارمىيىنىڭ تەلىم - تەربىيىسىدە پەقەت زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان سەپ تۈزۈمى بىلەن جەڭ قىلىش تەكتلىنىپ، يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق دۈشمەنگە يېقىنلىشىش قاتارلىق مەشغۇلاتلار ئېلىپ بېرىلمايتتى.

بۇرژۇئازىيە ھەربىي ئالىملىرىدا جاھانگىرلىك تۈرۈمى دەۋرىدىكى دەسلەپكى بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشنىڭ تەجرىبىلىرىنى ۋاقتىدا خۇلاسىلەش ئىقتىدارى يوق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەرقايسى دۆلەتلەر 1 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ستراـ

تېگىمىلىك تەييارلىق پىلانىنى تۈزۈش ۋاقتىدا، ھەممىسى يېڭى ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ئامىللارنى ئەستايىدىل ئويلىمىغاندى. ئىگىلىكنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش بىلەن ھەربىي ۋەزىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ھەربىي بۇيرۇتمىلارنى زاكاز قىلىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھېچ بىرى پىلانغا كىرگۈزۈلمىگەندى، ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرغۇچىلار بىر تەرەپلىمە ھالدا گرازدانلارنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈش، ئەسلىھەلەرنى توپلاش بىلەن ئالدىنقى سەپنىڭ ئېھتىياجىنى تولۇق قاندۇرغىلى بولىدۇ دەپ ئويلايتتى.

بۇ چاغدا ئانتانتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرسىمۇ، ھەرقايسى دۆلەتلەر ستراتېگىيىلىك پىلانلىرىنى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل تۈزۈيتتى؛ ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئۆزئارا مەسلىھەتلەشمەيتتى. ئانتانتىغا ئەزا دۆلەتلەردە بىرلىك يوق ئىدى. ستراتېگىيىلىك ھەمكارلىقنى تەشكىللەشتە جىددىيلىك جەڭ قىلىش ۋەزىپىسى بىلەن ھەربىي ئېغىرچىلىقنى ئانتانتا تەركىبىدىكى باشقا دۆلەتلەرگە ئىتتىرىپ قويۇشقا تىرىشاتتى. ئۇلار دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۈچى ئورۇنلاشقان رايونلاردا خورىتىش جەڭگى ئېلىپ بېرىپ، دۇشمەننى تارمار كەلتۈرۈش ئارقىلىق قىسقا ۋاقىتتىكى ئۇرۇشنى تېزدىن غەلبىگە ئېرىشىش مۇمكىن دەپ تونۇشاتتى. ئەمما دۇشمەننىڭ جانلىق كۈچى ھەققىدە، دۇشمەن تەرەپنىڭ بىرنەچچە مىليون زاپاس ئەسكىرىي كۈچىنىڭ بارلىقى ھەققىدە ئويلاشمايتتى. بۇنىڭدىن ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ستراتېگىيىلىك پىلانلىرىدا بىر خىل قارامۇقلىق ئامىلىنىڭ ساقلانغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

1914 - يىلى 7 - ئايدا ئاۋستىرىيە ـ سېربىيىگە ھۇجۇم قىلدى، 8 - ئايدا گېرمانىيە، فرانسىيە، چارروسىيە، ئىتالىيە ئۇرۇشقا قاتناشتى، شۇنىڭ بىلەن 1 - دۇنيا ئۇرۇشى رەسمىي پارتلىدى.

ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن ياپونىيە گېرمانىيەگە ئۇرۇش ئېلان قىلىپ، جوڭگونىڭ شەندۇڭ ئۆلكىسىنى بېسىۋالدى، ئىتتالىيە ئانتانتا دۆلەتلەر تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئامېرىكا بىلەن جۇڭگومۇ ئانتانتا دۆلەتلەر تەرەپتە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. تۈركىيە بىلەن بۇلغارىيە ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر تەرەپتە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. ئۇرۇش ئوتتى ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقا قىتئەلىرىگە تۇتىشىپ كەتتى. ياۋروپا ئاساسىي ئۇرۇش مەيدانى بولدى.

بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ مەغلۇبىيىتى، ئانتانتا دۆلەتلەرنىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاياغلاشتى. 1918 - يىل 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنى گېرمانىيە تەرەپ تەسلىم بولۇش شەرتنامىسىگە ئىمزا قويدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش تۆت يىل ئون ئاي 10 كۈن داۋام قىلدى. جەمئىي 34 دۆلەت بۇ ئۇرۇشقا قاتناشتى. 1 مىليارد 500 مىليون ئادەم ئۇرۇشقا سۆرەپ كىرىلدى. ئۇرۇش جەريانىدا 10 مىليون ئادەم ئۆلدى، 20 مىليون ئادەم يارىدار بولدى. كەتكەن ئومۇمىي راسخوت تەخمىنەن 2 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

گېرمانىيە ۋە باشقا ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئۇرۇشتا ئۇۋال - كېسەل مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن جاھانگىر دۆلەتلەر جاھانگىرلىك شەرتنامىلىرىگە ئىمزا قويدى. مۇشۇ شەرتنامىلەرگە ئاساسەن سوقۇشتا مەغلۇپ بولغان دۆلەتلەرنىڭ مۇستەملىكىلىرى ۋە بىر قىسىم زېمىنلىرى ھەرقايسى غەلىبە قىلغان دۆلەتلەر تەرىپىدىن بۆلۈشۈۋېلىندى. ئەمما 1 - دۇنيا ئۇرۇشى جاھانگىرلار ئوتتۇرىسىدا ئەزەلدىن داۋام قىلىپ كەلگەن زىددىيەتلەرنى ھەل قىلالمىدى. ئەكسىچە يېڭى ۋە تېخىمۇ ئېغىر زىددىيەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، كېيىنكى ھەربىي توقۇنۇشلارنىڭ مەنبەسى بولۇپ قالدى.

ئۇرۇش يىللىرىدا ھەربىي ئىشلار تەلىماتىدىرى چوڭ ئىلگىرىلەشلەر بولدى. ھەربىي قورال ـ ياراقنىلا ئالساق، ئۇرۇش قىلغان ھەرقايسى دۆلەتلەر 70 مىليوندىن ئارتۇق ئادەمنى سەپەرۋەرلىككە كۆتۈردى. بۇ 70 مىليون ئادەمنى قوراللاندۇرۇش ئۈچۈن 3 مىليون 600 مىڭ دانە مىلتىق، 1 مىليون 75 مىڭ پىلىموت، 152 مىڭ دانە تۇرلۇك كالىبرلىق زەمبىرەك، 182 مىڭ ئايروپىلان، 9200 تانكا ۋە باشقا قوراللار ئىشلەپ چىقىرىلدى.

ستراتېگىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا، ھەربىي ھەرىكەتنىڭ دائىرىسى كۆزگە كۆرۈنەرلىك ھالدا كېڭىيىپ، بۇرغۇنچىلىق كۈچى زورايغانلىقتىن، ئەسلىدىكى ستراتېگىيىلىك نۇقتىئىنەزەرلىرنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كەلدى. ھەرقايسى دۆلەتلەر ستراتېگىيىلىك پىلان تۈزگەندە، دەسلەپتە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي يوشۇرۇن كۈچى بىلەن ستراتېگىيىلىك زاپاس ئارمىيىسىنىڭ ھەممىسىنى مۆلچەرلەپ پىلانغا كىرگۈزۈپ، قۇرۇقلۇق، دېڭىز ئارمىيە كۈچىنىڭ ئۆز ئالدىغا جەڭ قىلىش ۋە بىرلىشىپ جەڭ قىلىش تەشكىلىنى قۇرغانىدى. بىرنەچچە يىل جەڭ قىلغاندىن كېيىن، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيە باش شتابلىرى ستراتېگىيىلىك پىلان تۈزۈشتە ھەر تەرەپلىمىلىك مول تەجرىبىلەرگە ئىگە بولدى. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر بىلەن ئانتانىتا دۆلەتلەر ئىچىدە ھەرقانداق بىر تەرەپ ۋە ياكى ئۇرۇشقا قاتناشقان دۆلەتلەرنىڭ ھەرقاندىقى ئۇرۇش ۋەزىيىتىگە ئاساسەن ھەرقانداق بىر ستراتېگىيىلىك پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرالمىدى. چۈنكى، ھەرقايسى جاھانگىر دۆلەتلەر ئىچىدىكى ئۆتكۈر زىددىيەتلەر تۈپەيلىدىن، ستراتېگىيىلىك پىلان پرىنسىپلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

گېرمانىيە ئارمىيىسى 1914 ـ يىلى ياز پەسلىدىكى

جەڭلەردە، شۇنىڭدەك 1918 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلىدىكى جەڭلەردە كۆپ قېتىم ھەلىمىلىك جەڭلەرنى قىلىسمۇ، ئەمما ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىشكە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتەلمىدى. ئۇنداق شارائىتتا پەقەت ئۇزلۇكسىز ھالدا بىر قاتار ستراتېگىيىلىك جەڭ ئوپېراتسىيىسى ئېلىپ بارغاندىلا ئاندىن ئومۇمىيۈزلۈك جەڭ ھەلىمىنى تولغا كەلتۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيتتى.

بۇ قېتىمقى چوڭ ئۇرۇشنىڭ تەجرىبىلىرى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ئۇزۇنغا سوزۇلغان قوراللىق توقۇنۇشتا. ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ستراتېگىيىلىك زاپاس ئارمىيە پاك - پاكىز خورتىلىپ تۇگىتىۋېتىلمىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن چوڭ مىقداردىكى يېڭى ئەسكىرىي كۈچ ۋە ھەربىي قورال - ياراق لارنى ئۇزلۇكسىز ھالدا تەييارلاشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، ئۇرۇش بارلىق ئىقتىسادىي مەنبە بىلەن يېتەرلىك ئادەم كۈچىنى زاپاس تەييارلاپ قويۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تاكتىكا جەھەتتە: سوقۇشتا زور مىقداردىكى پىلىموت، تېز ئاتىدىغان زەمبىرەك، ئايروپىلان، تانكا، رەھەرلىك گاز ۋە باشقىلار بىلەن يېڭى تېپتىكى قوراللار، ھۇجۇم جېڭى بىلەن مۇداپىئە جەڭلىرىنى ئېلىپ بېرىش ئۇسۇللىرىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

ئۇرۇشنىڭ دەسلىپىدە سەپ تەشكىلى ئارقىلىق ھۇجۇم جېڭىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۇسۇللىرى قوللىنىلغاندا، كۆنسانىپ كۆچمىيۋاتقان ئوت كۈچى قاتارلىق بۇ ئەھۋاللار ئۇستىدە ئەتراپلىق ئانالىز يۈرگۈزۈلمىدى. ھۇجۇمنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسىنى پىيادە ئەسكەرلەر ئىشقا ئاشۇراتتى. ئۇستاب تەلىپى بويىچە پىيادىلەردىن تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلىش، ئەسكىرىي كۈچىنى توپلاش، جەڭ نەتىجىسىدىن پايدىلىنىش قاتارلىق ئۇچ خىل پرىنسىپ بويىچە جەڭ قىلىش تەلەپ قىلىناتتى. دۇشمەن

مەنىنىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغان، توغرىسىغا تەشكىللەنگەن مۇداپىئە سېپىدىكى قوشۇنلىرىغا نىسبەتەن پەقەت مانېۋر ئۇرۇشى قىلىش تەلەپ قىلىناتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئۇدۇل تەرەپتىن بۆسۈپ كىرىش بىلەن دۇشمەننىڭ ئوڭ ـ سول ئىككى قانىتىدىن ئايلىنىپ ئورۇنلىشىش بولسا ھۇجۇم جېڭىدىكى ئەڭ ياخشى ھەربىكەتچان ئۇرۇش شەكلى دەپ قارىلاتتى.

پىيادە ئەسكەرلەر ھۇجۇمغا ئۆتسە ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن توپچى قىسىملار يارىدەم قىلاتتى. لېكىن ئاتلىقلار ئاتاكىغا ئۆتكەندە، ئاسانلا دۇشمەن پىلىموتلىرىدىن ئېتىلغان ئوققا دۇچ كېلەتتى. ئاندىن پىيادىلەرنىڭ مىلتىقلاردىن ئاتقان زالىپ ئوقلىرى ۋە زەمبىرەكلەرنىڭ توپ ئوتى ئاستىدا چېكىنىشكە مەجبۇر بولاتتى. دالا زەمبىرەكلىرى ئوقنىڭ ماسكىروپكا قىلىنغان ئاكوپ بىلىنداڑلاردا ياتقان پىيادىلەرنى ئۆلتۈرۈش، يارىلاندۇرۇشى ئانچە زور بولمايتتى. مۇداپىئەدە تۇرغان تەرەپ ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئوت كۈچىنى ھۇجۇم قىلغۇچىلارغا نەتىجىلىك زەربە بېرەلەيدىغان جايلارغا تەشكىللەپ ئورۇنلاشتۇراتتى.

ئارمىيىنىڭ قوراللىنىشىدا زەمبىرەك، ئايروپىلان، تانكا ۋە باشقا تېخنىكىلىق ئەسۋابلار داۋاملىق كۆپەيگەنلىكتىن، 1917 ـ 1918 ـ يىللىرىدىن باشلاپ شەكىللەنگەن كۈچ خىلدىكى ئارمىيە تۈرىنىڭ بىرلىشىپ جەڭ قىلىش تاكتىكا پرىنسىپلىرىنى يەنى پىيادىلەرنى ئىشلەتكەندە زەمبىرەك، تانكا، ئايروپىلان ۋە ساپپور قىسىملىرىنىڭ ئۈنۈمىدىن ماسلىشىپ بىرەر جەڭ قىلىشتەك جەڭ قىلىش ئۇسۇلىنى مەيدانغا كەلتۈردى.

1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلىشىش ھارپىسىدا ھەرقايسى تەرەپ ئۇرۇشتا كەڭ كۆلەملىك يېيىلغان سەپ شەكلىنى

بىكار قىلغاندىن باشقا، ئۇرۇشتا يېڭى بىر خىل جەڭ قىلىش شەكلىنى تەدرىجىي قوللىنىشقا باشلىدى: يەنى ئادەم سانى ئانچە كۆپ بولمىغان كىچىك پىيادە ئەترەت (بەن - پەي) بىر كىچىك گۇرۇپپا بولۇپ، زەمبىرەك ياكى ئېغىر پىلىموتلار-نىڭ ئۇزلۇكسىز دۈشمەن تەرەپنى باشتۇرۇپ ئاتقان ئوت كۈ-چىدىن كېيىن تانكىغا ئەگىشىپ ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. بۇ خىل كىچىك گۇرۇپپىنىڭ ھەربىكەتلىنىشى ئاسان، دۈشمەن چوڭقۇر-لۇقىغا قاراپ ئىچكىرىلەپ كىرىپ ھۇجۇم ۋەزىپىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى قولايلىق بولۇپ، تانكىغا ئەگىشىپ جەڭ قىلىدى-غان كىچىك تىپتىكى توپچى قىسىم بىلەن زىچ ماسلىشالايتتى. ئەمما بۇنداق ھۇجۇم تاكتىكىسىدا ھۇجۇم جېڭىگە قوماندا-لىق قىلىش مۇرەككەپ بولۇپ، ھەر دەرىجىلىك شۆبە ئەترەت-لەرنىڭ ئۆزئارا ۋە يۇقىرى بىلەن ئۇزمەي ئالاقىلىشىشنى تە-لەپ قىلاتتى.

توپچى قىسىم ئوت كۈچىنىڭ ئېشىشى بىلەن ئېتىش ئار-تىلمىنىڭ ئۇزارغانلىقىغا ئەگىشىپ، ئاۋىئاتسىيىنىڭ تەرەققىياتى ھەم كەڭ كۆلەمدىكى خىمىيىۋى گاز ۋە تانكىلارنىڭ ئۇرۇشتا ئىشلىتىلىشى مۇداپىئەنى تەشكىللەش ۋە جەڭ ئۇسۇللىرىغا ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كەلدى. قىسىملارنىڭ جەڭ گىۋار سەپلىرى دەسلەپتە چوڭقۇرلۇققا قاراپ بىرنەچچە ئىش لونغا (شوتا شەكلىدە) بولۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، چوڭقۇرلۇقنى بويلاپ چېچىلاڭغۇ لىنىيە بويىچە سەپ تۈزىدىغان بولدى. پىيادىلەرنىڭ ئاپتوماتنىك قوراللارنى ئىشلىتىشى دۈشمەن قە-سىملىرىنىڭ جانلىق كۈچىنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىش بە-لەن بىللە ئۆز تەرەپ ئوت كۈچىنىڭ زىچلىقىنى يۇقىرى كۆ-تۈردى. بۇرۇنقى بىر لىنىيە بىر قاتاردىكى يالغۇز كىشىلىك ئاكوپلار قاتناش ئاكوپلىرى ئارقىلىق باشقا يالغۇز كىشىلىك ئاكوپلار بىلەن تۇتاشتۇرۇلىدىغان بولدى. مۇداپىئە چوڭقۇرلۇ-

قىنىڭ ئۇزلۇكسىز چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ ئىككى ياكى تۆت يوللۇق قاتناش ئاكوپلىرىدىن مۇداپىئە رايونلىرى تەشكىللىنىدىغان بولدى. بۇ يوشۇرۇنۇشقا ئەپلىك جايلارغا ئىككىنچى ئىشلون ۋە زاپاس قوشۇنلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، قايتارما ئاتاكىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشنى ۋە فرونت چوڭقۇرلۇقىغا ئۇزلۇكسىز ئەسكەر يۆتكەپ قارشىلىقنى كۈچەيتىشنى مەقسەت قىلاتتى.

1 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ قوراللىق كۈچلىرى تەشكىلىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كېلىپ، ھەر خىل ئارمىيە خىللىرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلىرى مەيدانغا كەلدى ھەر بىر ئارمىيە خىلى كەسپىي ئەسكەرلەرنىڭ نىسبىتى، رولى، ۋەزىپىلىرىدە ئۆزگىرىشلەر بولدى. بىرلىشىپ جەڭ قىلىش تاكتىكىسىنىڭ تەرەققىيات تېغائەگىشىپ ھەربىر ئارمىيە خىللىرىنىڭ تاكتىكىسىمۇ تەلۇقلىنىپ يېڭىلىنىشقا يۈزتۇتتى.

ئىككىنچى باب
سۇن ۋۇ ۋە «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى»

1 - بۆلۈم قەيسەر قوماندان — سۇن ۋۇ

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى تىلغا ئالغىنىمىزدا، بۇ داڭلىق ھەربىي ئەسەرنىڭ ئاپتورى سۇن ۋۇنى ئەسلىمەي تۇرالمايمىز. XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، پرۇسسىيىلىك كارل.فون.كلاۋسېۋىتىز «ئۇرۇش توغرىسىدا» دېگەن بىر كىتابنى يېزىپ چىققانىدى.بىراق، غەربىئەللىرىدىكى ھەربىي ساھەدىكى لەرنى ھەيران قالدۇرغىنى شۇكى، ئۇنىڭدىن 2300 نەچچە يىل ئىلگىرىلا جۇڭگودا «ئۇرۇش توغرىسىدا» دېگەن كىتابتىن قىلچە قېلىشمايدىغان داڭلىق ھەربىي ئەسەر — «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» بارلىققا كەلگەنىدى. بۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامانىدىكى بۈيۈك ھەربىي ئالىمى سۇن ۋۇ ئىدى.

سۇن ۋۇ ئەمىنىيە دەۋرىدىكى چى بەگلىكىلىك ئىدى، ئۇ ئەمىنىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، كېيىن قالايمىقانچىلىقتىن قېچىپ چاڭجىياڭ دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا - تۆۋەن ئېقىنىدىكى ۋۇ بەگلىكىگە كېلىپ قالىدۇ.

سۇن ۋۇ ياشىغان ئەمنىيە دەۋرى — جۇڭگو تارىخىدىكى يېڭى تۈزۈم بىلەن كونا تۈزۈم ئالمىشىۋاتقان مەزگىل ئىدى. ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، جۇ سۇلالىسى بارا - بارا زاۋاللىققا يۈزلەندى. ھەرقايسى بەگلىكلەر ئاستا - ئاستا باش كۆتۈرۈپ چىقىپ، ھاكىمبەگلىك تالىشىپ، يېغا قوپۇشتى. تارىخ كىتابلىرىدا قەيت قىلىنىشىچە، ئەمنىيە دەۋرى مەزگىلىدە، چوڭ - كىچىك ھەربىي ھەرىكەتلەردىن 480 نەچچە قېتىم سادىر بولغان. جەمئىيەت شىددەتلىك داۋالغۇش ئىچىدە ئىلگىرىلەپ، بىرلىككە كېلىشنىڭ ئالدىدا تۇرماقتا ئىدى. بۇ ئەھۋال ئاستىدا ھەرقايسى سىنىپلار ياكى ئىجتىمائىي گۇرۇھلارنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مەزھەپلەرمۇ كەينى - كەينىدىن مەيدانغا كېلىپ، «ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» ۋەزىيىتى شەكىللەندى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى سۇن ۋۇنىڭ ھەربىي ئىشلار جەھەتتە ئەسەر يېزىپ، تەلىمات تىكلىشى ئۈچۈن شەرت - شارائىت يارىتىپ بەردى.

ۋۇ بەگلىكىدە تۇرۇپ قالغان سۇن ۋۇ ئۆتكەنكى ئۇرۇشلار-نىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرى ئاستىدە ئىزدىنىپ، چوڭقۇر مۇتالىئە يۈرگۈزۈپ، باش كۆتۈرمەستىن ئەسەر يېزىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ. بەگلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەت ئۇرۇشلار ئۈنۈمى ئۇرۇشنىڭ قانۇنىيىتىنى ئويلاشقا ۋە يەكۈنلەشكە جەلپ قىلىدۇ. زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىسىدا، ئاخىر ئۇ 13 بابلىق «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دېگەن مەشھۇر ئەسەرنى يېزىپ چىقىدۇ. لېكىن ئۇ ئەينى چاغدا تېخى نامى چىقىپ بىر كىشى ئىدى.

سۇن ۋۇ تۇرۇۋاتقان ۋۇ بەگلىكى ئەسلى چۇ بەگلىكىگە بېقىندى دۆلەت ئىدى. ۋۇ بەگلىكى بىرقەدەر ئىلغار بولغان ئوتتۇرا تۇرلەكلىك مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، چۇ

بەگلىكىنىڭ كونترولللۇقىدىن بارا - بارا قۇتۇلۇپ چىقىدۇ. مىلادىدىن 514 يىل بۇرۇن، ۋۇ بېگى خې لو (مىلادىدىن بۇرۇن 496 —؟) ئۆزىنىڭ ئەقلىچىسى ۋۇزىشۇنىڭ يارديمىدە بەگلىك ئورنىغا چىقىپ ھاكىمبەگلىك جەدىلىگە قاتناشماقچى بولىدۇ. ئەمما ۋۇ بەگلىكى چەت رايونغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن، بۇ دۆلەتتە ئىختىساسلىق كىشى ناھايىتى ئاز ئىدى. شۇڭا، ۋۇزىشۇ چې بەگلىكىدىن كەلگەن بىرەيلەننىڭ ئۇرۇش دەستۇرى يازغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، دەرھال ۋۇ بېگىگە مەلۇم قىلىدۇ. ۋۇ بېگى بۇنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولىدۇ ۋە دەرھال سۇن ۋۇ يازغان 13 بابلىق «ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى ئالغۇزۇپ كېلىپ، ئىنچىكىلەپ ئوقۇيدۇ. كىتابتىكى مۇپەسسەل چۈشەنچىلەر ئۇنى جەلپ قىلىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ۋۇ بېگى خې لۇ بۇ تالانتلىق زاتنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەكچى بولۇپ، سۇنزىنىڭ يېنىغا بارىدۇ.

ۋۇ بېگى سۇن ۋۇ بىلەن كۆرۈشۈپلا: «ئەپەندىنىڭ 13 بابلىق ئۇرۇش دەستۇرىنى كۆرۈپ چىقتىم، مەن ئەسكەر ئىشلىتىشكە ئامراق ئادەم ...» دەيدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان سۇن ۋۇ قىلچە تارتىنماستىن: «ئەسكەر ئىشلىتىش چاقچاق قىلىدىغان ئىش ئەمەس، بېگىم بۇنداق دېگەندىن كېيىن، مەن ھېچنېمە دېيەلمەيدىغان بولدۇم» دەيدۇ. ۋۇ بېگى بۇنى ئاڭلاپ دەرھال ئۇنىڭغا چۈشەنچە بېرىپ، ئۆزىنىڭ ئەزەلدىن بۇنداق ئېسىل ئۇرۇش دەستۇرىنى كۆرۈپ باقمىغانلىقىنى ئېيتىدۇ ۋە سۇن ۋۇنىڭ كىچىك كۆلەمدە مەشق ئۇيۇشتۇرۇپ كۆرسىتىشىنى سورايدۇ. سۇن ۋۇ ۋۇ بېگىگە ئەر - ئايالالارنىڭ ھەممىسىنى مەشقە ئۇيۇشتۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ.

بۇ مۇساپىرنىڭ قابىلىيىتىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن، ۋۇ بېگى خې لۇ سۇن ۋۇنى ئوردىدىكى كىنىزەكلەرنى تەشكىللەپ

مەشق قىلدۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ.

ۋۇ بەگلىكىنىڭ پايتەختىدىكى بىر باغچىدا، بۇرغا ـ كانايى، ناغرا ـ دۇمباق ساداللىرى ئىچىدە بايراقلار ھەۋلان قىلىپ تۇراتتى. بۇ يەردە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغانلار باتۇر ـ ئەزىمەتلەر بولماستىن، بەلكى 180 نەپەر ناتۇۋان، لېۋەن قىزلار ئىدى.

ۋۇ بېگى كۆزىتىش سەھنىسىدە ئولتۇراتتى. ئۇ گەرچە سۇن ۋۇنىڭ ئۇرۇش دەستۇرىغا قول قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەمەلىي قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىنى ئانچە بىلمەيتتى. ئۇ بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىقتىدارىنى تەپسىلىي كۆزىتىپ باقماقچى بولىدۇ.

سۇن ۋۇ كېنىزەكلەرنى ئوڭ ـ سول ئىككى سەپكە بۆلۈپ، ۋۇ بېگى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئىككى كېنىزەكنى بۇ ئىككى سەپكە باشلىق قىلىدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن كېنىزەكلەردىن ئوڭ ـ سول قولنى ۋە ئالدى ـ كەينىنى بىلدۈرگان ـ بىلمەيدىغانلىقىنى سورىغاندا، كېنىزەكلەر بىردەك بىلمىز، دەپ جاۋاب بېرىشىدۇ. سۇن ۋۇ: «سىلەر ئالغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندا ئۇدۇل يۆنىلىشكە قاراپ ئىلگىرىلەيسىلەر؛ سولغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندا، سول قول يۆنىلىشكە، ئوڭغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندا، ئوڭ قول يۆنىلىشكە قاراپ ئىلگىرىلەيسىلەر؛ ئارقىغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كەينىگىلارغا قاراپ چېكىنىسىلەر» دەيدۇ. كېنىزەكلەر «چۈشەندۇق» دەپ جاۋاب بېرىشىدۇ. سۇن ۋۇ ئۇلارغا ئارمىيە ئىنتىزامىغا قاتتىق رىئايە قىلىشنى تاپىلاپ: «ھەربىي بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا بويسۇنمىغانلارنىڭ كاللىسى ئۇلىنىدۇ» دەپ تەكىتلەيدۇ.

سۇن ۋۇ دىققەت قىلىدىغان ئىشلارنى چۈشەندۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، دۇمباق چېلىپ ئوڭ تەرەپكە قاراپ ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. كېنىزەكلەر بۇ ناتونۇش مۇساپىرنى كۆزگە ئىلمايدۇ. قىزلارنى مەشقە سېلىشنىڭ ئۆزى بىر يېڭىلىق، ئۇنىڭ

ئۇستىگە، داقا ـ دۇمباقلارنىڭ چېلىنىشى، بايراقلارنىڭ جەۋ-
لان قىلىشى ئۇلارنىڭ كۈلكىسىنى تېخىمۇ كەلتۈرىدۇ. كېنىزەكلەر
ئۆزىنى تۇتالماي قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كېتىدۇ.

سۇن ۋۇ بۇنىڭغا ئانچە باش قاتۇرۇپ كەتمەي، بۇنى ئۆزە-
نىڭ چۈشۈرگەن بۇيرۇقىنىڭ تازا ئېنىق بولمىغانلىقىدىن كۆرۈپ،
سەۋەنلىكىنى ئۇستىگە ئالىدۇ. ئۇ مەشق قىلىپ كۆرمىگەن قىزلارنى
سەپكە تۈرغۇزۇپ مەشق قىلدۇرۇشتا ھەممىنى ئالدىن ئېنىق
تاپشۇرۇش كېرەك دەپ قاراپ، ئىنتىزامنى قايتا تەكتلەپ،
ئاندىن داقا ـ دۇمباقلارنى چېلىپ سولغا ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق
چۈشۈردۇ. ئىككى سەپنىڭ باشلىقى ۋۇ بېگىنىڭ ئامراق بانۇ-
لىرى بولغانلىقتىن، بۇيرۇقنى يەنىلا پەسەنت قىلمايدۇ. داقا ـ
دۇمباق چېلىنغان ھامان كېنىزەكلەر يەنە بىر قېتىم قاقاقلاپ
كۈلۈشۈپ سەپنى بىردىنلا قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا
سۇن ۋۇ: «ئىنتىزام ۋە بۇيرۇق قايتا ـ قايتا تەكتلەندى،
ئۇنىڭغا بويسۇنمىغانلىق جىنايەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ» دەپ
ھەربىي ئىنتىزامنى چىڭ تۇتۇش ئۈچۈن ئىككى سەپ باشلىقىغا
قائىدە بويىچە چارە كۆرۈشنى بۇيرۇق قىلىدۇ.

كۆزىتىش سەھنىسىدە ئولتۇرۇپ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇر-
غان ۋۇ بېگى بۇنىڭدىن قاتتىق چۆچۈپ كېتىدۇ. چۈنكى بۇ
ئىككى كېنىزەك ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان بانۇلىرى
ئىدى. ئەگەر ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالسا ئۇنىڭ گېلىدىن تاماقمۇ
ئۆتمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئالمان ـ تالمان ئادەم ئەۋەتىپ،
ئۇ ئىككىسىنىڭ بېشىنى ئالماسلىق ھەققىدە سۇن ۋۇغا بۇيرۇق
يەتكۈزىدۇ. لېكىن سۇن ۋۇ كەسكىن ھالدا: «مەن بۇيرۇقنا بىنا-
ئەن سەركەردىلىككە تەيىنلەندىم. ئارمىيە ئىچىدە بەگنىڭ بەزى
بۇيرۇقلىرىنى قوبۇل قىلمىسىمۇ بولىدۇ» دەپ ھېلىقى ئىككى
بانۇنى قائىدە بويىچە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىدۇ. ئاندىن باش-
قىدىن ئىككى كېنىزەكنى سەپ باشلىقلىقىغا قويىدۇ.

ئىككى ئادەمنىڭ بەشى ئېلىنغانلىقىنىمۇ ياكى سۈن ۋۇنىڭ ئىنتىزامنى قاتتىق تۇتۇشتەك جاسارىتىدىن بولغانمۇ قانداق، داقا ـ دۇمباق چېلىنغان ھامان كېنىزەكلەر بىر رەتلىك سەپ بولۇپ ئالدىغا، ئوڭ ـ سولغا ئىلگىرىلەشتە بولسۇن ياكى مېڭىش ـ توختاشتا بولسۇن قېلىپلاشتۇرۇپ قويۇلغاندەك قىلچە قالايمىقان بولمايدۇ. بۇرۇنقىدەك كۈلۈشلەرمۇ كۆرۈنمەيدىغان بولىدۇ.

تەلىم ـ تەربىيە جەريانىدا بۈيرۇق چۈشۈرۈلگەن ھامان ئۇنى قاتتىق ئىجرا قىلىش سۈن ۋۇنىڭ شىجائىتىنى ۋە دادىللىقىنى نامايان قىلىدۇ. ۋۇ بېگى گەرچە ئامراق ئىككى بانۇسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقتىن كۆڭلى بىئارام بولۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا سۈن ۋۇنى مۇھىم ۋەزىپىگە تەيىنلەيدۇ. دېمەك، يۇقىرىقى قىسقىنا مىسالدىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، سۈن ۋۇ ھەربىي نەزەريىە جەھەتتىنلا ئەمەس، بەلكى ھەربىي ئىشلار ئەملىيىتىدىمۇ يەنى ئەسكەر باشقۇرۇش ۋە ئارمىيىگە قوماندانلىق قىلىشتىمۇ يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە ئىدى.

2 ـ بۆلۈم «سۈنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى»

ھازىرغىچە بېتىپ كەلگەن «سۈنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» ـ «مۇھاربىيە تەدبىرلىرى»، «ئۇرۇش قىلىش ھەققىدە»، «ھۇجۇمنى پىلانلاش ھەققىدە»، «ۋەزىيەتنى پەملەش ھەققىدە»، «كۈچ تەييارلاش ھەققىدە»، «ھىيلە ـ نەيرەڭ ۋە چىنلىق ھەققىدە»، «پايدىلىق شارائىتنى تاللاش ھەققىدە»، «ئەھۋالغا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرۇش ھەققىدە»، «ھەربىي يۇرۇش ھەققىدە»، «يەر تۈزۈلۈشى ھەققىدە»، «ھەرخىل يەر تۈزۈلۈشى

شارائتىدا ئەسكەر ئىشلىتىش ھەققىدە»، «ئوت ئارقىلىق ھۇجۇم قىلىش ھەققىدە» ۋە «ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش ھەققىدە» قاتارلىق 13 بابتىن تۇزۇلگەن. بۇ 13 بابلىق ئۇرۇش دەستۇرىدا سۇن ۋۇ ئومۇمىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بىر يۇرۇش ھەربىي قانۇنىيەتلەرنى مۇجەسسەملەپ كۆرسەتتى. ئۇنىڭ بۇ نەزەريىلىرى تا ھازىرغىچە ئىلمىي قىممىتىنى يوقاتقىنى يوق.

سۇن ۋۇ «مۇھاربىيە تەدبىرلىرى» دېگەن بابتا ئۇرۇشنى تەتقىق قىلىش ۋە پىلانلاشنىڭ مۇھىملىقىنى، شۇنداقلا ئۇرۇشتىكى غەلىبە قىلىش ۋە مەغلۇپ بولۇشنى بەلگىلەيدىغان ئاساسىي شەرتنى سۆزلەپ كېلىپ، تۆۋەندىكى بەش تەرەپتىن قارىمۇقارشى ئىككى تەرەپنىڭ ھەرخىل شەرت ـ شارائىتىنى سېلىشتۇرۇپ تەھلىل قىلىش لازىم دەيدۇ: بىرىنچىدىن، كىشىلەرنىڭ رايى؛ ئىككىنچىدىن، ھاۋا رايى؛ ئۈچىنچىدىن، يەر تۇزۇلۇشى؛ تۆتىنچىدىن، سەركەردە؛ بەشىنچىدىن، قائىدە ـ تۈزۈم. بۇ بەش تەرەپنى سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ. بىراق، ئۇنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ھەقىقىي ئىگىلىۋېلىشقا ماھىر بولغانلا ئۇرۇشتا غەلىبە قازانغىلى بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا غەلىبە قازانغىلى بولمايدۇ؛ ئۇ تۆۋەندىكى يەتتە جەھەتتىن تەھلىل قىلىپ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇرۇشتىكى غەلىبە قىلىش، مەغلۇپ بولۇش ئەھۋالىنى توغرا مۆلچەرلەش كېرەك دەيدۇ: يەنى، قايسى تەرەپنىڭ پۇشتىپاناھى بىرقەدەر دانا؟ قايسى تەرەپنىڭ سەركەردىسى بىرقەدەر قابىلىيەتلىك؟ قايسى تەرەپ پايدىلىق ھاۋا رايى ۋە يەر تۇزۇلۇشىگە ئىگە؟ قايسى تەرەپ قائىدە ـ تۈزۈملەرنى ھەقىقىي تۈردە يولغا قويالىغان؟ قايسى تەرەپنىڭ ئارمىيىسى كۈچلۈك؟ قايسى تەرەپ خىل قوشۇنغا ئىگە؟ قايسى تەرەپنىڭ مۇكاپاتلاش ـ جازالاش تۈزۈمى قاتتىق؟ قاتارلىقلار. ئۇ يۇقىرىقى جەھەتلەردىن سېلىشتۇرغاندىن كېيىن، ئاندىن كىمنىڭ غەلىبە قازىنىدىغانلىقىنى ۋە كىمنىڭ مەغلۇپ بولىدىغان

لمقىنى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولمىدۇ، دەپ كۆرسىتىدۇ. ئۇ يەنە مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: ئۇرۇشنىڭ ئۆزى بىر خىل رەھۋازلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھۇجۇم قىلالايدىغان چاغدا، ھۇجۇم قىلالمايدىغان بولۇۋېلىش، دۇشمەننىڭ قېشىدا ھەرىكەت قىلماقچى بولغاندا، يىراق يەردە ھەرىكەت قىلدىغان بولۇۋېلىش لازىم. پايدىغا ئامراق دۇشمەنلەرگە قارىتا، ئۇنىڭغا ئازراق نەپ بېرىش؛ قالايمىقان ھالەتتە تۇرغان دۇشمەنگە قارىتا، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭغا رەھىم بېرىش، كۆچلۈك دۇشمەنگە قارىتا، ئۇنىڭدىن قاتتىق مۇداپىئە كۆرۈش ياكى ئۇنىڭدىن قېچىش؛ ئاسان غەزەپلىنىدىغان دۇشمەنگە قارىتا، چىشىغا تېگىپ ئۇنى غەزەپلەندۈرۈش؛ قارشى تەرەپنى كۆزگە ئىلمايدىغان دۇشمەنگە قارىتا، ئۇنى تېخىمۇ مەغرۇرلىنىدىغان قىلىش؛ تولۇق دەم ئالغان دۇشمەنگە قارىتا، ئامال قىلىپ ئۇنى ھالسىرىتىش؛ ئىچكى جەھەتتە ئىتتىپاقلاشقان دۇشمەنگە قارىتا، ئۇلارنىڭ ئارىسىنى بۇزۇش لازىم. كۈتمىگەن يېرىدىن چىقىپ دۇشمەنگە زەربە بېرىش لازىم. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىشتىكى تەدبىرلەردۇر. بىراق، بۇ تەدبىرلەرنى ئىشتىن ئاۋۋال كونكرېت بەلگىلىۋالماسلىق كېرەك.

3 - بۆلۈم ھۇجۇمنى پىلانلاش مەسىلىسى ھەققىدە

ھۇجۇمنى پىلانلاش مەسىلىسى ئۇستىدە توختالغاندا، سۇن ۋۇ دۇشمەن ئۇستىدىن پەم - پاراسەت ئىشلىتىپ غەلىبە قىلىشنى تەكىتلەيتتى. ئۇ ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلغۇچىغا قارىمۇ قارشى ئىككى تەرەپنىڭ ئەھۋالىغا بولغان چۈشەنچىسى بىلەن ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش -

مەغلۇپ بولۇش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىخچام ۋە ئېنىق سۆز بىلەن كۆرسىتىپ، ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشنىڭ ئومۇمي قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بەردى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپ دۇشمەننى باش ئەگدۈرگەنلەر، ھۇجۇم قىلماي تۇرۇپ شەھەرنى دۇشمەندىن تارتىۋالغانلار، ئۇزاق ئۇرۇش قىلمايمۇ دۇشمەن دۆلەتنى يوقىتالىغانلار ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر كىشىلەردۇر. بۇنداق بولغاندا، ئارمىيە كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىمايدۇ - يۇ، لېكىن غەلىبىنى قولغا تولۇق كەلتۈرەلەيدۇ. مانا بۇ ھۇجۇمنى پىلانلاشنىڭ قائىدىسى. سۇن ۋۇ ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىۋالغان ھالەتتە دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ناچار ھالەتتە تۇرغاندا دۇشمەن بىلەن ئېلىشىشقا قارشى تۇراتتى. بۇ نۇقتىنەزەرنى چىقىش قىلىپ ئەسكەرنى ئىشقا سېلىشتا، دۇشمەندىن ئون ھەسسە كۆپ بولغاندا، تۆت تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئېلىپ، ئۇنى تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىش؛ دۇشمەندىن بەش ھەسسە كۆپ بولغاندا، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىش؛ دۇشمەندىن بىر ھەسسە كۆپ بولغاندا، ئۇنى بۆلۈۋېتىش، دۇشمەننىڭ ئەسكىرىي كۈچى بىلەن تەڭ بولغاندا، ئامال قىلىپ دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىشقا ماھىر بولۇش، دۇشمەندىن ئاجىز بولغاندا، ئۇنىڭدىن قېچىش؛ ھەممە جەھەتتە دۇشمەندىن ناچار بولغاندا، ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلىشتىن ساقلىنىش لازىم. ئەگەر ئاجىز ئارمىيە كۈچلۈك دۇشمەن بىلەن ئېلىشسا ئۇ چوقۇم دۇشمەنگە يەم بولىدۇ، دېگەنگە ئوخشاش ئەسكەر ئىشلىتىش تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى، ئۇ يەنە بەش خىل ئەھۋالنى مىسال قىلىپ، ئۇنى غەلىبە قىلىش-قىلماسلىقنى ئالدىنئالا بىلىشتىكى ئۆلچەم قىلغانىدى. بۇ بەش خىل ئەھۋال: قانداق ئەھۋال ئاستىدا ھۇجۇم قىلىش، قانداق ئەھۋال ئاستىدا ھۇجۇم قىلماسلىقنى بىلىدىغانلار

غەلىبە قىلىدۇ؛ ئەسكىرىي كۈچكە ئاساسلىنىپ ئوخشاشمايدىغان ئۇرۇش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىشنى بىلىدىغانلار غەلىبە قىلىدۇ؛ يۇقىرى - تۆۋەن بىر نىيەتتە بولغانلار غەلىبە قىلىدۇ؛ تەيياراتقۇر تۇرغانلارغا تەييارلىق بىلەن ھۇجۇم قىلغانلار غەلىبە قىلىدۇ؛ قوماندانلىق قىلىش قابىلىيىتى يۇقىرى ھەمدە بەگلەر چات كرىۋالمىغان سەركەردىلەر غەلىبە قىلىدۇ. بۇلار غەلىبىنى ئالدىنئالا پىلانلاشنىڭ يولىدۇر.

4 - بۆلۈم يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىش ھەققىدە

«سۇن زىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دېگەن كىتابتىكى «يەر تۈزۈلۈشى ھەققىدە» دېگەن بابتا يەر تۈزۈلۈشىدىن تولۇق پايدىلىنىشنىڭ مۇھىملىقى ۋە ئارمىيىنىڭ ھەرخىل يەر تۈزۈلۈشى شارائىتىدىكى ھەرىكەت قىلىش پرىنسىپىنى شەرھىلەپ ئۆتىدۇ. ئۇ، يەر تۈزۈلۈشىنى ئەسكەر ئىشلىتىشنىڭ پايدىلىق شەرتى دەپ قاراپ، ئۇرغۇن جەھەتلەردىن يەر تۈزۈلۈشى بىلەن ئۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى دىئالېكتىكىلىق مۇناسىۋەتنى كۆرسىتىپ، سەركەردىلەرنى يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىشكە ئۈندەيدۇ. ئۇ، يەر تۈزۈلۈشىنى ئالتە خىلغا بۆلۈپ مۇنداق بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتىدۇ: بىرىنچىدىن، بىرمۇ بارالايدىغان، دۈشمەنمۇ بارالايدىغان يەر شەكلىگە دۇچ كەلگەندە، چوقۇم ئېگىز يەر ۋە كۇنگەي تەرەپنى ئالدىن ئىگىلەۋېلىش ھەمدە ئوزۇق - تۇلۇك، يەم - خەشەك يولىنىڭ راۋان بولۇشىنى ساقلاش لازىم. شۇنداق قىلغاندا مۇبادا، دۈشمەن بىلەن ئۇرۇش قىلىپ قالغاندا يەر شارائىتى بىز تەرەپ ئۈچۈن پايدىلىق بولىدۇ؛ ئىككىنچىدىن،

بارماق ئاسان، قايتماق تەس بولغانلىكى يەر شەكلىگە دۇچ كەلگەندە، دۇشمەن بىخۇت تۇرغاندىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىپ، دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىش لازىم. دۇشمەن ھوشيار تۇرغاندا بىز ھۇجۇم قىلساق، غەلىبە قىلالمايمىز ھەم قايتىپمۇ كېلەلمەيمىز. بۇ بىز ئۇچۇن پايدىسىز؛ ئۇچىنچىدىن، بىز ئۇچۇنمۇ، دۇشمەن ئۇچۇنمۇ پايدىسىز يەر شارائىتىغا دۇچ كەلگەندە، دۇشمەن ئالدىنمۇ ئۇلارغا ھۇجۇم قىلماسلىقىمىز لازىم. ئەگە ياخشىسى، قوشۇنلارنى باشلاپ بۇ يەردىن ئايرىلىپ خان بولۇۋېلىپ، دۇشمەننى ئالداپ چىقىرىپ، ئاندىن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش لازىم. بۇنداق بولغاندا بىز ئۇچۇن پايدىلىق بولىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، تار يولدا يول ئېغىزلىرىنى دۇشمەندىن بۇرۇن ئىگىلۋېلىشقا تىرىشىش لازىم. يول ئېغىزلىرىنى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن ئۇنى كۆپ ئەسكەر بىلەن ساقلاپ دۇشمەننىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇش لازىم. ئەگەر دۇشمەن بىزدىن ئاۋۋال يول ئېغىزىنى ئىگىلىۋېلىپ، كۆپ ئەسكەر بىلەن ساقلاپ تۇرغان بولسا، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلماسلىق لازىم. مۇبادا دۇشمەن يول ئېغىزىنى ساقلاشقا كۆپ ئەسكەر قويمىغان بولسا، يول ئېغىزىنى تېز ھۇجۇم بىلەن تارتىۋېلىش لازىم: بەشىنچىدىن، يەر شەكلى خەۋپلىك جايلاردا، ئېگىز ھەم كۇنگەي جايلارنى دۇشمەندىن ئاۋۋال ئىگىلىۋېلىش لازىم. مۇبادا، دۇشمەن بىزدىن ئاۋۋال ئىگىلىۋالغان بولسا، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلماي، تەشەببۇسكارلىق بىلەن چېكىنىش لازىم؛ ئالتىنچىدىن، دۇشمەنگە يېراق ھەمدە ئىككى تەرەپتىنمۇ ئەسكەر رەسمى كۇچى تەڭ بولغاندا، ھەڭ ئېلان قىلماسلىق كېرەك. دورلۇق بىلەن ھەڭ قىلساق، بىز ئۇچۇن پايدىسىز بولىدۇ. يۇقىرىقىلار يەر تۇزۇلۇشىدىن پايدىلىنىشقا ئائىت پىرىنسىپلار دۇر؛ بۇ، سەركەردىلەرنىڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتى، بۇنى ئەستايىدىل ئويلىماي بولمايدۇ.

5 - بۆلۈم ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش ھەققىدە

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دېگەن كىتابتىكى «ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش ھەققىدە» دېگەن بابتا سۇنزى ئايغاقچىلار (رازۋېتچىكلار) نى ئىشقا سېلىشنى ئۇرۇشتىكى مۇھىم بىر ئىش دەپ قاراپ، پۈتۈن ئارمىيە رازۋېتچىكلار تەمىنلىگەن ئاخبارات بويىچە ھەرىكەت قوللىنىش كېرەكلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: ئەسكەر چىقىرىپ لا دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشتىكى مۇھىم سەۋەب شۇكى، ئىشتىن ئاۋۋال دۈشمەن ئەھۋالىنى پۈختا ئىگىلەش لازىم، ئەمما دۈشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەشتە خۇراپىيلىققا ئىشەنمەسلىك، كۆز ئالدىدىكى ئىشلارنى بۇرۇن ئۆتكەن ئىشلارغا ئوخشاتماسلىق لازىم. دۈشمەن ئەھۋالىنى بىلىدىغان ئادەملەردىن ئاخبارات ئېلىش لازىم.

ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش مەسلىسى ئۈستىدە دۈشمەننى گاڭگىرىتىپ، قەيەردىن قول سېلىشنى بىلمەيدىغان قىلىپ قويۇش ئۈچۈن، سۇن ۋۇ مۇنداق بەش خىل ئايغاقچىنى ئىشقا سېلىشنى تەكىتلەيدۇ: بىرىنچىدىن، دۈشمەن دۆلەتتىكى پۇقرالاردىن پايدىلىنىپ، ئاددىي كىشىلەرنى ئايغاقچىلىققا قويۇش؛ ئىككىنچىدىن، دۈشمەن دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرىنى پۇل ۋە ياكى سەتەڭلەر ئارقىلىق ئازدۇرۇپ سېتىۋېلىپ، ئۇنى ئايغاقچى قىلىش؛ ئۈچىنچىدىن، دۈشمەن تەرەپ بىز تەرەپكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلارنى سېتىۋېلىپ ئۇلاردىن پايدىلىنىش؛ تۆتىنچىدىن، ئارىنى بۇزۇش ئۈچۈن بىز تەرەپ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق دۈشمەن تەرەپكە قەستەنگە ئەھۋال بىلدۈرۈش، دۈشمەننى

ئالداپ ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزىنىڭ مېيىدا قورۇغۇزۇش: بەشىنچىدىن، سادىق ئايغاقچىلارنى دۇشمەن تەرەپكە ئۆتۈش. ئايغاقچى ئىشلەتكەندە گۇمانلانماسلىق، گۇمانلىق ئادەتنى ھەرگىزمۇ ئايغاقچىلىققا سالماسلىق. ئايغاقچىلارنى تاللىغاندا سەزگۈر، قەيسەر ۋە ئىنچىكە ئىش قىلىدىغان، دۇشمەنگە ئال دانمايدىغان كىشىلەردىن تاللاش ۋەھاكازالار.

6 - بۆلۈم ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىغا ئەھمىيەت بېرىش

سۇن ۋۇ ئۆزىنىڭ 13 بابلىق بۇ ئىسىرىدە ستراتېگىيە، تاكتىكا توغرىسىدا بىر يۈرۈش مۇپەسسەل قانۇنىيەتلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى.

سۇن ۋۇنىڭ قارىشىچە، يۇرتدارچىلىقتا ئادەل قانۇننى يولغا قويغاندىلا ئاندىن ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ. ئۇ، ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش - مەغلۇپ بولۇشنى بەلگىلەيدىغان «بەش ئامىل» نى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە غەلىبە قىلىش ئۈچۈن، دۆلەتنىڭ مۇئەييەن مادديي كۈچىگە، پايدىلىق ھاۋارايى ۋە يەر تۈزۈلۈشىگە، قوشۇننى باشقۇرۇش ۋە مەشق قىلدۇرۇشقا ھەمدە توغرا ھەربىي قوماندانلىققا تايىنىش كېرەك، سۇن ۋۇ «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزۈڭنىمۇ بىلىڭ ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەن ئىدىيىنى ئۇرۇش پېتەكچىلىكىنىڭ پۈتۈن جەريانىغا سىڭدۈرۈش لازىم دەپ قارايدۇ. ئۇرۇش قىلىش فاكتورىنى جەھەتتە، ئۇ «ئۇرۇشتا تېز غەلىبە قىلىش، ئۇزاققا سوزۇلدۇرماسلىق» نى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇرۇش شەكلى جەھەتتە، ئۇ «ھەربىكەتچان ئۇرۇش ئارقىلىق دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىش» نى «شەھەرگە ھۇجۇم

قىلىش» تىن ئەلا بىلەتتى. «ئامال بولماي قالغاندا ئاندىن شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش كېرەك» دەپ قارايتتى. ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش مەسلىسىدە، ئۇ «دۇشمەننى بۇرنىدىن يېتىلەشكە ماھىر بولغانلارلا ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىشقا ئۇستا بولغانلار»، «دۇشمەن ئۇستىدىن غەلبە قىلىش فاكتىرىنى دۇشمەن ئەھۋالىغا ئاساسلىنىپ بەلگىلەش لازىم» دەپ قاتتىق تەكتىلەيتتى. ئۇنىڭ قەدىمكى زاماندىلا سىياسىي دىپلوماتىيە، پىسخولوگىيە قاتارلىق ئاممىلارنى ئۇرۇش بىلەن بىرلەشتۈرگەنلىكى ھازىرقى زامانداكى «ئومۇمىي ئۇرۇش» نىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگە ئىدى. ھەرخىل تاكتىكا ۋە سەركەردە تاللاش، ئارمىيىنى مەشىق قىلدۇرۇش، يەر تۈزۈلۈشىگە ئويغۇنلىشىش، ھەتتا جاسۇس ئىشلىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇ كامالەتكە يەتكەنىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، گەرچە جەمئىيەت زور دەرىجىدە ئىلگىرىلەپ، قورال ـ جابدۇقلار كۈنسانايى يېڭىلىنىپ، ئۇرۇشنىڭ كۆلىمى ۋە ئۇسۇلىمۇ بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدىغان بولۇپ قالسىمۇ، لېكىن سۈن ۋۇ يۈكسەك دەرىجىدە يىغىنچاقلىغان بۇ ستراتېگىيە، تاكتىكا پرىنسىپلىرى يەنىلا ئەمەلىي قىممەتكە ئىگە. مانا بۇ «سۈن زىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» گە تا بۈگۈنگىچە كىشىلەرنىڭ ئېتىبار بېرىشىنىڭ سەۋەبى.

سۈن ۋۇ ئۇرۇشنى بايان قىلغاندا، ھەربىي ساھەسىدىكى نۇرغۇن زىددىيەتلەر كاتېگورىيىسىنى، مەسىلەن: ئۆز بىلەن دۇشمەن، ئاز بىلەن كۆپ، كۈچلۈك بىلەن ئاجىز، ھۇجۇم بىلەن مۇداپىئە، ئىلگىرىلەش بىلەن چېكىنىش، يېڭىش بىلەن يېڭىلىش قاتارلىقلارنى كۆرسىتىپ بەردى. ئۇ يەنە ئەسكىرىي كۈچ ئىنىڭ راست ـ يالغانلىقى، جەڭگىۋارلىق روھىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكى، قىسىملارنىڭ جىددىي ياكى راھەتپەرەسلىكى، ئۇرۇشنىڭ توغرا ـ خاتالىقى قاتارلىق مەسىلىلەرگىمۇ ناھايىتى

زور ئەھمىيەت بەرەتتى. ئۇ، زىدىيەتنىڭ قارىمۇ قارشى ئىككى تەرەپنىڭ مۇئەييەن شارائىتتىدا ئۆزئارا ئالمىشىدىغانلىقىغىمۇ كۆزى يەتكەنىدى. ئۇنىڭ «قاتتىق تۇزۇم قالايمىقانچىلىقتىن ھاسىل بولىدۇ؛ كۇچلۇكلۈك ئاجىزلىقتىن ھاسىل بولىدۇ» دېگەندەك ئاددىي دىئالېكتىك ئىدىيىلىرى گەرچە مۇكەممەل نەزەرىيە بولۇپ شەكىللەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن سۇن ۋۇنىڭ ھەربىي مەسىلىرگە بولغان تونۇشىنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىشى ئۈچۈن زور رول ئويناندى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» بىر نادىر ھەربىي نەزەرىيىۋى ئەسەر، شۇنداقلا ئۇ بىر قالتىس پەلسەپىۋى ئەسەر.

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» VII ئەسىرلەردە ياپونىيىگە تارقالدى، ياپونلار بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى سۇن ۋۇنى «ھەربىي ئالىملارنىڭ ئۇستازى»، «شەرق مۇھاربىسىنىڭ پېشۋاسى»؛ بۇ كىتابنى «دۇنيا بويىچە تۇنجى ھەربىي كىتاب» دەپ تەرىپلىگەن. ياپونىيىدە VIII ئەسىردىن ھازىرغا قەدەر بۇ كىتاب ئۇستىدە يېزىلغان تەتقىقات ئەسەرلىرىلا 100 پارچىدىن ئېشىپ كەتتى.

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» XVIII ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ياۋروپاغا تارقىلىپ، فرانسۇز، نېمىس، رۇس ۋە چېخ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. ناپولېئون ئۇرۇش مەزگىلىدىمۇ بۇ كىتابنى يېنىدىن ئايرىمىغان، گېرمانىيە پادىشاھى ۋىلگېلىم II 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دىكى «قوماندان خاپا بولغاندا، ئەسكەر چىقارماسلىق، ئوفىتسېرلار غەزەپلەنگەندە جەڭ قىلماسلىق كېرەك» دېگەن سۆزىنى كۆرۈپ بۇ كىتابنى بۇرۇنراق كۆرمىگەنلىكىگە كۆپ ئەپسۇسلانغان. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ياۋروپادا «سۇنزىنىڭ ھەربىي

ئىشلار دەستۇرى» ئالاھىدە ئەتىۋارلانغان. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئەنگلىيىنىڭ مەشھۇر ستراتېگىيەچىسى لىدىرخات بۇ كىتابنى قايتىدىن ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلغان ۋە ئۇنىڭ كىرىش سۆزىگە «... بۇ ئەسەر ئۇرۇشنى تەتقىق قىلىشقا دائىر دەسلەپكى مەشھۇر ھەربىي ئەسەردۇر» دەپ يازغان. ئەنگلىيىنىڭ ھاۋا ئارمىيە مارشالى سلىسى 1963 - يىلى يازغان «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» غا باھا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسىدە: «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى ھەربىي ئاكادېمىيىلەرنىڭ دەرسلىكى قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان. 1978 - يىلى ئامېرىكىنىڭ مەشھۇر «مېڭە ئىسكىلاتى» ستانفورت تەتقىقات ئورنىنىڭ ستراتېگىيىنى تەتقىق قىلىشقا مەسئۇل رەھبىرى ۋە ياپونىيىنىڭ كوئىئوتو سانائەت داشۋىسىنىڭ پروفېسسورى سانخاۋشۇ «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دىكى «پەم - پاراسەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش» دېگەن ماقالىسىنىڭ روھىغا ئاساسەن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ «كۈچ باراۋەرلىكى» نى ئىشقا ئاشۇرۇش ستراتېگىيىسىنى «سۇنزىنىڭ يادرو ستراتېگىيىسى» دەپ ئاتىغان. 1982 - يىلى يېڭىدىن نەشر قىلىنغان ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ «ئۇرۇش قىلىش پروگراممىسى» دا «سۇنزىنىڭ ئۇرۇش دەستۇرى» دىكى «كۈتۈلمىگەن يەردىن چىقىپ تەييارلىقسىز تۇرغان يېرىگە ھۇجۇم قىلىش» دېگەن سۆز ئۇرۇش قىلىشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى قىلىنغان. ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ساھەسىدىكىلەر سۇنزىنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى توپلاپ، ئۇنى ئامېرىكا دۆلەت ھۇداپىئە داشۋىلىرىدە ستراتېگىيە ئىلمىدە ئوقۇتۇش ماتېرىيالى قىلغان.

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى زامان ھۇھاربىيىسىدىلا ئەمەس، بەلكى دۇنياۋى ھەربىي ئىشلار تارىخىدىمۇ

مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

ئېڭېلس: «يېڭى ھەربىي ئىلىم يېڭى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى»① دېگەنىدى. ئەمىنىيەتنى دەۋرى بىلەن يېغىلىق دەۋرىنىڭ ئارىلىقى قۇللۇق تۈزۈمىدىن فېئودالىزىم تۈزۈمىگە ئۆتۈۋاتقان ئىجتىمائىي چوڭ ئۆزگىرىش دەۋرى ئىدى. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، قۇللۇق تۈزۈمىدىكى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى جەمئىيەتنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە توسالغۇ بولىدىغان ئاساسىي تەكە ئايلىنىپ قالغانىدى. قۇللارنىڭ قارشىلىقى، قوزغىلاڭلىرى ۋە ئۇرۇشلىرى گاھ كۆتۈرۈلۈپ، گاھ پەسىيىپ ئۈزۈلمەي داۋام قىلىپ، قۇلدارلار ھۆكۈمرانلىقىغا زەربە بەردى ۋە ئۇنى تۈپ يىلتىزىدىن تەۋرىتىۋەتتى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا تارىخنىڭ ئىلگىرىلىشىنى ئالغا سۈرىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ ئىدى. قۇللار ئىنقىلابى يارىتقان ۋەزىيەت ئاستىدا، يېڭى فېئودالىزم تۈزۈمىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان يېڭىدىن روناق تاپقان پومېشچىكلار سىنىپى قۇلدارلار سىنىپىدىن ھوقۇق تارتىۋېلىش كۈرىشىنى قانات يايدۇردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشلار كۆپەيىپ، ئۇنىڭ كۆلىمىمۇ كۈندىن-كۈنگە كېڭىيىپ كەتتى. مانا بۇ «سۈنئىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نىڭ مەيدانغا كېلىشىدىكى ئىجتىمائىي تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش؛ شۇنداقلا سۈنزىنىڭ ئىدىيىسىنى بەلگىلىگەن ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەت ئىدى.

ماۋ زېدۇڭ «سۈنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» ھەققىدە مۇنداق دېگەنىدى: «جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامانىدىكى چوڭ ھەربىي ئالىمى سۈن ۋۇنىڭ كىتابىدا ئېيتىلغان «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزۈڭنىمۇ بىلىسەڭ، ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەن

①«مارکس - ئېڭېلس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 7 - توم، 562 - بەت.

سۆز ئۆگىنىش ۋە ئىشلىتىشتىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئوبېيكتىپ ئەھلىيەتتىكى تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى بىلمىگەن ھەمدە بۇ قانۇنىيەتلەرگە ئاساسەن ئۆز ھەرىكىتىنى بەلگىلەپ، كۆز ئالدىمىزدىكى دۇشمەننى يېڭىشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان؛ بىز بۇ سۆزگە سەل قارىماسلىقىمىز لازىم.»① ماۋ زېدۇڭنىڭ بۇ سۆزى بىزگە «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نىڭ ئەڭ ئاساسىي جەۋھىرىنى كۆرسىتىپ بەردى. شۇنداقلا قەدىمكى تارىخىي مىراسلارنى تەنقىدىي ھالدا قوبۇل قىلىش ۋە قەدىمكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتتە ئۇلۇغ كۆرسەتمە بەردى.

ئۇرۇشقا پىتەكچىلىك قىلغۇچى ئۇرۇشنىڭ غەلىبە قىلىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشىنى بەلگىلەيدىغان تۈرلۈك چارە ـ تەدبىرلەرنى پىششىق بىلىش بىلەن بىللە تاكتىكا، تېخنىكا، قاتناش، ئالاقە ـ سىگنال، ماسلىشىش، ئارقا سەپ، تىرانسپورت قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق ـ تەھلىل ئېلىپ بېرىپ، دۇشمەن تەرەپ بىلەن ئۆز تەرەپنىڭ ياخشى ـ يامان شارائىتلىرىنى مۆلچەرلەپ سىلىشتۇرۇشى لازىم. مۇشۇنداق قىلغاندىلا، كىمنىڭ غەلىبە قىلىدىغانلىقى، كىمنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقىنى بىلەلىگىلى ھەم ئۇرۇشتىن ئىلگىرى ھۇجۇم قىلغىلى ۋە ئۇرۇش قىلىشنىڭ توغرا فاكتورىنى تۈرۈپ چىققىلى بولىدۇ.

---

①«جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ستراتېگىيە مەسىلىسى»، «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»، 1 ـ توم، 337 ـ بەت.

7 - بۆلۈم مەملىكىتىمىز تارىخىدا ئۆتكەن ئۇچ مەشھۇر ھەربىي سەركەردىنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جۇگې لياڭ (مىلادى 181 — 234 - يىل) ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدىكى ئاتاقلىق سىياسىئون ۋە ھەربىي مۇتەخەسسىس. ئۇ دەسلەپتە لىۇ بېيگە مەسلىھەتچى بولغان. كېيىن لىۇ بېي پادىشاھ بولغاندا ئۇ ۋەزىر بولغان.

مىلادى 207 - يىلى، جۇگې لياڭ لىۇبېينىڭ ئۇچ قېتىم تەكلىپ قىلىشى ئارقىلىق لىۇ بېي بىلەن كۆرۈشكەندىلا، ئۇنىڭ جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرىنى بايان قىلىپ، لىۇ بېي ئۇچۇن شىمالدا ساۋ ساۋغا ئارشى تۇرۇش؛ شەرقتە سۇن چۈەن بىلەن بىرلىشىپ جىڭجۇ ۋە يىجۇنى بازا قىلىش؛ ئىچكى جەھەتتە ئىسلاھ يۈرگۈزۈپ، ئارمىيىنى تەرتىپكە سېلىش؛ غەربىي جەنۇبتىكى ئازسانلىق مىللەتلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ جۇڭگونى تەدرىجىي ھالدا بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدا ستراتېگىيىلىك پىلاننى تۈزۈپ چىقتى. كېيىن، ئۇ ئارقا - ئارقىدىن خىزمەت كۆرسىتىپ، لىۇ بېينىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشتى.

جۇگې لياڭ ھەربىي قانۇن - تۈزۈم بويىچە ئارمىيە باشقۇرۇپ، ئىنتىزامنى قاتتىق تۇتاتتى. مەسىلەن، ۋېي پادىشاھلىقىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا، سەركەردە ماسۇ بۇيرۇق بويىچە ئىش قىلماي مەغلۇپ بولدۇ. ئۇ ھەربىي قانۇننى قەتئىي ئىجرا قىلىپ، ماسۇنىڭ كاللىسىنى ئالدۇ ھەمدە ئادەمنى خاتا ئىشلەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۇچ

دەرىجە چۈشۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ يەنە قوشۇنلارنىڭ سۇ رايونىغا بارغاندا بۇلاڭچىلىق قىلماسلىقى، زىرائەتلەرنى نابۇت قىلماسلىق ۋە ئووۇ ئووۇلىماسلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. ئامىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ. ئۇ ئۈرۈشقا قوماندانلىق قىلىش جەھەتتە، گەرچە ساۋ ساۋغا يېتەلمىسىمۇ، مۇھاربىدە ئىنتايىن ياخشى يەنىلا ناھايىتى يۇقىرى ئىقتىدارغا ئىگە ئىدى. ئۇ سۇن ۋۇنىڭ «ئۈزگىنىمۇ، ئۆزۈگىنىمۇ بىلەڭ ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيدىغان سەن» دېگەن پرىنسىپنى بويىچە، سەركەردىلەر «دۇشمەننىڭ ھىيلىسىگە دىققەت قىلىش، خەتەرلىك يوللارنى بايقاش، خەۋپلىك جايلاردىن چەتلەپ مېڭىش، ئىككى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش لازىم». بۇنىڭدىن باشقا يەنە، «دۇشمەننىڭ كۈتمىگەن يېرىدىن چىقىپ ھۇجۇم قىلىش، ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن ھۇجۇم قىلىش، دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىدىن ئاجىز يېرىگە ھۇجۇم قىلىش» قاتارلىق تاكتىكىلارنى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتەلەيدىغان بولۇشى كېرەك دەپ قارايتتى. ئۇ يەنە روھىي ھۇجۇم قىلىشقا، ئەسىرلەرگە كەڭچىلىك قىلىشقا ئەھمىيەت بېرەتتى. كۆپچىلىك بىلىدىغان «مىڭ خۇنى يەتتە قېتىم تۈتۈپ يەتتە قېتىم قويۇپ بېرىش» ھېكايىسى بۇنىڭ كۈچلۈك مىسالىدۇر. ۋېي پادىشاھلىقى بىلەن ۋۇ پادىشاھلىقىنىڭ مۇناسىۋىتىنى بىر تەرەپ قىلغاندا، ئۇ، پايدا - زىيانىنى مۆلچەرلەپ، زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ، بىرلىشىشكە بولىدىغان كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ، شۇ پادىشاھلىقنى ئۇچۇن پايدىلىق شارائىت يارىتىپقانىدى.

ساۋ ساۋ (مىلادى 155 — 220 - يىل) ئۇچ پادىشاھلىق مەزگىلىدىكى ئاتاقلىق سىياسىئون ۋە ھەربىي مۇتەخەسسىس. ئۇ، شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى زالىملار ئۈز ئالدىغا يەر ئىگىلىۋېلىشتەك تارىخىي شارائىتتا تەپرىقىچىلىققا قارشى تۇرۇپ، پۈتۈن جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈش

لۇشيەنىدە چىك تۇرغانىدى. ئۇ ئەسكەر چىقىرىپ دوك جۇ توبىلىكىغا قارشى تۇرغانىدى. ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ تاۋ چيەن. لۇ بۇ. يۈەن شۇ. يۈەن شاۋ. لىۋبياۋ ۋە جياك شۇ قاتار-لىقلارنى يوقىتىپ، ئوتتۇرا ۋە شىمالىي جۇڭگودىكى كەڭ رايونلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ تاريختا ئىلغار رول ئويناغانىدى.

ساۋ ساۋ «ئەسكەرلەر يەر ئىگىلەپ تېرىقچىلىق قىلىش بىلەن ئۇرۇشنى بىرلەشتۈرۈش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، تېرىقچى-لىق سىياسىتىنى يۈرگۈزگەن. كېيىن ھەربىي ئوزۇق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن. ئارمىيە ئىچىدىمۇ تېرىقچىلىقنى قانات يايدۇرغان. بۇ ئەينى ۋاقىتتا ئىلغار رول ئويناغانىدى.

ساۋساۋ جۇڭگو لياڭدىنمۇ ئوستۇن تۇرىدىغان ھەربىي مۇتەخەسسىس ئىدى. ئۇ قاتتىق ھەربىي تۈزۈم بويىچە ئەسكەر باشقۇرۇشتا چىك تۇرۇپ، ئاز بىلەن كۆپنى يېڭىپ، ئاجىز بىلەن كۈچلۈكنى يېڭىپ، بىرقەدەر مول ئۇرۇش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ چىققانىدى. ئۇ دۇك جۇغا دەسلەپكى جازا يۇرۇشى قىلغاندا، ئەسكىرى ناھايىتى ئاز ئىدى. كېيىن بىرنەچچە يۈز مىڭغا كۆپەيگەن. كۆپەيگەن بۇ ئەسكەرلەر ئاساسەن ئۇ-رۇش ئەسىرلىرىدىن قوبۇل قىلىنغانىدى. بۇنىڭدىن ساۋ ساۋ-نىڭ ئەسىرلەرنى بىر تەرەپ قىلىش سىياسىتىنىڭ ئۇنۇملۇك بولغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇ، ئۆز قولى بىلەن مۇكا-پاتلاش ۋە جازالاش تۈزۈمىنى تۈزۈپ ۋە ئۇنى قاتتىق ئىجرا قىلاتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئىنتىزامدا ياخشى، ئۇرۇشتا كۈچلۈك بولاتتى. ساۋ ساۋ «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى پىششىق بىلەتتى. يۈكسەك ھەربىي ئىنتىزامغا ئىگە ئىدى، ھەربىي دىئالېكتىكىنى بىلەتتى. شۇڭا، كىشىلەر ئۇنى ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر دەيتتى. گۈەندۇ ئۇرۇشىدا، ساۋ ساۋ گۈەندۇغا چېكىنىپ بارغاندا، ئەسكىرى ئون مىڭغا يەتمەيتتى ۋە ئوزۇق - تۈلۈكى تۈگەپ قالغانىدى. مۇشۇ خىل

ئەھۋال ئاستىدا، ئۇ، يۇمن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ تەييارلىقسىز-لىقىدىن پايدىلىنىپ، ئاز ساندىكى يېنىك قوراللانغان ئەسكەر-نەر بىلەن يۇمن شاۋ قوشۇنىنىڭ لاۋازىمەتلىكلىرىنى كۆيدۈ-رۈپ تاشلاپ، ئۇنىڭ يۈز مىڭدىن ئارتۇق كۈچلۈك ئارمىيىسى ئۇستىدىن غەلىبە قىلغانىدى. ماۋ زېدۇڭ: «جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ ستراتېگىيە مەسىلىسى» دېگەن ئەسىرىدە، ئۇنى «ئاجىزلار ئالدىدا بىرقەدەم چېكىنىپ، ئارقىدىن تەشەببۇسكار-لىقنى قولغا كەلتۈرۈپ غەلىبە قىلغان» دېگەنىدى. شۇنداقلا بۇمۇ جۇڭگو ئۇرۇش تارىخىدا ئاجىز ئارمىيە كۈچلۈك ئارمىيە ئۇستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ داڭلىق ئۇرۇش مىساللىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

سىما راڭجۇ ئەسىنىيە مەزگىلىدىكى چې بەگلىكىنىڭ ئاتاقلىق سەركەردىسى بولۇپ، فامىلىسى تيەن، ئىسمى راڭجۇ، چې جىڭگۇڭ مەزگىلىدە يې يېڭىنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن سەركەردە بولۇپ، ھەربىي ۋە سىياسىي ھوقۇقنى قولىدا تۇتقانىدى.

سىما راڭجۇ جەمئىيەت قۇرۇلۇق تۈزۈمىدىن ئىبارەت تۈزۈمنىڭ ئۆتۈۋاتقان مەزگىلىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، سەر-كەردە بولۇش مەزگىلىدە ئارمىيىنى ھەربىي قانۇن بويىچە باشقۇرۇش، ئىنتىزامنى قاتتىق تۇتۇش، مۇكاپاتلاش ۋە جا-زالاشتا ئېنىق بولۇشقا ماھىر ئىدى. ئۇ: «سەركەردە بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالغان كۈنى ئۆيىنى، ئارمىيىدە تۇرغاندا بالا-چاقىسىنى، ئۇرۇش ۋاقتىدا ئۆزىنى ئۇنتۇپ كېتىش كېرەك» دېگەنلەرنى ئوتتۇرۇغا قويغان. ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلىكى كىشىنى، مەيلى كىم بولمىسۇن، ھەربىي تۈزۈم بويىچە بىر تە-رەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. جۇاڭ جا دېگەن بىرى پادىشاھنىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلىپ، ھاكاۋۇر-لۇق بىلەن ھەربىي ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىپ، قىسىم بە-لگىلەن ۋاقتىدا ئۆز جايىغا يېتىپ بارالمىغان. سىما راڭجۇ

قانۇن بويىچه جۇاك جانىك كاللىسىنى ئېلىۋەتكەن.

سىما راگۇجۇ ئارمىيە باشقۇرۇش ۋە ئۇرۇش قىلىش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ «ئەسكەرنى قانچىلىك ئىشلىتىشتە ۋەزىيەتنىك ئۆزگىرىشىگە قاراش: قىسمىنىڭ ئىلگىرىلەشى ياكى چېكىنىشىدە، مۇداپىئە ۋە پوزىتسىيىلىرىنىڭ مۇستەھكەملىكى بۇلۇش - بولماسلىقىغا قاراش: قىسىم جەددىي ھالەتكە چۈشۈپ قالغاندا ھولۇقمان، ھولۇقمىغانلىقىغا قاراش: قىسىم بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغاندا ئىرادىسى بوشاپ كەتكەن، كەتمىگەنلىكىگە قاراش كېرەك: قىسىم ھەرىكەت قوللانغاندا ئاجىزلىقلارنى ئالدىنئالا كۆرۈش، ھۇجۇمغا ئۆتكەندە تەييارلىقنى تولۇق ئىشلەش كېرەك» دېگەنلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ يەنە «ئۇرۇش ئارقىلىق ئۇرۇشنى توختىتىش»، «دۇنيا تىنچ بولغان بىلەن ئۇرۇش ئۇنتۇلسا يەنە خەتەرلىك يۈز بېرىدۇ» دېگەنىدى. ئەينى ۋاقىتتا گەرچە ئۇ ئۇرۇشنىڭ مەنبەسى ۋە خاراكتېرىگە تولۇق چۈشىنىپ يېتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ يۇقىرىقى كۆز قاراشلىرىدىن ئاددىي ھەربىي دىئالېكتىك ئىدىيىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

ئۇچىنچى باب

تارىختىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەربىي ستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى

قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي تەشكىلاتلىرى ھەربىي خاراكتېرگە ئىگە ئىدى. بۇنداق خاراكتېر كېيىنكى چاغلاردا قۇرۇلغان، بەش ئەسىرگە يېقىن داۋاملاشقان ئۇيغۇر قاغانىلار سۇلالىسى مەزگىلىدە ۋە پۈتۈن تېمۇرىيىلەر دەۋرىدە ھەم 160 يىل داۋام قىلغان يەركەن سەئىدىيە خانلىقى مەزگىلىدە بارغانسېرى روشەن ئىپادىلىنىشكە باشلىدى.

XI ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرى، موڭغۇل دالاسىدا يۈز بەرگەن ئېغىر تەبىئىي ئاپەت تەۋەسىدىكى قىرغىزلارنىڭ ئىسيان كۆتۈرۈشى ئىچكى ئىزا تۈپەيلىدىن، ئۇيغۇر ئۇرۇقۇن خانلىقى مۇنقەرز بولدى. مۇشۇ قېتىمقى تەبىئىي ۋە سۇنئىي ئاپەتتىن ئامان قالغان ئۇيغۇرلارنىڭ 15 قەبىلىسى پان تېكنىك رەھبەرلىكىدە غەربتىكى قېرىنداشلىرىدىن پاناھلىق ئىزدەپ جۇڭغارىيە ۋە تارىم ۋادىسىغا يۆتكەلدى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇيغۇرلار بالا ساغۇن بىلەن قەشقەرنى مەركەز قىلغان ھالدا يەنە بىر قۇدرەتلىك فېئودالىق سۇلالە — قارا خانىيلار سۇلالىسىنى قۇرۇپ چىقتى.

بۇ بابتا قاراخانىيلارنىڭ مەربىي ستراتېگىيە ـ تاكتىكىسى ئۇستىدە توقتىلىپ، قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇرۇش ستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى ھەققىدىكى نۇقتىنەزەرلىرى ئۇستىدە قىسقىچە چۈشەنچە بېرىپ ئۆتىمىز.

1 - بۆلۈم قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋەزىيىتى

مەلۇمكى، كۆك تۈركلەردىن كېيىن بارلىق تۈركىي قەبىلىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، كەڭ موڭغۇل دالاسىدا زور خاقانلىق قۇرغان ئۇيغۇرلار 840 - يىلى ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي سالاھىيىتىنى يوقىتىپ قويغانلىقتىن، قېرىنداش ئۇيغۇر قەبىلىلىرى بىر مەركىزىي ھاكىمىيەتكە تەۋە بولماستىن، مۇستەقىل بەگلىكلەر ھالىتىدە ياشاشقا باشلىدى. مىلادى 845 - يىلى كۇل بىلگە قادىرخان شىمالدا بالقاشتىن، جەنۇبتا كەشمىرگىچە، شەرقتە كۇچادىن، غەربىتە خارازىمگىچە بولغان. 3 مىليون كۋادرات كىلومېتر قۇرۇقلۇق تېررىتورىيە ئۇستىدە ئۇيغۇرلار تەركىبىدىكى قارلۇق، ياغما، چىگىل، توخسى ۋە باشقا ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، قۇدرەتلىك قاراخانىيلار سۇلالىسىنى قۇرۇپ چىقتى.

مىلادى 962 - يىلى ئالىپ تېكىن شىمالدا پەرغانە، ماۋرا ئۇننەھىردىن جەنۇبتا بەلۇجىستان سىنەگىچە، شەرقتە ئاگسىراردىن غەربتە رەي ھەم دانىشمەنچە بولغان 3 مىليون (كېڭەيگەن ۋاقتىدا 4 مىليون 900 مىڭ) كۋادرات كىلومېتر زېمىندا غەزنەۋىيلەر دۆلىتىنى قۇردى. بۇ خاقانلىق 225 يىل سەلتەنەت سۈرۈپ ئاندىن يىقىلدى؛ ئورنىغا گۇرلۇقلار (قارا خىتايلار) ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى.

مىلادى 1040 - يىلى كاسپىي دېڭىزى بىلەن ئارال كۆلى ئارىسىدىكى «ئۇستۇن يۇرت» دەپ ئاتالغان رايوندا ياشاۋاتقان ئوغۇزلارنىڭ قېنىق قەبىلىسىنىڭ بېگى سەلجۇق ئوغۇللىرى ئوغۇزلارنىڭ «سۇ باشى» (باش قوماندان) لىرى ئىدى. سەلجۇق بەگنىڭ نەۋرىسى چاغرى تېكىن 1037 - يىلى مەرۋىنى ئىلىپ، ئۆزىنى «مەلىكۇل مۇلك» (ھۆكۈمدارلارنىڭ ھۆكۈمدارى) دەپ ئاتىدى، ئارقىدىنلا بەلخنى ئالدى. بېرىلدىن كېيىن ھېرات ئۈنىگىدىن كېيىن نىشاپۇر ئىلىندى. چاغرى تېكىننىڭ ۋاپات بولىدىن كېيىن ئىنىسى تۇغرۇل تېكىن نىشاپۇردا ئۆزىنى «سۇلتان» دەپ ئېلان قىلدى. دەندانىسكان ئۇرۇشىدا غەلبە قازانغان سەلجۇقلار پۈتۈن خۇراسانىنى غەزنەلەردىن تارتىۋالدى. شۇنىڭدەك سەلجۇقلار غەربكە سىلجىپ، كىچىك ئاسىيادىمۇ ئۆز ھاكىمىيەتلىرىنى قۇرۇشقا باشلىدى. سەلجۇقلار 117 يىل سەلتەنەت سۈرۈپ، 1154 - يىلى سۇلتان سەنجەرنىڭ ئۆلۈمى بىلەن بۇ ئىمپېراتورلۇق ئاخىر قارا خىتايلار تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىندى.

دېمەك، ئوتتۇرا ئاسىيادا تۈركىي قوۋملار تەرىپىدىن قۇرۇلغان بۇ ئۆچ ئىمپېراتورلۇقنىڭ سىياسىتى كېڭىيىش سىياسىتى بولغاچقا، داۋاملىق ئۇرۇش ئىچىدە ياشىدى. قاراخانىيلار يەنە ئۆزلىرىنىڭ ئۇيغۇر بۇددىست قېرىنداشلىرى بولغان خوتەن تاتلىرى ۋە تۇرپان تاتلىرى بىلەنمۇ كۆپ ئۇرۇشلارنى قىلدى.

مۇشۇنداق مۇرەككەپ بىر خەلقئارا ۋەزىيەت ئىچىدە ياشىغان قاراخانىيلار سىرتقا نىسبەتەن كېڭىيىش ۋە مۇداپىئەلىنىش، ئىچكى جەھەتتە يۇز بېرىپ تۇرغان ئىسيانلارنى باستۇرۇپ، ئىمپېراتورلۇقنىڭ تېررىتورىيىسىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ھەربىي كۈچىنى كۈچەيتىشكە مەجبۇر ئىدى. قارا خانىيلار كۈچەيگەن دەۋردە سامانىلار دۆلىتىنى يىقىتتى (مىلادى 999 - يىلى).

ئاجىزلاشقان دەۋردە قارا خىتايلار تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىندى (مىلادى 1212 - يىلى).

2 - بۆلۈم قارا خانىيلار دەۋرىدىكى ھەربىي تەشكىلات

پۈتۈن مىللەت قوشۇن بولۇشتىن ئىبارەت خۇسۇسىيەتتىن ئۇيغۇر - تۈركىي قەبىلىلىرى پۈتكۈل تارىخىدا داۋام قىلدۇرۇپ كەلگەن. قەدىمكى قەبىلىدە سىياسىي قۇرۇلۇشلارنىڭ ئەسلى خاراكتېرى ھەربىي بولغاچقا، قارا خانىيلار دەۋرىدىمۇ ۋە ئۇلارغا زامانداش بولغان ياكى كېيىنكى دەۋردە ياشىغان ئۇيغۇرلار قۇرغان خانلىقلارىدىمۇ بۇنداق ھالەت داۋاملاشقان.

قارا خانىيلارنىڭ ھەربىي تەشكىلاتى ھەققىدە مەنبەلىرىمىزنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان مەلۇماتلىرى يالغۇز قارا خانىيلار دەۋرى ھەربىي تەشكىلاتىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىش جەھەتتىلا ئەمەس، باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ بەزى ھەربىي ئاتالمىلىرىنىڭ مەنىسىنى ۋە مەنبەلىرىنى بىلىش جەھەتتىنمۇ پايدىلىقتۇر.

قوشۇننىڭ تەركىبى

قارا خانىيلار قوشۇنىنىڭ تەركىبى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1) ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى؛
2) خاس قوشۇن؛
3) خاندان ئەزالىرى بىلەن ۋالىيلارنىڭ ۋە باشقا دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى؛
4) چىگىل، قارلۇق، ئوغراق ۋە باشقا قەبىلە تەشكىل

لەرگە تەۋە ئەسكەرلەر.

1. ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى (ياتقاق ۋە تۇرغاقلار)

ساراي مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ۋەزىپىسى ھۆكۈمدارنى ھەم سارايىنى قوغدايىتتى. سەلچۇقلاردا ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى «غولامانى ساراي» دەپىلەتتى. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ بايانىچە قارا خانىيلاردا بۇ ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى قەلئە مۇھاپىزەتچىلىرىدىكە ئوخشاش «ياتقاق» دەپ ئاتىلاتتى. بۇلار ھۆكۈمدارنى، سارايىنى ۋە ھەر قانداق بىر قەلئەنى كېچىسى ساقلايتتى يەنى، ياتقاقلار ساراي مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ كېچىدە نۆۋەتچىلىك قىلىدىغان بىر قىسمىنى تەشكىل قىلاتتى. بۇ مەسىلىنى يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ: «كونۇن تۇردى تۇرغاق تۇنۇن ياتقاقتىن» (كۈندۈزى تۇرغاق، كېچىسى ياتقاق نۆۋەتچىلىك قىلىدى) دېگەن بەيتى بىلەن ناھايىتى ئوبدان سۈرەتلىگىلى بولىدۇ. ياتقاقلارنىڭ ۋەزىپىسى ھۆكۈمدارلارنى يالغۇز سارايدىلا ئەمەس، ساراي تېشىدىمۇ مۇھاپىزەت قىلىش ئىدى.

تۇرغاقلارغا كەلسەك، بىردىنبىر مەنبە بولغان «قۇتادغۇبىلىك» تىكى مۇناسىۋەتلىك خاتىرىلەرگە قارىغاندا، بۇلارمۇ سارايىنى ۋە ھۆكۈمدارنى كۈندۈزى قوغدايدىغان مۇھاپىزەتچىلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭمۇ سارايدا ۋە ساراي تېشىدا ھۆكۈمدارنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋەزىپىسى بارلىقى ئېنىق بۇ ئىككى ئاتالمىنىڭ ئۇيغۇرچە ئىكەنلىكى تۇپەيلىدىن، بۇ ئەسكىرىي تەشكىلات قارا خانىيلاردىن بۇرۇنقى تۈركىي قەبىلىلەردە ئىشلىتىلگەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

2. خاس قوشۇن

قارا خانىيلاردا خاس قوشۇنىنىڭمۇ ساراي مۇھاپىزەتچىلىرىگە ئوخشاش، ھۆكۈمدارغا قاراشلىق ئىكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەردىن تەشكىل قىلىنغانلىقى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن. لېكىن بۇقوشۇننىڭ سانى ھەققىدە ئېنىق بىر نەرسە

دېگۈدەك ئەھۋالدا ئەمەسمۇ. بىر خاتىرىدە: «غەربىي قارا خانىيلار ھۆكۈمدارلىرىدىن مۇھەممەت ئارسلانخانىنىڭ (1103 — 1182) خاس قوشۇنى 12 مىڭ تۈرك قۇللىرىدىن تەشكىل قىلىنغانىدى»① دېيىلگەن.

مۇھەممەت ئارسلانخاننىڭ سەلجۇقلار ھاكىمىيىتىگە كىرگەن بىر دەۋرگە ئائىت بۇ رەقەم بىز تىلغا ئېلىۋاتقان دەۋردە، بولۇپمۇ دۆلەتنىڭ ئىككىگە ئايرىلىشىدىن بۇرۇن قارا خانىيلار ھۆكۈمدارلىرىنىڭ خاس قوشۇنى تېخىمۇ كۆپ بولۇشى مۇمكىنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ قوشۇنىنىڭ 12 مىڭ كىشىلىك چوڭ بىر قوشۇن ئىكەنلىكىگە ئائىت بىر قەئىدىگە قارىساق، بۇ سانىنىڭ خاس قوشۇننى ئاساس قىلغان ھالدا، تۈرلۈك قوماندانلار قارىمىقىدىكى ئەسكىرىي بىرلىكلەر ئۈچۈن ئادەتتە بىر ئۆلچەمنى ئىپادىلىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. ئەينى ۋاقىتتا، دۆلەت قوشۇننى ئېھتىياجلىق نەرسىلەر بىلەن تەمىنلەيتتى، ماتاشلىرىنى بېرەتتى، مۇناسىۋەتلىك دەپتەرلەرنى تۇتاتتى، ئەسكەرلەرنى يوقلىما قىلىپ تۇراتتى.

قاراخانىيلاردا مۇشۇنداق ئىشلارنى قىلىدىغان مەخسۇس بىر دىۋاننىڭ بارلىقى مەلۇم. مەھمۇد قەشقەرى: ئەسكەرلەرنىڭ نامىنى ۋە كۆرسەتكەن خىزمىتىنى خاتىرىلەيدىغان دەپتەر «ئاي بېتىك» دېيىلەتتى، دەپ قاراخىيلاردا بۇ ئىشلارنى باشقۇرىدىغان بىر ئورگان بارلىقىنى قەيت قىلىدۇ. «ئۇنىڭ ئاتى ئايدىن ئۆچۈرۈلدى» دېگەن جۈملىسىگە قارىغاندا، بۇ دەۋردە ئەسكەرلەرگە ئايدا بىر ماتاش بېرىلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. شۇنىڭدەك «بۇ ئات (ئىسىم) داڭلىق ئەسكەرلىككە يېزىلىدىغان ئادەمدۇر» دېگەن جۈملىسىدىن يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان دىۋانىنىڭ مۇئەييەن ۋاقىتدا ئەسكەرلەرنى يوقلىما

① قۇدامەددىن بۇرسلان: «ئىراق ۋە خۇراسان سەلجۇقلىرى تارىخى» ئىستانبۇل 1943، 239 - بەت.

قىلىپ، ئۇلۇم ياكى تۇرمۇك سەۋەبلەر بىلەن خىزمەتتىن ئايرىلغانلارنىڭ ئاتىلىرىنى ئۆچۈرىدىغانلىقىنى، كەم سانلارنى يېگىدىن تولدۇرىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.
قاراخانىيلار بىلەن راماندىش ياشىغان سەلجۇقلاردا «غولاما-نى ساراي» دەپ ئاتىلىدىغان ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى ۋە باشقا ماتاشلىق خاس ئەسكەرلەر بولاتتى. بىزنىڭ قارا-شىمىزچە، قاراخانىيلاردا ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى، خاس قوشۇنلارغا ھەر ئايدا ياكى مۇئەييەن ۋاقىتلاردا ماتاش بېرىلەتتى. كېيىن غەربىي قاراخانىيلاردىكى خاس قوشۇنلار سۈيۇرغال ئىگىلىرى بولۇپ كەتكەنىدى.

3. خانىدان ئەزالىرى بىلەن ۋالىيلارنىڭ ۋە باشقا دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى.

قاراخانىيلار دەۋرىدە دۆلەتنىڭ مەلۇم رايون ياكى ۋىلايەتلىرىنى ئىداره قىلىشقا مەسئۇل بولغان خانىدان ئەزالىرىنىڭمۇ ئايرىم قوشۇنلىرىنىڭ بولغانلىقى مەلۇمدۇر. قاراخانىيلارنىڭ سىياسىي تارىخىدىكى ۋەقەلەر بۇ جەھەتتىن ئوچۇق كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

(1) دۆلەتنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشىگە سەۋەب بولغان ۋەقەلەر مەزگىلىدە غەربىي قىسمىنى ئىداره قىلىۋاتقان ئىلىگ ناسىرنىڭ ئوغۇللىرى شەرقىي قىسمىنى ئىداره قىلىۋاتقان يۈسۈپ قادىرخاننىڭ ئوغۇللىرىغا قارشى جەڭ قىلدى.

(2) كېيىنچىرەك ئەبۇ ئىسھاق ئىبراھىم شەرقىي قارا-خانىيلارنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىكى شاش، مىڭلاق، تۇنھاس ۋە پەرغانىنى ھەربىي كۈچ بىلەن ئالغانىدى.

(3) شەرقىي قاراخانىيلارنىڭ چوڭ خاقانى سۇلايمان ئارسلانخان ئۆزىنىڭ قەھرىنىدىشى، ئىرازئىسپېجاب ھاكىمى مۇھەممەت خان بىلەن ئۇرۇشتى، نەتىجىده سۇلايمان

ئارسلانخان بەگسلدی.

(4) ئىبراھىم بىن مۇھەممەت خان (1057 — 1059)، بارسخان ھاكىمى ئىنال تېكىن بىلەن ئۇرۇشتى، نەتىجدە ھايانىدىن ئايرىلدى. بۇ ئىچكى ئۇرۇشلاردا قاراخانىيلارنىڭ خاندان ئەزالىرى بىر - بىرىگە قارشى ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي قوشۇنلىرىنى ئىشقا سېلىشقاندى.

(5) 1990 - يىلى سەمەرقەندنى ئىگىلىگەن ئاتىباشى ھاكىمى ياقۇپ تېكىننىڭ، يەنە شۇ يىللاردا قەشقەر خانىنى ئەسىر ئالغان كانىتا ئەلئەسىنىڭ قوماندانى تۇغرۇل ئىنال تېكىننىڭ ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن ھەربىكەت قىلغانلىقى مەلۇمدۇر.

(6) ئىبنۇل ئەسىر: «پاالەچ بولغان ئىبراھىم تامغاچ بۇغراخان سەلتەنەتنىڭ ئاخىرقى يىللىرى تەختنى ئوغلى شەمسۇلمۇلىكە ئۆتكۈزۈپ بەرگەندە، باشقا ئوغۇللىرى توغان خانىنىڭ دادىسى بىلەن قېرىنداشىنى سەمەرقەندە مۇھاسىرىگە ئالغانلىقىنى، 500 نەپەر غۇلامى بىلەن شەھەردىن تۇيدۇرماي چىقىقان شەمسۇلمۇلىك ناسىرنىڭ شىبىخۇن (تۇن ھۇجۇمى) قىلىپ، غاپىل ياتقان قېرىنداشى توغان خانىنى تۇتقۇن قىلغانلىقىنى...» نەقىل كەلتۈرىدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا، شەمسۇلمۇلىكنىڭ دادىسى ساق ۋاقىتىدلا شەخسى غۇلاملىرى بارلىقىنى، قېرىنداشى توغان خانىنىڭمۇ ئۇلارنى مۇھاسىرە قىلغۇدەك خۇسۇسىي ھەربىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا خاندان ئەزالىرىنىڭ ئىدارە قىلىۋاتقان رايونىنىڭ چوڭ كىچىكلىگىگە قاراپ ھەربىي كۈچ ئىشلەتكەنلىكى مەلۇمدۇر. دۆلەتنىڭ سىياسىي تارىخىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرگە قارىغاندا، مەركىزىي ئىدارە كۈچلۈك ۋاقىتلاردا، خاندان ئەزالىرى ئۇرۇشلارغا ئۆز قوشۇنى بىلەن كېلىپ قاتنىشىپ، قاراخانىيە

لارنىڭ چوڭ قوشۇنىنى مەيدانغا كەلتۈرەتتى. مەركىزىي ئىدارە زەئىپ يىللاردا بولسا، ئۇلار ئالدىغا مەركىزىي قىلىشاتتى.

يەنەبىر تەرىپىدىن، خانىدان ئەزالىرىدىن باشقا ۋالىيلارنىڭ ۋە باشقا دۆلەت ئەربابلىرىنىڭمۇ مەربىي‌كۆچلىرى بولاتتى. مەنبەلىرىمىزدە ھۆكۈمدار ھوزۇرىغا ئاتلىق ۋە پىيادە مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلىرى بىلەن كەلگەن كىشىلەرنىڭ دەرىجىسى بويىچە يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ «ئەسھابى ـ ئەتراپ، ئەزمانى دەرگاھ ۋە نەۋبەتسالاران» (ئەتراپ جايلارنىڭ باشلىقى، ساراي ئەزالىرى، نەۋبەتچىلار باشلىقى) دەپ كۆرسىتىلىشى ھۆكۈمدارىدىن باشقا يەنە كىملەرنىڭ ئەسكەرگە ئىگە ئىكەنلىكلىرىنى كۆرسىتىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ۋەزىر، ھاجىپ ۋە قوۋۇقچىباشىغا ئوخشاش دۆلەت ئادەملىرىنىڭ قول ئاستىدا غۇلامىلار بولغانلىقىغا دائىر خاتىرىلىرى خانىدان ئەزالىرى بىلەن دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ قول ئاستىدا ماڭاشلىق قىسىملارنىڭ بولغانلىقىغا قىلىنغان ئىشارەتتۇر.

4. چىگىل، قارلۇق، ئوغراق ۋە باشقا قەبىلە تەشكىلاتلارغا تەۋە ئەسكەرلەر

قاراخانىيلار دۆلىتى تەررىتورىيىسى ئىچىدە ياشىغۇچى بەزى قەبىلىلەر تەشكىلاتىغا قاراشلىق ھەربىي قوشۇنلار ئۇزۇندىن بېرى قاراخانىيلارنىڭ دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ كەلگەنىدى. قاراخانىيلار قوشۇنىدا چىگىللەر مۇھىم كۈچ ھېسابلىناتتى. مەسىلەن: 1089 — 1090 - يىللاردا غەربىي قاراخانىيلار قوشۇنىدىكى چىگىللەرنىڭ قوماندانى ئەيىۋد دۆلەتنىڭ قاراخانىيلار بىلەن سەلجۇقلارنىڭ سىياسىي مۇناسىۋەتلىرىدە رول ئوينىغانلىقىنى

بىلىمىز①، چۈنكى مەنبەيسىزدە چىگىللەرنىڭ قوماندانىنى ساھبۇل جېش (قوشۇن قوماندانى) دېمەستىن، «مۇقەددەس مۇل چىگىلىيە» (چىگىللەنىڭ ئالدىنقى قىسىم قوماندانى) دەپ ئاتىغانلىقىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.②

ئىسىقكۆلدىن ئىسپىجابنىڭ جەنۇبىغىچە ۋە ئۇيەردىن چۈ ۋە ئىلى دەريالىرى بويلىرىغىچە سوزۇلغان كەڭ رايوندا ياشىغان قارلۇقلارنىڭمۇ ئۇزۇندىن بېرى قاراخانىيلار قوشۇنىدا بولغانلىقى مەلۇمدۇر. چۈنكى قاراخانىيلارنىڭ قوشۇنىدا قارلۇقلار مۇھىم ئورۇن تۇتاتتى. مەسىلەن، ئەلى تېكىننىڭ ئەسلى مەركىزى بولغان بۇخارا ئەتراپىدىكى «خارلۇخ ــ ئوردۇ» نامىدىكى بىر ئەسكىرى قارارگاھ بۇنىڭ تىپىك مىسالىدۇر.③ XII ئەسىردە ماۋرا ئۇننەھرگە كۆچكەن نۇرغۇن قارلۇقلار بۇ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ قاراخانىيلار ھۆكۈمدارلىرىغا قارشى سىياسىي كۈرەشكە كىرىشىدۇ.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ پىكرىگە ئاساسلانغاندا، قاراخانىيلار بىلەن تاتار ئۇيغۇرلىرى (بۇددىست ئىدىقۇتلۇقلار) نىڭ چېگرا رايونلىرىدا ياشىغان ئۇغراقلار بۇددىست ئۇيغۇرلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلارغا قاراخانىيلار تەرەپدارلىرى بولۇپ قاتناشقانىدى.

1041 ــ يىللاردا قاراخانىيلار دۆلىتىنىڭ شەرقىي شىمالىدا ياشىغۇچى ياباقۇلارنىڭ تەھلىكىسىگە قارشى ۋاقىتلىق بولسىمۇ، قاراخانىيلار تەۋەلىكىگە كىرگەن باسمىل ۋە چۇمۇلارمۇ يابا قۇلارنىڭ مەشھۇر قوماندانى بۇكە-

---

① پىرتساك: «قاراخانىيلار». 263 ــ بەت.
② «ئەل كامىل». 173 ــ بەت.
③ پىرتساك: «قاراخانىلار». 259 ــ بەت.

بۇدراچنىك يېڭىلىپ ئەسىر ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۇرۇشلاردا، قاراخانىيلار قوشۇنىدا ئۇرۇپ جەڭ قىلىشقانىدى. يابا قۇلار تەھلىكىسى بىرتەرەپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلار قاراخانىيلار تەۋەلىكىدىن چىققان بولسىمۇ، يېڭىلىپ قايتىدىن قاراخانىيلار تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغانىدى.

3 - بۆلۈم يۇرۇش هالىتىدىكى قوشۇننىڭ نامى

يۇرۇشلەرنىڭ ماهىيىتىگە قاراپ، قوماندانلىق ئىشىنى شەخسەن هۆكۈمدار ياكى خاندان ئەزالىرى بولغان شاهزادىلەر بىلەن سۇ باشلار (قوماندان) ۋە باشقا بەگلەر ئۈستىگە ئالاتى. قەدىمكى ئۇيغۇرلاردىكىگە ئوخشاشلا، قاراخانىيلاردىمۇ قوشۇننى باشقۇرۇش ئىشى «سۇ باشلىماق» دېيىلەتتى، قومان دان مەنسىدىكى سۇ باشىمۇ بۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك. «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئۇچرايدىغان «سۇ باشلار ئەر»، «سۇ باشلار كىشى» ۋە «سۇ باشچىسى» قاتارلىق ئاتالمىلارنىڭ توغرىدىن - توغرا «سۇ باشى» مەنىسىدە ئىكەنلىكى شۇبھىسىز.

يۇرۇش قارارىنى بەرگەن هۆكۈمدار مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرگە ئەسكەرلىرىنى توپلاپ كېلىشىلىرى ئۈچۈن بۇيرۇقلار ئەۋەتەتتى. مەھمۇد قەشقەرى ئەسىرىدىكى «خان بەگگە ئەسكەرلىرىنى توپلاشقا بۇيرۇق بەردى» دېگەن جۈملە دەل مۇشۇ ئەھۋال بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەينى مەنبەدە ئەسكەرلەرنىڭ تەرەپتىن - تەرەپتىن ئۇقتۇرۇپ كېلىپ توپلانغانلىقىنى ئىپادىلىگەن خاتىرىلەر، يۇرۇش مەقسىتى بىلەن ئەسكىرىي كۈچلەرنىڭ بىر يەرگە يىغىلغانلىقىنى ئىپادىلىگەن خاتىرىلەر، يۇرۇش مەقسىتى

بىلەن ئەسكىرىي كۈچلەرنىڭ بىر يەرگە يىغىلغانلىقىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. بۇرۇش ئۇچۇن ئەسكەرلەر يىغىلغان يەر «تىرىلگۈ يەر» دېيىلەتتى. دېمەك، ئەسكەر ۋە قوشۇن ئورنىغا «سۇ» ئاتالمىسىنى قوللانغان تۈركىي خەلقلەر ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپ لىكىنى سۇغا ئوخشىتاتتى، ئۇرغۇنلىغان قوشۇننىڭ سۇ ئاققاندەك يۇرۇشىنى «سۇ ئاقتى» دەيىتتى.

قەيتلەرگە ئاساسەن، قاراخانىيلار قوشۇنىنىڭ سانى ھەققە دە كەسكىن بىرنەرسە دېگىلى بولمايدۇ. 1041 — 1042 - يىللاردا بېكەچ ئارسلان تېكىن قوماندىسىدا ئەۋەتىلگەن بىر قوشۇننىڭ سانىنى مەھمۇد قەشقەرى 40 مىڭ دەپ يازىدۇ. XI ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا يۈسۇپ خاس ھاجىپ 4000 ئەسكەرلەرنى بىر قوشۇن دەپ يازىدۇ. قاراخانىيلار بىلەن زاماندىش ياشىغان سەلجۇقلار قوشۇنىدىمۇ ئەسكىرىي قىسىملار-نىڭ سانىدا كۆپ پەرق يوق ئىدى.

1. قوشۇننىڭ تەرتىپى ۋە قۇرۇلۇشى

يۇرۇشكە چىققان قوشۇن مەلۇم تەرتىپ ۋە نىزام ئىچىدە ھەرىكەت قىلاتتى. يۈسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قوشۇن قوماندانى-غا «ئوڭغا - سولغا ۋە ئالدىغا - ئارقىغا ئىشەنچلىك كىشى-لەرنى قوي» دەپ قىلغان تەۋسىيىسى شۇبھىسىزكى، بۇ تەرتىپ ئىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. بۇ دەۋردە ھەرىكەت ھالىتىدىكى قوشۇننىڭ بىر بۆلۈمى ئالدىنقى قىسىملىقا ئايرىلاتتى. بۇلار يول ئۈستىدە، ئەسكەر ۋە پىستۇرما قويۇلغان ئەسكەرلەرنىڭ بار - يوقلۇقىنى چارلايتتى؛ بۇلار «يەزەك» دېيىلەتتى. بۇ يەزەكلەردىن چىقىرىلغان ئاتلىق چارلىغۇچى گۇرۇپپا ھەممىدىن ئالدىدا مېڭىپ چارلاش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، تىل تۇتقاچقا «تۇتغاق» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ھەقتە يۈسۇپ خاس ھاجىپ:

«قوماندان يەزەك ۋە تۈتىغاقلارنى تاللاپ چىقىرىشى لازىم، بۇلار ئېھتىيات بىلەن كۆز - قۇلاقلىرىنى يىراقلارغا قارىتىشى كېرەك» دەيدۇ. دېمەك، قاراخانىيلارنىڭ قوشۇنىدا ئالدىنقى قىسىملارغا ئەھمىيەت بېرىلەتتى. يەزەكلەر بىلەن تۈتىغاقلار ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ، ئوكۇشلۇق شارائىتتا دۈشمەنگە ھۇجۇمنى قىلاتتى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئالدىنقى قىسىملاردىن كېيىن «يورتۇغلار» نى تىلغا ئالىدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئالدىنقى قىسىملىرىدىن كېيىن مۇھاپىزەتچى قوشۇن، دۆلەت ئەربابلىرى، ھۆكۈمدار ماڭاتتى. مەھمۇد قەشقەرى يۇرۇشكە ياكى ئادەتتىكى سەپەرگە خاقان بىلەن بىرگە چىققان دۆلەت ئەربابلىرى مۇھاپىزەتچى قىسىملارنى «يۇرتۇغ» دەيدۇ. بۇ يۇرتۇغلار ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى ۋە باشقا مۇھاپىزەتچى قوشۇنلاردىن تەشكىل قىلىناتتى. سەپەر ئۇستىدە ھېچكىم ئارقىدا قالمايتتى، تۆۋەن دەرىجىلىكلەر چوڭلارغا ئارىلاشمايتتى، يىراقتا تۇرۇشقا تېگىشلىكلەر يېقىن كەلمەيتتى، كىشىلەرنىڭ سارايدىكى ئورنى قانداق بولسا سەپەردىمۇ شۇنداق بولاتتى. سەپەردە ھۆكۈمدارنىڭ ئالدىدا بايراق - تۇغچىلار، گۈرزە (چوماق) لىق ئەسكەرلەر ۋە باشقا قوراللىقلار ماڭاتتى. ھۆكۈمدارلار سەپەردە بىردىن يېتىلەك ئات ئالاتتى. بۇ «قوش ئات» دېيىلەتتى. ھۆكۈمدارلارنىڭ ئارقىسىدىن خاس قوشۇنلار بىلەن ئۇرۇشقا قاتناشقان باشقا بەگلەرنىڭ ئەسكەرلىرى ماڭاتتى. قوشۇننىڭ ئاتېچىسى، ئوك ۋە سولدا ئامانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل قىسىملار بولاتتى.

2. قونالغۇ ۋە ئوردوگاھ

مەھمۇد قەشقەرى قاراخانىيلار دەۋرىدە، ھەربىكەت ئۇستىدىكى قوشۇننىڭ سەپەردە قونالغۇ قىلغان ئوردوگاھلىرىنى

«توي»، خاقاننىڭ ئوردوگاھ قىلغان يېرىنى «خان توي» دەپ يازىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئوردوگاھ قوروش ھەققىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار توغرىلۇق تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ: قوماندان ئوردوگاھ قۇرۇشتا قوغدىنىشقا ئەپلىك بەر تاللىشى، ئەسكەرلەرنى بىر يەرگە توپلىيالىشى، تارقاقلىشىنى توسۇشى، ئوردوگاھنى سۇيى ۋە ئوتى قولاي يەرنى تاللاپ قۇرۇشقا دىققەت قىلىشى لازىم.

ئوردوگاھلاردا، بولۇپمۇ كېچىسىرى ئامانلىق تەدبىرلىرى بەك مۇھىم بولغاچقا، پارول قوللىناتتى. پارول ئۇ رامانلاردا «ئىم» دېيىلەتتى. قوماندانلار ئەسكەرلەر ئارىسىغا قورال ياكى قۇش ئىسىملىرىنى ئىم قىلىپ بېرەتتى. مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئەسىرىدە بىر - بىرىگە ئۇچرىشىپ قالغان ئىككى قىسمنىڭ تۇنۇشىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئىم قوللىنىلغانلىقىنى ئىشارەت بېرىپ «ئىم بىلسە ئەر ئۆلمەس» دېگەن ماقالىنى مىسال كەلتۈرىدۇ. ئەسلىدە ئىم تۈركىي خەلقلەردە قەدىمدىن بار ئادەت ئىدى. كۆپىنچە كېچە نۆۋەتچىلىرى «ئىم» قوللىناتتى. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ: «ئەسكەرلەردىن ساقچىلار (نۆۋەتچىلەر) قويۇلۇشى، بۇلار ئويغاق، ھوشيار تۇرۇشى لازىم» دەپ يېزىشلىرى بۇنى ئوچۇق كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئوردوگاھلاردا قىلىنغان بۇ ئامانلىق تەدبىرلىرىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى ئالدى بىلەن دۈشمەن ھۇجۇمىدىن (كېچە باسقىنىدىن) قوغدىنىش ۋە تىل تۇتۇشتىن ئىبارەت ئىدى. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قارىشىچە، ياخشى بىر قوماندان دۈشمەن ھۇجۇمىغا قارشى ھەر ۋاقىت ھوشيار ۋە تەدبىرلىك بولغىنىدەك، دۈشمەندىن بۇرۇنراق ھەرىكەتلىنىپ تىل تۇتۇپ، قارشى تەرەپنىڭ ۋەزىيىتى ھەققىدە مەلۇمات ئىگىسى بولۇپ تۇرۇشى كېرەكتۇر. ئۇ زامانلاردا تىل تۇتۇش «تىل ئىنچىگىنىماق» دېيىلەتتى.

3. كېچه ۋە كۈندۈز ھەرىكەتلىرى

(1) كېچه ھەرىكەتلىرى:

ئۇيغۇرلار ئۇرۇش ۋاقتىدا كېچىلىك ھەرىكەتلىرىگە بەك ئەھمىيەت بېرەتتى. يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «دۇشمەننى تىنچ قويماسقا تىرىشقىن، مۇمكىن بولسا كېچىدە باس، چۈنكى تۈن قاراڭغۇسىدا ئەسكەرلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكىنى كىم بىلەتتى» دەيدۇ. ئۇيغۇرلاردا، شۇنىڭدەك قاراخانىيلاردىمۇ كېچىسى دۇشمەن ئوردوگاھىنى باسقان ئەسكەرلەر «ئاقىنچى» دەپىلەتتى. ئاقىن سۆزىنى سەل (كەلكۈن) مەنىسىدە ئىزاھلىغان مەھمۇد قەشقەرى كېچىدە تۇيۇقسىز سەلگە ئوخشاش باستۇرۇپ كەلگەن ئەسكەرلەرنى «ئاقىنچى كەلدى» دەپ ئىشارەت بەرگەنىدى: ھەش - پەش - دېگۈچە ئۇرۇشتا غەلىبە قازىنىشنى خالايدىغان قومانداندىن، بەگلەر مۇشۇ مەقسەتتە ئاقىنچى ئاقتۇراتتى، يەنى كېچە باسقۇنى ئۇچۇن قىسملىرىنى ئەۋەتەتتى. ئەۋەتىلگەن ئاقىنچىلارنىڭ كېچە باسقۇنى قىلىپ، دۇشمەننى تۇيۇقسىز تۇتۇش ئۇچۇن نىشانلانغان جاي «باسغ»، دۇشمەن ئوردوگاھىغا ئۇشتۇمتۇت كېچە باسقۇنى قىلىدىغان ئەسكەرلەر «باسمىچى» دەپىلەتتى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «ياغ ئوت كۆتۈرۈشتە ئوت يىلدىرادى» (دۇشمەن ئوت ياققاندەك ئوتقاشلار ۋاللىداپ يورىدى) دېگىنىگە قارىغاندا، كېچە ئۇرۇشلىرىدا مەيدانىنى يورۇتۇش ئۇچۇن گۈلخانلار ۋە ئوتقاشلار يېقىلغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «چۈى» سۆزى ھەققىدىكى ئىزاھاتىدىن قارىغاندا «چۈى» جەنلاردىن بىر قىسمىنىڭ نامى ئىدى. ئەينى چاغدىكى ئۇرۇشقاقان ئىككى تەرەپنىڭ جەڭلىرىمۇ ئۆز ئەسكەرلىرى تەرىپىنى ئېلىپ كېچىسى ئۇرۇشىدۇ،

قايسى تەرەپنىڭ جىنسلىرى يەكسە، شۇ تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرى يېڭىدۇ. بىر تەرەپنىڭ جىنسلىرى قاچسا، شۇ تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ قاچىدۇ. ئەسكەرلەر كېچىسى جىنلارنىڭ ئاتقان ئوقىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن چېدىرلاردا ياتىدۇ، دەيدىغان بۇ رىۋايەت ئۇيغۇرلاردا كەڭ تارقالغانىدى.

كېچە ئۇرۇشىنىڭ تارىخى ئۇيغۇرلاردا ئەڭ نەدىمكى زامانلارغىچە بېرىپ تاقىلىدۇ. ھونلار دەۋرىدىمۇ كېچە يۇرۇشلىرى بولاتتى. كېچىلىك ئۇرۇشلاردا يامغۇر يېغىپ، يايى كىرىچلىرى ھۆل بولۇپ كېتىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئايدىڭ كېچىلەردە يۇرۇش قىلغانلىقى تارىخىي قەيتىلەردىن مەلۇمدۇر.

(2) كۈندۈز ھەربىكەتلىرى

ئۇيغۇرلار بىر قوشۇننى ئۇرۇش ھالىتىگە كەلتۈرۈش ئىشىنى «چەرىك تۈزمەك». ئۇرۇشقۇچى ئىككى قوشۇننىڭ بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى ھالەتتە سەپ بولۇپ تىزىلىشىنى «چەركەشمەك» دەيتتى. بۇ سۆز ئۇرۇش سەۋەبلىرىگە يەنى ئەسكەرلەر قاتىرىغا بېرىلگەن «چەرىك» ياكى «چەرىگ» نامى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەسكەر مەنسىدىكى «چېرىك» دېگەن سۆزنىڭمۇ بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى بىلىنمەكتە.

ئۇرۇش مەزگىلىدە بۇ سەپلەرنىڭ بېشىدا تۇرۇپ ئەسكەرلەرنى باشقۇرىدىغان، تىنچ شارائىتتا ئۇلارنى تەرتىپ - ئىنتىزام ئىشلىرىغا باشلايدىغىنى «چاۋۇش». ئۇرۇش مەيدانىغا بېرىپ، تېخى سەپلەرگە كىرىپ كۆرمىگەن باشقۇرغۇچىلار «چۇاچ» دېيىلەتتى.

جەڭ مەيدانلىرىنىڭ مۇۋاپىق يېرىگە خاقانلىق چېدىرى قۇرۇلاتتى. كېيىن تۇغلار ۋە باشقا ئۇرۇش ئالامەتلىرى تىكىلەتتى. ئاخىرىدا سەپلەر تىزىلىپ، تەييار بولغاندىن كېيىن، داۋۇللار (ناغرا - دۇمباقلار)، بۇرغۇلار چېلىناتتى. ئاندىن رەسمىي جەڭ سەپلىرى تۈزۈلەتتى.

يەنە، ئۇرۇش باشلىماستىن ئىلگىرى يىگىتلەر ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقىنى يىپەك بىلەن باغلايتتى. ئۇلار بۇنى يىگىتلىك ئالامىتى ھېسابلىشاتتى. بۇ ئادەتنى قۇيرۇق تۇگمەك، «ئات چەرمەتمەك» دەپمۇ ئاتايتتى.

1071 - يىلى 26 - ئاۋغۇست جۈمە كۈنى، ۋىزانتىيە ئىمپېراتورى، مەغرۇر رۇمانىس دىئوگىنىس بىلەن مالا گىرتتا جەڭ قىلىپ غەلىبە قازانغان ئوغۇزلار سۇلتانى ئالىپ ئارسلان جەڭگە كىرمەستىن بۇرۇن ئېتىنىڭ قۇيرۇقىنى تۇگگەندى. بۇ ئادەت پۈتۈن ئۇيغۇرلاردا كەڭ تارقالغان بولۇپ، ھازىرمۇ ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز خەلقىنىڭ ئوغلاق تارتىش، بەيگە، قىزقۇۋار ... ھەربىكەتلىرىدە ئاتنىڭ قۇيرۇقى تۇگۈلىدۇ.

يىگىتلىك ئالامەتلىرىدىن يەنە بىرى «باتراك» دەپ ئاتىلىدىغان، ئۇچىغا يىپەك لېنتا باغلىنىدىغان نەيزە ئىدى. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ كۆرسىتىشىگە قارىغاندا، يىگىتلەر جەڭ كۈنلىرى ئۆزلىرىنى مۇشۇنىڭ بىلەن تۇتاتتى. نەيزە ۋە بايراقلارنىڭ ئۇچىغا تاقىلىدىغان بۇ يىپەك پارچىلىرى «تاڭغۇق» دەپىلەتتى. بۇ «تاڭغۇق» سۆزى «تۇنۇتماق» سۆزى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. بۇنى چوڭقۇرراق ئۆگىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، جەڭ كۈنلىرىدە يىگىتلەر ئۆزلىرىگە ۋە ئاتلىرىغا يىپەك لېنتىلارنى چىگەتتى ياكى ياۋا كالىلارنىڭ (قوتازلارنىڭ) قۇيرۇقلىرىنى بەلگە قىلىۋالاتتى، قارا خانىيلار دەۋرىدە بۇلار «بەچكەم» دەپىلەتتى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ رەقىپ قوشۇنلار قارىمۇقارشى كەلگەن ۋاقىتدا دۇشمەن قوشۇنىنىڭ ئۆز قوشۇنىدىن كۆپلۈكىنى كۆرۈپ، غەلىبە قىلىشقا كۆزى يەتمەي ئەندىشىگە چۈشكەن قوماندانلارغا مۇمكىن بولسا كېچىسى ھۇجۇم قىلمىشىنى

بولمسا مۇجمەل تەكلىپنى بېرىپ، دۇشمەننى ئويلاشقا مەجبۇر قىلىش كېرەكلىكىنى تەۋسىيە قىلىدۇ. يەنە سۆلە مۇمكىن بولماي، دۇشمەن ئۇرۇش قىلىمىز دەپ تۇرۇۋالسا، قوماندان ئىشنى سوزماي، زىھرلىق (زەنجىر قۇياق) كىيىمىنى كىيىپ، ئەسكەرلىرىنى توپلاپ جەڭگە كىرىشى كېرەك. بولمسا قارشى تەرەپ ئەھۋالنى بىلىپ قالىدۇ، يېڭىشكە تىرىشىدۇ، دۇشمەنگە يەڭگىل ھالەتتە ھۇجۇم قىل، ئېغىر نەرسىلىرىڭ دۇشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتمەسۇن... دەيدۇ.

قاراخانىيلار دەۋرىدە، دۇشمەن بىلەن دەسلەپ ئۇچرىشىدىغان قىسمىلارغا دەرىجىسى يۇقىرى، ئۆزىنى تۇتقان تەجرىبىلىك قوماندانلار قويۇلاتتى. دەرىجىسى كىچىكرەك ياش يىگىتلەر ھەرقانچە غەيرەتلىك بولسىمۇ، بىرەر قېتىم ئوكۇششىزلىققا ئۇچرىغان ھامان غەيرەتلىرى بوشاپ كېتەتتى. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قارىشىچە، سەپنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىدىغان، ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ئوبدان تەتقىق قىلالايدىغان ئەلەمدارلار (ئەلەم باشلار) بولاتتى، سەپلەر بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭاتتى.

ئۇرۇش باشلىنىشتىن ئىلگىرى قوماندانلار ئەسكەرلەرگە سەپەرۋەرلىك نۇتقى سۆزلەيتتى. جەڭچىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتىنى يۇكسەك يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرەتتى. ئۆزلىرى سەپنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. جەڭگە بۇاستە قاتنىشىپ قوماندانلىق قىلاتتى. مەسىلەن، يۇقىردا تىلغا ئېلىنغان 1071 - يىلى بولغان مالازگىرت جەڭىدە 200 مىڭ كىشىلىك ۋىزانتىيە قوشۇنىغا قارشى 50 مىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەر بىلەن جەڭگە چىققان سۇلتان ئالىپ ئارسلان ئۇستىدىكى كىيىمىنى سېلىۋېتىپ ئاق كىيىم كىيدى، ئېتىنىڭ قۇيرۇقىنى تۇگدى، يايى ۋە ئوقىنى قالدۇرۇپ، قىلىچ ۋە قالقانىنى ئالدى. بۇ ھەرىكىتى بىلەن ئالدىنقى سەپلەردە جەڭ قىلىدىغان

لىقىنى، شۆھرەت بولسا ئاق كېيىم بىلەن كۆمۈلۈشىنى ئىشارەت قىلاتتى. كېيىن قوماندانلىرى بىلەن رازىلىق ئېلىشىپ، شاھا- دەتكە ئېرىشسە ئوغلى مەلىكشاھقا بەيئەت قىلىشلىرىنى ۋەسىيەت قىلدى ۋە مۇنۇلارنى سۆزلىدى.

— بىز ئاز، دۈشمەن كۆپ بولسىمۇ، پۈتۈن مۈسۈلمان لار غەلىبىمىز ئۈچۈن دۈئا قىلىۋاتقان مۇشۇ پەيتتە، ئۆزۈمنى دۈشمەن ئوستىگە ئاتىمەن، يا غەلىبە قىلىمەن، يا جەننەتكە كېتىمەن، خالىغانلار مېنىڭ بىلەن كەتسۇن، خالىمىغانلار قايتسۇن، بۇگۈن بۇ يەردە بىرمۇ سۈلتان يوق، مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا بىر ئەسكەرمەن. ۋەتەن ئۈچۈن ئۆلۈمگە رازىمەن...

بۇ خىتاب ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋار روھىنى تېخىمۇ جۈشقۇنلاتتى. مالازگىرت تۈزلەڭلىكى شۇ كۈنى تەنتەنىلىك جۇمە نامىزىغا سەھەنە بولدى. ئۇرۇشتىن بۇرۇن پۈتۈن قوشۇن غەلىبە ئۈچۈن دۈئا قىلىشتى...

بىز توختىلىۋاتقان قاراخانىيلار دەۋرىنىڭ جەڭىدە ئۆزاقتىن ئوق ئېتىپ جەڭ قىلىش ئادەت ئىدى. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئەسىرىنىڭ قوماندانلارغا دائىر بۆلۈمىدىكى: «ئالدىغا ۋە ئارقىغا ئىشەنچلىك كىشىلەرنى قوي، بىر قىسمىنى ئوڭغا ۋە سولغا يەرلەشتۈر، كېيىن پىيادە ئوقچىلارنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزۈڭ ئالدىدا يۈگۈر، ئالدى بىلەن يىراقتىن ئوق ئېتىپ ئۇرۇشۇش لازىم، سەپلەر بېقىنلاشقاندا نەيزە بىلەن ئۇرۇشۇش كېرەك» دېگەن مەزمۇندىكى ئىبارىلىرى بۇ جەھەتتىن شەرھلەيدۇ ھەم ئۇرۇش تاكتىكىسى ۋە قوراللارنىڭ قوللىنىلىشى جەھەتتىنمۇ مەلۇمات بېرىدۇ. ئۇرۇشتا ئوقچىلار ئومۇمەن پىيادە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار پىيادە ئەسكەر دېگەن مەنىدە «ياداغ» دېيىلەتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ جەڭنىڭ نەيزىلىشىش باسقۇچى ئۈچۈن: «سەپلەر يېقىنلىشىپ، ئەڭ بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشقاندا، ھەممە ئۆز قارشىسىدىكى

بىلەن ئۇرۇش قىلىش ۋە ئەيزە تارتىش گىرەك. سەپلەر تارقىلىپ كەتكەندە، قىلىچ ۋە پالتا بىلەن جەڭ قىل، چىش - تىرناقلىرىڭنى ئىشقا سال، ياقىدىن ئال، يېپىش، تىركەش، دۇشمەنگە ھەرگىز ئامان بەرمە، ئۇنى ئۆلتۈر ياكى ئۇرۇشۇپ شۇ يەردە ئۆل» دەيدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى»- دىمۇ جەڭگە كىرىشىپ كەتكەن ئىككى قوشۇننى تەسۋىرلەيدىغان بىر رۇبائىدا: «يىگىتلەر بىر - بىرىگە ھومىيىشىپ، ئۆچ ۋە ئىنتىقامنى ئالماقنى ئىزدەيدۇ، ئۇرۇش قىزىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بىر - بىرىنىڭ ساقاللىرىغا ئېسىلىدۇ، ئىنتىقام ئوتلىرى كۆزلىرىدە يانىدۇ» دېيىلگەنىدى.

يەنە ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇرۇشلاردىن، ئۇرۇش باشلانغاندا، قوشۇنلاردىن بىر قىسمىنىڭ ئېھتىيات قىسىملىرى قىلىچ ئايرىلغانلىقى بىلىنىدۇ. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئۇرۇشتا كۆزلىگەن زۆرۈر يەرگە ئەۋەتىلىدىغان ياردەم قىسىملىرى ۋە كۈچەيتىش قىسىملىرىنى «يەتوت» دەپ يازغىنىدىن زاپاس قىسىملار بارلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

قاراخانىيلار قوشۇنىدا تەتبىق قىلىنغان ئاساسىي ئۇرۇش تاكتىكىلىرى ھەققىدە ئارتۇق مەلۇماتلىرىمىز يوق. مەھمۇد قەشقەرى ئۇرۇشتا «ئولكارچەرگ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر جەڭ ھېيلىسىنى تىلغا ئالىدۇ. بۇنىڭدا ئەسكەرلەر قىسىم - قىسىملارغا ئايرىپ ماڭدۇرۇلۇپ، يەنە ئۆز جايىغا كەلتۈرۈلەتتى. بۇ خىل ھېيلە بىلەن كۆپرەك غەلىبە قازىنىلاتتى. بۇنداق ئۇسۇل كۆپ قوشۇن قاتناشقان جەڭلەرگە ئۇيغۇن كېلەتتى. ئومۇمەن تۈركىي خەلقلەردە تارىختىن بېرى «بۆرە ئويۇنى» دېيىلىدىغان ساختا چېكىنىپ، دۇشمەننى پىستىرما چەمبىرىكى ئىچىگە ئالغاندىن كېيىن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ يوقىتىش تاكتىكىسى قوللىنىلاتتى. بۇ ئۇسۇل «تۈران تاكتىكىسى» دەپ ئاتىلاتتى.

يەنە ئۇرۇش مەيدانلىرىنىڭ تەلەپلىرىگە قاراپ قىسىم لاردا ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھەربىيەت قىلىش ئەركىنلىكى بولاتتى، قىسىملار ئاي شەكلىدە تىزىلاتتى. قارا خىتايلارنىڭمۇ بۇ ئۇسۇلدىن پايدىلانغانلىقىنى پەخرى مۇدەببىر ئۆز ئەسىرىدە يازغانىدى. ئىبنول ئەسىر ئۆز ئەسىرىدە: «1006 - يىلى ئىلىگ ناسىرخان بىلەن يۈسۈپ قادىرخان خۇراسانىنى ئىلىش ئۈچۈن سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى بىلەن قىلغان ئۇرۇشتا سۇلتان مەھمۇدنىڭ قوشۇنلىرى پىللىرى بىلەن قارا خانىلار قوشۇنىنىڭ مەركىزىگە ھۇجۇم قىلدى. ئالدى بىلەن ئىلىگ ناسىرخان ئىدارىسىدىكى مەركەز (قەلب) نى بۇزۇپ غەلىبە قولغا كەلتۈرۈلدى...» دەپ يازىدۇ. بۇنىڭدىن قاراخانىيلار قوشۇنىنىڭ تۈزۈلۈشى «مەيمەنە» (ئوڭ تەرەپ)، «قەلب» (مەركەز)، «مەيسەرە» (سول تەرەپ) شەكلىدە تىزىلغانلىقىنى بىلىش مۇمكىن.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ جەڭدىكى نەيزەگۇلەر ئۇستىدە توختالغاندا: بىر قوماندان «قىزىل تۇلكىدەك ھىيلىگەر بولۇشى كېرەك» ھەم «ھەر نەرسىدىن بۇرۇن ھىيلە - نەيرەڭگە باش ئۇرۇشى كېرەك» دەيدۇ. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ دۇشمەنىنىڭ ئالدىدىن چىقماي، ئوڭ تەرەپتىن قىلغان ھۇجۇمنى «بۆرىگۇرلەمەك» دېگىنىگە قارىغاندا، بۇمۇ بىر ھىيلە بولسا كېرەك.

قارا خانىلاردا دۇشمەن سەپلىرىنى بۇزۇش «چەرىگ سۆلمەك»، دۇشمەننى تارمار قىلىش «ياغى تارماق» ياكى «ياغى سماق» دېيىلەتتى. بۇ ئاتالغۇلار ئۇيغۇرلاردىن باشقا تۈركى خەلقلەردە، بولۇپمۇ سەلجۇقلاردا قوللىنىلاتتى. ئۇلار «سۆكمەك»، «ياغى سمان» — دەپ ئىشلىتەتتى.

مەغلۇپ بولغان قوشۇن «سۇ سانچىلدى» ياكى «سۇ سىندى» دېيىلەتتى، غالىب قوشۇنىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى

قاچقان مەغلۇبلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلايتتى. بۇنى «ياغى سوڭداماق» دەيتتى، ئېلىنغان ئەسىرلەرنى «ئەر ياغغا ئېلىندى» دەيتتى، ئەسىرلەر ئومۇمەن «بولۇك» ياكى «توتقۇن» دېيىلەتتى. ئەسىرلەر قۇتۇلۇش پۇلى تۆلەپ ئازادلىققا ئېرىشەتتى. بۇ يولۇگ» دېيىلەتتى.

ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن، خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە دەرھال مۇكاپات بېرىلىپ كۈلدۇرۇلەتتى، ئەسىر ئالغانلار تەقدىرلىنەتتى. مەجرۇھلارنى بېقىپ داۋالىتاتتى. ئەسىرگە چۈشكەنلەر بولسا قۇتقۇزۇلاتتى. ئۆلگەنلەر ھۆرمەت بىلەن دەپنە قىلىنىپ، بالا - چاقىلىرىغا پېنسىيە بېرىلەتتى، شۇڭا ئەسكەرلەر جەڭدە پىداكارلىق بىلەن جەڭ قىلاتتى.

بۇ دەۋردە زور كۆلەملىك مەيدان ئۇرۇشلىرىدىن باشقا، كۆپىنچە شەھەرلەرنى ئېلىش ئۈچۈن مۇھاسىرە ئۇرۇشلىرى بولاتتى. مەسىلەن: غەربىي قاراخانىيلاردىن شەمسۇلمۇلئولك ناسىرخان تەخت دەۋاسى قىلىپ چىققان قېرىندىشى شۇ ئەيىبكە قارشى بۇخارانى قورشىغا ئالغىنى بىلىمىز.

قاراخانىيلار مۇھاسىرە قىلغان يەرنى «ئەگىرمەك»، شەھەرنى مۇھاسىرە قىلىشنى «كەنت ئەگىرمەك» دەيتتى. شەھەرنى قامال قىلغان ۋاقىتلاردا، قوماندانلارنىڭ ۋە بەگلەرنىڭ ناتونۇش كىشىلەرنى شەھەرگە كىرگۈزمەسلىكى ئۈچۈن ھەم دۈشمەننى كۆزىتىش ئۈچۈن مۇھىم يوللارغا، سېپىل بۇرجەكلىرىگە كۈزەتچىلەر قويۇلاتتى. مەھمۇد قەشقەرى مۇنداق كىتابىدا تىلغا ئېلىنىشىچە بۇ تەدبىر «يول كەرمەك» (يول ئەتمەك) دېيىلەتتى. سېپىل بۇرجىكى «ئوكەك»، سېپىل قورغانلىرى «ئۆگەكلىك تام» دېيىلەتتى.

ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغان ھۆكۈمدار ياكى بەگلەر ئۇرۇشتىن قايتىشىدا خاس ئەسكەرلەردىن باشقىسىنى يۇرتلىرىغا قايتۇراتتى. بۇنىڭغا «بەگ سۈسىن ياسىدى» ياكى «بەگ

سۇسىن تاردى» (بەگ ئەسكەرلىرىنى تارقاتتى) دېيىلەتتى، يالغۇز قەلئە - قورغانلارنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ئەسكەرلەر، قوماندانلىرىنىڭ ئەمرىدە قالاتتى. بۇلارمۇ «ياتاقلار» قاتارىغا كىرەتتى

4. خەۋەرلەشمەك

قارا خانىيلار دەۋرىدە ھۆكۈمدارلارنىڭ پەرمان ۋە مەكتۇبلىرىنى چەت جايلارغا تېز يەتكۈزۈپ بېرىدىغان «ئەشكىنچى» لەر ۋە يۇلارغا مۇناسىۋەتلىك پوچتا تەشكىلاتلىرى ھەربىي مەقسەتلەر ئۈچۈنمۇ قوللىنىلاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ھەربىي ئورۇنلار قەبىلە باشلىقلارنىڭ دۇشمەنلىك تۇيۇقسىز ھۇجۇملىرىدىن تېز خەۋەردار بولۇپ، قارشى تەدبىر كۆرۈشلىرى ئۈچۈن باشقا بىر خەۋەرلىشىش ئۇسۇلىنىمۇ تەتبىق قىلىدىغانلىقى مەلۇمدۇر. مەھمۇد قەشقىرىنىڭ بايان قىلىشىچە، ئالاقە ۋە خەۋەرلىشىش مەقسىتىدە، تاغ چوققىلىرىغا ۋە باشقا ئېگىز يەرلەرگە «قارگۇچى» ياكى «قارگۇ» دەپ ئاتىلىدىغان تۇرغا ئوخشاش ئېگىز قۇرۇلمىلار ياسىلاتتى. دۇشمەن كەلگەنلىكىنى بۇ تۇرلاردا يېقىلغان سىگنال ئوتلىرى بىلەن خەۋەر قىلىشاتتى.

4 - بۆلۈم ھەربىي تەشكىلاتلار ۋە ھەربىي ئۇنۋان - دەرىجىلەر

1. ھەربىي بىرلىكلەر ۋە قوماندانلارنىڭ ئۇنۋان - دەرىجىسى

(1) ئوتاغ.

قاراخانىيلار قوشۇنىدا، ھۇنلار دەۋرىدىن بېرى ئۇيغۇر-

لاردا ئومۇميلىشىپ كەلگەن ئونلۇق سىستېمىنىڭ ئاددىي مۇل چەرلىگەندىمۇ تۆۋەن پەللىدىكى بىرلىكلەردە تەتبىق قىلىنىدىغانلىقى ھەققىدە يازما خاتىرىلەر بار. بۇ خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئەڭ تۆۋەن ئەسكىرىي بىرلىك «ئوتاغ» بولۇپ، باشلىقى «ئوتاغ باشى» دېيىلەتتى. بۇ قەدىمكى ئۇيغۇرچە ئۇنۇقان ئەزنەۋىيلەر، سەلچۇقىيلار، ئىلخانىيلار، قارا قويلۇق لار ۋە مەملۇكلەر تەشكىلاتىدىمۇ بار بولۇپ، كېيىنكى ئۇچ ئەلدە باشقىچىرەك تەلەپپۇزدا ئىپتىلاتتى. ئىسمىغا قارىغاندا، بۇ دەرىجىدىكى ئوفتسېرنى تولۇق بىر چېدىر (ئوتاغ) ئەسكەرگە يەنى 8 — 10 كىشىگە قوماندانلىق قىلاتتى دېيىش مۇمكىن. بۇنداق بولغاندا، ئۇ بۇگۈنكى «بەنجاك» غا ئوخشايتتى. قاراخانىيلار قوشۇنىدا دەسلەپكى دەرىجىدە ھېسابلانغان «ئوتاغ باشى» مەملۇكلەردىكى «ئونلار ئەمىرى» گە ئوخشايتتى. بىرىدە «ئونبېشى» دېيىلسە، يەنە بىرىدە «ئونلار ئەمىرى» دېيىلەتتى.

(2) ھايىل

ئوتاغدىن كېيىن ھايىل بولۇپ، كوماندىرى «ھايىل باشى» دېيىلەتتى. ھايىلنىڭ قانچە كىشىلىك بىرلىك ئىكەنلىكىدە مەتبەلەر ئىزچىل بىر مەلۇمات بولمىسىمۇ، زامانداش بولغان سەلچۇقىيلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلاتىغا قارىغاندا، ھايىل تەشكىلىدە 40 — 50 كىشىنىڭ بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىندۇر. قاراخانىيلار قوشۇنىدىكى ئەسكىرىي تەشكىلاتنىڭ سەلچۇقىيلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلاتىدىن پەرقلىق ئىكەنلىكى ئېنىق. چۈنكى سەلچۇقىيلاردا «ئوتاغ باشى»، «ھايىل باشى» ۋە «ھاجىب» دەپ ئاتىلىدىغان تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفتسېرلاردىن ھاجىبنىڭ 50 كىشىلىك بىر ئەسكىرىي بىرلىكنى كوماندىرلىق قىلغانلىقى مەلۇمدۇر. بۇلارغا قاراپ قاراخانىيلاردىكى ھايىل باشى 40 — 50 كىشىگە كوماندىرلىق

لىق قىلاتتى، دېيىشكە بولىدۇ.

(3) ئون ئوتاغ

قاراخانىلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلات تۈزۈلۈشىدە «ئوتاغ»، «هايىل» دىن كېيىن «ئون ئوتاغ» تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇ هەقتە يۈسۈپ خاس هاجىپ: «تەگىر ئەرسە هايىل ياساڭا ئون ئوتاغ، ئەلىگە تارگومالىن قىلىچ توتگۇياغ» (ساڭا هايىل ياكى ئون ئوتاغ دەربىسى تەگسە، مېلىڭنى تارقىتىپ، قىلىچ ۋە ئوقيانى قولۇڭغا ئېلىشىڭ كېرەك) دەيدۇ. قاراخانىيلاردا تۆۋەندىن ساناپ ئۇچىنچى دەرىجىدە هېسابلانغان ئون ئوتاغ تەشكىلاتىدا 80 — 100 ئەسكەر بولغانلىقى، كومانىدىرنىڭ «ئون ئوتاغ باشى» دېيىلگەنلىكىمۇ مەلۇمدۇر. بۇلارنى زاماندىاش مەملۇكلەر قوشۇنىدىكى «يۈزلەر ئەمىرى» گە ئوخشىتىش مۇمكىن. بۇ ئون ئوتاغمۇ قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلاتىنىڭ ئاساسىي بولغان ئونلۇق سىستېمىنىڭ قاراخانىيلار قوشۇنىدا داۋاملاشتۇرۇلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

(4) سۇ باشى

«ئون ئوتاغ» كوماندىرلىرىدىن كېيىن «سۇ باشى» كېلىدۇ. بۇ ئۇنۋان ئەمىر مەنسىدە بولۇپ، قاراخانىيلارنىڭ ئەسكىرىي تۈزۈمىدە «پۈتۈن قوشۇننىڭ قوماندانى» مەنسىدە كېلىدۇ. XI ۋە XII ئەسىرلەردە ياركەنت رايونىدىن تېپىلغان بىر پارچە يەر خېتىدە بىرقانچە سۇ باشى تىلغا ئېلىنغان. دېمەك، پۈتكۈل قوشۇنغا ھۆكۈمدار قوماندانلىق قىلىۋاتقان بىر دەۋردە باشقىلارنىڭ باش قوماندان بولۇشىمۇ ئەقىلغا سىغمايدۇ. ئەمما ئېلىپ بېرىلغان هەربىي هەرىكەتنىڭ ماهىيىتىگە قاراپ هەرقانداق بىر يەرگە ئەۋەتىلگەن قوشۇنغا ھۆكۈمداردىن باشقا خاندان ئەزاسى بولغان بىر شاهزادىنىڭ ياكى سۇ باشىنىڭ قوماندانلىق قىلغانلىقى مەلۇمدۇر. بۇنى

داق ئەھۋالدا سۇ باشىنى دۆلەتنىڭ باش قوماندانى دېگىلى بولمايدىغانلىقى ئوچۇقتۇر.

سۇ باشلارنىڭ قوماندىسى ئاستىدىكى ئەسكىرىي قۇۋۋەتنىڭ سانى ھەققىدە ئېنىق بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىدە: «قوشۇنلارنى مەغلۇپ قىلغان قەھرىمان 4000 ئەسكەر دەل بىر قوشۇن ئىدى» ۋە «...1200 كىشىلىك قوشۇن چوڭ قوشۇندۇر» دەپ، سۇ باشلارنىڭ قوماندىسىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ مىنىمۇم ۋە ماكسىمۇم چېگرىسىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. غەربىي قاراخانىلاردىن ئارسلانخاننىڭ مەملۇكلەردىن تەشكىل قىلىنغان 1200 كىشىلىك بىر قوشۇنى بارلىقىنى يۇقىرىدا تىلغا ئالغانىدۇق. شۇنىڭدىن قارىغاندا، قاراخانىيلارغا زامانداش سەلجۇقلارنىڭ سۇ باشلىرى بولغان ئەمىرلەر قوماندانلىق قىلغان ئەسكىرىي بىرلىكلەردە ئەڭ ئاز دېگەندە 4000، ئەڭ كۆپ دېگەندە 10 مىڭ كىشى بولغانلىقى بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىمىزگە يارىدەم بېرەلەيدۇ.

كۆرۈلدىكى 80 — 100 كىشى بىر ئەسكىرىي بىرلىك بولغان ئون ئوتاغدىن كېيىن، 4 — 10 — 12 مىڭ كىشىلىك ئەسكىرىي بىرلىكلەر يەنى 1000 ياكى بىرقانچە 1000 كىشىلىك ئەسكىرىي بىرلىكلەر ئۇستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلگەن. لېكىن ئون ئوتاغ قوماندانى بولغان ئوفتسېرنىڭ مەمۇلۇكلەردىكى يۈزلەر ئەمىرىگە ئوخشاش، يەنى 1000 كىشىلىك بىر قوشۇننىڭ قوماندانى دەپ چۈشەنسەك، بىرلىكلەر تىزىمىدىكى بۇ بوشلۇق تولدۇرۇلغان بولىدۇ. شۇنىڭدەك ئۇ زامانىدىكى قوشۇنلاردا ھازىرقى زامان قوشۇنلىرىغا ئوخشاش ئۇرغۇنلىغان تۆۋەنكى بىرلىكلەر ئورنىغا ئاددىي بىر تەشكىلاتنىڭ مەۋجۇت بولغانلىقى ئېنىقتۇر. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئون ئوتاغلاردىن ھايىللار، ھايىل ۋە ئون ئوتاغلاردىن قوشۇنلارنىڭ تەشكىل بولغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

2. سۇ باشىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ۋەزىپىلىرى

يۇسۇپ خاس‌ھاجىپ قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىدىغان سۇ باشىنىڭ قانداق خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولۇشى، ۋەزىپىلىرىنىڭ نېمىلەر ئىكەنلىكى ھەققىدە بەزى مەلۇماتلارنى بېرىدۇ. ئۇنىڭ بۇ توغرىدىكى پىكىرلىرى، شۇبھىسىزكى، دەۋرىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىشتىكى چۈشەنچىنى كۆرسىتىپ بېرىشكە پايدىلىق.

يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قارىشىچە، قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىش، ھەربىي تەلىم بېرىش، دۈشمەننى يېڭىش ناھايىتى چوڭ ئىش ھېسابلىناتتى. شۇڭا مۇنداق مۇھىم ئىشنى ئۈستىگە ئالىدىغان كىشىنىڭ مۇستەھكەم ئىرادىلىك، تەجرىبىلىك، يۇرەكلىك كىشىلەردىن تاللىنىلىشى، يەنە ياخشى بىر قوماندان مەرت، جەسۇر، ماھىر مەرگەن، رەھىمدىل، مېھمانىدوست بولۇشى كېرەك ئىدى. بولۇپمۇ مەردلىك ئۆز ئەتراپىغا مۇنەۋۋەر كىشىلەرنى توپلاش ئۈچۈن زۆرۈر. شۇنىڭ ئۈچۈن، سۇ باشىنىڭ پۈتۈن ھېلىنى ئەسكەرلەرگە تارقىتىپ بېرىشى، شۇ يول بىلەن ئەتراپىغا نۇرغۇن دوستلارنى، ئەردەملەر (قوراللىق يولداش) نى توپلىشى زۆرۈر. ئۆزى بىر ئات، بىر نەچچە قۇر كىيىم، بىر نەچچە دانە قورالغا قانائەت قىلىشى، بالا ـ چاقىلىرى ئۈچۈن مال ـ دۇنيا توپلىماسلىقى، يەر ـ زېمىن، باغ ـ ۋاران قىلىپ پۇل توپلىماسلىقى، پۈتۈن ئارـ زۇسىنى قىلىچ بىلەن تېپىشى، ئېلىشى ۋە ئالغانلىرىنى يەنە بېرىپ، بەگلىكى بىلەن شۆھرەت قازىنىشى لازىم. يەنە ئۆزىنى سۆيدۈرۈش ئۈچۈن مەردلىك بىلەن ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ، يولداشلارغا يېگۈزۈپ ـ ئىچكۈزۈپ، كىيدۈرۈشى، ئۇلارغا ئات، ئېگەر ـ جابدۇق، ئوغلان (قۇل)، دېدەك ھەدىيە قىلىشلىرى

كېرەك. چۈنكى، مال ئېلىشنىلا ئادەت قىلىۋالغان خەسىس كىشىلەردىن ئادەملەر قاچىدۇ.

يەنە قوماندانلاردىن تەلەپ قىلىنىدىغان بىر خۇسۇسىيەت ئۇ، غۇرۇر ئىگىسى بولۇشى لازىم. چۈنكى، غۇرۇرلۇق قوماندان شەرەپ ئۈچۈن دۈشمەنگە قارشى تۇرىدۇ، ئىنتىقامنى ئالماي قالمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ياخشى بىر قوماندان ئېھتىياتلىق ۋە هوشيار بولۇپ، مەغرۇرلانماسلىقى كېرەك. ياخشى تەبىئەتلىك، كەمتەر بولۇش ئۆزىنى خەلقتە سۆيدۈرۈش ئۇقۇمىدىن زۆرۈردۇر. چۈنكى، قوشۇن قوماندانى كەمتەر بولماي، مەغرۇر بولسا، شۇبھىسىزكى، بۇ غۇرۇر تۈپەيلى ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ قويىدۇ ـ دە، دۈشمەندىن قامچا يەيدۇ. قوماندانلىك ناملىق ۋە شۆھرەتلىك بولۇشى ئۈچۈنمۇ ئالدى بىلەن جەسۇر، مەرد بولۇش بىلەن ھەيۋەتلىك، چاچ ـ ساقالى كېلىشكەن بولۇشى لازىم. شۇنىڭدەك قوماندان ھەربىي مەسىلىلەرگە يېتىش ئۈچۈن سىياسەت بىلەنمۇ كەڭ تونۇرۇدە شۇغۇللىنىشقا توغرا كېلىدۇ.

يۇسۇپا خاس ھاجىپ بۇلارنى كۆرسەتكەندىن كېيىن، دۈشمەنگە قارشى يۈرۈشكە چىقىپ، قوشۇننى ئاخىرىق ئىدارە قىلالايدىغان بىر سۆ باشلىدىن مۇنۇ بەش ـ ئالتە خۇسۇسىيەتنىمۇ تەلەپ قىلىدۇ.

ـ ئۇرۇشتا ئارسلان يۈرەكلىك، جەڭدە قاپلان بىلەكلىك بولۇشى كېرەك.

ـ تۈگكۈزدەك كاج، بۆرىدەك كۈچلۈك، ئېيىقتەك قورقۇنچلۇق، ياۋا قوتازدەك ئىنتىقامچى بولۇشى كېرەك؛

ـ ئەينى ۋاقىتدا قىزىل تۈلكىدەك ھىيلىگەر بولۇشى، نار تۆگىدەك ئۆچ ئالغۇچى، ھىيلە ـ نەيرەڭ يوللىرىنى بىلىشى لازىم. چارىسىنى تاپقان كىشىگە ئارسلانمۇ باش ئېگىدۇ؛

ئۆزىنى سېغىزخاندىنمۇ ھوشيار تۇتۇشى، قىيا - قۇزغۇنده‌كدائىم يىراقنى كۆزىتىشى كېره‌ك.

— ئارسلانده‌ك ئه‌خلاقنى يۇكسه‌ك تۇتۇشى، ھۇقۇشته‌ك كېچىلە‌رنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈشلىرى لازىم. سۆزلىگه‌نلىرى توغرا بولۇشى، سۆزلىرىگه كاپالە‌ت قىلىشى لازىم. ئىنسان بۇ سۇپه‌تلىرى بىلە‌ن جه‌ڭچى ۋه ئىشىنىك ئه‌ھلى بولىدۇ. جه‌ڭچى ھه‌رۋاقىت قوراللىق كىشىلە‌ر بولۇپ، ئۆز دۇشمىنىنى ئۇرىدۇ ھه‌م غه‌لىبه قىلىدۇ.

5 - بۆلۈم ھه‌ربىي قوراللار

مه‌ھمۇد قه‌شقه‌ری بىلە‌ن يۇسۇپ خاس ھاجىپنىك تە‌پسىلاتلىرىغا قارىغاندا، قاراخانىيلار قوشۇنىنىك ئاساسىي ھۇجۇم قوراللىرى ئوقيا، قىلىچ، پالتا، نە‌يزه ۋه خه‌نجە‌ر بولۇپ، مۇداپىئه قوراللىرى قالقان، زىرھ ۋه دۇبۇلغا ئىدى. نىزامى ئارزۇ بىلە‌ن سە‌درۇكىن ئە‌ل - ھۇسه‌ينىنىك خاتىرىلىرىگه قارىغاندا، گورۇزمۇ قاراخانىيلارنىك ھۇجۇم قوراللىرى ئىدى. يە‌نه مۇھاسىرىلە‌رده مه‌نجانىق، ئارراده‌(؟) ۋه باشقا قوراللارنى ئىشلە‌تكە‌ن بولسىمۇ، بۇ ھه‌قته مه‌لۇماتىمىز كه‌م.

قاراخانىيلار ده‌ۋرىده «تولۇم» سۆزى قوراللارنىك ئومۇمىي ئىسمى سۈپىتىده قوللىنىلاتتى. قوللىنىشقا «تولۇم ماناق»، قوراللىق كىشى بولسا «تولۇملۇغ ئە‌ر» دېيىلە‌تتى. مه‌ھمۇد قه‌شقه‌ری دۇبۇلغىسىز، زىرىھسىز ئە‌سكە‌رنى «باشناق ئە‌ر» ده‌پ ئاتىغان. تۆۋه‌نده قوراللار ئۇستىده توختىلىپ ئۆتىمىز.

1. ئوقيا

بۇ، ئۇيغۇرلارنىك ئاده‌تتىكى ئە‌نئە‌نىۋى قورالى بولۇپ، ئوقيا تارىخىمىزنىك بېشىدىن تارتىپ ھازىرغىچه ئە‌ينى نامى

بىلەن ئىشلىتىلىپ كېلىنمەكتە. بىز توختىلىۋاتقان قاراخانىيلار دەۋرىدە، ئوقيا ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغان كاسىپلار بار ئىدى. ئوقچى. ماھىر نىشانلار «ئاتىم» ياكى «ئاتىم ئەر» دېيىلەتتى. ئوق ياساشقا تەييارلانغان ياغاچلار «قوغوچ» دەپ ئاتىلاتتى. ئوق ياساشتا ئالدى بىلەن بىر باشاق كېرەك بولاتتى. باشاق ئالدى تىلىنىپ ئوق ئۇچى ئۇنىڭ تۆشۈكىگە بېكىتىلەتتى. باشاقنىڭ ئوق ئۇچى بېكىتىلىدىغان تۆشۈكلۈك قىسمى «بۆرى» ياكى «باشاق بۆرىسى»، ئوقنىڭ ياغاچ قىسمى بىلەن باشاقنى بىر - بىرىگە ياخشى بېكىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ئىنچىكە تىلىنغان تاسمىسى «تىلى» دېيىلەتتى. ئوقلارنىڭ بەزىلىرى زەھەرلەندۈرۈلگەن بولۇپ، زەھەرلەندۈرۈلگەن بۇ ئوقلار «قاتۈغاۇق ئوق» دەپ ئاتىلاتتى. ئوقنىڭ ئارقىسىغا يېپىشتۇرۇلىدىغان ۋە نىشانغا تەگكۈزۈشنى تەمىنلەيدىغان پەيلەر ئومۇمەن «يوگ»، پەيلەرنى ئوققا يېپىشتۇرۇش «يېپلىمەك»، ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال «يېپلىم»، ئوقلارغا يېپىشتۇرۇلغان ئۈزۈنراق پەيلىك ئوقلار «قاپا يوگكوگ ئوق» دېيىلەتتى. ئوققا «يوگ» ۋە «باشاق» تىن باشقا «سوقىم» دەپ ئاتىلىدىغان نەرسە بېكىتىلەتتى. موكسىمان كېسىلگەن ياغاچنىڭ ئىچى ئويۇلۇپ، ئۇچ تەرىپى تىلىنىپ ئوق ئۇستىگە بېكىتىلەتتى، مۇقىم بېكىتىلگەن ئوق ئېتىلغاندا ئاۋاز چىقىراتتى. سۈپەتلىك ئوق ياساش ئۈچۈن يوگ ۋە باشاق بېكىتمىگەن قوغۇشلارغا ياغ سۈركىلەتتى. بۇ «قوۋشاماق» دېيىلەتتى.

ئومۇمەن تۈركىي قوۋملار، جۈملىدىن قاراخانىيلاردا ئوق ئېتىش تەلىمىنى باشلىغانلار ئۈچۈن بەزى ھادىسىلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسىتىدە باشاقسىز ئوق ئاتتۇرغانلىقى مەلۇم. ئوق ئىچىدىكى باشاقنىڭ ئورنىغا يۇمىلاق تاختاي پارچىسى بېكىتىلگەن بولۇپ، بۇ ئوقلارغا «قالۋا»، «ئۇلۇن» غا ئوخشاش

نام بىرلىكەنلىكى مەلۇم. نورمال ئوقۇلاردىن باشقا يەنە تىك ۋە يىراقلارغا ئايرىم ئۇسۇللار بىلەن ئاتقىلى بولىدىغان ئوقلار بارلىقىنى بىلىمىز. بۇ ئۇسۇل بىلەن ئېتىشتا ئاتقۇچى ئوقدىسىغا يېتىپ ئوق ئاتاتتى. بۇنداق ئېتىش «چورام»، ئېتىلغان ئوق «چورام ئوقى» دەپىلەتتى. ئوق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلاردىن يەنە ئوقنىڭ ئارقىسىغا پەي يېپىشتۇرۇش ئىشى «ياپچۇرماق» ياكى «ياپشۇرماق» دەپىلگەنلىكىنىمۇ بىلگىلى بولىدۇ. ئوق بىلەن نىشانغا ئېلىشنى «كۆزلىمەك» ياكى «كۆزگەرمەك»، ئوقچىنىڭ ئەگرى ئوقنى توپلىشى «ئوق كۆنگەرمەك». ئوق باشاقنىڭ تاشقا ياكى باشقا تاتتىق نەرسىلەرگە تېگىپ گاللىشىپ قېلىشى «تىگماق»، نەدىن، كىمنىڭ ئاتقانلىقى مەلۇم بولمىغان ئوق «ئازوق ئوق» دەپىلگەنلىكىنىمۇ كۆرۈۋالالايمىز. مانا بۇلار XI ئەسىر قاراخانىيلار دەۋرىدە كىشىلەرنىڭ ئوق بىلەن قانچىلىك دەرىجىدە شۇغۇللانغانلىقىنى كۆرسىتەلەيدۇ.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مۇنداق بىر رىۋايەتنى نەقىل كەلتۈرىدۇ: «...ماگا مۇھەممەت چاغرى تونقاخان ئوغلى نىزامىدىن ئىسراپىل توغان تېكىن ئۆز ئاتىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، مۇنداق دېگەنىدى: زۇلقەرنەيىن ئۇيغۇر ئېلىگە يېقىنلاشقانىدا، تۈرك خاقانى ئۇنىڭغا قارشى 4000 ئادەم ئەۋەتكەن. ئۇلارنىڭ قالپاقلىرىنىڭ قانات‌لىرى لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىكەن، ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئاتىدىكەن. زۇلقەرنەيىن بۇلارغا ھەيران قاپتۇ ۋە «اينان خن خزنن inanhuzhurand — بۇلار باشقىلارغا مۇھتاج بولماي، ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار ئىكەن: بۇلارنىڭ قولىدىن ئوۋ تېپىپ قوتۇلالمايدۇ. قاچان خالىسا شۇ چاغدا ئېتىپ

يېيه‌له‌يدۇ، ده‌پتۇ...»①

يايغا كه‌لسه‌ك، ئوققا به‌ك ئه‌همىيه‌ت به‌رگه‌ن تۈركى قوۋمله‌رنىڭ ئوقنى ئېتىش ئۇچۇن ئىشله‌تكه‌ن يايغىمۇ ئوخشاشلا ئه‌همىيه‌ت به‌رگه‌نلىكلىرىده شۇبهه يوق. بۇ ده‌ۋرده ئومۇمه‌ن «يا» شه‌كلىده ته‌له‌پپۇز قىلىنغان يايىنىڭ تىرناق شه‌كلىدىكى ياغاچ بىله‌ن ئوقنى ئېتىشقا يارايدىغان كىرىچه‌دىن ئىبارەت ئىكه‌نلىكى مه‌لۇمدۇر. يايىنى كىرىچله‌ش «ياسغىرلىماق»، يايىنىڭ ئوتتۇرىسى «تاغىر» ياكى «باغرى»، باغىر قىسمىنى تۇزه‌ش «باغىرلاماق» دېيىله‌تتى.

يايىنىڭ تۇرلىرىگه كه‌لسه‌ك، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يابدىن باشقا «قارۇيا» دېيىلىدىغان ئىنچىكه يای بىله‌ن «يه‌ته‌ن» دېيىلىدىغان تاختا يايىنىڭ ئىسمىنى بىلىمىز. لېكىن تاختا يايىنىڭ قانداق مه‌قسه‌تله‌ر ئۇچۇن ئىشلىتىدىغانلىقى هه‌ققىده مه‌نبه‌لىرىمىزده مه‌لۇمات يوق ئېهتىمال ئېتىش ته‌لىمىده قوللىنىلىدىغان يای بولۇشى مۇمكىن. يايلار كۆپىنچه قىيىن ياغىچىدىن ياسىلاتتى.

جىددىي يۇرۇش ۋاقىتلىرىدا، ئوقلارنىڭ چۇشۇپ قالماسلىقى ئۇچۇن، قاراخانىلار قوشۇنىدا مه‌خسۇس ئۇزۇن ئوقدانلار-دا يای غىلاپلىرى بولاتتى. ئوقداننى «كىش»، يای غىلىپنى «ياسىخ» دەيىتتى. بۇنىڭدىن باشقا بىر خىل يای غىلىپى «قورۇتكۇغ»، يای بىله‌ن ئوقنى بىرلىكته سېلىپ قۇرغاق ساقلايدىغان قاپ «كىشى قوروككوغ» دېيىله‌تتى.

2. نه‌يزه (سونگو)

قاراخانىلار ده‌ۋرىده نه‌يزه ـ سونگو، سونگونىڭ ئىنچىكىدىكى تۆمۇرى ئوقنىڭ ئۇچىدىكىگه ئوخشاشلا «باشاق»

① «تۈركى تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خه‌لق نه‌شرىياتى 1980 - يىل نه‌شرى، 151 - بە‌ت.

دېيىلەتتى. نەيزىنى باشاقلاشنى «سونگو باشاقلىماق»، باشاقلانغان نەيزىنى «باشاقلانغان سونگو» دەيتتى. باشاقلاش ئۇشى ئوقيانىڭكىگە ئوخشاشلا ئىدى. نەيزىگە ھەمدە ئوقلارغا بېكىتىلىدىغان بىر تۈرلۈك يېپسى باشاق «ياسمىچ»، ئۇرۇشتا ئىككى كىشىنىڭ بىر - بىرىگە قارشى تەيزىلىشىشى بولسا «سونگوشمەك» دېيىلەتتى. يۇمۇپ خاس ھاجىپنىڭ نەيزىدىن باشقا «ستا» دەپ ئىشلەتكەن سۆزىنى رەشىد رەخمەت ئاراتنىڭ نەيزە دەپ تەرجىمە قىلغان بولسىمۇ، بۇ توغرۇلۇق قولىمىزدا مەلۇمات يوق، نەيزە بويىنىڭ بىر ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بولۇپ قوللىنىلغانلىقىنى بىر «سونگو تورقى» بىر نەيزە بويى دېيىلىدىغانلىقىنى بىلىسەكمۇ، زادى بۇ ئۇزۇنلۇقنىڭ قانچىلىك مىقدارىدا ئىكەنلىكىنى بىلمەيمىز. مەسىلەن: تۇرمۇشتا «كۈن نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەندە دېيىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بىر نەيزە بويى قانچىلىك كېلىدۇ، بۇنى بىر نەرسە دېيىش تەس. ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقا، يەڭگىل نەيزە ئىشلەتكەنلىكىنى م.ئا.كويمەن ئۆزىنىڭ «ئەسكىرىي تەشكىلات» ناملىق ئەسىرىنىڭ 44 - بېتىدە بايان قىلىدۇ.

3. قىلىچ

ئومۇمەن، تۈركى خەلقلەر پولات تاۋلاپ قىلىچ ياساشنى «قىلىچ توقماق» (قىلىچ سوقماق) دەيتتى. قاراخانىيلار دەۋرىدە ياسلىپ ئىشلىتىلگەن قىلىچلارنىڭ شەكلى، ئۇزۇنلۇقى، ۋەزنى ۋە باشقىلار ھەققىدە كۆپ مەلۇماتىمىز يوق. قاراخانىيلار ھۆكۈمدارلىرىدىن شەمسۇل ناسىرخاننىڭ سەلجۇقلار سۇلتانى مەلىكشاھقا تەھدىت سېلىش ئۈچۈن 50 پاتمان① ئېغىرلىقتىكى بىر چوماق، ئون پاتمان ئېغىرلىقتىكى قىلىچ ئەۋەتىپ: «بىز

① پاتمان — 1283 گرام.

بۇ قىلىچ بىلەن ئۇرۇش قىلمايمىز، ئوينايمىز» دېگەنلىكىنى سەئىدۇدىن ئەل ھۇسەيىن خاتىرىلىگەن، بۇنى ئۆلچەم تەرىقە سىدە قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ سىمۋول خاراكتېرىدە ئىپتىلغانلىقى شۈبھىسىز، ئەلۋەتتە. قىلىچنىڭ تۇرلۈك قىسىملىرىغا بېرىلگەن ئاتلارغا كەلسەك، قىلىچ سېپى بىلەن قىلىچنى ساپلاش «قىلىچ ساپلىماق»، قىلىچنىڭ ئۇستىدىكى يولسىمان ئويۇق «قول» ياكى «قىلىچ قولى» دېيىلەتتى. مەھمۇد قەشقەرى: «قىلىچنىڭ قولى» (ئويۇق) كۆپىنچە ئالتۇندىن ئىشلىنەتتى، قىلىچنىڭ پارقىراق تۇتۇلۇشىغا دىققەت قىلناتتى. قىلىچنىڭ داتلىشىپ قېلىشى «توتوقماق» دېيىلەتتى ـ دەيدۇ. قىلىچنىڭ دېتىنى چىقىرىپ پارقىرىتىش «قىلىچ قوندىماق» دېيىلەتتى.

قىلىچ، خەنجەر، پىچاقلارنىڭ سېپى «سورقاچ» دەپ ئاتىلىدىغان لاك دەرىخىنىڭ يېممى بىلەن بېكىتىلەتتى. قىلىچ، پىچاق، خەنجەرلەر قىنلار (غىلاپ) ئىچىدە ساقلىناتتى. قىن شۇ دەۋرىدىمۇ «قىن» دەپ ئاتىلاتتى. قىلىچنى قىنىدىن سۇغۇرۇش «سۇچلۇنماق»، قىنىدىن سۇغۇرۇلغان قىلىچ «يالتىنىغ قىلىچ» دېيىلەتتى. قىلىچ ئېسىش بولسا باشقا قوراللارنى ئاسقانغا ئوخشاش «مانماق» سۆزىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ «قىلىچ مانماق» دېيىلەتتى. قىلىچ قىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش غىلاپسىمان نەرسىلەرنى ئىشلەپچىقىرىشقا ياغاچ ۋە بۇيۇملارنى ئويۇش ئۈچۈن ئۇچى ئەگرى «ئەگدۇر» دېيىلىدىغان مەخسۇس پىچاق ئىشلىتىلەتتى. يۇسۇپ خاس ھاجىپمۇ ئەسىرىنىڭ كۆپ يەرلىرىدە قىلىچتىن بەھس قىلىدۇ. دېمەك، قاراخانىيلار دەۋرىدە قىلىچنىڭ كەڭ تارقالغان ئۇرۇش قورالى ئىكەنلىكى شۈبھىسىز.

4. پالتا

يۇسۇپ خاس هاجىپ ئۇرۇش هەققىدە سۆزلىگەندە، كۆپ جايلاردا پالتىنى تىلغا ئالىدۇ. بۇنىڭدىن قاراخانىيلار قوشۇنىدا پالتىنىڭ كەڭ قوللىنىلىدىغان قورال ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شۇ دەۋرنىڭ جەڭلىرىدە، پالتا قوللىنىش قاراخانىيلار قوشۇنىنىڭ بىر خۇسۇسىيىتى دېيىشكە بولىدۇ، چۈنكى، زاماندىاش بولغان سەلجۇقلار قوشۇنىدا بۇ قورالدىن پايدىلانغانلىقى هەققىدە مەلۇماتىمىز يوق. هالبۇكى، يۇسۇپ خاس هاجىپنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدا سەپلەر بىر - بىرىگە يېقىنلىشىپ ئارىلاشما جەڭ بولغاندا قىلىچ ۋە پالتا بىلەن ئۇرۇشۇشنى تەۋسىيە قىلىشى هەمدە «قىلىچ بىلەن پالتا مەملىكەتنىڭ مۇھاپىزەتچىسى»، «قىلىچ ۋە پالتا بىلەن دۇشمەننى يەڭگىن...»، «قىلىچ ۋە پالتىنى ئۆزۈڭگە مۇھاپىزەتچى قىل!»، «بەرىلەر ئۇرۇشتا قىلىچلىنار، پالتا بىلەن چېپىلار» ۋە «قىلىچ، پالتا، ئوقيا، كۈچ ۋە جاسارەت بار بولسىلا، يىگىت كىشى مال ئۈچۈن ئەندىشە قىلماسلىق كېرەك» دېگەنگە ئوخشاش ئىبارىلەرنى قوللىنىشى جانلىق پاكىتتۇر. بۇ ئەنە شۇ دەۋردە پالتىنىڭ قانچىلىك كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر قورال ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن، شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، پالتىنىڭ شەكلى، ۋەزنى ۋە باشقىلار هەققىدە مەلۇماتىمىز كەم.

5. خەنجەر

ئۇرۇش قوراللىرى ئىچىدە خەنجەر قاراخانىيلار دەۋرىدە «بۇگدە» دېيىلەتتى: بۇگدەنىڭ شەكلى هەققىدە مەنبەلەردە

بىر نەرسە دېيلىمىگەن. بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇگدە-
نىڭ سېپى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان «سۇرقاچ» دېيىلىدىغان
لاك دەرىخىنىڭ يېپىلمى بىلەن يېپىشتۇرۇلاتتى. شۇنىڭدەك
قىلىچنىڭ تېگىگە ئوخشاشلا قول ۋە ئۈيۇق چىقىرىلاتتى،
بەزىدە بۇگدە ئورنىغا بۇگدەنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان «بىچەك»
(پىچاق) قوللىنىلاتتى. بۇ ئاتالمىش بىچەك (پىچاق) بىلەن
مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى مەلۇمدۇر. پىچاققا قىن (غىلاپ)
تىكىش ئىشى «بىچەك قىشاماق» ياكى «قىنلاماق» دېيىلەتتى.

6. چوماق

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ۋە مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئەسەر-
لىرىدە گورۇز (چوماق) ھەققىدە مەلۇمات بەرمىگەن. نىزامى
ئەرۇزى بىلەن سەددىدىن ئەل ـ ھۇسەين قاراخانىيلار قوشۇ-
نىنىڭ ھۇجۇم قورالىرى ئىچىدە چوماق ئىشلىتىلمىدىغانلىقىنى
يېزىشقانىدى. نىزامى ئەرۇزى غەربىي قاراخانىيلاردىن خىزىرخان
توغرۇلۇق يازغان خاتىرىلىرىدە: «... ئۇ قانداق بىر يەرگە
بارسۇن، ئېتىنىڭ ئالدىدا باشقا قورالىلىرىدىن بۆلەك، 700
ئالتۇن ۋە كۈمۈش گورۇز (چوماق) لۇق ئەسكەر ئېلىپ
يۈرەتتى» دەپ يازىدۇ. سەددىدىن ئەل ـ ھۇسەين شەمسۇل
مۇلك خانىنىڭ مەلىكشاھقا تەھدىت سېلىپ، 50 پاتمان
ئېغىرلىقتا بىر چوماق، ئون پاتمان ئېغىرلىقتا بىر قىلىچ
ئەۋەتىپ، بىز بۇ قىلىچ بىلەن ئۇرۇشمايمىز، ئويناىمىز دېگەن
لىكى، بۇنىڭغا مەلىكشاھنىڭ مەيدانغا ئاتلىق چىقىپ، چوماقنى
يەتتە قېتىم بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ، 80 قەدەم نېرىغا تاشلە-
غانلىقى، قىلىچ بىلەن بىر قېتىمدىلا بىر تۆگىنىڭ بوينىنى
ئىككىگە بۆلۈپ تاشلىغانلىقى، ئارقىدىنلا خان ئەلچىسىنىڭ
بىر يانىنى ئېتىپ: «بىزگە قامچا ۋە ياي يېتەر» دەپ جاۋاب

بەرگەنلىكىنى يازىدۇ. پروفېسسور ئىبراھىم كافەس ئوغلى سەلچوقىلار قوشۇنىدا: «دەبىۋس - داران، گورۇزداران ۋە ھارا تەكىنى داران» دەپ ئاتىلىدىغان چوماقچىلارنىڭ بارلىقىنى يازىدۇ. قاراخانىيلار قوشۇنىدا چوماق كەڭ قوللىنىلغان بىر خىل قورال بولۇپ، شۇ دەۋرنىڭ جەڭلىرىدە خېلى مۇھىم رول ئويناغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

7. دۇبۇلغا

دۇبۇلغا توغرۇلۇقمۇ كۆپ مەلۇماتىمىز يوق. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەپسىلاتىغا قارىغاندا، قاراخانىيلار دەۋرىدە تۈركىي خەلقلەر دۇبۇلغىنى «ئىشۇك» ياكى «يىشۇك» دەپىيە شەتتى. قارشى تەرەپتىن قوغدىنىش ئۈچۈن باشقا كىيىدىغان بۇ تۆمۇر دۇبۇلغىنى كىيىشتىن بۇرۇن باشنى ئاغرىتمايدىغان تۇمۇتلىق دوپپا كىيىلەتتى. بۇ «كەرۇك» دەپىلەتتى.

8. زىرھ (زەنجىر ساۋۇت)

ئومۇمەن، زىرھنى تۈركىي خەلقلەر «ياريق» دەپىشەتتى. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ خاتىرىسىگە قارىغاندا، ئۇ دەۋردە زىرھ «قوياغ» دەپىلەتتى. ياريقنىڭ ئىككى تۈرلۈك بولغانلىقى بىلىنمەكتە، پۈتۈن بەدەننى ئاساسىي جەھەتتىن قوغدايدىغان زىرھ ياريق، مەيدىنى قوغدايدىغان كىچىك «ساييارىق» دەپىلەتتى.

مەھمۇد قەشقەرى: «جەڭچىنىڭ زىرھ كىيىشىنى» «ئەر-نىڭ ياريقلانمىسى» دەيدۇ. «ياريقلىغ ئەر» زىرھى بار (زىرھ كىيگەن) كىشى دېگەن بولىدۇ. تۆمۇرچىلىك خېلى بۇرۇن باشلانغان تۈركىي خەلقلەردە، زىرھنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە

كەك قوللىنىلغان مۇداپىئە قورالى ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ، لېكىن بۇنىڭدىن ھەممىلا ئەسكەر زىرھلىق ئىدى دېگەن مەنە چىقمايدۇ. چۈنكى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «دۇبۇلغىسى» كۆكيىلىكى بوامىغان» ئەسكەرنى «باشناق ئەر» دېيىشىدىن بۇنى ئۇققىلى بولىدۇ.

و. قالقان (سىپەر)

قالقان ــ قاراخانىيلار دەۋرىدە تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئۇرۇشتا قوللانغان ئاساسىي مۇداپىئە قورالىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەپسىلاتىغا قارىغاندا، ئۇرۇشتا دۈشمەندىن قوغدىنىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان تۈرلۈك بۇيۇملار «تۇرا قالقان» دېيىلەتتى. يۇسۇپ بالا ساغۇنىنىڭ قارىشىچە «تۇرا» سۆزى كۆپرەك سۆپەر (قالقان) مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، يەنە مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۇرا قالقان» سۆزىگە بەرگەن ئىزاھاتىدىن قارىغاندا، بۇ دەۋردە مەدەن (مېتال) قالقاندىن باشقا، تېرە قالقانىنىمۇ قوللىنىلغانلىقى مەلۇم، لېكىن بۇ ھەقتە ئېنىق بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ.

XI ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا قاراخانىيلار قوشۇنىدا ئىشلىتىلگەن قوراللار ھەققىدە مۇشۇنچىلىك مەلۇماتقا ئىگىمىز، ئەمما بۇ دەۋرنىڭ مۇھاسىرە قوراللىرى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇماتىمىز يوق. لېكىن ئاخىرىدا ئېھتىيات قورالى سۈپىتىدە قوللىنىلغان قالىچ ــ قامچىنىمۇ تىلغا ئېلىپ قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىدە تىلغا ئالغان بۇ ئىسىم ھەققىدە ھېچقانداق يەشمە بەرمىگەن. مەھمۇد قەشقەرى بۇ ئاتالمىنى «ئىچىدە قالىچ بار قامچا» دەپ ئىزاھلايدۇ. بۇ ئىزاھاتقا قارىغاندا، ئىككى پارچە قالىپ ياسالغان قامچا سېپىنىڭ ئىچىگە بىر كىچىك قالىچ ئورالغان بولۇپ زۆرۈر تېپىلغاندا ئىشلىتىلەتتى.

تۆتىنچى باب

ئۇرۇش ھېيلە بىلەن بولىدۇ

قەدىمكىلەردە «جەڭنىڭ توقۇزى رەڭ، بىرى جەڭ» دېگەن سۆز بار. يۇسۇپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» تە: «ياۋنى يوقاتماقتا ئىككى قورال كېرەك. بۇ ئىككى قورالدىن ياۋ زاۋال كۆرىدۇ. ئەڭ ئاۋۋال ھېيلە ئىشلىتىش كېرەكتۇر، ياۋ ئالدانغانلىقىدىن يۇزى قىزارسۇن. ئىككىنچى، سەگەكلىك ـ ئويغاقلىق لازىمدۇر. كىم سەزگۈر، ساق بولسا ئۇستۇن كېلىدۇ (ئۇتۇپ چىقىدۇ)» دەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدى. ۋەتەنىمىزنىڭ «36 ئامال» دېگەن كىتابى قەدىمكىلەرنىڭ مول ئۇرۇش تەجرىبىلىرى ئاساسىدا مۇجەسسەملەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا دىئالېكتىكا جانلىق، ئوبرازلىق، مېغىزلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىلگەن. بۇ بابتا مۇشۇ «36 ئامال» تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلىدۇ.

1 ـ بۆلۈم غالىب كېلىش ئامالى

1. قايمۇقتۇرۇش ئامالى

قايمۇقتۇرۇش ـ يالغانىنى راست قىلىپ كۆرسىتىپ، قارشى تەرەپنى قايمۇقتۇرۇشتا قوللىنىپ كېلىنگەن بىر خىل

چاره. ئۇ، ئاساسەن جەڭدە قوشۇنلارنىڭ توپلىنىش، ھۇجۇم باشلاش ۋاقتى قاتارلىقلارنى تۈيدۇرماستىن، ئۆزىنى يوشۇرۇپ، كۈتمىگەن يەردىن چىقىش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىپ كېلىنگەن.

مىلادى 589 - يىلى سۇي سۇلالىسى چېن ئوردىسى (مىلادى 557 — 589 - يىلى) غا كەلگەن - كۆلەمدە ھۇجۇم قوزغىماقچى بولىدۇ. ئۇرۇشتىن ئىلگىرى، سۇي سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى خې روي چاڭجىياڭ دەرياسى بويىدىكى گارنىزون قوشۇنلىرىنى مۇداپىئەدىن يۆتكىلىشكە ئۇيۇشتۇرىدۇ. قىسىملارنى دەرھال ئەنخۇي ئۆلكىسىدىكى خىشەن دېگەن جايغا يىغىلىشنى ھەمدە نۇرغۇن بايراقلارنى قادىپ، دالىغا كۆپلىگەن چېدىرلارنى تىكىپ قويۇشنى بۇيرۇيدۇ. چېن ئوردىسى دەسلەپتە، سۇي سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى ھۇجۇم قىلىپ كىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ قاراپ، دەرھال ئىلگىدىكى بارلىق قوشۇنلارنى مۇداپىئەگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ. كېيىن سۇي سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرىنىڭ مۇداپىئەدىن يۆتكىلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپىدۇ. شۇڭا قوشۇنلىرىنى يەنە قايتۇرۇپ كېتىدۇ. بىراق، سۇي سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئالدىنقى ھەرىكىتىنى يەنە تەكرارلايدۇ. چېن ئوردىسىنىڭ قوشۇنلىرى ئۇنىڭغا بارا - بارا ئادەتلىنىپ قېلىپ مۇداپىئە كۈرمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. چېن ئوردىسىنىڭ قوشۇنلىرى ھوشيارلىقنى بوشىتىپ قويغاندىن كېيىن، سۇي سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى خې روي قوشۇنلارنى باشلاپ، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ چاڭجىياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈپ جىنجىياڭ شەھرىنى بىر يولىلا ئىشغال قىلىۋالىدۇ.

كۈزگە چېلىقىپ تۇرسىمۇ كارى بولماسلىق، دائىم كۈرۈپ تۇرغان نەرسىلەردىن گۇمان قىلماسلىق — كىشىلەر جەمئىتى يەتتىنچى تۇرلۇك ئەھۋاللارنى كۈزەتكەن چاغدا سادىر بولۇپ تۇرىدىغان بىر خىل ئىللەتتۇر. قايمۇقتۇرۇش — دەل ئاشۇنە

داق خاتا تۇيغۇدىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىدىغان بىر خىل چارە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بۇ خىل ئامال ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدىمۇ كەڭ قوللىنىلماقتا. مەسىلەن، 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، گىتلېر گېرمانىيىسى فرانسىيىگە چاقماق تېزلىكىدە ھۇجۇم قىلىشتىن ئىبارەت ھەربىي ھەرىكەتنى يوشۇرۇپ، ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ باشلىقلىرىنى بىخۇدلاشتۇرۇش ئۈچۈن، فرانسىيىگە تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشىنىڭ باشلىنىش ۋاقتىنى ئۇدا 29 قېتىم ئۆزگەرتكەن ھەمدە ئۆزگەرتىلگەن ۋاقتىنى غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ھۆكۈمەتلىرى ۋە قوماندانلىق شتابلىرىنى تۇرلۈك يوللار بىلەن خەۋەرلەندۇرۇپ، ئۇلاردا تەدرىجىي ھالدا نورمال ئەھۋالغۇ دەيدىغان تۇيغۇ پەيدا قىلىپ، غەربنىڭ ھۆكۈمەت ۋە ئارمىيە باشلىقلىرىنى ھوشيارلىقىنى يوقىتىش ھالىتىگە كەلتۇرۇپ قويغان. گىتلېر رەسمىي ھۇجۇم قوزغاش ھارپىسىدا، ئەنگلىيە، فرانسىيىنىڭ ئاخبارات ئورگانلىرى گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ فرانسىيە چېگرىسىغا قاراپ يۆتكىلىۋاتقانلىقى ھەققىدە كۆپلىگەن خەۋەرلەرنى بەرگەن بولسىمۇ، ئەنگلىيە - فرانسىيە دائىرىلىرى ئۇنى يەنىلا بىر قېتىملىق «سىناق ئۇرۇشى» دەپ قاراپ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىمىغان: تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىڭ ھارپىسىدا، ئەرەب بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتى مەقسىتىنى يالغان ھەرىكەت بىلەن يوشۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللانغان. ئۈچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئەرەب بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتى ھەر يىلى مانېۋىر ئۆتكۈزۈپ، قوشۇنلىرىنى سۇۋەيىش قانىلى ئەتراپىغا يۆتكەپ تۇردى. كۈندۈزى قانالنىڭ غەربىي قىرغىقىغا بىر لۈينى يۆتكىسە، گۈگۈمدا ئىككى يېڭنى قايتۇرۇپ كېلىپ، بىر يېڭنى يوشۇرۇن قالدۇرۇپ قويۇپ، ئىسرائىلىيە دائىرىلىرىدە ئەرەبلەر نورمال مانېۋىر ئېلىپ بېرىۋاتقان ئوخ

شايدۇ، دەيدىغان خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلغان. شۇ ئارقىلىق ئىسرائىلىينى بىخۇدلاشتۇرۇپ، ئەرەب بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتىنى ئۇچ خىل ئارمىينى مەخپىي يىغىشنى ئوڭۇشلۇق ئىلىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان.

2. ۋېي بەگلىكىنى مۇھاسىرىگە ئېلىش، جاۋ بەگلىكىنى قۇتقۇزۇش

مەزكۇر ئامال يىغىلىق دەۋرىدىكى مالىك (ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسى دامىن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا) دا بولغان ئۇرۇشتا بارلىققا كەلگەن. ئۇنىڭدا زىياندىن قېچىپ پايدىغا ئىنتىلىش، دۇشمەننى ھەرىكەتچانلىق بىلەن يوقىتىش ئۈچۈن، دۇشمەن جەزمەن قۇتقۇزىدىغان جايغا ھۇجۇم قىلىپ، قۇتقۇزۇشقا كەلگەندە دۇشمەنلەرنى يوقىتىش؛ دۇشمەننى ھۇجۇم بىلەن چېكىندۈرۈپ، چېكىنىپ كېتىۋاتقان دۇشمەننى يوقىتىش تىن ئىبارەت تاكتىكىلىق ئىدىيە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. مىلادىدىن 354 يىلى ئىلگىرى، ۋېي بەگلىكى جاۋ بەگلىكىنىڭ پايتەختى خەندەنگە ھۇجۇم قىلىدۇ. ئىككى تەرەپ بىر يىلدىن ئارتۇق ئۇرۇشىدۇ، جاۋ بەگلىكى ئاجىزلاپ، ۋېي بەگلىكى ھالسىرايدۇ. چى بەگلىكى جاۋ بەگلىكىنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، جاۋ بەگلىكىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تىيەنجىننى سەركەردىلىككە، سۈن-بېكنى مۇشاۋۇرلۇققا بەلگىلەپ، 80 مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتىدۇ. تىيەن جى خەندەننى بۇۋاستە ئالماقچى بولىدۇ. سۈن بېك: «چىگىش يېپىنى يېشىشتە، قوپاللىق قىلىشقا بولمايدۇ؛ مۇشتلىشىۋاتقانلارنى ئاجرىتىشتا بۇۋاستە ئارىلىشىپ مۇشت ئاتقىلى بولمايدۇ؛ ھازىر ۋېي بەگلىكىنىڭ خىل قوشۇنلىرى جاۋ بەگلىكىگە توپلاندى، ئىچكى قىسىم ئاجىزلاپ كەتتى،

شۇڭا ئاساسىي كۈچىدىن چەتلەپ ئۆتۈپ، ئاجىز يېرىمگە ھۇجۇم قىلىش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ، ۋېي بەگلىكىنى ئارقا تەرەپتىن ئەندىشە قىلىدىغان قىلىشىمىز كېرەك» دەپ قارايدۇ. تېمەنجى سۇن بېگىنىڭ چارىسىنى قوبۇل قىلىپ، قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۇدۇل ۋېي بەگلىكىنىڭ پايتەختى كەيفېڭغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇنى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقانلىقىدا، ئالدىراپ - تېنەپ قايتىپ كېلىدۇ. چى بەگلىكىنىڭ قوشۇنى ئۇلارنىڭ ھېرىپ - چارچاپ كەتكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئالدىن تاللاپ قويۇلغان مالىق ئۇرۇش قىلىش رايونىدا قايتىپ كېلىۋاتقان دۈشمەنگە زەربە بېرىپ، ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن جاۋ بەگلىكى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلىدۇ.

مالىق ئۇرۇشىدا چى بەگلىكىنىڭ قوشۇنى شۇنىڭ ئۈچۈن ۋېي بەگلىكىنىڭ كۈچلۈك قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلالىدىكى، بىرىنچىدىن، ۋېي بەگلىكى بىلەن جاۋ بەگلىكىنىڭ خۇددى بېلىقچى قۇشنىڭ قۇلۇلە بىلەن تۇتىشىپ ماجالى كەتكەندەك پايدىلىق پەيت تۇتۇۋېلىنغان؛ ئىككىنچىدىن، ئۇرۇش قىلىش يۆنىلىشى توغرا تاللانغان، دۈشمەننى ھاسىرىتىپ، پاسسىپ ھالەتكە ۋە دۇمبالىيەيدىغان ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويغان. 1947 - يىلى 8 - ئايدا، جياڭ جېيشى ئازاد رايونلىرىمىزغا كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلغاندا، لىيۇ بوچىڭ، دېڭ شياۋپىڭلار باشچىلىقىدىكى قوشۇنلىرىمىز ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ دابېيشەن تېغىغا يۈرۈش قىلدى. ئىچكى سەپتىن تاشقى سەپكە يۆتكىلىپ ئۇرۇش قىلىپ، ئۇرۇشنى جياڭ جېيشى كونتروللۇقىدىكى رايونلارغا كېڭەيتىپ، پۈتكۈل ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى بىراقلا بۇرىغاندى. بۇنى ۋېي بەگلىكىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ جاۋ بەگلىكىنى قۇتقۇزۇشتىن ئىبارەت چارىنىڭ تەتبىقلىنىشى ۋە تەرەققىياتى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

3. پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىش كۆرۈش (باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرۈش)

بۇ چىرىك فېئودال بېيۇروكراتلار بىر - بىرىدىن پايدىلىنىش، بىر - بىرىگە ئورا كولاشتا ئىشلىتىلىپ كەلگەنلىكىنى مىسال قىلىپ كۆرسىتىدۇ. ئۇنى ھەربىي ئىشلارغا تەتبىقلىغاندا، ئۇچىنچى تەرەپنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىش، جۇملىدىن دۇشمەننىڭ ئىچكى قىسمىدا زىددىيەت پەيدا قىلىشقا ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇشنى تەكىتلەشتىن ئىبارەت.

تارىخىي كىتابلاردا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىش كۆرۈشتىن ئىبارەت ئۇرۇش قىلىش مىسالىرى ئىنتايىن كۆپ. مەسىلەن: دۆلىتىمىزنىڭ ئەمىنىيە دەۋرىدە جىن خۇەنگۇڭ كۈي بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ. قوشۇن چىقىرىشتىن ئىلگىرى، ئۇ كۈي بەگلىكىدە قەلەمگىمۇ، ئەلەمگىمۇ ماھىر بولغان زېرەك، ئىش قىلىشتا كەسكىن ئەمەلدارلىرىدىن قانچىلىك بارلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ تەزىملىكىنى ئېلىپ، كۈي بەگلىكىنى ئالغاندىن كېيىن، ئۇلارغا ئەمەل بېرىدىغانلىقىنى ھەمدە كۈي بەگلىكىنىڭ يەر - زېمىنىنى ئۇلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىدىغانلىقىنى ھەققىدە ۋەدە بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، جىن خۇەنگۇڭ شەھىرىنىڭ سىرتىدا نەزىر - چىراق سۈپىسى ياساپ، ھېلىقى تەزىملىكىنى سۈپا ئاستىغا كۆمۈپ، توڭگۇز ئۆلتۈرۈپ تەنتەنىلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، تەڭرىگە لەۋزىمدىن مەڭگۈ يانمايمەن دەپ قەسەم بېرىدۇ. كۈي بەگلىكىنىڭ بېگى بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن قاتتىق چۆچۈپ كېتىپ، ۋەزىرلىرىنىڭ ئەلگە ئاسىيلىق قىلىشىدىن گۇمانلىنىپ غەزەپكە كېلىدۇ - دە، ھەممىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلايدۇ. نەتىجىدە، جىن خۇەنگۇڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھەش - پەش دېگۈچە ھېچقانداق كۈچ

سەرپ قىلمايلا كۆي بەگلىكنى ئالىدۇ. مەسىلەن: ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا، گىتلېر نورۋېگىيىگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشتىن ئىلگىرى، سىياسىي ئالدامچىلىق ۋە جاسۇسلۇق مەركىتى ئارقىلىق، نورۋېگىيىدە كۆپلىگەن ھېسداشلىق بىلدۈرگۈچىلەرنى توپلاپ، بىرلەشمە پارتىيە ئۇيۇشتۇرغان. كېيىن ئۇلارنى 5 - كالوننىغا ئۆزگەرتىپ نورۋېگىيىنىڭ شۇ چاغدىكى ھۆكۈمىتىگە قارشى قويۇپ، گېرمانىيىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىدەئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىدىغان مەربىي كۈچ قىلىۋالغانىدى.

4. راسلىنىپ تۇرۇپ ھالسىرىغان دۇشمەنگە زەربە بېرىش (دەم ئېلىپ كۈچ توپلىماق)

راسلىنىپ تۇرۇپ ھالسىرىغان دۇشمەنگە زەربە بېرىشنىڭ ئەسلى مەنىسى ــ ئۇرۇشتا پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشىگە تايىنىپ، بىر تەرەپتىن مۇداپىئە كۆرۈپ، بىر تەرەپتىن دەم ئېلىپ دەرمان توپلاپ، ھۇجۇم قىلغۇچىلار قاتتىق چارچىغان، لەشكەرلىرىنىڭ روھىي چۈشكۈنلەشكەن پەيتتە ئاندىن مۇداپىئەدىن ھۇجۇمغا ئۆتۈش دېگەنلىك. بۇ ئېيتىلۇاتقان «راسلىنىپ تۇرۇش» ــ ئۇجمە پىش، ئاغرىمغا چۈش دەپ ئۇرۇش پۈرسىتىنى پاسسىپلىق بىلەن كۈتۈپ تۇرماستىن، بەلكى كوماندىرلارنىڭ سۇبېيېكتىپ پائالىيەتچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ،دۇشمەننى ئاكتىپلىق بىلەن ئۇياق - بۇياققا دوقمۇشتىپ ۋە ئۇنى ھالسىزلاندۇرۇپ، ئۇرۇش پۈرسىتىنى يارىتىش كېرەكلىكىنى كۆرسىتىدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ يېغىلىق دەۋرىدە، ۋېي بەگلىكىنىڭ سانغۇنى ياڭ جۈەن قوشۇن باشلاپ خەن بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىدۇ. چى بەگلىكىنىڭ باش سانغۇنى تىيەن جى بىلەن مۇشاۋۇر سۇن بېڭ قوشۇن باشلاپ ۋېي بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىپ، خەن بەگلىكىنى قۇتقۇزىدۇ. سۇن بېڭ ئەسكەر كۈچى

ئازىيىپ كەتتى دېگەن تۇيغۇ پەيدا قىلىش ئۈچۈن، قازان ـ قومۇچلارنىڭ بىر قىسمىنى تاشلاپ مېڭىش چارىسىنى قوللانىپ، مالىكداۋ دېگەن جايغا پىستۇرما قويۇپ. يېڭە جۇەننى قارامىلىق بىلەن قوغلاشقا ئالداپ، ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلدۇ.

ھازىرقى زامانداشلاردىن ئېلىپ ئېيتساق، 1930 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدىن 1931 ـ يىلنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا جۇڭگو قىزىل ئارمىيىسى بىرىنچى قېتىملىق «قورشاپ يوقىتىش» قا قارشى كۈرەشتە، ئاساسلىق كۈچنى لۇڭگاڭ رايونىدىكى ئالدىن تاللانغان ئۇرۇش مەيدانىغا مۇددەتتىن بۇرۇن يېتىپ كېلىش بىلەن بىللە، بىر قىسىم ئەسكىرىي كۈچنى چېگرىنىڭ دۇشمەننى مۇھاسىرە دائىرىسىگە ئالداپ كىرگۈزۈپ، دۇشمەننىڭ 9000 دىن ئارتۇق ئادىمىنى بىر يوللا يوقاتىۋەتكەندى. تۆۋەنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا، مىسىر ئارمىيىسى بالىۋا مۇداپىئە لىنىيىسىدىن بۆسۈپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئىسرائىلىيە ئۆزىنىڭ كوزىر ئارمىيىسى 190 ـ بىرونبېر-گادىسىغا قېردىيان كۆۋرۈكىنى ۋەيران قىلىۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، مىسىر ئارمىيىسىنىڭ داۋاملىق ئىلگىرىلىشىنى توسۇۋالماقچى بولىدۇ. مىسىر ئارمىيىسى ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش بۇيرۇقىنى قولغا چۈشۈرۈۋالغاندىن كېيىن. ئىككىنچى پىيادە ئەسكەرلەر دىۋىزىيىسىگە 190 ـ بىرىگادىنىڭ ئىلگىرلەش يۆنىلىشىدە مۇداپىئە لىنىيىسى قۇرۇپ، يۇشۇرۇن ئۇپ پۈرسەت كۈتۈپ ئۇرۇش توغرىسىدا جىددىي بويرۇق چۈشۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ساپيورلارغا قېردىيان كۆۋرۈكى ئەتراپىدا يالغان كۆۋرۈك ياساپ، ئارقىدىكى قىسىملار زۇر تۇركۈملەپ مۇشۇ يەردىن ئۆتىدىغاندەك قىلىپ كۆرسىتىپ، دۇشمەننى ئالداپ دامغا چۈشۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئىككىنچى پىيادە ئەسكەرلەر دىۋىزىيىسى 190 ـ بىرىگا-

دىنىڭ تايانچىسىز ھالدا قارىسىغا ئىلگىرىلەيدىغان، ئۆزىنى قالتىس چاغلايدىغان ئاجىزلىقىغا ئاساسەن، ئالدىن ماڭغۇچى يېگىنى بىر تەرەپتىن توسۇپ زەربە بېرىپ، بىر تەرەپتىن چېكىنىپ، دۈشمەننى زەربە بېرىش رايونىغا ئالداپ كىرگۈزۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ دۈشمەننى پۈتۈنلەي يوقاتماندى. بۇمۇ راسلىنىپ تۇرۇپ ھالسىرىغان دۈشمەنگە زەربە بېرىش چارىسى بولۇپ، بۇنىڭدا ھازىرقى زامان شارائىتىدا پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ تانكا يوقتىشتىن ئىبارەت يېڭى ئۇرۇش مسالى كۆرسىتىلگەن.

پالاكەتتىن پايدىلىنىپ ئۆز غەرىزىگە يېتىش
(توپىلاڭدا توقاچ ئوغرىلاش)

پالاكەتتىن پايدىلىنىپ ئۆز غەرىزىگە يېتىش (توپىلاڭدا توقاچ ئوغرىلاش) نىڭ ئەسلى مەنىسى ــ خەق ئوت ئاپىتىگە دۇچ كېلىپ قالايمىقانچىلىققا چۈشۈپ قېلىپ، يېتىشەلمەيۋاتقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بولاڭچىلىق قىلىش. ئۇنىڭدا باشقىلار خېيىم ــ خەتەردە ياكى قىينىچىلىقتا قالغان پەيتتىن پايدىلىنىپ ئۆز غەرىزىگە يېتىشكە ئوخشاش ئەخلاقسىزلىق ھەرىكەت تەمسىل قىلىندۇ. يېغىلىق دەۋرىدە، ۋۇ بەگلىكى بىلەن يۈبەگلىكى ئۆزئارا ئۇرۇش ئېلان قىلىشۇن يۈ بەگلىكىنىڭ پادىشاھى گۇ جيەن ۋۇ بەگلىكىنىڭ داڭدار سەركەردىسى ۋۇزىشۇ سۇيىقەستكە ئۇچرىغان ۋە ئەلدە يۈز بەرگەن ئېغىر قۇرغاقچىلىق دەستىدىن «قىسقۇچ پاقا ۋە شالالارمۇ قۇرۇپ كەتكەن» پەيتتىن پايدىلىنىپ، ۋۇ بەگلىكىگە قايتۇرما زەربە بېرىشنى پىلانلايدۇ. ئۇلار يەنە ۋۇبەگلىكىنىڭ بېگى فۇجيەن شىمالىي تەرەپكە بېرىپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى ھەر قايسى بەگلىكنىڭ بەگلىرى بىلەن سېرىق كۆل دېگەن جايدا باش قوشۇۋاتقان، ئەلنىڭ ئىچكى قىسمى بوش

قالغان پەيتتىن پايدىلىنىپ دەرھال قوشۇن چىقىرىپ، ئوھۇم يۇزلۈك ھۇجۇم قىلىپ ۋە بەگلىكىنى تېزلىكتە يوقىتىدۇ.

6. ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن زەربە بېرىش

بۇ ئامال ــ ساختا فىياپەت بىلەن دۇشمەنده خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىپ، ھۇجۇم يۆنىلىشىنى يوشۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان تەدبىر. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىده، ۋۇ، چۇ قاتارلىق يەتته سويۇرغاللىقتا توپىلاڭ يۈز بېرىدۇ. خەن سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى جۇيافۇ قەلئەنى چىڭ ساقلاپ، ئۇرۇش قىلىشنى رەت قىلىدۇ. ۋۇ بەگلىكىنىڭ قوشۇنلىرى شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا يالغان ھۇجۇم قىلغاندا، جۇيافۇ غەربىي شىمالىي تەرەپتىكى مۇداپىئەنى كۈچەيتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ۋۇ بېگى ئاساسىي قوشۇنلىرىنى چىقىرىپ غەربىي شىمال تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. نەتىجىده ئەكسىنى يەپ، ھۇجۇم قىلىپ كىرەلمەيدۇ. بۇ ــ قومانداناڭ كاللىسىنى سەگەك تۇتۇپ، قارشى تەرەپنىڭ ساختا «شەپە» سىدىن قايمۇقۇپ قالماسلىقىنى كۆرسىتىدىغان ئۇرۇش مىسالى.

1798 يىلى 5 ئايدا، ناپولېئون مىسىرغا يۈرۈش قىلىپ، يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا «ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ تاجسىز دىكى گۆھەر» ھېسابلانغان ھىندىستانىنى بېسىۋالماقچى بولىدۇ. ئۇ، قوشۇن چىقىرىشتىن بۇرۇن، ئوتتۇرا دېڭىزدىكى ئەنگلىيە فىلوتىسىنىڭ توسۇپ زەربە بېرىشىگە ئۇچراپ قېلىشتىن ئەندىشە قىلىپ، تۈرلۈك ۋاستە ئارقىلىق، فرانسىيىنىڭ ئوتتۇرا دېڭىز فىلوتىسى ئاتلانتىك ئوكيانىغا كىرىپ ئىرلاندىيىده قۇرۇقلۇققا چىقماقچى بولۇۋاتىدۇ دەپ يالغان ئاخبارات تارقىتىدۇ. ئۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇن فرانسىيىنىڭ بىر فىلوتىسى

ئىرلاندىيىگە بارماقچى بولۇپ، ئەنگلىيىلىكلەرنى بىر قېتىم چۆچۈتكىنى راست ئىدى. شۇ قېتىمدا، ئەنگلىيە فىلوتىسىنى كوماندىرى ناپالېئونىنىڭ ئۆزىنىڭ ھويلىسىغا يېتىپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ، كورابىللىرىنى جەبىلتارىققا يۆتكەپ، بوغۇزدىن ئۆتمەكچى بولغان فرانسىيە فىلوتىسىغا توسۇپ زەربە بېرىشكە تەييارلىنىدۇ. دەل شۇ پەيتتە، ناپالېئون پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلۇن ھەربىي پورتىدىن يولغا چىقىپ، مىسىرغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. نارسۇن ئالدىغانلىقىنى سېزىپ دەرھال يەلكەن چىقىرىپ تېزلىك بىلەن قوغلايدۇ. ئەپسۇسكى، دېگىزدا فرانسىيە فىلوتىسىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ. بۇ چاغدا نارسۇن ناپالېئون ئالدى بىلەن ئىستانبولغا بېرىشى مۇمكىن، دەپ مۆلچەرلەپ، يەنە شۇ جايغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئۇنىڭ كېتىشىگە فرانسىيە فىلوتىسى ئالىكساندرىيىگە يېتىپ كېلىپ، قۇرۇقلۇققا ئوخشاش بىلەن چىقىپ مىسىرنى بېسىۋالىدۇ. ناپالېئون ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قۇيۇپ بۇياقتىن زەربە بېرىش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىدۇ.

2 - بۆلۈم قايمۇقتۇرۇش ئامالى

7. تېرە تاراقشىتىپ قۇرۇق ھەيۋە قىلىش (يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىش)

تېرە شاراقشىتىپ قۇرۇق ھەيۋە قىلىش (يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىش) نىڭ مەزمۇنى — بىرەر نەرسىنى ئاساسسىز ئويدۇرۇپ چىقىپ، تۆھمەت چاپلاپ زىيانكەشلىك قىلىش. مەزكۇر ئامالنىڭ ھەربىي ئىشلاردا تەتبىقلىنىشى — راست

بىلەن يالغاننى ئارىلاشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، دۇشمەن
نى خاتا مۆلچەرلەيدىغان ۋە خاتا ھەرىكەت قىلدىغان
ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇشتىن ئىبارەت. بۇ ئامالنى توغرا
ئىشلىتىش ئۈچۈن دۇشمەن قايمۇقۇپ قالغان پۇرسەتتىن
پايدىلىنىپ دەل پەيتىدە، ئۇستىلىق بىلەن ساختىپەزلىكنى
ئەملىيەتكە، يوقنى بارغا، يالغاننى راستقا ئۆزگەرتكەندىلا،
دۇشمەنگە كۈتمىگەن يەردىن زەربە بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن:
تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە لىن فۇچاۋ ئۆز قارمىقىدىكى سانغۇن
لىرىغا ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ چىشەن ناھىيىسىنى
مۇھاسىرىگە ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. شەھەرنى
ساقلاۋاتقان سەركەردە جاڭ شۈن ئۇزاق مۇھاسىرە ئىچىدە
قالغان ۋە ئازچىلىق كۆپچىلىكە تەڭ كېلەلمەيدىغان ئەھۋال
ئاستىدا، لەشكەرلىرىگە 1000 دىن ئارتۇق قارانچۇق ياساپ
قارا چاپان كىيگۈزۈپ، بېلىدىن باغلاپ كېچىدە سىپىلدىن
چۈشۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. لىن فۇچاۋنىڭ
لەشكەرلىرى سىپىلدىن چۈشۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ كۆلەڭگىسىگە
قاراپ، شەھەردىكىلەر مۇھاسىرنى تۈيۈقسىز بۆسۈپ ئۆتمەكچى
ئوخشايدۇ، دەپ قاراپ، قارانچۇق تەرەپكە قارىتىپ تەرەپ -
تەرەپتىن ئوق ئاتىدۇ. نەتىجىدە، جاڭ شۈن بىرنەچچە يۈز
مىڭ ئوقتا ئىگە بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، جاڭ شۈن كېچىدە
سىپىلدىن راست ئادەم چۈشۈرىدۇ. لىن فۇچاۋنىڭ لەشكەرلىرى
بولسا جاڭ شۈن يەنە «ئوق يىغىش ئۈچۈن قارانچۇق
چۈشۈرۈۋاتىدۇ» دەپ قاراپ، يىراقتا تۇرۇپ مازاق قىلىپ،
ئۇرۇشقا قىلچە تەييارلىق كۆرمەيدۇ. جاڭ شۈننىڭ سىپىلدىن
چۈشكەن 500 لەشكىرى پىداكار ئەترەت تەشكىل قىلىپ،
تويتوغرا لىن فۇچاۋنىڭ لاگېرىغا ھۇجۇم قىلىپ،
بىخارامان ياتقان دۇشمەننى تازا باپلايدۇ.

بۇ ئامال ھازىرقى زامان ئۇرۇشلىرىدىمۇ كەڭ قوللىنىل

ماقتا. مەسلەن: ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە يارەدەم بېرىش ۋاقتىدىكى شاڭگەنلىك ئۇرۇشىدا، پىدائىي قىسىملىرىمىز مەلۇم قىسمىنىڭ 8 - لىيەنى لەخمە ئىچىگە يۇشۇرۇنۇۋالغاندىن كېيىن، كۆرەشنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىنى لەخمىنىڭ سىرتىغا يۆتكەش ئۈچۈن، دۇشمەنلەر كېچىدە چارچاپ قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يالغۇز ئەسكەر ياكى گۇرۇپپىلار بويىچە تەشەببۇسكارلىق بىلەن دۇشمەنگە پاراكەندىچىلىك سېلىش ياكى زەربە بېرىش قارارىغا كېلىدۇ، ئۇلار تەشمە ئاكوپتىن چىقىش ئالدىدا، دۇشمەننىڭ پات - پات يېنىپ تۇرىدىغان بورۇنتقۇچى بومبىسىنىڭ نۇرىدىن پايدىلىنىپ ھۇجۇم نىشانىنى ۋە ھەربىكەت يولىنى تاللاپ، ئاندىن كېيىن سىرتقا قارىتا كونسېرۋا قۇتىسى قاتارلىق جاراڭلايدىغان نەسىلەرنى تاشلايدۇ. دەسلەپتە دۇشمەن ئاڭلىغان ھامان ھەربىكەتكە كېلىپ، ئىنتايىن سەزگۈرلۈك بىلەن ئاۋاز چىققان جايغا قاراپ ئوت ئاچىدۇ. مۇشۇنداق قىلىپ بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاپ، دۇشمەنلەرنى ئۇدا دامغا چۇشۇرۇپ قاتتىق چارچىتىپ، بارا - بارا بىخۇدلاشتۇرۇپ قويىدۇ. مۇشۇ پەيتتىن پايدىلىنىپ زەربىدار گۇرۇپپىمىز تېزلىكتە لەخمە ئاغزىغا يوشۇرۇنۇپ بېرىپ، دۇشمەننىڭ لەخمە ئاكوپقا ئون نەچچە مېتىر كېلىدىغان جايدىكى ئىككى پوتىيىنى پارتلىتىۋېتىدۇ ۋە دۇشمەن ئەھۋالنى بىلىپ بولغىچە ئۇلار ئۆز ئورنىغا بىخەتەر قايتىپ كېلىدۇ.

8. ئۆتكەلدىن يوشۇرۇن ئۆتۈش

مەزكۇر ئامال — ئۇدۇل تەرەپتىن يالغان ھۇجۇم قىلىش يالغان ھەربىكەت ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت قايمۇقتۇرۇش ۋاستىسى ئارقىلىق ھۇجۇم يۆنىلىشىنى ۋە بۆسۈپ ئۆتۈش

نۇقتىسىنى يوشۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ يېغىلىق دەۋرىدە چۈ بەگلىكى بىلەن خەن بەگلىكى ئۇرۇش ئېلان قىلغان چاغدا، شياڭ يۈ ئۆزىنى ھاكىمبەگ دەپ ھېسابلايدۇ، لېۋ باڭ خەنجۇڭغا كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۇ، جاڭ خەننىڭ تاجاۋۇزچىلىقىدىن ساقلىنىش ۋە شياڭ يۈنى بىخوتلاشتۇرۇش ئۈچۈن گۇەنجۇڭدىن خەنجۇڭغىچە بارىدىغان ئاسما تاختاي يولىنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ. مىلادىدىن 206 يىل ئىلگىرى، لېۋ باڭنىڭ سەركەردىسى خەن شىن «شەرقە يۈرۈش» قىلىشقا قوشۇن چىقارماقچى بولۇپ، ئالدى بىلەن ئۇرغۇن لەشكەر چىقىرىپ ئاسما تاختاي يولىنى ياساپ ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ھۇجۇمغا شۇ يەردىن ئۆتىدىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ. ئەمەلىيەتتە خەن شىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ مەخپىي ھالدا چىنجۇ يولىنى بويلاپ ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ باۋجى ناھىيىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىگە ئايلىنىپ بېرىپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغاپ جاڭ خەننى بىراقلا مەغلۇپ قىلىدۇ.

قەدىمكىلەر غەپلەتتە قالدۇرۇپ غەلىبە قازىنىشتىن ئىبارەت ئۇرۇش قىلىش چارىسى نورمال ئۇرۇش قىلىش پرىنسىپىدىن كېلىدۇ، دۇشمەن نورمال بولغان ئۇرۇش قىلىش پرىنسىپى بويىچە ھەرىكەت غەرىزىمىزنى ھۆكۈم چىقىرىدىغان قىلىنغاندىلا، دۇشمەننى غەپلەتتە قالدۇرۇپ غەلىبە قىلىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. 1944 - يىلى 6 - ئايدىكى ئامېرىكا ـ ئەنگلىيە ئىتتىپاقچى ئارمىيىسى فرانسىيىنىڭ نورماند دېگەن جايىدا ئېلىپ بارغان قۇرۇقلۇققا چىقىش ئۇرۇشىنى ھازىرقى زامان شارائىتىدا ئېلىپ بېرىلغان بىر قېتىملىق «ئۆتكەلدىن يوشۇرۇن ئۆتۈش» ئۇرۇشى دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ. تەبىئىي شارائىتتىن ئېيتقاندا، ئەنگلىيەنىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدىكى كالايىس بوغۇزىدىن ئۆتۈپ قۇرۇقلۇققا چىقىش لامانشتىن بوغۇزىدىن ئۆتۈپ نورماندىدىن

قۇرۇقلۇقتا چىقىشقا قارىغاندا يېقىن، قاتناش قولايلىق، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ياردەم قىلىشىغىمۇ ئەپلىك بولۇپ، ئىنتايىن ياخشى ھۇجۇم قىلىش يۆنىلىشى ئىدى. گېرمانىيە ئارمىيىسى دەل ئاشۇنداق ئەھۋالنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىتتىپاق داش ئارمىيە يېقىندىكىنى تاشلاپ، يىراقتا يۇگۇرىدۇ دەپ قاراپ، ئاساسلىق مۇداپىئە كۈچىنى كالايىس رايونىغا قويىدۇ. ئىتتىپاقداش ئارمىيىسىمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئازدۇرۇش ھېيلىسىنى قوللىنىدۇ. مەسىلەن: ئۇلار كالايىسنىڭ قارشى قىرغىقىدىكى ئىرلاندىيىنىڭ شەرقىي قىسمىدا ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ «بىرىنچى گۇرۇپپىۋۇي ئارمىيە» دېگەن نامنى ئويدۇرۇپ چىقىپ، يالغاندىن رادىئو تورى قۇرۇپ، ھەمدە گېنېرال باتۇنىنى مەزكۇر گۇرۇپپىۋۇي ئارمىيىنىڭ قۇماندانى دېگەن يالغان ئاخبارات تارقىتىپ، گېرمانىيە ئارمىيىسىدە بۇ قۇرۇقلۇقتا چىقماقچى بولۇۋاتقان ئاساسلىق كۈچنىڭ ئۈزى بولسا كېرەك دېگەن خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىدۇ. ئىتتىپاقداش ئارمىيە يەنىلا ئەنگلىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبى قىسمىدىكى ھەر قايسى پورت ۋە تىمزا دەريا-سىنىڭ ئېغىزلىرىدا قۇرۇقلۇقتا چىققۇچى دېگىز فىلوتى تەقلىد قىلىپ، زور مىقداردىكى قۇرۇقلۇقتا چىققۇچى يالغان كورا-بللارنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ھەمدە ماددىي ئەشيا ـ ماتېرىياللارنى توپلايدىغان مەيدان قاتارلىقلارنى ھازىرلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتدا، بىرلەشمە ئارمىيە كالايىس رايونىغا بولغان بومبارداننى كۆچەيتىپ، نورماندىنى ئىلگىرىكىدەكلا سەپ بويىچە بومبارداىمان قىلىدۇ، بۇنىڭ بىلەن گېرمانىيە ئار-مىيىسىنى تېخىمۇ خاتا تۇيغۇغا سېلىپ، نورماندىدىكى قۇرۇق-لۇقتا چىقىش ئۇرۇشىنىڭ ئۇشتومتۇتلۇقىنى شەكىللەندۇرىدۇ.

9. چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرۈش

بۇ ئامالدا دۇشمەننىڭ ئۆتكۈرلىشىۋاتقان زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلىرىغا قوللىنىدىغان «تاغدا ئولتۇرۇپ يولۋاس سوقۇشۇشنى تاماشا قىلىش» تىن ئىبارەت پوزىتسىيە كۆرسىتىلىدۇ.

دۇشمەننىڭ ئىچكى زىددىيىتى ناھايىتى كەسكىنلىشىپ، بىر - بىرىنى چەتكە قېقىشتىن ئىبارەت كەيپىيات بارغانسېرى ئاشكارىلانغان چاغدا، پۇرسەتتىن پايدىلىنىشقا ئالدىراپ كەتمەسلىك كېرەك. ئالدىراپ كەتكەندە، كۆپ ھالاردا دۇشمەننىڭ ۋاقتىنچە ئىتتىپاقلىشىۋېلىشى ئۇچۇن ھەيدەكچىلىك رول ئوينايدۇ - دە، ئۇلارنىڭ قايتۇرما زەربە بېرىش كۈچىنىڭ كۈچىيىپ كېتىشىگە سەۋەب بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، مەقسەتنىڭ ھالدا بىر ئاز يول قويۇپ، دۇشمەننىڭ ئىچكى زىددىيىتىنى داۋاملىق تۇرده ئۆتكۈرلىشىشكە قاراپ تەرەققىي قىلغان، ئۆز-ئارا قىرغىنچىلىققا چۇشكەن ئەھۋال كېلىپ چىققاندىلا، دۇشمەننى ئاجىزلىتىپ، ئۆزىنى روراپتىشتىن ئىبارەت ھەربىي مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ. ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، يۇەن شاڭ بىلەن يۇەن شى ساۋساۋ تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن، بىر نەچچە مىڭ ئادىمىنى باشلاپ، گۇڭ سۇنكاڭغا قېچىپ كەتكىدۇ. شۇ ۋاقىتتىكى ئۆزىدە بەزىلەر ساۋساۋغا سەپەرنى غەلىبىسىرى داۋاملاشتۇرۇپ، گۇڭ سۇنكاڭنى باپلاپ، يۇەن شاڭ، يۇەن شى ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى تىرىك تۇتۇپ كېلىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىدۇ. ساۋساۋ بۇنى ئاڭلاپ قاقىلاپ كۈلۈپ كېتىپ: گۇڭ سۇنكاڭغا يۇەن شاڭ، يۇەن شى ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرگۈزۈپ، كاللىسىنى ئېلىپ كېلىشنى ئويلاۋاتقان، دەپ جاۋاب بېرىدۇ. دەرۋەقە، ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، گۇڭ سۇنكاڭ يۇەن شاڭ،

يۇەن شى ئىككىسىنىڭ كاللىسىنى كۆتۈرۈپ ساۋساۋنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. سەركەردىلەر ساۋساۋدىن بۇنىڭ سىرىنى سورىغاندا، ساۋساۋ گۈڭ سۇنكاڭ ئەزەلدىن يۇەن شاڭ، يۇەن شىلەرنىڭ ئۆزىنى باپلىشىدىن قورقىدۇ. شۇڭا يۇەن شاڭ، يۇەن شى ئۇ-نىڭ ئالدىغا بېرىپ تەسلىم بولسا، گۈڭ سۇنكاڭ جەزمەن گۇمانلىنىدۇ. ئەگەر بىز قوشۇن چىقىرىپ ئالدىراپ ـ تېنەپ هۇجۇم قىلىدىغان بولساق، ئۇلار ئۆزئۈرا بىرلىشىۋالمامدۇ، دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

«سۇنزىنىڭ هەربىي ئىشلار دەستۇرى» دا مۇنداق دې-يىلىدۇ: ئۇرۇش مەنپەئەت تالىشىشىن ئىبارەت، غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلىپ، بىر نەچچە شەهەرنى ئالغان تەقدىردىمۇ، ئەمەلىي مەنپەئەتكە ئېرىشەلمىسە، ئەكسىنچە پۇقرالارغا جاپا سېلىپ، مال ـ مۇلۈككە زىيان يېتىدۇ. قوشۇن ئۆزۈن مۇددەت سىرتتا قالسا، ئوخشاشلا پايدا زىيانىنى قاپلىيالمىغانلىق بو-لىدۇ. شۇڭا، هۇجۇم ئۇرۇشى مەسىلىسىگە مۇئامىلە قىلىشتا ئېھ-تىياتچانلىق بىلەن ئويلىشىپ، ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىپ، شەخسى هېسسىيات بىلەن ئىش كۆرۈشتىن ساقلىنىش كېرەك.

1948 ـ يىلى 6 ـ ئايدا، ئارمىيىمىز چاڭچۈننى مۇهاسىرىگە ئالغاندىن كېيىن، مۇستەهكەم ئىستهكامغا تايىنىپ، چاڭچۈن-نى ساقلاپ ياتقان 100 مىڭ كىشىلىك دۇشمەن ئارمىيىسىنىڭ ئاشلىق مەنبەسى ئۆزۈلۈپ قېلىپ، هاۋادىن يارىدىم قىلىشقىلا قاراپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، شەهەر تەرتىپى ئىنتايىن قالايمىقانلىشىپ، دۇشمەنلەر ئاشلىق تالىشىپ ئۆزئارا قىرغىن چىلىق قىلىشىۋاتاتتى. ئارمىيىمىز دۇشمەننىڭ يەرلىك ئارمىيە-سى بىلەن مۇنتىزىم ئارمىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ، شەهەرنى مۇهاسىرىگە ئېلىپ ئۇرۇش قىل-ماي جىم تۇرۇۋالىدۇ. دۇشمەننىڭ چاڭچۈننى ساقلاپ ياتقان ئارمىيىسىنىڭ يۇننەنلىكلەردىن تەركىب تاپقان 60 ـ جۇنى

ئارمىيىمىزنىڭ ھەربىي جەھەتتىكى بېسىمى، سىياسىي جەھەتتىكى قولغا كەلتۈرۈش ۋە جىڭجۇغەلىبىسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، جۇنجاڭ زىڭ زىشىڭ ئاخىرى جىياڭ جېيشىنىڭ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىش بۇيرۇقىنى تەتئىمي رەت قىلىپ، 10 ئاينىڭ 17 - كۈنى قوشۇنلىرىنى باشلاپ، ھەقىقەتكە قايتىدۇ. شۇنىڭ دىن كېيىن، جاڭ جېيشى قارىمىقىدىكى يېڭى 7 - جۇن باشقا قىسىملىرى قېيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقتىن، ئارقا - ئارقىدىن تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئارمىيىمىز قان ئاققۇزمايلا چاكچۇننى قايتۇرۇۋالىدۇ.

10. كۆلۈپ تۇرۇپ جان ئېلىش

كۆلۈپ تۇرۇپ جان ئېلىش — ئەسلى مەنىسىدىن ئېيتقاندا، كۆرۈنۈشتە مۇلايىم، ئەمەلىيەتتە قارانىيەت، تىلى ھەسەل، ئىچى زەھەر ئىككى يۈزلىمچىلىكنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنى ھەربىي ئىشلارغا تەتبىقلىغاندا، ھەربىي ھەرىكەتنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ئومۇمەن سىياسىي، دىپلوماتىيە جەھەتتىكى نىقابلىنىش ۋاسىتىسى ئارقىلىق، قارشى تەرەپنى ئەخمەق قىلىش ۋە بىخوتلاشتۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، لۈي مىڭ گۈەن يۈيىنىڭ خەنچىڭ شەھرىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغىنىدىن خەۋەر تېپىپ، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ جىنجۇ ئايمىقىنى تارتىۋېلىش كويىدا بولىدۇ. شۇڭا ئۆزىنىڭ ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالدىم، ئۆز ماكانىمغا قايتىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىمەن دەپ، ھېچقانداق نامى چىقمىغان لۈسۈننىڭ ئوڭ قۇل ۋەزىرلىككە تەۋسىيە قىلىپ ئۆزىگە ۋەكالىتەن لۈكۈنى قوغداپ تۇرۇشقا قالدۇرىدۇ. لۈسۈن گۈەن يۈينى يەنمۇ بىخوتلاشتۇرۇش ئۈچۈن كۆرۈنۈشتە ئىناق ئۆتۈش، ئەمەلىيەتتە ئۇرۇشقا

تەييارلىق كۆرۈشتىن ئىبارەت ئىككى قوللۇق ۋاستىنى قوللىنىدۇ. لۇسۇن هوقۇق تۇتقاندىن كېيىن، گۇەن يۇيگە دەرهال خەت يېزىپ، گۇەن يۇينى تۆهپىسى چوڭ، يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە دەپ ماختاپ، ئۆزىنى ئەمەلگە يارىشا قابىلىيەت يوق تالىپ دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە لۇسۇن يەنە ئاستىرتىن ساۋساۋ بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىدۇ. دەل گۇەن يۇي لۇسۇننى كۆزگە ئىلمايي، پۇتۇن زېهنى بىلەن خەنچىڭ شەهىرىگە هۇجۇم قىلىۋاتقان چاغدا، تۇيۇقسىز هۇجۇم قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق جىنجۇ ئايمىقىنى ئېلىش ئۈچۈن، لۇي مىڭ ئۇرۇش كېمىلىرىنى سودا كېمىلىرىگە ئۆزگەرتىپ، قوشۇنلىرىنى باشلاپ دەبدەبىسىز دەريا بويلاپ يۇقىرى ئۆرلەيدۇ ۋە ئاخىردا گۇەن يۇينى مەغلۇپ قىلىدۇ.

سىياسىي جەهەتتىكى نىقاب بىلەن دىپلوماتىيە جەهەتتىكى نىقاب هازىرقى زامان جاهانگىرلىرىنىڭ تاجاۋۇرچىلىق قىلىش ئۇرۇشىدا ئاساسىي قورال قاتارىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل شەكىلدە ئىپادىلىنىدۇ:

1 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا ياپونىيە ھەربىيلىرى تىنچ ئوكيان ئۇرۇشىنى قوزغاشتىن بۇرۇن، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بىلەن ئارقا ـ ئارقىدىن دىپلوماتىيە سۆهبىتىنى ئۆتكۈزۈشنى باهانە قىلىپ، ئامېرىكا رەهبەرلىرىنى ياپونلۇقلار دىپلوماتىيە يولى بىلەن ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى تالاش ـ تارتىشنى هەل قىلىشنى چىن كۆڭلىدىن خالايدىغاندەك يالغان تۇيغۇغا كەلتۈردى. سۆهبەت يېرىم يىلدەك داۋام قىلدى، ياپونىيە ھۆكۈمىتى پېرىل ـ خاربور پورتىغا تۇيۇقسىز هۇجۇم قىلىشتىن يېرىم سائەت ئىلگىرىلا ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە دىپلوماتىك سۆهبەتنى توختىتىش هەققىدە ئەڭ ئاخىرقى مېمورانىدوم تاپشۇرىدۇ.

11. ئۇنىڭ ئورنىغا بۇنى سەپلەش

ئۇنىڭ ئورنىغا بۇنى سەپلەش ـ ئۇمۇمەن دۇشمەن ئۇستۇن ئورۇنداش، ئۆز تەرەپ ئاجىز ئورۇنداش ئورغان، ياكى

ئىككى تەرەپنىڭ كۆچى تەڭمۇ تەڭ بولغان ئەھۋال ئاستىدا، كوماندىرلارنىڭ ئاز چىقىم ئارقىلىق زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ماھىر بولۇشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ئۇرۇش — كۆچ - قۇۋۋەت مۇسابىقىسىدىن ئىبارەت. ئۇرۇش كۆچىنىڭ ئۆستۈن تۆۋەنلىكى — مۇقەررەرھالدا تەشەببۇسكارلىق بىلەن پاسسىپلىقنى بەلگىلەيدىغان ئوبيېكتىپ ئاساس. لېكىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن پاسسىپلىقنىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى يەنىلا سۇبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقنىڭ مۇسابىقىلىشىشنى باشتىن كەچۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇرۇشتا سۇبيېكتىپ يېتەكچىلىك توغرا بولىدىغان بولسا، تۆۋەنلىكنى ئۆستۈنلۈككە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. سۇبيېكتىپ يېتەكچىلىك توغرا بولمىسا ئۆستۈنلۈك تۆۋەنلىككە ئايلىنىپ قالىدۇ - دە، ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپنىڭ ئەسلىدىكى تەشەببۇسكارلىق ياكى پاسسىپلىقتىن ئىبارەت ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

قەدىمكىلەر ئۇنىڭ ئورنىغا بۇنى سەپلىش ئۇسۇلىنى قوللانغاندا، كۆچ سېلىشتۇرمىسىنى ھېسابلاشنى ئۆگىنىۋېلىش، ئەمما ئاددىي ھالدا يېگىش بىلەن يېگىشنىڭ قېتىم سانىنىلا سېلىشتۇرۇپ قالماستىن. بەلكى ئارغىنە ئەسكەر كۆچى ئارقىلىق قارشى تەرەپنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئومۇمىي ۋەزىيەتتىكى تۆۋەنلىكتىن ھەربىر قىسمەنلىكتىكى ئۆستۈنلۈكنى قولغا كەلتۈرۈشكە ماھىر بولۇش كېرەك. دەپ قارايدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ ئەمنىيە مەزگىلىدە، مالىڭ ئۇرۇشىدا، چى بەگلىكىنىڭ ئاساسلىق سەركەردىسى تېيەن جى ئەسلىدە ئات بەيگىسى ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۆز قوشۇنىنى جەڭگىۋار كۆچىنىڭ كۆچلۈك ياكى ئاجىزلىقىغا قاراپ ئۆستۈن، ئوتتۇراھال، ئاجىز دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاجىز كۆچى بىلەن دۈشمەنىنىڭ ئەڭ كۆچلۈك قوشۇنىغا، ئاندىن مۇشۇ تەرتىپ بويىچە ئۆستۈن

كۆچى بىلەن دۇشمەننىڭ ئوتتۇراھال كۆچىگە، ئوتتۇراھال كۆچى بىلەن دۇشمەننىڭ ئاجىز كۆچىگە زەربە بەرمەكچى بولىدۇ. سۇن بېك ئۇنى ئاڭلاپ، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ مەقسىتى دۇشمەننى كۆپلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت ھېسابلاپ، ئۇرۇش مەيدانىدىكى ئەھۋالنى ھۆلچەرلەپ كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ئاجىز كۆچى بىلەن دۇشمەننىڭ ئەڭ كۆچلۈك قوشۇنىغا، ئۆزىنىڭ ئوتتۇراھال كۆچى بىلەن دۇشمەننىڭ ئوتتۇراھال كۆچىگە زەربە بەرمەكچى بولىدۇ. ئالدىنقىسى دۇشمەن كۆچلۈك ئۆزى ئاجىز ئىكەنلىكىنى، كېيىنكىسى ئىككى تەرەپ تەڭ ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن سۇن بېك ئۇنى دۇشمەننى ئىسكەنجىگە ئېلىشقىلا ئىشلىتىپ، قاتتىق تۇتۇشۇپ قېلىشتىن ساقلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە سۇن بېك ئۆزىنىڭ ئەڭ كۆچلۈك قوشۇنىغا تېز ئۇرۇش قىلىپ تېز غەلىبە قىلىش چارىسىنى قوللىنىپ، دۇشمەننىڭ ئەڭ ئاجىز قوشۇنىغا زەربە بېرىپ، كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئوتتۇراھال كۆچكە ماس لىشىپ دۇشمەننىڭ ئوتتۇراھال كۆچىگە بىرلىشىپ زەربە بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئىككى خىل كۆچ غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، ئاجىز كۆچىگە ماسلىشىپ، دۇشمەننىڭ ئەڭ كۆچلۈك قوشۇنىغا بىرلىكتە زەربە بېرىدۇ. نەتىجىدە، ھەربىر قېتىملىكىنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدىكى كۆچ سېلىشتۇرمىسىدا مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ تۇرىدۇ. مۇنداق ئالدى بىلەن ئاجىزىغا، ئاندىن كېيىن كۆچلۈكىگە زەربە بېرىپ، بىر - بىرلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى دەل بۈگۈنكى كۈندە ئەسكىرىي كۆچنى توپلاپ يوقىتىش ئۇرۇشى قىلىش پرىنسىپىنىڭ تاكتىكىلىق ئاساسى دەپ ئېيتقىلى بولىدۇ.

مەزكۇر ئامال ئۆزگەرمەس ئامال ئەمەس، بەزىدە ئۆزگەرتىپ ئىشلىتىشكىمۇ بولىدۇ. 1943 - يىلى سوۋېت ئارمىيىسى دېنىپىر دەرياسىدىن بۆسۈپ ئۆتۈش ئۇرۇشىدا، ئۇلارنىڭ ئالدىن

ئەۋەتىلگەن 381 - شىنىڭ ئىككى ئالدىنقى يېڭى ئەسلىدىكى پىلان بويىچە كېيۇنىڭ شىمالىدىكى بىر بۆسۈپ ئۆتۈش ئىخىرىدىن دېنىپىر دەريياسىدىن ئۆتۈپ، ئالدىنقى پوزىتسىيىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، گېرمانىيە ئارمىيىسى سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ غەربىنى سېزىپ قېلىپ، كۆپلىگەن تانكىلىرىنى ئىشقا سېلىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. سوۋېت ئارمىيىسى شۇ زامان پىلانىنى ئۆزگەرتىپ، گېرمانىيە ئارمىيىسىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن دەريادىن ئۆتۈپ بولغان ئالدىنقى يېڭىغا پوزىتسىيىنى قەتئىي چىڭ ساقلاپ شىددەتلىك ھۇجۇمنى قانات يايدۇرۇپ، دۈشمەنىدە ئاساسىي كۈچ دەل مۇشۇ پوزىتسىيىدە ئوخشايدۇ دېگەن خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن دەريادىن ئۆتىمەكچى بولۇۋاتقان 381 - شىنىڭ ئاساسىي كۈچىنى 38 - زەربىدار بېگىتۈەنگە قوشۇپ ئاساسلىق ھۇجۇم يۆنىلىشىنى كېيۇنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە يۆتكەيدۇ. نەتىجىدە ئالدىنقى ئىككى يىڭ تامامەن گۇمران بولۇش ئالدىدا، سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ ئاساسلىق كۈچى دېنىپىر دەريياسىدىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ كېتىدۇ.

12. قولغا چىققانلىنى يانغا سېلىش

مەزكۇر ئامال - ئۇرۇش پەيتىنى يارىتىدىغان ۋە قولدىن بەرمەيدىغان تەدبىر. بۇ تەدبىرنىڭ ماھىيىتى بولسا، دۈشمەننىڭ يوچۇقلىرىدىن پايدىلىنىشتا. «ئازغىنە پايدا» نىمۇ «جەزمەن ئېلىش» ۋە ياكى «جەزمەن ئالماسلىق» نى ئومۇمىي ۋەزىيەتنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ ئويلىشىش، ئازنى دەپ كۆپتىن قۇرۇق قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن ئىبارەت.

ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپ كۈچىنىڭ ئازىيىش ۋە

كۆپمىشى — ساندىن سۈپەتكە قاراپ ئۆزگىرىش جەريانى، بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش — مۇشۇ ئۆزگىرىش جەريانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى ئاكتىپ ۋاستە.

قولغا چىققانىنى يانغا سىلىۋېلىش — كۆپىنچە ئاز تۈركۈمدىكى پارتىزانلارنىڭ دۈشمەننىڭ يۈرىكىگە قادىلىپ كىرىۋېلىپ، گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ غايىپ بولۇپ زەربە بېرىشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭدا، بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ، دۈشمەننىڭ ئاجىز تەرىپىگە قاراپ كېڭىيىپ، قولايلىق شارائىت يارىتىش مەنىسىمۇ بار. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە، تېخى رۇڭ پادىشاھ بولالمىغانلىقى ئۈچۈن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چى بەگ لىكىنىڭ بېگى بولۇۋالىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەنە شىمالىي چى بەگلىكىنىڭ بېگى تېخى ئەنىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. شۇڭا يۇ ئۆز زېمىنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، لەشكەر باشلاپ تېخى- رۇڭغا ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ چاغدا، خەنجۇڭنىڭ ساقلاۋاتقان لىيۇ باڭ خەن شىن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۆتكەلدىن يوشۇرۇن ئۆتۈپ توپىلاڭنى ئوڭۇشلۇق بىلەن تىنجىتىدۇ.

ئوپېراتسىيىلىك ئۇرۇشتا، ئومۇمەن، ھەربىي ئۇستىدىكى دۈشمەنلەر ئۆزىنى ئاسانلا ئاشكارىلاپ قويىدۇ. دۈشمەننىڭ ئەسكىرىي كۈچى شىددەت بىلەن تېز ئىلگىرىلىگەندە، سەپ ئۇزۇراپ كەتكەنلىكى، قىسىملىرىنىڭ ھەرقايسى يۆلەكلىرىنىڭ ھەربىي سۈرئىتى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن، تۇراۋېرىك كاپالەتلەندۈرۈش ئىشلىرىغا ئاسانلا قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ. شۇڭا، قارشى تەرەپ ئۈچۈن قولغا چىققانىنى يانغا سىلىش پۈرسىتىمۇ ئاسانلا تۇغۇلىدۇ. ھازىرقى زامان شارائىتىدا بۇنداق ئەھۋاللارغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. تانكا، زەمبىرەكلىك تانكا ۋە پىيادە ئەسكەرلەر بىرون ۋېكىدىن تەركىب تاپقان ناھايىتى زور زەربىدار كۈچ جىددىي ئالغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ، دەيلۇق. ئۇ ھالدا ئۇلارنىڭ ئۆزئارا

ماسلاشماي قېلىشى، ئارقا سەپ تەمىناتنىڭ ئوزۇلۇپ قېلىشى ۋە يان قانىتنىڭ ھىمايە قىلىشتىن ئايرىلىپ قېلىشتەك ئەھۋاللاردىن ساقلىنىش تەس. شۇنىڭ ئۈچۈن، چاقماق تېز-لىكىدە ئىلگىرىلەۋاتقان برونىۋىك بىگىتۇەننىڭ ئارقا تەرىپىدە كۆپ چاغلاردا ۋاقىتلىق بوشلۇق كېلىپ چىقىدۇ.

قولغا چىققانىنى يانغا سېلىشنى دۇشمەن بىلەن ئۆزۈز-نىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ ھەممىسى قوللىنىدۇ، زېرەك كوماندىر دۇشمەننىڭ بوشلۇقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزۈز-نىڭ يېتەرسىزلىك تەرىپىنى تولۇقلىيالايدىغان بولۇشى كېرەك. «بېرلىننىڭ ئىشغال قىلىنىشى» دېگەن كىنودا مۇنداق بىر ۋەقە تەسۋىرلەنگەن: بىلوروسىيىنىڭ بىرىنچى سەپ زەربىدار قىسىملىرى بېرلىنغا 60 كىلومېتر كېلىدىغان ئودىر دەرياسىغا يېتىپ كەلگەندە، ئارقىدىكى قىسىملاردىن ئايرىلىپ قالىدۇ، جەڭچىلەر قاتتىق چارچايدۇ، ھەرقايسى شىلارنىڭ كۈچى ئاجىزلىشىپ كېتىدۇ، تانكىلىرى يېقىلغۇماي يېتىشمىگەنلىكتىن توختاپ قالىدۇ. بۇ چاغدا، ژۇكۇۋ ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەز-گىلىدە بولغان مۇنداق بىر ۋەقەنى ئەسلەيدۇ: قاتتىق ھەيۋە بىلەن كېلىۋاتقان گېرمانىيە ئارمىيىسى ھۇجۇم قىلىپ موسكۋا-غا 30 كىلومېتر قالغاندا، ئۇ، دۇشمەننىڭ ئۇرۇش سېپى ئۇزۇن، ئارقىدىكى قىسىمدىن يىراق، ھارغان ئوق شالدىن ئۆتەلمەيتۇ دېگەندەك، زەربىدارلىق قۇۋۋىتى قالمىدى، دەپ توغرا ھۆكۈم چىقىرىدۇ، مۇشۇ ھۆكۈمگە ئاساسەن، دۇشمەننىڭ بوشلۇقىدىن مۇۋاپىق پەيتتە پايدىلىنىپ، قىسىملىرىنى يان تەرەپتىن قايتۇرما زەربە بېرىشكە ئۇيۇشتۇرۇپ، گېرمانىيە ئارمىيىسىنى بىراقلا مەغلۇپ قىلىپ، ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىدۇ. كېيىنكى ئەھۋال دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە ئۆزگىرىپ، سوۋېت ئارمىيىسى گەرچە بېرلىنغا خەۋپ يەتكۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن شالدىن ئۆتەلمىگەن ھارغان ئوقتەك بولۇپ قالىدۇ.

شۇكا، دۇشمەنمۇ ئوخشاشلا پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ يان تەرەپ تىن قايتۇرما زەربە بېرىپ، ئارقىدىكى قىسىملار بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ تاشلايدىغان بولسا، يالغۇز بۆسۈپ كىرگەن سوۋېت قوشۇنلىرى قورشاۋغا چۈشۈپ قېلىپ يوقۇتۇلۇش خەۋىپىگە دۇچ كېلىدۇ. شۇكا، ئۇ، بىر تەرەپتىن قىسىملىرىنى ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ دەم ئالدۇرۇش ــ تەرتىپكە سېلىشقا ئۈيۇشتۇرىدۇ، بىر تەرەپتىن، كاتا گوۋۇندىك تاكا قىسىملىرىغا شىمالغا جىددىي يۆرۈش قىلىپ ئىلگىرىلەش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. قىسىملار كۆزلەنگەن نىشانغا يېتىپ بارغاندا، گېرمانىيىنىڭ يانداپ قايتۇرما زەربە بەرگۈچى قىسىملىرىغا يولۇقۇپ قالىدۇ. ژۇكوۋ كەم يېرىدىن تولۇقلۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، ھارغان ئوقتا قۇۋۋەت قوشۇلغاندەك، بېرلىنغا ھۇجۇم قىلىش كۈچى كۈسىيىدۇ.

3 - بۆلۈم ھۇجۇم قىلىش ئامالى

13. ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغاش (ئىشارەت بېرىپ قويۇش)

ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغاش دېگەن سۆز قەدىمكى كىتابلاردىن ئېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن مۇنداق دېيىلگەن: تاكتىكىلىق سۈلالىسى دەۋرىدە، داڭلىق ئايمىقىدا ۋاقتى لۇ ئىسىملىك بىر ئايماق بېگى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ تولىمۇ نەپىسانىيەتچى ئادەم ئىكەن. بىر كۈنى ئايماقتىكى پۇقرالارنىڭ ئۇنىڭ سەرمۇنشى (كاتىپلىق ۋە ھېسابات ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئادەم) سىنىڭ پارا يەپ كېتىۋاتقانلىقىنى پۇتۇپ بەگكە مەكتۇپ سۇنۇپتۇ. بەگ مەكتۇپنى كۆرۈپ ئىنتايىن چۆچۈپ كېتىپتۇ ـ

دە، ئىختىيارسىز ھالدا «سىلەر ئوت - چۆپنى مىدىرلاتقان ئىكەنسىلەر، مەن ئەمدى ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغايمەن» دەپ تەستىق ساپتۇ، كېيىنكى كۈنلەردە بۇ سۆز ھەربىي ئىشلاردا قوللىنىلىدىغان بولدى.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇرۇشنىڭ مۇقەددىمىسى باشلانغان، ئەمما دۇشمەن تەرەپنىڭ ئەسكىرىي كۈچى ئاشكارىلانمىغان ۋاقىتتا، ھەربىي مەخپىيەتلىكنى يوشۇرۇپ تۇرۇش، يەنىلا قارىسىغا ئىلگىرىلەۋەرمەستىن، دۇشمەننىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىنى ئومۇميۈزلۈك ئاقتۇرۇش كېرەك. مىلادىدىن 628 يىل ئىلگىرى، چىن بەگلىكى لەشكەر تارتىپ جىن بەگلىكىگە خۇپىيانە ھۇجۇم قىلماقچى بولدۇ. خۇپىيانە ھۇجۇم قىلىش سەپىرىدە دۇچ كېلىش ئېھتىمالى بولغان بىر قاتار قىيىنچىلىقلارنى نەزەرگە ئالماي، يۈرۈش قىلماقچى بولۇۋاتقان چىن بەگلىكى قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانى مىڭ مىڭشى دۇشمەننىڭ سەل چاغلاپ، كۆزەكلەپ ئۆزى بىلگەنچە ئىش كۆرىدۇ. نەتىجىدە جىن بەگلىكىگە خۇپىيانە ھۇجۇم قىلىشتىن نۇسرەت قازىنالمايدۇ. چىن بەگلىكىنىڭ قوشۇنلىرى قايتىپ كېلىۋېتىپ شياۋشەن تېغىدىن ئۆتكەندە، قوماندان دۇشمەن ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلىپ كۆرمەستىنلا لەشكەرلىرىنى تۆت تارامغا بۆلۈپ، ئارىلىقنى كەڭ - كەڭ تاشلاپ يۈرۈش قىلىدۇ. ئالدىنقى قىسمى دۇشمەننىڭ مۆكۈنۈپ ياتقان ئاز تولا لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرگەندىن كېيىن، دۇشمەننىڭ قىلتاقتا چۇشۇرۇش ھېيلىسى ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى سەزمەي، خەتەرلىك چوققىلار ئارىسىدىكى تار جىلغىنى بويلاپ داۋاملىق بىخارامان ئىلگىرىلەۋېرىپ، ئۇقمايلا دۇشمەننىڭ مۆكۈپ تۇرۇپ زەربە بېرىش چەمبىرىكى ئىچىگە كىرىپ قالىدۇ. قارىسا، ئالدى تەرەپتە «جىن بەگلىكى» دەپ يېزىلغان چوڭ بىر تۇغنىڭ سەلكىن شامالدا جىلۋە قىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرىدۇ. مىڭ مېڭشى

يەنىلا دۇشمەن نەيرەڭۋازلىق قىلىۋاتىدۇ دەپ ھېسابلاپە لەشكەرلىرىگە جىن بەگلىكىنىڭ تۇغىنى يىقىتىپ يول ئېچىش تووقىسىدا يارلىق چۈشۈرىدۇ. تۇغ يىقىلىشى بىلەنلا جىن بەگلىكىنىڭ مۆكۈنۈپ ياتقان لەشكەرلىرى تەرەپ - تەرەپتىن ئېتىلىپ چىقىپ، جىن بەگلىكىنىڭ لەشكەرلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىدۇ. مانا بۇ دۇشمەن ئەھۋالىنى چارلىماي تۇرۇپ قارامىلىق بىلەن ھەربىكەت قىلىشتىن كېلىپ چىققان بىر چوڭ ساۋاق.

ئوت - چۆپنى مىدىرلىتىپ، ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغاش ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا ئىككى خىل مەزمۇنغا ئىگە: بىر خىلى، دۇشمەن ئەھۋالى ئايان بولغان، بىراق، ئۆزىمىز-نىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى تېخى پۈتمىگەن چاغدا، دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىنى ھەربىكەتكە كەلتۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن ھەرگىزمۇ «ئوت - چۆپنى مىدىرلىتىپ» قويماسلىق (مەسىلەن، دۇشمەننىڭ كۆزەتكۈچىلىرىگە تەگمەسلىك، ئاختۇرۇش ئەترەت-لىرى چىقارماسلىق قاتارلىقلار) كېرەك. بۇنداق قىلىش ئارا-مىيىمىزنىڭ مەقسىتىنى يوشۇرۇش، دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۈ-چىنىڭ چۆچۈپ كېتىپ ئۆزگىرىش ياسىۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى مەقسەت قىلىدۇ؛ يەنە بىر خىلى، ئالدى بىلەن ساختا ھۇجۇم ياكى يارەمچى ھۇجۇم قىلىش تاكتىكىسىنى ئىشلىتىپ (ئۇيغۇرلاردا بۇنداق تاكتىكا «بۆرە ئويۇنى» دېيىلىدۇ) «ئوت - چۆپنى مىدىرلىتىپ»، يىلاننى كامىرىدىن چىقىرىپ يوقىتىش. مەسىلەن، 1951 - يىل 11 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 6 - كۈنىگىچە پىدائىي قىسىملىرىمىزنىڭ مەلۇم قىسمى چاۋشيەنىڭ جىڭدۇڭ دېگەن يېرىنىڭ غەربىي شىمالى ئېگىزلىكىگە قىلغان ھۇجۇم جېڭىدە ئاشۇنداق قىلغان. ئۇ چاغدا دۇشمەن ئىككى دانە كىچىك تەشمە ئاكۇپ، 40 تىن ئوشۇق پوتەي ۋە زەمبىرەكتىن مۇداپىئەلىنىدىغان 30 دىن ئارتۇق بىلىنداڭ

دىن تەركىب تاپقان تايانچ پوزىتسىيىگە تايىنىپ مۇداپىئە-
لىنىۋاتقاندى. ھۇجۇم قىلغۇچى قىسىملىرىمىز ئىككىي تۈەن
ئاساسىي كۈچ، شۇنىڭدەك قوشۇپ بېرىلگەن بىر قىسىم زەم-
بىرەكلەر ۋە تانكىلاردىن تەركىب تاپقاندى. 11 - ئاينىڭ
4 - كۈنى كېچىدە، ھۇجۇمچى قىسىملىرىمىز ئالدى بىلەن
ئىككى پەي ئەسكىرىي كۈچ ئارقىلىق دۈشمەن پوزىتسىيىسىنىڭ
ئىككى تەرىپىگە ئىلگىرىلەپ بېرىپ ئوت ئاچىدۇ، 24 مىنۇت
داۋام قىلغان جەددىي جەڭ نەتىجىسىدە، دۈشمەن ئىستىھكام-
دىن چىقىپ جەڭگە كىرىشكە مەجبۇر بولىدۇ. دۈشمەنىنىڭ
ئەسكىرىي كۈچى تولۇق ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، ئىككى پە-
يىمىزنىڭ دەرھال چېكىنىشىگە ئەگىشىپ، 24 كاتيۇشا تەئىلا
ئوت ئاچىدۇ، تاغ زەمبىرىكى، دالا زەمبىرىكى (گائوبىتسا)،
پوشكا ۋە تانكا زەمبىرىكىمۇ ئوت ئېچىپ دۈشمەننى بېسىپ
تۇرىدۇ، شۇنداق قىلىپ دۈشمەننى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىدۇ،
ئارقىدىنلا ھۇجۇمچى قىسىملىرىمىز ئاتاكىغا ئۆتۈپ، دۈشمەن-
نىڭ شۇ يەرنى ساقلاۋاتقان ئۈچ لىيەننى قويماي يوقىتىدۇ.

14. ئۆلۈككە جان كىرگۈزۈش

ئۆلۈككە جان كىرگۈزۈش ئەسلىدە ھالاك بولغان نەر-
سىنى باشقا شەكىللەر بىلەن مەيدانغا ئېلىپ چىقىشقا تەسىل
قىلىنىدۇ. بۇ يەردە پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق نەرسە-
لەردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ھەربىي ئىشلار
مۇددىئاسىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇش كۆزدە تۇتۇلغان.

ئۇرۇشتا باشقىلارنى قورال كۈچى ئارقىلىق قوللىغان،
ھەمدە باشقىلارنىڭ ئورنىدا ھۇجۇمغا ئۆتكەن ياكى مۇداپىئە
كۈرگەن چاغدا، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ باشقىلارنى كونترول
قىلىۋېلىش ياكى خەلقنىڭ زېمىنىنى ئىشغال قىلىۋېلىشمۇ

ئۆلۈككه جان كىرگۈزۈش دەپ ئاتىلىدۇ. مىلادى 112 - يىلى ساۋ ساۋ لەشكەر تارتىپ خەنجۇكنى تايانچ قىلىپ تۇرغان جاڭ لوغا ھۇجۇم قىلىدۇ، ئىچكى قىسىمدا بۆلۈنۈش بولۇۋاتقان يىجۇدىكى لیۇ جاڭ گۇرۇھى ساۋ ساۋنىڭ خەنجۇكنى ئالغاندىن كېيىن ئۆزىگە ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، لیۇ بېيىنى شۇخەنگە كېلىپ يار - يۆلەكتە بولۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ تەكلىپ لیۇ بېيغا خوپ ياقىدۇ. شۇكلاشقا، لیۇ بېي شۇ يىلى قىشتا لەشكەرلىرىنى باشلاپ شۇ - خەنگە كىرىدۇ. شۇ - خەنگە كىرگەندىن كېيىن، ئىككى يىل جەڭ قىلىش ئارقىلىق شۇ - خەندىكى يىجۇ ئايمىقىنى ئىشغال قىلىپ، دۆلەت قۇرۇپ ئىگىلىك تىكلەش ئاساسىنى قۇرىدۇ.

ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولغان ئەھۋال ئاستىدا، پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق پۇرسەت ۋە نەرسىلەردىن پايدىلىنىپ تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ، مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە ئايلاندۇرۇشمۇ مەزكۇر ئامالنى قوللىنىش دائىرىسىگە كىرىدۇ. 1951 - يىل 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، پىدائىي قىسىملىرىمىزنىڭ مەلۇم قىسىم 2 - يېڭى بۇيرۇقنا بىنائەن خەنجىياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى پوزىتسىيىسىنى ۋە يېگزىفېڭ چوققىسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى «584» ئېگىزلىكىنى مەھكەم ساقلاش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالىدۇ. دۇشمەن بىلەن ئۈدا بەش كېچە - كۈندۈز قانلىق جەڭ قىلىپ، 1000 دىن ئارتۇق دۇشمەننى يوقىتىدۇ. ئارقىدىن ئوق - دورا يېتىدىشىگەنلىكى ۋە قىسىملارنىڭ ئېغىر زىيانغا ئۇچرىغانلىقى تۈپەيلىدىن، پوزىتسىيە قولدىن كېتىدۇ. 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى سائەت سەككىزلەردە ئامېرىكا قوشۇنلىرى بىر يېگدەك ئەسكىرىي كۈچنى ئىشقا سېلىپ ئېگىزلىكنى ئىشغال قىلىۋالىدۇ. بۇ چاغدا، ئاسمانىنى تۇيۇقسىز تۇمان قاپلاپ، ئالدى تەرەپتىكى ئون مېتر يىراقلىقتىكى

نىشانلارنىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. بۇ ھال دۈشمەنگە يوشۇرۇن يېقىنلىشىشقا ئىنتايىن پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ، بۇ چاغدا، يىگىت باشلىقلىرى تەھلىل يۈرگۈزۈپ: دۈشمەن ئېگىزلىكنى ئەمدىلا ئىگىلىگەن بولغاچقا، خۇددىنى بىلمەي قالىدۇ، كۆزەتكۈچىلەرنى بەزىنى سەل چاغلايدۇ، مۇداپىئەسى مۇستەھكەم ئەمەس، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھازىرلا قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈش كېرەك، دەپ ھېسابلايدۇ. سائەت سەككىزدىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە، ئىككى يىگىدا قېپقالغان 26 جەڭچى ئامېرىكا ئەسكەرلىرىچە ياسىنىپ، تۇمان دىن پايدىلىنىپ، ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، سول ـ ئوڭ ئىككى قاناتتىن ئېگىزلىككە قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئوڭ يولدىكى قايتۇرما زەربە بەرگۈچى گۇرۇپپىمىز تېز ئىلگىرىلەپ دۈشمەنگە 100 مېتر قالغان جايغىچە كەلگەندە، دۈشمەنلەرنىڭ ھېچنېمىنى تۇيماي، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ تاماق يېۋاتقانلىقىنى بايقايدۇ. ئۇلار كەسكىنلىك بىلەن چاپسان ئىلگىرىلەپ دۈشمەنگە 4 ـ 5 مېتر قالغاندا تۇيۇقسىز ئوت ئېچىپ، دۈشمەننى قىممىرلىيالماس قىلىپ قويىدۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە، سول يولدىكى قايتۇرما زەربە بېرىش گۇرۇپپىمىزمۇ تۇيغۇزماي دۈشمەن پوزىتسىيىسىگە بۆسۈپ كىرىدۇ. دۈشمەن قايتۇرما زەربە بېرىش گۇرۇپپىمىزدىن ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ، قۇيرۇقىنى قىسىپ تىكىۋېتىدۇ. ئون نەچچە مىنۇتلۇقلا جەڭ ئارقىلىق. ئوتتۇز نەچچە دۈشمەننى ئۆلتۈرۈپ ئېگىزلىك قايتۇرۇۋېلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، قايتۇرما زەربە بېرىش جېڭىدە ئاز بىلەن كۆپنى يېڭىش، ئاجىز تۇرۇپ كۈچلۈك ئۇستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ ئۇلگىسى يارىتىلىدۇ.

15. يولۇاسنى ئالداپ تاغدىن چۈشۈرۈش

بۇ ئامال دۈشمەننىڭ بۇرنىغا نۇقتا سالمىغان بىر خىل

ئەمدى. بۇ يەردە ئېيتىلغان «يولۇاس» كۆچلۈك دۈشمەنگە قارشىلغان؛ «تاغ» ئادەتتىكى ئەھۋالدا ئېسىل پوزىتسىيە شارائىتىغا تەمسىل قىلىنىدۇ. كۆچلۈك دۈشمەن پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشىدە تۇرغاندا، يولۇاسقا قانات قوشۇلغاندەك بولىدۇ- دە، تېخىمۇ قۇدرەت تاپىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ بۇرنىغا نۇقتا سېلىپ ئېسىل پوزىتسىيەدىن يېتىلەپ ئېلىپ چىقىدىغان بولساق، ئۇنىڭ كۆچلۈكلۈكى ئاجىزلىققا ئايلىنىدۇ.

ئەمەلىي جەڭدە بۇ ئامال ئىككى خىل شەكىلدە قوللىنىلىدۇ: بىر خىلى، دۈشمەننى ئالداپ مۇستەھكەم تايانچ نۇقتىلاردىن مەھرۇم قىلىپ قىلتاقتا چۈشۈرۈش؛ يەنە بىر خىلى، دۈشمەننى ئالداپ ئانچە مۇھىم بولمىغان يۆنىلىشتە مىزگە ياكى دۈشمەنگە نەپ بەرمەيدىغان باشقا بىر جەڭ مەيدانىغا باشلاپ قويۇپ، ئۇدۇل تەرىپىمىزدىكى جەڭ مەيدانىغا كېلىدىغان بېسىمنى يېنىكلىتىش ياكى شۇ جەڭ مەيدانىدىكى خەۋپىتىن خالى قىلىش. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، ۋۇدۇدىكى چاڭلار توپىلاڭ كۆتۈرىدۇ. خەن سۇلالىسى خاندانلىقى يۇ شۇنى ۋۇدۇنىڭ ۋالىيلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، توپىلاڭنى تىنجىتىشقا ئەۋەتىدۇ. يۇ شۇ لەشكەر تارتىپ ئىلگىرىلەش سەپىرىدە، كۆتمىگەندە چاڭلار- نىڭ ئۈيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، جىنسىڭدىكى شىياۋشەن جىلغىسىدا توسۇلۇپ قالىدۇ، بۇ چاغدا، يۇشۇ لەشكەرلىرىنى ھاپىلا - شاپىلا مۇھاسىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈشكە ئۈيۈشتۇرماستىن، بەلكى لەشكەرلىرىگە ئۆز جايىدا توختاپ تۇرۇش ھەققىدە يارلىق چۈشۈرىدۇ، ھەمدە مەكتۇپ يوللاپ يارەم تىلەيدىغانلىقى، يارەم بەرگۈچى ئەسكەرلەر كەلگەندە ئاندىن ئىلگىرىلەيدىغانلىقى توغرۇلۇق سۆز - چۆچەك تارقىتىدۇ. چاڭلار بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، خەن سۇلالىسىنىڭ يارەم بەرگۈچى لەشكەرلىرى يېتىپ كەلگىچە ئاز - تولا نەرسە توپلىۋالايلى،

دەپ ئويلاپ، تارقىلىپ قوشنا ئايماقلارغا مال ـ مۇلۈك بۇ-
لاشقا كېتىپ قالىدۇ. يۇشۇ چاغلاردىكى تارقىلىپ كەتكەنلىكىنى
كۆرگەندىن كېيىن، پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ ئالغا يۈرۈش
قىلىدۇ. ئۇلار كۈندۈزنى كېچىگە ئۇلاپ كۈنىگە 100 نەچچە
چاقىرىمدىن جىددىي يۈرۈش قىلىدۇ. ھەر كۈنى قارارگاھقا
يېتىپ بارغاندا، لەشكەرلەرنىگە ئوچاقلارنى ئالدىنقى كۈندىن
كىندىن كۆچەيتىشنى بۇيرۇيدۇ. چاغلار بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن-
دىن كېيىن، يۇشۇگە يارىدەمگە كېلىدىغان لەشكەرلەر يېتىپ
كەلگەنگە ئوخشايدۇ، دېگەن ئويغا كېلىپ، ئۇلارغا چېقىلمايدۇ.
شۇنىڭ بىلەن چاغلار پاسسىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ. يۇشۇ
پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قامالنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئىچكى سەپتىكى
ئۇرۇشنى تاشقى سەپتىكى ئۇرۇشقا ئايلاندۇرۇپ، چاغلارنى
مەغلۇپ قىلىدۇ.

مەزكۇر ئامالنى ئىشلەتكەندە، داۋشەنىڭ خاتا تۈيغۇ-
سىدىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇپ، ئەپچىللىك بىلەن ھەرخىل
ساختا ئەھۋاللارنى پەيدا قىلىپ، ئىشنى پايدىلىق تەرەپكە
تارتىپ «كالىنى بۇرنىدىن يېتىلەش» لازىم. 1944 يىل 6 -
ئاينىڭ 5 - كۈنى، ئامېرىكا - ئەنگلىيە بىرلەشمە ئارمىيىسى
قوزغىغان نورماندىكى قۇرۇقلۇققا چىقىش ئۇرۇشى ئوپېراتسىيىسى
باشلىنىدۇ. بىرلەشمە ئارمىيىنىڭ ھاۋا دېسانت قىسملىرى
فرانسىيىنىڭ كىتىندىن يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدا بىر كۈندىن
كۆپرەك جىددىي جەڭ قىلىش ئارقىلىق قۇرۇقلۇققا چىقىرىۋچى
قىسملىرى بىلەن ئۇچرىشىدۇ. بۇ چاغدا، كەلكۈن رايونىنىڭ
ئارقا تەرىپىدە قېپقالغان ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ئىككى ھاۋا
دېسانت دىۋىزىيىسى يەنىلا گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ مۇھاسىرە-
سىدە قېلىش خەۋپى ئىچىدە تۇراتتى. بىراق، گېرمانىيە
ئارمىيىسى كېتىندىن يېرىم ئارىلىدىن قۇرۇقلۇققا چىققان بىر-
لەشمە ئارمىيە ئالكاۋۇر ھاۋا دېسانت قىسملىرى ئەمەس،

دېگەن خاتا قاراشتا بولۇپ، ئۇنىڭغا ئېتىبارسىز قارايدۇ. 6 - ئاينىڭ 7 - كۈنىگە كەلگەندىلا، گېرمانىيە ئارمىيىسى ئاندىن زاپاس ئەسكىرىي كۈچىنى كېيىندىن يېرىم ئارىلىدىن كەلكۈن رايونىغا قاراپ ئاتلاندۇرىدۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە، گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ ئېفوكچىنىڭ شىمالىي ۋە غەربىدە زور تۈركۈمدە بىرلەشمە ئارمىيە ھاۋا دېسانتلىرىنىڭ بارلىقىدىن خەۋەر تاپىدۇ. گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ زاپاس ئەترىتى دىلىغۇل بولۇپ تۇرغاندا، يەنە توساتتىن: بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ 300 دىن ئارتۇق ئايروپىلانى سىنلونىڭ غەربىدىكى رايونلارغا نۇرغۇن پاراشوتچىلارنى تاشلىدى دېگەن خەۋەر يېتىپ كېلىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ، پاراشوتچىلارغا ئوخشاش ياسالمۇرۇلغان ياغاچ قورچاقلار ئىدى. گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ مارشالى ئېرۋىت. رومىمىل بۇنى بىرلەشمە ئارمىيىنىڭ سىنلودا كەڭ كۆلەملىك ھالدا دېگىزدىن قۇرۇقلۇققا چىقماقچى بولۇۋاتقانلىقىنىڭ مۇقەددىمىسى، دېگەن خاتا ئۇي بىلەن زاپاس ئەترىتىنىڭ بارلىق كۈچىنى سىنلوغا يۆتكەش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ئىككى ھاۋا دېسانت دېۋىزىيىسى گېرمانىيە ئارمىيىسى غەربكە يۈرۈش قىلغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كەلكۈن رايونىدىن ئۆتۈپ خەۋپتىن قۇتۇلدۇ.

16. تۇتۇش ئۇچۇن قويۇپ بېرىش

بۇ — پسىخولوگىيە ئۇرۇشى تۇسىنى ئالغان بىر تەدبىر. ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى ئىگىلىگەن ئەھۋال ئاستىدا، كوماندىر ئوڭۇشلۇق تەرەپنىلا كۆرۈپ قالماستىن، ئۇچراش ئېھتىمالى بولغان يېڭى قىسىنچىلىقلارنىمۇ مۆلچەرلەپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن شارائىت يارىتىپ، غەلىبە قازىنىش ئىشەنچىسى چوڭراق، قولغا كەلتۈرۈش ئاسانراق بولغان،

چىقىم نىسپىي ھالدا ئازراق بولغان، جۇملىدىن روھىي جەھەتتىن دۇشمەننى پارچىلاش ۋە ئاجىزلاشتۇرۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇرۇش ئۇسۇلىنى تاللىشى لازىم. بۇ ھەربىي كۇرىشتىكى ئەڭ يۇقىرى پرىنسىپ، يەنى «ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپلا باش ئەگدۇرۇش» كە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، جۇگېلياڭ يىرۇلارنىڭ سەردارى مىڭ خۇنى يەتتە قېتىم تۇتۇۋېلىپ يەتتە قېتىم قويۇپ بېرىپ، تەدرىجىي ھالدا چەت ـ ياقا جايلارغا سىلجىپ كىرىدۇ، ھەمدە مىڭ خۇنى چىن دىلىدىن قايىل قىلدۇرۇپ، ئۆلسىمۇ قايتا قارشى تۇرمايدىغان قىلىدۇ. جۇگېلياڭنىڭ يەتتە قېتىم قويۇپ بېرىشىدىكى غەرەزى ــ زېمىننى كېڭەيتىپ، مىڭخۇنى ئۇلكە قىلىپ تىكلەپ، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باش ئەگدۇرۇش ئىدى. بۇنىڭدا، سىياسىي ئېھتىياج نەزەردە تۇتۇلغان. ئەگەر ئۇرۇش تەلىپى بويىچە بولغاندا، تۇتۇۋېلىنغان دۇشمەننى قايتا قويۇپ بېرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

تۇتۇش ئۇچۇن قويۇپ بېرىش، قاچقۇننى قوغلىماي، دۇشمەنگە ھاياتلىق يولىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، ئۇنى جان تىكىپ جەڭ قىلىش ئىرادىسىدىن مەھرۇم قىلىپ، تەلەيدىن كۆرۈپ جېنىنى ئېلىپ قاچىدىغان، ئۇرۇش قىلماي جېنىنى ساقلايدىغان ئويغا كەلتۈرگەندىلا، بىزگە تېخىمۇ پايدىلىق بولغان ئۇرۇش پەيتىنى ياراتقىلى بولىدۇ. ئازادلىق ئۇرۇش جەريانىدا سەنشى ـ خېبېي ـ شەندۇڭ ـ خېنەن دالا ئۇرۇشى ئارمىيىمىز «سەندۇڭنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى» دە مۇشۇنداق قىلغان. 1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى كېچىدە، ليۇبوچىڭ، دىڭ شياۋپىڭ زور قوشۇنى بىر يولىلا دۇشمەننىڭ خۇاڭخې مۇداپىئە لىنىيىسىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، شەندۇڭنىڭ غەربىي جەنۇبىغا كىرىدۇ. ئالدىنقىلار بەلگىلەنگەن ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى پىلانى بويىچە، بىرىنچى

باسقۇچتا يۇنچدك ۋە دىكتاۋدىكى دۇشمەننىڭ ئۇچ لۇيىنى يوقاتقاندىن كېيىن، دەرھال ئەسكىرىي كۇچنى يۆتكەپ، تۆت كالوننا ئەسكىرىي كۇچ بىلەن لىيۇيىگدىكى دۇشمەن ۋە ياڭشەن بازارلىرىدىكى دۇشمەننىڭ ئۇچ شىسىنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. 7 - ئاينىڭ 14 - كۇنى، 1 - ۋە 6 - كالوننىمىز دۇشمەننىڭ ئىككى شىسىنى 200 ئۆيلۇكلا ئاھالە جايلاشقان لىيۇيىڭ بازىرىغا قورشىۋالىدۇ. دۇشمەننى «جاھىللىق بىلەن جان تالىشىدىغان» قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئارمىيىمىز تۈتۈش ئۈچۈن قويۇپ بېرىش ئامالىنى قوللىنىپ، مۇھاسىرە چەمبىرىكىنىڭ بىر تەرىپىنى ئوچۇق قويۇپ، ھاياتلىق يولى قالدۇرغان بولۇپ، دۇشمەننىڭ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈشكە يول قويۇپ، ئۇنى ھەربىكەت جەريانىدا يوقىتىشنى قارار قىلىدۇ. بۇنىڭ كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى مۇنداق بولىدۇ: 1 - كالون لىيۇيىڭ بازىرىنىڭ شەرقىدىن جىنىڭ ئەتراپىدىكى ئوچۇقچىلىق جايلارغا چېكىنىپ، غەلىتە شەكىلدە ئورۇنلاشىپ، دۇشمەننى كۇتۇۋېلىپ تۇرىدۇ. 6 - كالون ئۇچ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىدۇ. (غەربىي تەرەپنى ئاساسىي ھۇجۇم تەرىپى قىلىدۇ) دۇشمەنلەر پاتىپاراق بولۇپ، شەرقىي يول بىلەن قېچىپ جىنىڭدىكى دۇشمەنلەرگە يېقىنلاشماقچى بولىدۇ. ئىش دەل بىزنىڭ پىلانىمىزدەك بولۇپ، دۇشمەننىڭ قاچقان ئىككى شى ئەسكىرىي كۇچى پۈتۈنلەي يوقىتىلىدۇ.

17. «ئالتۇن ئېگەرلىك ئات ئېلىش ئۇچۇن، ئېگەر توقۇملۇق ئات بېرىش»

بۇ سۆزنىڭ ھەربىي جەھەتتىكى ئامالنىڭ نامى قىلىنىشى ئاساسەن «ئالداپ قاپقانغا چۈشۈرۈش»، «بۇرنىدىن يېتىلەش تاكتىكىسى» غا قارىتىلغان.

قەدىمكىلەرنىڭ قارىشچە، دۇشمەننى ئېزىقتۇرۇشنىڭ ئامالىرى ناھايىتى كۆپ. لېكىن، ئەڭ ياخشى ئامال ئۇغ - ئەلەملىرىنى كۆتۈرۈپ، داقا - دۇمباقلىرىنى ياڭرىتىپ، قۇرۇق قېرە تاراقشىتىپ دۇشمەننى ئېزىقتۇرۇشنى بىلىشلا بولماستىن، بەلكى ئاكتېرلىق بىلەن نىقابلىنىپ، يالغاننى راست قىلىپ كۆرسىتىپ، ئالداپ قاپقانغا چۈشۈرۈشكە ماھىر بولۇشتىن ئىبارەت. مىلادىدىن ئىلگىرى 700 - يىلى، چۇ بەگلىكى جاۋ بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلىدۇ. ئۇنىڭ زور قوشۇنى جاۋ بەگلىكى پايتەختىنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. چۇشا دېگەن بىر كەمتەر ئەمەلدار پەم كۆرسىتىپ، جاۋ بەگلىكى كىچىك بەگلىك بولسىمۇ، دۇشمەننى سەل چاغلاپ بىخۇدلۇققا بولمايدۇ، دۇشمەنگە سەل قارىغاندا، يىراقنى كۆزلەپ چوڭقۇر ئويلىغىلى بولمايدۇ، مەسىلىگە ئاددىي قاراش كېلىپ چىقىدۇ، دەيدۇ. چۇ بەگلىكى قوشۇنى مۇشۇ ئامال بويىچە ئىشلەيدۇ. بىرىنچى كۈنى 30 ئوتۇنچىنى تاغقا ئوتۇن كەسكىلى چىقىرىدۇ، بۇ ئوتۇنچىلار جاۋ بەگلىكى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىدۇ. ئىككىنچى كۈنى چۇ بەگلىكى يەنە نۇرغۇن قوغدىغۇچىسىز ئوتۇنچىنى يەنە بىر قېتىم تاغقا ئوتۇن كەسكىلى چىقىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تاغ ئاستىغا ئەسكەرلىرىنى يوشۇرۇن ئورۇنلاشتۇرىدۇ. جاۋ بەگلىكىدىكىلەر تۇنۇگۈنكى نەپىدىلا ئويلاپ، بۈگۈنكى ھېيلىنى بىلمەيدۇ، چۇ بەگلىكىنىڭ ئوتۇنچىلىرىنى تۇتۇش ئۈچۈن شىمالىي دەرۋازىدىن لەشكەرلىرىنى ئەۋەتىپ، سەپ تارتىپ تەييار تۇرىدۇ. نەتىجىدە، جاۋ بەگلىكىدىكىلەر تاغقا چىقىش سەپىرىدە چۇ بەگلىكى قوشۇنىنىڭ يوشۇرۇن ھۇجۇمىغا ئۇچرايدۇ. مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ، سولىشىپ قايتقان بىر قىسىم قالدۇق لەشكەرلەر شەھەرنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا قېچىپ كەلگەندە پۇتۇنلەيى ئەسىر ئېلىنىدۇ.

«ئېگەر توقۇملۇق ئات بېرىش» — بىر خىل تاكتىكىلىق نىقابلىنىش ھەرىكىتى بولۇپ، ھەقىقىي تۇردە «ئالتۇن ئېگەر-لىك ئات ئېلىش» ھەقىستىگە يېتىشنىڭ ئاچقۇچى — دۇشمەندە خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىشتا. 1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ باش-لىرىدا، غەربىي شىمال دالا ئۇرۇشى ئارمىيىمىز دۇشمەننىڭ پەنلۇكدىكى مۇستەھكەم ئىستىھكاملىرىغا ھۇجۇم قىلىش ئۇرۇشىنى ئېنە شۇنداق ئېلىپ بارغانىدى. شۇ چاغدا دۇشمەنلەر چېگ-خۇاببەن، ياكماخىي بويلىرىدا مەغلۇپ بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسىي كۈچى بىر يەرگە توپلىشۇالغانىدى. پەنلۇكغا ھۇجۇم قىلىش ئۇچۇن دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىنى يۆتكەتكۈزۈپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنى مەغلۇپ قىلىشىمىزغا توغرا كېلەتتى. بۇنىڭ ئۇچۇن ئارمىيىمىز ئالدى بىلەن ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، سۇيدى، مىجى دېگەن جاينىڭ شەرقىدىكى خۇاكىخىي دەريياسىنىڭ كېچىكىگە كۆپلىگەن كېمىلەرنى توپلايدۇ، ھەمدە بىرقانچە يوللارغا بۆلۈنۈپ كىچىك قىنداۋي بويىچە سۇيدى يۆنىلىشىگە قاراپ يالغان ھەرىكەت قىلىدۇ. دۇشمەنلەر ھاۋا بوشلۇقىدىن بۇ ئەھۋاللارنى رازۋېتكا قىلىپ، خاتا ھالدا ئارمىيىمىزنىڭ ئاساسىي كۈچىنى شەرق تەرەپ ئارقىلىق خۇاكىخىي دەريياسىدىن ئۆتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ قاراپ، توققۇز لۇي ئەسكىرىي كۈچى بىلەن شىمالغا يۈرۈش قىلىشنى باشلايدۇ. ئارمىيىمىز يەنە «ئالتۇن ئېگەرلىك ئات ئېلىش ئۇچۇن ئېگەر توقۇملۇق ئات بېرىش» تىن ئىبارەت «بۇرنىدىن يېتىلەش تاكتىكىسى» نى قوللىنىدۇ. يەنى بىر قىسىم ئەسكىرىي كۈچ بىلەن شىمالغا يۈرۈش قىلىۋاتقان دۇشمەنلەرگە قەدەمدە بىر زەربە بېرىدۇ ھەمدە يول ئۇستىدە بەلگە، ماددىي ئەشيا قاتارلىق نەرسە-لەرنى تاشلاپ قويۇپ، مەقسەتلىك ھالدا ھەرىكىتىمىزنى ئاشكارىلاپ، دۇشمەننى ئارمىيىمىزنىڭ ئاساسىي كۈچىنى شىمالغا

چېكىنىۋاتىدۇ دەپ خاتا تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويۇپ، توختىماس تىن جىددىي قوغلاپ، يۇلىنىدىكى دىك باۋشى قوشۇنى بىلەن ماسلىشىپ، ئارمىيىمىزنىڭ ئاساسىي كۈچىگە جياشەن، ۋۇباۋ رايونىدا جەنۇب ۋە شىمالىي تەرەپتىن قىسىپ ھۇجۇم قىلىشقا قىزىقتۇرىدۇ. دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچى سۈيدىغا ئالدىراپ يېتىپ كەلگەندە، بىزنىڭ ئاساسىي كۈچىمىز يارداەمسىز بالغۇز قېلىپ پەنلۇكنى ساقلاۋاتقان دۈشمەنلەرگە ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ چاغدا دۈشمەننىڭ سۈيدىدىكى ئاساسىي كۈچى تايانچسىز قېلىپ كۈچىنى ئىشقا سالالمايدۇ، يارداەم بېرىشكە ئامالسىز قالىدۇ.

18. ئوغرىنى تۇتساڭ چوڭىنى تۇت

بۇ ئامالنىڭ ئاساسىي مەنىسى — ئۇرۇشتا ئاساسىي زىدىيەتنى تۇتۇپ، ئۇرۇل — كېسىل غەلىبە قىلىشقا قارىتىلغان.

قەدىمكىلەرنىڭ قارىشىچە، ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلغاندا، ئومۇمىي ۋەزىيەتنى قەلبىگە پۈكۈپ، باش — ئاخىرىغا نەزەر سېلىپ، جەڭ نەتىجىسىنى غەلىبىسىرى كېڭەيتىشكە ماھىر بولۇش، زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش پەيتىنى ھەرگىز قويۇۋەتمەسلىك كېرەك. كوماندىر دۈشمەننىڭ تارمار قىلىنغانلىقىنى پۈتۈنلەي غەلىبە قازانغانلىق دەپ قاراپ، دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىنى يوقاتمايدىغان، ئۇنىڭ قوماندانىنى تۇتمايدىغان بولسا، يولۇاسنى تاغقا قويۇپ بېرىپ، تۇگىمەس بالاغا قالغانىدەك ئىش بولۇپ قالىدۇ.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، جاڭ شۇن بىلەن سۇن زىچى بىرىنكە قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىدۇ. جاڭ شۇننىڭ قوشۇنى دۈشمەن قوشۇنىنىڭ تۇغى ئاستىغچە ھۇجۇم قىلىپ بېرىپ، كەينى — كەينىدىن دۈشمەننىڭ 50 تىن ئارتۇق سەركەردە

سىنى، 5000 دىن ئارتۇق لەشكىرىنى ئۆلتۈردۇ، دۈشمەن قوشۇنى پاتىپاراق بولۇپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا، جاڭ شۈن، سۈن زىچىنى ئېتىپ ئۆلتۈرمەكچى بولىدۇ، بىراق ئۇنى تونۇمايدۇ. شۇنداق ئۇچۇن لەشكەرلىرىگە بامبۇكنى ئۇچلاپ، يا ئوقى قىلىپ ئېتىشنى بۇيرۇيدۇ. قارشى تەرەپ بامبۇك ياغچىدىن ياسالغان يا ئوقنى كۆرۈپ، جاڭ شۈن قوشۇنلىرىنىڭ يا ئوقى تۈگىگەن ئوخشايدۇ، دەپ خۇش بولۇشۇپ كېتىپ، ئالدىراپ - تېنەپ سۈن زىچىغا مەلۇم قىلىشىدۇ. نەتىجىدە جاڭ شۈن دۈشمەن تەرىپىنىڭ باش سەركەردىسىنى تونۇۋالىدۇ - دە، دەرھال قول ئاستىدىكى سەركەردىسى نەن جىيۈنگە ئوقيا ئېتىشقا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئېتىلغان يا ئوقى دەل سۈن زىچىنىڭ سول كۆزىگە تېگىدۇ. سۈن زىچى ئالدىراپ - تېنەپ لەشكەرلىرىنى يىغىپ چېكىنىدۇ. دېمەك، ئۇ ئەسىرگە چۈشۈپ قېلىشقا تاسلا قالمىدۇ.

هازىرقى زامان شارائىتىمدا، ئۇرۇشنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇلى جەھەتتە ئۆتمۈشنىڭكىگە قارىغاندا تۈپتىن ئۆزگىرىش بولدى. ئوغرىنى تۇتقاندا چوڭنى تۇتۇشنى دۈشمەننىڭ قوماندانلىق ئورۇنلىرىغا هۇجۇم قىلىش دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ. لېكىن بۇ كۆپىنچە مۇئەييەن شارائىتلاردا ئۇدۇلدىن قىلىنىدىغان جەڭگە ماسلاشىدىغان تۈيۇقسىز هۇجۇم ۋاستىسى قىلىپ قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن، كۆپچىلىككە تونۇشلۇق بولغان پىدائىي قىسىملىرىمىزنىڭ «بەيخۇتۇەنگە تۈيۇقسىز هۇجۇم قىلىش» جېڭى بۇنىڭ بىر مىسالى. بەزىدە، ئۇدۇلدىن قىلىنىدىغان هۇجۇمدا دۈشمەننىڭ خاتا تۈيغۇسىدىن پايدىلىنىشنى «يۇرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىش تاكتىكىسى» قىلىشقىمۇ بولىدۇ.

1948 - يىل 7 - ئايدا، ئارمىيەمىز شىياڭيىاڭ شەھىرىنى ئىشغا مۇشۇنداق قىلغان. شىياڭيىاڭ شەھىرى مۇھىم تۇگۇنگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ شەرق، غەرب، شى

مال تەرەپلىرى خەنشۇيدىكى تەبىئىي ئىستىھكاملارغا يانداش ئىدى. جەنۇب تەرىپى قاتمۇ قات تاغلاردىكى تەبىئىي توسالغۇلارغا يېقىن تۇتىشىپ تۇراتتى. خەنشۇي بىلەن شەھەر-نىڭ جەنۇبىدىكى چوڭ تاغنىڭ ئارىلىقىدا، شەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىغا ئۇدۇل يېتىپ باردىغان تار ۋە ئۇزۇن بىر كاردور بار ئىدى، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى تۇتاش كەتكەن قاتمۇ قات تاغلاردا نۇرغۇنلىغان ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن پو-تەيلەر ياسالغان بولۇپ، بۇلار مۇستەھكەم مۇداپىئە سىستې-مىسىنى شەكىللەندۈرگەنىدى. بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان دۇشمەن-نىڭ كوماندىرى كاك زى ئارمىيىمىزنىڭ «ئاۋۋال تارقاق، يەككە - يېگانە تۇرغان دۇشمەنگە ھۇجۇم قىلىش» تىن ئې-بارەت ئۇرۇش قىلىش ئالاھىدىلىكىنى پىششىق بىلەتتى، مۇس-تەھكەم ئىستىھكاملارغا ھۇجۇم قىلىش جېڭى، ئادەتتە ئاۋۋال تاشقى دائىرىنى تازىلاپ، قاتمۇ قات پوستىنى سويۇپ، ئاندىن يۇرىكىگە ھۇجۇم قىلىش بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى. ئارمىيىمىزنىڭ مەلۇم تۈەنى بۇ جايىنىڭ يەر قۇرۇلۇشى ئالاھە-دىلىكى ۋە بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان دۇشمەننىڭ ئادەت كۆز قارىشىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، ئالدى بىلەن پىباشەن تېغىنى كېسىپ ئۆتۈپ، شەھەرگە ئەڭ يېقىن بولغان جېنۇۋۇشەن تېغىنى ئېلىپ، مۇھىم يول كاردورنى ئې-چىپ «يولۇاسنىڭ يۇرىكىنى سۇغۇرۇپ» ئېلىش بىلەن ئۇدۇل شىمالىغا شەھەرگە قىستاپ بېرىپ، تاشقى دائىرە تاغ چوق-قىسىدىكى دۇشمەنلەرنى كارغا كەلمەس قىلىپ قويىدۇ. ئان-دىن كېيىن، شەھەرگە ھۇجۇم قىلغۇچى قىسىملىرىمىز يەنە ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇ-لىنى قوللىنىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، كاك زېنى تىرىك تۇتۇپ، شىمالىغا شەھەرنى ئازاد قىلىدۇ، پۈتكۈل ئۇرۇش سەككىز كۈنلا داۋام قىلىدۇ. گومىندانىڭ «سېپىل -

خەنـدەكـلەر بىلەن ئورالغان قەلئە» دەپ ئاتالغان خەنشۇي مۇداپىئە لىنىيىسىنىڭ ۋەتۋەرىگى چىقىپ كېتىدۇ.

19. قاياۋاتقان قازانىنىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىش

قازاندىكى سۇ ئوتنىڭ تەپتىدىن قاينايدۇ. ئوتۇن بولسا ئوتنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدىغان خام ئەشيادۇر. پورۇقلاپ قاياۋاتقان سۇنى توختىتىش مۇمكىن ئەمەس. ئەمما، ئوتۇننى تارتىۋېتىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ، ئادەمگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيدۇ. قاياۋاتقان سۇنى توختىتىشنىڭ ئامالى ئىككى: بىرى قاياۋاتقان سۇنى سورۇپ توختىتىش، يەنە بىرى، ئوتنى تارتىۋېتىش. بۇ ئاددىي قائىدە ئۇرۇشقا يېتەرلىك قىلىشتا قوللىنىلسا، قارشى تۇرۇپ بولمايدىغان دۈشمەنگە توغرا كەلگەندە، ئۇنىڭ تىغ ئۇچىدىن ئۆزىنى تارتىپ، ئامال قىلىپ ئۇنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرغىلى بولىدۇ. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، يۈەن شاۋ بىلەن ساۋ ساۋ ئوتتۇرىسىدا بولغان گۈەندۇئۇرۇشىدا يۈەن شاۋنىڭ 100 مىڭ لەشكىرى بولۇپ، ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرى يېتەرلىك ئىدى؛ ساۋ ساۋنىڭ بولسا 20 مىڭلا لەشكىرى بار ئىدى. ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرى يېتەرسىز ئىدى. ئەمەلىي كۈچى تەڭپۇڭسىز ئەھۋال ئاستىدا، ساۋ ساۋ شۈيۈنىڭ قاياۋاتقان قازانىنىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىش ھىيلىسىنى قوللىنىپ، ئۆزى بۆۋاستە 5000 لەشكەرنى باشلاپ يۈەن شاۋنىڭ ئوزۇقى - تۈلۈك، يەم - خەشەك توپلانغان ئۇۋۇسىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنى دەككە - دۈككىگە سېلىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يۈەن شاۋ قوشۇنلىرى ئۇرۇش قىلماستىنلا قالايمىقانلىشىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا، ساۋ ساۋ پۈتۈن كۈچىنى بىلەن، قوشۇنلىرىنى ھۇجۇمغا ئاتلاندۇرۇپ،

يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنى تىرىپىرەن قىلىۋېتىدۇ.

قەدىمكى ئۇرۇشلاردا، قورال ـ جابدۇقلار ناچار بولغانلىقتىن، ئارمىيىنىڭ جەڭگىۋار كۈچى ئاساسلىقى لەشكەرلەرنىڭ ئىرادىسى ۋە كۈچ قۇۋۋىتىدە كۆرۈلەتتى. ئارمىيىدە ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەك بولمىسا، ئۇ، جەڭگىۋار كۈچىدىن مەھرۇم بولاتتى. شۇڭا، ھەربىي ئالىملار قارشى تەرەپنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەكلىرىگە تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ تەمىنلەش يولىنى ئۈزۈپ تاشلاشنى ئەسكەر ئىشلىتىشنىڭ دانا چارىسى، دۈشمەننى ھالاك قىلىشنىڭ ئاساسى دەپ قارايتتى. ھازىرقى زامانداىكى ئۇرۇشلاردا، قىسمى لارنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى يۇقىرى بولغانلىقتىن، ئەسكەرلەر ۋە ئات ـ ئۇلاقلارغا يالغۇز ئوزۇق لازىم بولۇپلا قالماستىن، ئايروپىلان، تانكا ۋە ھەر خىل ھەربىكەتچان ئاپتوماشىنىلار يېڭى تېپتىكى قورال ـ جابدۇق قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىگىلا «ئوزۇق» لازىم بولىدۇ. بەلكى بۇلارنىڭ يەيدىغان «ئوزۇق»ى ئالاھىدە كۆپ بولىدۇ. شۇڭا، جەڭ پەيتىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ياخشى تۈتۈپ، دۈشمەننىڭ ئارقا سەپ بازىسى ۋە ئىسكىلاتلىرىغا تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ماي ئاققۇزۇش تۇرۇبىسىنى ئۇزۇپ تاشلاش قاتارلىقلارمۇ قاينىاۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىش دائىرىسىگە كىرىدۇ.

قاينىاۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىشنىڭ مەزمۇنى: ئاساسىي زىددىيەتنى تۈتۈش ھەم ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان ھالقىلىق نۇقتىنى، ھەم دۈشمەننىڭ ئاجىز نۇقتىسىنى تۈتۈشتىن ئىبارەت. ئۇرۇشنىڭ ئەھۋالى ئوخشاش بولمايدىغان بولغانلىقتىن «ئوتىنى تارتىۋېتىش» نىشانىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ئاۋئىئاماتكىنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلەن دېگىز ئۇرۇشى ستىرولىشىپ كېتىدۇ. ھاۋا بوشلۇقىنى كونترول قىلىش

هوقۇقى دېڭىزنى كونترول قىلىش هوقۇقىغا تەسىر كۆرسەتمەيدۇ. ھەتتا، ئۇنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، ئاۋئاماتكىنىك مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان ـ تۇرماسلىقى دېڭىز ئۇستىدە ھاۋا بوشلۇقىنى كونترول قىلىش هوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە ساقلاشتىكى «قازانغا قاينىتىۋاتقان ئوت» قا ئايلىنىپ قالىدۇ. مىدىۋاي ئارىلىدىكى دېڭىز ئۇرۇشىدا، ياپونىيە ئارمىيىسىنىڭ ئىدىيىدە قاتمال گېنېرالى ئاۋئاماتكىغا باشقا قىسىملارغا يار-دەم بېرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرىدۇ. ئۇ، كۈچنى توپلاپ ئال دىراپ ـ تېنەپ مىدىۋاي ئارىلىدا 2 ـ قېتىم ھۇجۇم قىلىپ ماقچى بولۇۋاتقان چاغدا، ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ تەنچ ئوكيان فىلوتى قوماندانى نىمىز باشچىلىقىدىكى كورابىل ئەترىتى ياپونىيە سۇ ئاستى پاراخوتلىرىنىڭ مۇھاپىزەت لەيمىسىدىن تۇيدۇرماي كېسىپ ئۆتۈپ، مىدىۋاي ئارىلىنىڭ شىمالىي يان تەرىپىگە يېتىپ بېرىپ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرىدۇ. بۇ چاغدا، ئامېرىكا ئارمىيىسى راۋۇبتكا ئايروپىلانى ئارقىلىق ياپونىيە ئارمىيىسى ئاۋئاماتكىسىنىڭ ئورنىنى بىلىۋالىدۇ ھەمدە ياپونىيە ئارمىيىسى ئايروپىلانلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىشىغا دۇچىرىغان ئاۋئاماتكىغا قايتىپ بېرىش ۋاقتىنى قىياس قىلىپ چىقىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دەرھال 50 تىن ئارتۇق شۇڭ غۇپ ئۇچىدىغان بومبارديمانچى ئايروپىلانىنى تەشكىللەپ، ياپونىيە فىلوتىغا ئۆۋەت بىلەن چاقماق تېزلىكىدە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، ياپونىيىنىڭ تۆت ئا-ۋئاماتكىسىنىڭ ھەممىسىنى سۇغا چۆكتۈرۈۋېتىدۇ. ياپونىيىنىڭ قالايمىقانچىلىق ئىچىدە قالغان ئۇرغۇن ئايروپىلانلىرى قونۇ-دىغان جاي تاپالمايي، ئاسماندا بېشى قايغان يەردە چۆگ-لەپ يۈرۈپ مېيى تۈگەپ، پايانسىز دېڭىزغا ئەرق بولىدۇ.

20 · سۇنى لېيتىپ بېلىق تۇتۇش

سۇنى لېيتىپ بېلىق تۇتۇش ھەربىي جەھەتتە قالايمىقانچىلىق پەيتىدىن پايدىلىنىپ پايدا ئېلىش مەنسىدە ئىشلىتىلىدۇ.

بېلىق لاي سۇدا قاياققا ئۈزۈشنى بىلەلمەي قالىدۇ، گادەملەر قالايمىقانچىلىق ۋەزىيەتتە راست بىلەن يالغاننى ئاسانلىقچە پەرق ئېتەلمەيدۇ، شۇڭا، ئۇرغۇنلىغان پايدىلىنىش قا بولىدىغان يوچۇقلارنىڭ چىقىپ قالىدىغانلىقى مۇقەررەر. سۇنى لېيتىپ بېلىق تۇتۇش ئەلۋەتتە مىلىتارىستلارنىڭ قالايمىقان ئۇرۇش بولۇۋاتقان ۋەزىيەتتە، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاجىز ۋە تەۋرىنىپ تۇرغان ئارىسالدى كۈچلەرنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. لېكىن تېخىمۇ مۇھىمى يالغان ئارقىلىق راستنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھەربىي ھەرىكەتنى توللىنىپ «سۇنى قوچۇپ لېيىتىپ» ئاندىن كېيىن يەنە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىش قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. يۇەن شاۋ بىلەن ساۋ ساۋ ئوتتۇرىسىدا بولغان گۇەندۇ ئۇرۇشىدا، ساۋ ساۋ لەشكەر تارتىپ يۇەن شاۋنىڭ ئۇۋىسىغا بېرىپ ئاشلىق بۇلىماقچى بولۇپ، 5000 پىيادە ۋە ئاتلىق لەشكەرگە يۇەن شاۋ قوشۇنلىرىغا ئوخشاش ياسىنىپ، ئۇلارنىڭ تۇغىنى كۆتۈرۈپ، كېچىدىكى كۆرگىلى بولمايدىغان ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يۇەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ ھۇجۇمىنى توسىمىدىن تۇيدۇرماي ئۆتۈپ كېتىش ھەققىدە يارلىق چۈشۈرىدۇ. بۇل ئۇستىدە يۇەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ قاراۋۇللىرى سۇرۇشتە قىلسا، ئۇلارنى يۇەن شاۋ ئارقا سەپتىكى قوشۇنلارغا يارىدەم بېرىش ئۈچۈن ئۇۋىتىكەن قىسىم دەپ يالغان ئېيتىپ، كۆز بويامچىلىق

قىلىپ ئۆتكەلىلەردىن ئۆتۈپ، يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ ئورۇق - تۇلۇك، يەم - خەشەك توپلانغان ئۇۋىسىغا ئوكۇشلۇق پېتىپ بېرىپ. تۇيۇقسىز ئوت قويۇۋېتىلدۇ. قاراڭغۇ كېچىدە ئوت يالقۇنلاپ كۆيۈشكە باشلايدۇ، ئۇ يەرنى ساقلاۋاتقان يۈەن شاۋ قوشۇنلىرى راست بىلەن يالغاننى ئايرىيالماي، بىر ھازاغىچە پاتىپاراق بولۇپ كېتىدۇ. ساۋ ساۋ پەيتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىشقا قوماندانلىق قىلىپ، يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ ئورۇق - تۇلۇك، يەم - خەشەكلىرىنى قويماي كۆيدۈرۈۋېتىدۇ، ئۇ يەرنى ساقلاۋاتقان سەركەردىلەر ۋە لەشكەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇمدا بىر يولىلا نۇسرەت قازىنىپ، گۈەندۇ ئۇرۇشىنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈردۇ. گۈەندۇ ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىدىن ئىلىپ ئېيتقاندا، ساۋ ساۋنىڭ ئۇۋىغا بېرىپ، ئاشلىق بۇلىشى «قاياناۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىش» دېيىلىدۇ. لېكىن شۇ قېتىمقى تۇيۇقسىز ھۇجۇم دېكى نىقابلىنىش ئەھۋالىدىن ئىلىپ ئېيتقاندا، «سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش» دېيىلىدۇ.

يالغان ئارقىلىق راستى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، دۇشمەنچە ياسىنىپ ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ سۇرەن - شاۋقۇن سېلىش — ئادەتتىكى ئاساسىي قىسمىنىڭ ئۇدۇلىدىن ھۇجۇم قىلىشقا پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بېرىپ، ئۆزئارا ماسلىشىشنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈندۇر. كۆپ ھالاردا، نىقابلىنىدىغان ئەسكىرىي كۈچ چەكلىك بولىدىغان بولغانلىقتىن، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇشنى ئۇزۇنغا داۋاملاشتۇرۇش قىيىن، شۇڭا ئۇنىڭ ئاساسىي كۈچىنىڭ ھۇجۇمغا ماسلىشىدىغان يارەمچى ۋاستە قىلىشقىلا بولىدۇ. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، گىتلېر ھالاكەتتىن قۇتۇلۇش، ھەيۋىسى 1000 گەز چوشۇپ كەتكەن ئەسكەرلىرىنىڭ

روهي كەيپياتىغا ئىلهام بېرىش ئۈچۈن، بىرنەچچە ئون مىڭ قالدۇق ئەسكىرى ۋە 2000 دىن ئارتۇق تانكىسىنى ئەپلەپ-سەپىلەپ يىغىشتۇرۇپ، 1944 - يىلى 12 - ئايدا ئالىپ ئۈرۈش ئوپېراتسىيىسىنى قوزغايدۇ. بۇ قېتىمقى ئۈرۈش ئوپېراتسىيىسى داۋامىدا، گېرمانىيىنىڭ قارامىلىق بىلەن ئىش كۆرىدىغان بىر ئوفتسېرى ئىنگلىز تىلىنى راۋان سۆزلىيەلەيدىغان 2000 ئەسكەرنى تاللاپ، ئۇلارغا ئامېرىكا ئەسكەرلىرىنىڭ كىيىمىنى كىيدۈرۈپ، ئولجا ئېلىنغان ئامېرىكا تانكىسىنى ھەيدەپ، ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن قارا ماشىنا ۋە جېپقا ئولتۇرۇپ، ئاساسىي كۈچ ئامېرىكا قوشۇنلىرى مۇداپىئە لىنىيىسىنىڭ ئاجىز قىسمىدىن بۆسۈپ ئۆتۈۋاتقان پەيتتىن پايدىلىنىپ، ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ئارقا سېپىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋالىدۇ. ئۇلار ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ مۇداپىئە مەركىزىدە تۇرۇۋېلىپ، قاتناشنى ئۈزۈپ تاشلايدۇ. تېلېفون سىملىرىنى كېسىۋېتىدۇ. قىلچە تەييارلىقسىز تۇرغان ئامېرىكا قوشۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلىدۇ؛ بەزىلىرى ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ئامېرىكا ئەسكەرلىرىنىڭ ئورنىدا، قاتناش ئېغىزلىرىدا تۇرۇپ كېلىپ - كېتىۋاتقان ئاپتوموبىل ئەترەتلىرىگە قوماندانلىق قىلىپ. ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ تىرانسپورتىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئۇلاردىن بىر قىسمى مارشال دەريا‌سى قىرغىقىغا ئېچكىرىلەپ بېرىپ، كۆۋرۈكنى تارتىۋېلىپ، ئاساسىي كۈچنى كۈتۈۋالماتچى بولىدۇ. بەختكە يارىشا گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي كۈچى توسۇلۇپ قېلىپ، مارشال دەريا‌سى بويىغا يېتىپ كېلەلمەيدۇ. ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنىڭ نىشانى بولغان ئانتورىنغا تېخىمۇ يېتىپ بارالمايدۇ. گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ ئىقابىلىنىۋالغان بۇ ئالاھىدە خىزمەت ئەترىتى بىر مەھەل زىيان سېلىپ ئاخىرى پاش بولۇپ قالىدۇ.

21. كۆز بويىاپ قۇتۇلۇش

كۆز بويىاپ قۇتۇلۇش ــ دۇشمەنىدىن قۇتۇلۇش، يۆتكىلىپ ياكى چېكىنىپ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىش چارىسى. سۇئال سۇلالىسى دەۋرىدە، بىر زەيىپۇ لەشكەر تارتىپ ئالتۇنخانىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن قارشىلاشىدۇ. نۇسرەت قازىنىش قىيىن بولغان ئەھۋالدا، پوزىتسىيىسىدىن چېكىنىپ چىقىش قارارىغا كېلىدۇ. سۇئال سۇلالىسى قوشۇنلىرى ماڭىدىغان چېغىدا، پوزىتسىيىسىدە تۇغنى قالدۇرۇپ قويىدۇ ھەمدە قويىنىڭ پوتىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېسىپ، ئۇنىڭ ئالدى پۇتىنى دۇمباقنىڭ يۇزىگە تىرەپ، قوي تېپىچەكلىسىلا دۇمباق چېلىنىدىغان قىلىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئالتۇنخانىنىڭ قوشۇنلىرى خاتا ھالدا سۇئال سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى يەنىلا ئۇ يەرنى ساقلاپ يېتىپتۇ، دېگەن قاراشقا كېلىپ، بىرنەچچە كۈنگىچە ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەيدۇ، ئۇلار ئەھۋالنى ئۇققاندا، سۇئال سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى ئاللىقاچان يىراقلاپ كەتكەنىدى. «قويىنى ئېسىپ قويۇپ دۇمباق چالدۇرۇش» دېگەن بۇ ھېكايە «كۆز بويىاپ قۇتۇلۇش» قا مسال بولالايدۇ.

«كۆز بويىاپ قۇتۇلۇش» ھەر خىل ھەقىقىي ھەربىكەت غەرىزىنى بىلىندۇرمەسلىك ۋە ھمايە قىلىشتىن ئىبارەت. 1943 - يىلى 10 ئاينىڭ ئاخىرىدا، سوۋېت ئارمىيىسى كېيىۋ ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنى قوزغىماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا، دېنىپىر دەرياسىدىن ئۆتۈپ بولغان تانكا 3 - گۋاردىيىسىنىڭ ئارمىيىسى كېيىۋنىڭ جەنۇبىدىكى مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولغان فرونتتىكى كۆچلۈك دۇشمەنىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن، بىلىندۇرمەستىن قايتىدىن دېنىپىر دەرياسىنىڭ شەرقىي

قىرغىقىغا يېتىپ بېرىپ، ئاندىن جەڭ مەيدانىنى بويلاپ شىمالغا قاراپ يوشۇرۇن يۈرۈش قىلىش ئويىدا بولىدۇ. دەريادىن يېگىنىشتىن ئەتىۋار، ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنىڭ ھۇجۇم نۇقتىسىنى كېيىنكى شىمالىي يان تەرىپىدىكى قارشى تەرەپنىڭ مۇداپىئەسى ناچىزراق بولغان جايىغا قارىتىدۇ. لېكىن بۇ تانكا قىسمىنىڭ دۈشمەن ئۇمۇمىي ئاستىدىن ئۆتۈپ كېتىشى ناھايىتى تەس ئىدى. ھەربىي كەڭ يوشۇرۇش مەقسىتىدە، ۋاتىرىنىدىكى زەربىدار بىگىتۈەن ھۇجۇمنى ۋاقتىنچە توختىتىپ مۇداپىئەگە ئۆتۈش توغرىلىق بىر پارچە يالغان بۇيرۇق يېزىپ چىقىپ، ئاندىن پۈرسەتنى تېپىپ، ھېلىقى يالغان بۇيرۇقنى مەلۇم بىر «كاپىتان» نىڭ ھۇججەت سومكىسىنىڭ ئىچىگە سېلىپ، ئالدىنقى قىرغاقتىكى پورتىسىيە سىگە تاشلاپ قويىدۇ. ئارقىدىنلا، دۈشمەن كىچىك كۆلەمدە قايتۇرما ھۇجۇم قىلغاندا، زەربىدار بىگىتۈەننىڭ ئالدىنقى قىرغاقىدىكى قىسىملىرى يېگىلگەن بولۇۋېلىپ، 2 - لىنىيىدىكى تىرانشىيىگە چېكىنىپ، گېرمانىيە قوشۇنلىرىغا ھېلىقى «كاپىتان» نىڭ ھۇججەت سومكىسىدىكى يالغان بۇيرۇقنى ئۆز ۋاقتىدا قولغا چۈشۈرۈش پۇرسىتىنى تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ. گېرمانىيە قوشۇنلىرى يالغان بۇيرۇقنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن، گۆھەر تېپىۋالغانىدەك خۇشال بولۇشۇپ كېتىدۇ. سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ تانكا قىسىملىرى ئۇ يەردىن يۆتكەلگەن چاغدا، گېرمانىيە قوشۇنلىرى يەنىلا سوۋېت قوشۇنلىرى ئورۇنلاشتۇرۇشنى تەكشەپ راستتىنلا ئۆز جايىدا مۇداپىئەگە كۆچۈۋاتىدۇ، دەپ قارايدۇ.

ھازىرقى زامان شارائىتىدا، رازۋېتكا تېخنىكىسى ئىنگلىزچە كەتكەنلىكتىن، ماسكىروپكىنى ئۇزۇنغىچە داۋاملاشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا، كۆز بويىچە ئۆتۈپ كېتىشتە تېخىمۇ تۈيۇقسىز، تېز بولۇشقا توغرا كېلىدۇ.

4 - قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا، ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن شىمالىي سەپتىكى قىسىملىرىنىڭ ھۇجۇمىنى مۇداپىئەگە ئۆزگەرتىپ، ئاساسىي كۈچنى غەربىي سەپكە يۆتكەشنى قارار قىلىدۇ. بۇ قېتىم يۆتكىلىش ۋاقتىدا، كېچىدىكى قاراڭغۇلۇقتىن پايدىلىنىپ، پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىۋاتقان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ پوزىتسىيىدىن چېكىنىپ چىقىۋالىدۇ. ئۇلار بىر كۈن ئىچىدىلا، تاغ چوققىلىرىدىن ھالقىپ، سازلىقلارنى كېسىپ ئۆتۈپ، 600 كىلومېتردىن ئارتۇق يول بېسىپ، سىناي ئالدىنقى سېپىگە يېتىپ بارىدۇ.

22. ئوغرىنى قورشاپ تۇتۇش

مەزكۇر ئامال «تۇتۇش ئۈچۈن قويۇپ بېرىش» بىلەن قارىمۇ قارشى بولۇپ، ئۇرۇشتىكى باشقا بىر خىل ئەھۋالغا ئاساسەن تەرەپ - تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئېلىپ، توردىن چۈشۈرۈپ قويماي، پۈتۈنلەي يوقىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

قەدىمكىلەر ئومۇمەن مۇغەمبەر كەلگەن، تۇيۇقسىز كېلىپ پاراكەندىچىلىك سېلىپ، گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ غايىب بولىدىغان پارتىزانلار ئەتىرىتىنى ئوغرىلار دەپ ئاتايتتى. بۇنداق دۇشمەنلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ئۇلار گاھ شەرقتىن، گاھ غەربتىن پەيدا بولىدۇ، يۇرۇش - تۇرۇشى گۇمانلىق بولۇپ، باشلاپ كىرگۈزەي دېسە چېكىنىدۇ، پۇرسەت تاپسىلا، تەييارلىقسىزلىقتىن پايدىلىنىپ زەربە بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ سانى كۆپ بولمىسىمۇ، ناھايىتى زور بۇزغۇنچىلىق پەيدا قىلىدۇ.

«ئوغرىنى قورشاپ تۇتۇش» تىن ئىبارەت يوقىتىش ئۇرۇشى قىلىش ئىدىيىسى ئاز سانىدىكى دۇشمەننى مۇھاسىرىگە

ئېلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرگەن ئەھۋال ئاستىدا، دۇشمەننىڭ ئاساسلىق يېڭى، تۇنجى نىشانى يوقىتىشتىمۇ قوللىنىلىدۇ، ئۇنى دۇشمەن بىزگە ھۇجۇم قىلغاندىلا قوللىنىلىدىغان قاماپ يوقىتىش ئۇسۇلى دەپ چۈشىنىۋالماسلىق كېرەك. بۇ تەشەببۇسكارلىق بىلەن دۇشمەننى قاماقتا كىرگۈزۈپ، ئۇنى پىلانلىق ھالدا ئۆز دائىرىمىزگە كىرگۈزۈشتىمۇ قوللىنىلىدۇ. يېغىلىق دەۋرىدە چىن بەگلىكى جاۋ بەگلىكى بىلەن چىڭپىڭ دېگەن جايدا ئۇرۇش قىلغاندا، چىن بەگلىكىنىڭ سەركەردىسى بەي چى جاۋ گۇنىڭ پوپاڭچىلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنى ئالدى بىلەن چىن بەگلىكىنىڭ چىڭگىي دېگەن جايىغىچە بۇرنىدىن يېتىلەپ ئاپىرىدۇ. بۇ چاغدا، چىن بەگلىكىنىڭ 25 مىڭ ئاتلىق لەشكىرى جاۋ بەگلىكىنىڭ زەربىدار قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ قورغان بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەنە جاۋ بەگلىكىنىڭ قورغىنىغا تېرلىكتە قادىلىپ كىرىش ئۈچۈن 5000 ئاتلىق لەشكەر ئەۋەتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، جاۋ بەگلىكىنىڭ زەربىدار قوشۇنلىرىنى ۋە قورغان ساقلىغۇچى قوشۇنلىرىنى، ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنلا مۇھاسىرىگە ئېلىش دائىرىسىنى تارايتىش ئۈچۈن، جاۋ بەگلىكىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن بەي چىنىڭ ئاللىقاچان تەييارلاپ قويغان يېنىڭ قوراللانغان قوشۇنلىرى بىرنەچچە رەت ئۇرۇش قىلىپ نەپ ئالالمىغاندىن كېيىن ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن چىن بەگلىكىنىڭ قوشۇنى «مۇھاسىرىگە ئېلىش، ئەمما ھۇجۇم قىلماسلىق» فاڭجېنىنى قوللىنىپ، جاۋ بەگلىكى قوشۇنىنى ئىچكى جەھەتتە ئاشلىق قالمىغان، تاشقى جەھەتتە ياردەم بولمىغان ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ

قويۇپ، قورال تاشلاپ تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ، شۇنداق قىلىپ. جاۋ بەگلىكىنىڭ 400 مىڭ لەشكىرى بەي چىنىڭ قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلىدۇ ۋە ئەسىرگە ئېلىنىدۇ.

قاراقچىنى قاماپ تۇرۇپ تۇتۇشتىن ئىبارەت تاكتىكىنى قوللانغاندا، ئومۇمىي ۋەزىيەتنى نەزەردە تۇتۇپ، «قاماپ تۇرۇش» نىڭ ۋاقتىنى ۋە ئورنىنى مۇۋاپىق تاللاپ، ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرۈش، ئەھۋالغا قاراپ ئۆزگەرتىش كېرەك، بۇنىڭدا «ئىشكىنى ئىتىپ تۇرۇپ ئىتنى ئۇرۇش» ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرۈپ، «ئالاقىنى ئۈزۈۋېتىش، ئەمما مۇھاسىرىگە ئالماسلىق: مۇھاسىرىگە ئېلىش، ئەمما ھۇجۇم قىلماسلىق» قاتارلىق ئەپچىللىك بىلەن ئۇرۇش قىلىش تەدبىرلىرىنى قوللىنىش لازىم.

23. يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ يېقىندىكىنى بابلاش

بۇ — دۇشمەننى پارچىلاش ياكى ئۇلارنىڭ ئىتتىپاق تۈزۈۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، بىر - بىرلەپ يوقىتىشتا قوللىنىلىدىغان تەدبىر. يېغىلىق دەۋرىدە، خەن سۇي چىن بېگى جاۋ ۋاڭغا ئالتە بەگلىكنى يوقىتىپ، جاھانغا بىرلىككە كەلتۈرۈشتە، يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، يېقىندىكىنى بابلاش تەدبىرىنى قوللىنىدىغان بولساق، ئىشىك ئالدىدىكى بالايىئاپەتتىن خالى بولۇپ، ھېچقانداق قىينىچىلىقتا قالمايمىز. بۇ، قولغا كەلتۈرگەن جايلارنى مۇستەھكەملىشىمىزگە، يىراق بىلەن يېقىن جايلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا كەلتۈرۈشىمىزگە پايدىلىق، دەپ ئەقىل كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، چىن بېگى جاۋۋاڭ خەن سۇيىنىڭ ئەقلى بويىچە شەرقتىكى ئالتە بەگلىكنىڭ ھەمكارـ

لىقمنا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، ئالدى بىلەن خەن بەگلىكىنى، ئاندىن جاۋ، ۋېي، چۇ، يەن، بەگلىكىنى، ئاخىرىسىدا چىن بەگلىكىنى يوقىتىپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى ھەرقايسى بەگلىكلەرنى بىرلىككە كەلتۈرىدۇ.

بۇ يەردە ئېيتىلمۇاتقان يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈش — ھەرگىز ئۇزۇن مۇددەت ئىناق ئۆتۈش بولماستىن، بەلكى دۈشمەننى كۆپەيتىۋېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن قوللىنىدىغان دىپلوماتىيە ئالدامچىلىقى. ئۇنىڭدا، قوشنىلارنى يېتىم قالدۇرۇش مەقسەت قىلىنغان بولۇپ، ناۋادا «يېقىندىكىنى بابلاش» مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ قالسا «يىراقتىكى دوستلار» مۇ «بابلاش» ئوبيېكتى بولىدۇ. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا، گېتلىر ياۋروپانى بېسىۋېلىپ، دۇنياغا زوراۋانلىق قىلماقچى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ياۋروپادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ بىرلىشىۋېلىپ بىرلىكتە ئۆزىگە ھۇجۇم قىلىشىدىنمۇ ئەنسىرەيدۇ. شۇڭا، ئۇ بارلىق سىياسىي دىپلوماتىيە ۋاستىسىنى ئىشقا سېلىپ، غەربتىكى ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ مادارىچىلىق سىياسەتلىرىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، يېقىندىكىنى بابلاش تەدبىرىنى قوللانىدۇ. تاكى پولشاغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىش ھارپىسىدىمۇ، مۇسۇلمان ئارقىلىق ئەنگلىيە، فرانسىيەلەر بىلەن تاشقى دىپلوماتىيە پائالىيىتى ئېلىپ بارىدۇ. 1939 - يىل 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى موسۇلمان گېرمانىيە، ئىتالىيە، ئەنگلىيە، فرانسىيەدىن ئىبارەت تۆت مەملىكەت ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، 9 - ئاينىڭ 2 كۈنى — يەنى گېرمانىيە فاشىستلىرى پولشاغا «چاقماق تېزلىكىدىكى ھۇجۇم» قوزغىغانلىقى ئىككىنچى كۈنى، ئىتالىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى چىئانو ئالاھىدە ئەلچى سۈپىتى بىلەن «تۆت مەملىكەت ۋەكىللەر يىغىنى» نىڭ شەرت - شارائىت مەسلىسى ئۈچۈن

ئالاهىده پارتىزغا بارغانىدى. مۇشۇنداق دىپلوماتىيە ئويۇنىدا، گىتلېر غەرب ئەللىرى ئىتتىپاق تۈزگەندىن كېيىن پولشاغا ياردەم قىلمايدىغانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن (بۇنىڭدىن ئىلگىرى سوۋېت ـ گېرمانىيە ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالىغان)، تىخىمۇ جۇرئەتلىك هالدا پولشاغا قارىتا ئەسكىرىي كۈچىنى كۆپەيتىدۇ. پولشانىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا ئەگىشىپ، گېرمانىيە ئارمىيىسى يەنە غەربكە يۈرۈش قىلىپ، دانىيە، نورۋېگىيە، گوللاندىيە، بېلگىيە ۋە لىيۇكسېمبۇرگقا هۇجۇم قىلىپ كىرىدۇ ھەمدە ئالىپ تاغلىرىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ فرانسىيىگە هۇجۇم قىلىپ، لامانىش بوغۇزىغا قەدەر بارىدۇ. دېمەك، زامانىۋى ھەربىي پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن سىياسىي لاگېرنىڭ بېرلىشىشىدىن ئىبارەت بېقىندىلىق ئالاهىدىلىككە ئەگىشىپ، «ئىناق ئۆتۈش» ۋە «بابلاش» ھەرگىزمۇ «يېراق» ۋە «يېقىن» بىلەن چەكلىنىپ قالمايدىغان بولۇپ قالدى.

24. ئۇنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ بۇنىڭغا هۇجۇم قىلىش

بۇنىڭ مەنىسى ــ دۇشمەنگە تەھدىت سېلىپ، ئۆزىمىز ياردەمگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن قىستاڭچىلىقتا قالغان كىچىك بەگلىكلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇش ئەمەس، بەلكى ئوڭۇشلۇق شارائىتتىن پايدىلىنىپ لەشكەر كۈچىنى كىرگۈزۈپ، قارشى تەرەپنى كونترول قىلىپ، تۇيۇقسىز زەربە بېرىشتىن ئىبارەت. ئەمىنىيە دەۋرىدە يۆ بەگلىكى بىلەن گۇ بەگلىكى ئەسلىدە جىن بەگلىكى بىلەن چېگرىداش بولۇپ ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى چىش بىلەن كالپۇكتەك يېقىن ئىدى. جىن بەگلىكى خېلى بۇرۇنلا ئۇلارنى يۇتۇۋېلىش نىيىتىدە بولۇپ كەلگەنىدى. مىلادىدىن 658 يىل بۇرۇن جىن بەگلىكى

شۇن شىنىڭ تەدبىرىنى قوللىنىپ، ئالدى بىلەن تۇلپار ۋە مەرۋايىتلار بىلەن يۆ بەگلىكىنى قولغا كەلتۈرۈۋالىدۇ، يۆ بەگلىكى جىن بەگلىكى قوشۇنلىرىنىڭ ئۆزىنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ، گۇ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشىغا ماقۇل بولىدۇ ھەمدە جىن بەگلىكى قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىدا ماڭغۇچى قوشۇن سۈپىتىدە لەشكەر چىقىرىدۇ. شۇ يىلى يازدا جىن بەگلىكى قوشۇنى گۇ بەگلىكىنىڭ شاڭياڭ دېگەن يېرىنى ئىگىلىۋالىدۇ. مىلادىدىن 655 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتقا كەلگەندە جىن بەگلىكى يەنە يۆ بەگلىكىنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ گۇ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ. تۆرە گۇەن زىچى يۆ بەگلىكى بىلەن گۇ بەگلىكىنىڭ پايدا - زىيان مۇناسىۋىتىنى «ئوقى بوۋلمىغان چاق چۆرگىلە مەيدۇ، كالپۇك يېرىلسا چىشقا سوغۇق تېگىدۇ» دەپ چۈشەندۈرۈپ، يۆ بەگلىكى گۇ بەگلىكى بىلەن بىرلىشىپ جىن بەگلىكىگە قارشى تۇرۇش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىپ، جىن بەگلىكى ئۇچۇن ۋاستە بولۇپ بەرمەسلىكنى ئېيتىدۇ. يۆ بەگلىكى بولسا ئۇنىڭغا قۇلاق سالماي جىن بەگلىكىنىڭ گۇ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشىغا يەنە بىر قېتىم ۋاستە بولۇپ بېرىشكە ماقۇل بولىدۇ. بۇ چاغدا گۇەن زىچى «يۆ بەگلىكى بىلەن گۇ بەگلىكى ئۇزاققا قالماي تەڭ ھالاك بولىدۇ» دەپ ئالدىن ھۆكۈم چىقىرىدۇ ۋە ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېلىپ باشقا بەگلىككە كېتىدۇ. دەرۋەقە، دېھقانلار كالېندارى بويىچە 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، جىن بەگلىكىنىڭ قوشۇنى گۇ بەگلىكىنى يوقىتىپ بولۇپ قايتىشىدا يۆ بەگلىكىگە كېلىپ جايلىشىدۇ ھەمدە يۆ بەگلىكىنىڭ تەييارلىقسىزلىقىدىن پايدىلىنىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ يۆ بەگلىكىنى ئاسانلا يېغىشتۇرۇۋېتىدۇ.

جىن بەگلىكى گۇ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق يۆ بەگلىكى بىلەن گۇ بەگلىكىنى بىر يولىلا يوقىتىۋالىدۇ.

يۆ بەگلىكى پايدا ئېلىش كويىدا بولۇپ ئالىدىنىپ، خاندان لىقى باشقىلار تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنىدۇ. مۇداپىئەدە تۇرغۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، گۈدەن رىچى ئوتتۇرىغا قويغان «ئوقى بولمىغان چاق چۆرگىلىمەيدۇ» دېگەن ئىدىيە دۈشمەننىڭ تەدبىرىنى بىتچىت قىلىشتىكى ئوبدان چارە سۈپىتىدە كېيىنكى ئاجىز بەگلىكلەرنىڭ بىرلىشىپ كۈچلۈك بەگلىكلەرگە قارشى تۇرۇشنىڭ مۇھىم ستراتېگىيىلىك ئىدىيىسى بولۇپ قالىدۇ.

4 - بۆلۈم ئۇرۇستاتلىق ئامالى

25. ساختىپەزلىك قىلىش

بۇنى بەزىلەر دۈشمەننى يۆتكەش تەدبىرى، دەپ چۈشەندۈرىدۇ. بۇ، كۆپ قېتىم يالغان ھەرىكەت قىلىپ، دۈشمەننىڭ ئۇرۇش سېپىنى ئۆزگەرتىپ، ئەسكىرىي كۈچىنى يۆتكەپ كېتىشكە مەجبۇرلاپ، ئاندىن كېيىن قايتىدىن ئۇنىڭ ئاجىز يېرىگە ھۇجۇم قىلىشقا قارىتىلغان.

قەدىمكىلەرنىڭ قارىشىچە، ئومۇمەن كۈچلۈك دۈشمەن بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا، ئالدى بىلەن تۇرلۇك يالغان ھەرىكەتلەر ئارقىلىق دۈشمەننىڭ كۈچىنى تارقاقلاشتۇرۇپ، كۈچلۈكنى ئاجىزلاشتۇرۇش كېرەك. مىلادى 200 - يىلى، يۈەن شاۋ بىلەن ساۋساۋ گۈەندۇدا بىر - بىرىگە قارشى ئۇرۇش قىلىشىدۇ. يۈەن شاۋ سەركەردىسى گوتۇ ۋە يەن لياڭنى قوشۇن بىلەن ساۋساۋنىڭ قوشۇنلىرى ساقلاپ ياتقان دۈڭجۈن دېگەن يەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتىپ، ساۋساۋ قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى لىۋېيەننى بەيما دېگەن جايدا قورشۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر

ۋاقىتتا، يۇەن شاۋ ئۆزى زور قوشۇننى باشلاپ لىياڭگا كېلىپ خۇاڭخېدىن ئۆتمەكچى بولىدۇ. 4 - ئايدا، ساۋساۋ قوشۇنلىرىنى باشلاپ شىمالغا يۈرۈش قىلىپ، بەيمادىكى فورشاۋنى تارمار قىلماقچى بولىدۇ. ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى شۈن يۈ تەكلىپ بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: «ھازىر يۇەن شاۋ قوشۇنى ئۇستۇن لۇكتە تۇرۇۋاتىدۇ. ئالدى بىلەن ئامال قىلىپ ئۇنىڭ كۈچىنى تارقاقلاشتۇرغاندىلا ئاندىن غەلىبە قازانغىلى بولىدۇ، سىز يەنجىنگە بېرىپ، دەريادىن ئۆتۈپ يۇەن شاۋ قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلدىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالسىڭىز، يۇەن شاۋ مۇقەررەر ھالدا قوشۇنلىرىنى بۆلۈپ غەربكە ئۇرۇش قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. ئۇ، قوشۇنلىرىنى پارچىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئاندىن سىز يەڭگىل قوراللانغان قوشۇننى باشلاپ بەيمادىكى يۇەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ مۇھاسىرىسىگە تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلسىڭىز، ئۇنى تەمتىرىتىپ قويالايسىز.» ساۋساۋ شۈن يۈنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىدۇ. دېگەندەك، يۇەن شاۋ قوشۇنلىرىنى بۆلۈپ غەربكەقاراپ يۈرۈش قىلىدۇ. ساۋساۋ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، قوشۇنلىرىنى باشلاپ بەيمادىكى سەركەردىسى لىيۈيەننى قۇتۇلدۇرۇشقا ئاتلىنىپ، گوتۇ، يەن لياڭ قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ، يەن لياڭنى ئۆلتۈرۈپ، بەيمادىكى مۇھاسىرىنى تارمار قىلىدۇ.

26. بىرگە جازا، مىڭغا ئاگاھ

بۇ — «توخۇنى ئۆلتۈرۈپ مايمۇننى قورقىتىش» تەكشۈرۈت بېشارەت ۋاستىسى ئارقىلىق، قرشۇننى تۇرەش ۋە قوماندانلىقنىڭ ھەيۋىتىنى تىكلەش ئامالىدۇر.

ئۇرۇشتا، ئارمىيىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىلىك كۈچىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، بىرلىكە كەلگەن ھەربكەت، بىرلىككە كەلگەن ئىرادە بولۇش لازىم. ئەگەردە قوماندانلىق جانلىق

بولمسا، بۇيرۇق چۈشكەن هامان ھەربىكەتكە كەلمسە، لەشكەرلەر سەركەردىلەرگە بويسۇنمسا، سەركەردىلەرباش سەركەردىگە بويسۇنمسا، ئۇ چاغدا، ئارمىيەبىر توپ قاغا -قۇزغۇن، بىر سىقىم قۇمغا ئوخشاش بولۇپ قالىدۇدە، غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، تارىختىكى ئاتاقلىق سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى ئارمىيە ئىنتىزامىنى چىڭىتىشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئايرىم تېپىلارنى تۇتۇپ قاتتىق بىر تەرەپ قىلىپ، بارلىق سەركەردە، لەشكەرلەرنى ھەيۋە بىلەن ئۆزىگە بويسۇندۇرغان. ئەمىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، چى بەگلىكىنىڭ بېگى جىڭگۈڭ تىەن راڭ جۇنى سەركەردىلىككە تەيىنلەپ، لەشكەر تارتىپ جىن بەگلىكى بىلەن يەن بەگلىكىنىڭ بىرلەشمە قوشۇنىغا قارشى رەۋىشكە چىقىرىدۇ. جىڭگۈڭ راڭجۇنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، يەنە ئۆزىنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ژەندىرى جۈاڭ جيانى نازارەتچىلىككە چىقىرىدۇ. راڭجۇ شۇ هامان جۈاڭ جيا بىلەن ئەتىسى چۈشتە قارارگاھ دەرۋازىسى ئالدىدا ئۇچرىشىشنى ۋەدىلەشىدۇ. راڭجۇ قارارگاھقا كېلىپ ئۆز هوقۇقىنى يۇرگۈزۈپ، قوشۇنلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، ھەربىي بۇيرۇقنى جاكارلايدۇ. جۈاڭ جيا قاش قارايغان چاغدا، مەست هالەتتە كېلىپ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم مېنى ئۆزىتىش ئۈچۈن زىياپەت بەرگەنىدى، شۇڭا كېچىكىپ قالدىم، دەيدۇ. راڭجۇ جۈاڭ جيانىڭ كېچىك ئائىلىسىنىڭ ئىشىنى دۆلەتنىڭ ئىشىدىن ئەلا كۆرگەنلىكىنى قاتتىق ئەيىبلەيدۇ. دەرھال ھەربىي دادخاھنى چاقىرىپ كېلىپ، «ھەربىي قانۇن بويىچە، سەۋەبسىز كېچىكىپ قالغانلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟» دەپ سورايدۇ. دادخاھ: «كاللىسىنى ئېلىش كېرەك» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. جۈاڭ جيا بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىنتايىن قورقۇپ كېتىپ، ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن چى بېگى جىڭگۈڭغا ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئەۋەتكەن ئادىمى تېخى قايتىپىدىن كەلمەي تۇرۇپ،

راڭجۇ جۇاڭ جيانىڭ كاللىسىنى ئېلىپ سازايى قىلدۇرىدۇ. پۈتۈن قوشۇنىدىكى سەركەردە ۋە لەشكەر بۇنى كۆرۈپ قورقۇنچتىن تىترىشىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا، جىڭگۇڭنىڭ ئەۋەتكەن ئەلچىسى ئالدىراپ ـ تېنەپ قارارگاھقا بۆسۈپ كىرىپ، جۇاڭ جيانى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى چىقىرىدۇ. راڭجۇ: «سەركەردە قوشۇن ئىچىدە تۇرغاندا، بەگنىڭ بۇيرۇقىنى قوبۇل قىلمايدۇ» دەيدۇ. ئۇ يەنە ھەربىي دادىخاھتىن: «ھەربىي لاگېردا قالايمىقان چېپىپ يۈرگەن ئاتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟» دەپ سورايدۇ. دادىخاھ: «ئۆلتۈرۈش كېرەك» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. راڭجۇ: «بەگنىڭ ئەلچىسىنى ئۆلتۈرگىلى بولمايدۇ» دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەلچى بىلەن بىرگە كەلگەنلىرىنى ۋە ھارۋىنىكەشنى ئۆلتۈرىدۇ. ئەلچىنى قايتىپ بېرىپ دوكلات قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. ئاندىن كېيىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ يولغا چىقىدۇ. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن قوشۇن ئىچىدە بىرمۇ ئادەم ھەربىي بۇيرۇق، قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇ سەپەر ئۇستىدە لەشكەرلىرىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، كېسەللەرگە ئېتىبار بېرىپ، لەشكەرلەر بىلەن جاپادىمۇ، ھالاۋەتتىمۇ بىرگە بولغانلىقتىن، قوشۇنىڭ جەڭ قىلىش قىزغىنلىقى ناھايىتى يۇقىرى بولىدۇ، قوشۇنىڭ كەيپىياتى جانلىنىدۇ. چىن بەگلىكى بىلەن يەن بەگلىكىنىڭ بىرلەشمە قوشۇنلىرى بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئالدىراپ ـ تېنەپ ھۇاڭخې دەرياسىدىن ئۆتۈپ چېكىنىدۇ، راڭجۇ قوشۇنلىرىنى باشلاپ توختىماستىن قوغلاپ، قولىدىن كەتكەن يەرلىرىنى قايتۇرۇۋالىدۇ.

27. خۇپسەنلىك قىلىش (يالغاندىن سارالاش بولۇۋېلىش)

خۇپسەنلىك قىلىش ــ بىر خىل سىياسىي ھىيلە ـ مىكىر، بۇنىڭ مەنىسى: ۋەزىيەت پايدىسىز بولغان ئەھۋالدا، كۆرۈنۈشتە گومۇش ـ ھاكۆاقتى، قابىلىيەتسىز بولۇۋېلىپ، كۆڭلىدىكى سىياسىي غەرىزىنى يوشۇرۇپ، سىياسىي رەقىبىنىڭ ئۆزىگە بولغان ھوشيارلىقىدىن ساقلىنىشتىن ئىبارەت، ھەربىي كۆرەشتە كۆپىنچە تەمكىن ۋە ئىغىر ـ بېسىق بولۇش تەدبىرى تەرىقىسىدە قىلالايدىغانلىقى قىلالمايدىغان، بىلىدىغانلىقى بىلمەيدىغان قىلىپ كۆرسىتىدۇ. ئۇچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، شۇ بەگلىكى بىلەن ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇنى ۋۇجاڭيۈەن دېگەن جايدا بىر-بىرى بىلەن تىركىشىپ قالىدۇ. سىمايى شۇ بەگلىكى قوشۇنىغا يىراقتىن يۇرۇش قىلىپ كېلىپ ھېرىپ ـ چارچاپ كەتكەنلىكى، ئوزۇق ـ تۇلۇك، يەم ـ خەشەكلىرىنىڭ يېتىشمەيدىغانلىقى، تېز ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشى قىلىپ پايدىسىز ئىكەنلىكى، ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئۇرۇشنىڭ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى مۆلچەرلەپ، ئۇرۇش قىلماي پۇختا يوشۇرۇنۇش تاكتىكىسىنى قوللىنىدۇ. جۇگېلىياڭ بۇنىڭ ئۈچۈن سىمايىغا ئايالارنىڭ زىبۇ ـ زىننەت بۇيۇملىرى ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرىنى ئەۋەتىپ غەزىپىنى كەلتۈرۈپ، ئۇنى ئۇرۇش قىلىشقا قوزغىماقچى بولىدۇ. سىمايى خۇشاللىق بىلەن بۇ نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىپ، يەنىلا ئۇرۇش قىلماي پۇختا يوشۇرۇنۇپ يېتىۋالىدۇ ھەمدە ئۆزى بىر قارارغا كېلەلمەيدىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، يۇقىرىدىن يولىيورۇق سورايدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ۋاقىتنى كەينىگە سوزۇپ، قوشۇنلارنى تىنت ـ تىنچ قىلىپ چارچىتىۋېتىدۇ. قول ئاستىدىكىلىرى ئۇنى ئاجىزلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ

قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ پاراسەتلىك ۋە تەدبىر-لىك ئىش ئىدى. قەدىمكىلەر ئۇرۇش پەيتى يېتىپ، كەلمىگەندە خۇددى ھازىرقىدەك قالغاندەك سالماق، ئېغىر - بېسىق بولۇش كېرەك، ئۇنداق قىلمىغاندا، قوشۇننىڭ غەزىزىنى ئاشكارىلاپ قويۇپ، دۈشمەننىڭ دامىغا چۈشۈپ قالىدۇ، دەپ قارايدۇ.

خۇپسەنلىك قىلىش كۆپىنچە ئىلگىرىلەش ئۈچۈن چېكىنىش كېيىن مۇشت ئىتتىشتا ئىپادىلىنىدۇ. 1805 - يىلى ناپولېئون قوشۇن تارتىپ فرانسىيىگە قارشى 3 - قېتىملىق ئىتتىپاققا قارشى ئۇرۇش قىلىدۇ. ئۇ، چارروسىيە ئارمىيىسىنى ئورموتسى-گىچە غەلىبىسىزى قوغلاپ كەلگەندە، چارروسىيە پادىشاھى ئالېكساندىر ياردەم بەرگۈچى قىسىملىرىمىز يېتىكەپ كېلىپ بولدى، فرانسىيە ئارمىيىسىگە قارشى ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىش كېرەك، دەپ قارايدۇ. لېكىن ستراتېگىيىلىك كۆزقاراشقا ئىگە كوتۇزوۋ بولسا، روسىيە ئارمىيىسى نۆۋەتتە يەنىلا پۈتۈن ئارمىيە بويىچە ھالاك بولۇش خەۋپىگە يۈزلەنمەكتە، دەرھال داۋاملىق چېكىنىپ، ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشتىن ساقلىنىپ، ئۇرۇش پەيتىنى ئارقىغا سۈرۈپ، پرۇسىيە ئارمىيىسىنىڭ فرانسىيىگە قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىشتىكى ئەڭ ئاخىرقى قارارىنى كۈتۈش كېرەك، دەپ قارايدۇ. بۇ چاغدا ناپولېئون روسىيە ئارمىيىسى-نىڭ قوماندانلىق شتابى ئىچىدە يۈز بەرگەن ئىككى خىل پىكىرنى پەرەز قىلىدۇ. ئۇ، كوتۇزوۋ چارروسىيە پادىشاھىنى قايىل قىلىپ قويارمىكىن، ئۇرۇش پەيتىنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، پايدىسىز بولغان ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇشقا كىرىپ قالارمەنمىكىن، دەپ ئەنسىرەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ناپولېئون قىسىملىرىغا رۇس قوشۇنلىرىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىماسلىق توغرىسىدا بۇيرۇق قىلىدۇ. ئالدىنقى سەپتىكى قاراۋۇللىرىنى كەينىگە چېكىندۈرىدۇ، قارشى تەرەپكە ئۇرۇشنى توختىتىپ سۈلھ قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ ھەمدە دەرھال روسىيە تەرەپ

بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ۋەكىل ئەۋەتىدۇ. ناپولېئون خۇددى بىر ئەرتىسكە ئوخشاش، ئۆزىنى ھودۇقۇپ كەتكەن، ئاجىز، ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشتىن بەك قورقىدىغان ئادەم قىلىپ كۆرسىتىدۇ. بۇ چاغدا چار پادىشاھ ئالېكساندىرنى قەتئىي ئىشەندۈرىدۇ. ئۇ، ھازىر فرانسىيە ئارمىيىسىنى يوقىتىشنىڭ ئەڭ پايدىلىق پەيتى، ناپولېئونغا ئوخشاش بوندىق جاھانغا پاتماي كەتكەن ھاكاۋۇر پادىشاھنى ئۆز ئىشى مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇر قىلمىغان بولسا، ئۇ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن سۆلىھ قىلىشنى تەلەپ قىلمايتتى، دەپ قارايدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئالېكساندىر ئۆزىنىڭ خاتا ھۆكۈمى ئارقىلىق كوتۇزوۋ-نىڭ پىكرىنى رەت قىلىپ، قوشۇنلىرىنى يانداۋرۇپ كېلىپ، فرانسىيە ئارمىيىسى بىلەن قارىسىغا ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلى-دۇ. نەتىجىدە، ناپولېئوننىڭ قىلتىقىغا چۈشۈپ قېلىپ، فرانـ سىيە ئارمىيىسى تەرىپىدىن يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىلىدۇ.

28. ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ، شوتىنى تارتىۋېتىش

«ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ، شوتىنى تارتىۋېتىش» نىڭ ھەربىي ئىشلاردىكى ئەھمىيىتى مەنىسى — ئۆز قوشۇنىنىڭ ھۇجۇم قىلىشقا بولىدىغان، چېكىنىشكە بولمايدىغان جايىغا ئورۇنلاش-تۇرۇپ قويۇپ، لەشكەرلىرىنى جېنىنى ئالماقنا ئېلىپ قويۇپ دۈشمەن بىلەن ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇرلاشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ يەردە دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرىگە كىرگۈ-زۈش، ئۇنىڭ يارىدەمگە كەلگە قوشۇنلىرىنى توسۇۋېلىپ، چېكـ نىش يولىنى ئۈزۈپ تاشلاشتىن ئىبارەت «تاغار» تاكتىكىسى كۆرسىتىلدى.

«ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ، شوتىنى تارتىۋېتىش» ئۇچۇن،

ئالدى بىلەن «شوتا قويۇپ» دۇشمەننى ئالداپ چىقىرىش كېرەك. دۇشمەننى ئالداشنىڭ ئۇسۇللىرى ناھايىتى كۆپ، مەسىلەن: ئارقاق نەپ بېرىپ ئالداپ كەلتۈرۈش، ئاجىز بولغان بولۇۋېلىپ ئالداپ كەلتۈرۈش، نۇقتىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ ياردەمگە كەلگەنلەرگە زەربە بېرىش، ھايات يولى بېرىش ۋەھاكازالار. قىسقىسى، دۇشمەننى ئۇرۇش مەيدانىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ باشلاپ، كېلىپ، ئۆز دائىرىسىگە كىرگۈزۈش كېرەك. «شوتا قويۇپ» دۇشمەننى ئالداش ــ ئۇرۇش پەيتى يارىتىشنىڭ جەريانى بولۇپ، بەزىدە سەۋرچانلىق بولۇش كېرەك. 1947 - يىلى لەيۈۈ ئۇرۇشىدىن كېيىن، گومىنداڭ ئارمىيىسى بۇرۇنقى مەغلۇبىيەتلىرىدىن ساۋاق ئېلىپ «تىك لىنىيىلىك مۇداپىئە»نى كۈچەيتىش، رېچ يېقىنلاشىش، پۈختا ئورۇنلىشىپ، پۈختا ئۇرۇش قىلىش، تەدرىجىي ئىلگىرىلەش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، شەندۇڭ ئازاد رايونىمىزغا قارىتا ئۇقتىلىق ھۇجۇم قوزغىدى. دۇشمەن ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتكەن چاغدا، بىز يەنىلا بۇرۇنقىدەك بىر قىسىم ئەسكىرىي كۈچ بىلەن دۇشمەننىڭ يان ئارقا تەرىپىگە زەربە بەرسەك بولىدۇ، دەيدىغان بولساق، دۇشمەننى يۆتكەش ياكى پارچىلاش، ئۇنىڭ بىر قىسمىنى ئالداپ ئۆگزىگە چىقىرىش مەقسىتىگە يېتەلمىگەن بولاتتۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن، شەرقىي جۇڭگو دالا ئۇرۇشى ئارمىيىمىز ھەربىي كومىتېتنىڭ يولىرۇقىغا بىنائەن، ئەڭ زور سەۋرچانلىق بىلەن، دۇشمەن ئارقا سېپىنى بەكمۇ بالدۇر ئۆزگەرتىۋەتمەي، تەشەببۇسكارلىق بىلەن يەنە ئارقىغا چېكىنىپ، ئۇدۇل تەرىپىنى بوش قويۇپ، دۇشمەننى ئەركىن ئىچكىرىلەپ كىرىشكە ئالدىرىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۇشمەننى خاتا ھۆكۈم چىقىرىدىغان قىلىپ، ئۇنىڭ تەكەببۇرلۇق ۋە بېشىملىك روھىي ھالىتىنى ئۇلغايتىپ، يېنىكلىك

بىلەن ئىلگىرىلەيدىغان قىلىش ئۇچۇن، ئاساسلىق كۆچمىز ۋاقتىنچە ئالدىن بەلگىلەنگەن ئۇرۇش مەيدانىغا يوشۇرۇنماسىتىن، يوشۇرۇن پەيت كۈتۈش ئورنىغا بېرىپ، پۈرسەت كۈتىتى. 5 - ئاينىڭ 11 - كۈنىگە كەلگەندە، دۈشمەننىڭ 2 - بىكىتۈەننى زىبو دېگەن جايغا، 1 - بىكىتۈەننى تەنغۇ دېگەن جايىنىڭ جەنۇبىغا ئالداپ ئېلىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈپ تۇيۇقسىز بۆسۈپ كىرىش هالىتى شەكىللەنگەندىن كېيىن، ئارمىيىمىز دۈشمەننىڭ ئىككى يان تەرىپىنى بۆلۈپ تاشلاپ، ئوتتۇرىسىدىن بۆسۈپ كىرىپ، ئۇنىڭ 74 - دىۋىزىيە سىنى مىگلىيانگگۇ رايونىدا مۇھاسىرىگە ئېلىپ تېزلا يوقاتتى.

«شوتا قويۇش» — دۈشمەننى ئالداشنى مەقسەت قىلىدۇ. «شوتىنى تارتىۋېتىش» دۈشمەننى يوقىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ». «شوتىنى تارتىۋېتىش» تەدبىرى — يېرىپ كىرىپ بۆلۈپ تاشلاش. مۇھاسىرىگە ئېلىپ، ياردەمگە كەلگەنلەرنى يوقىتىشتىن ئىبارەت.

29. قۇرۇق چاقماقتىن ئوت چىقىرىش

قۇرۇق چاقماقتىن ئوت چىقارغىلى بولمايدۇ. لېكىن، پوپاك كۆتۈرۈپ، هەيۋە قىلغاندا، كىشىلەرنى راست بىلەن يالغانىنى پەرقلەندۈرەلمەيدىغان هالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇش مۇمكىن. ئۇرۇش هادىسىلىرى باشقا هەر قانداق ئىجتىمائىي هادىسىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇرەككەپ بولىدىغانلىقتىن، ئۇنىڭدا راستچىللىق تېخىمۇ ئاز بولىدۇ. كوماندىرلارنىڭ سۇبېيېكتىپ هۆكۈمى ئاساسلا تۇرلۇك يالغان هادىسىلەر تەرىپىدىن قايمۇقتۇرۇلۇپ قالىدۇ. يالغان ئەھۋال پەيدا قىلىپ، تۇراقلارنى ئېپ بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇپ، قۇرۇق تېرە تاراقشىتقاندا، دۈشمەننى ئەمەلىي كۈچ ئىشلەتمەي تۇرۇپمۇ بوي

سۇندۇرغىلى بولىدۇ.

ئۆزىگە قولايسىز شارائىتتا، ئۇرۇش پەيتىنى يارىتىش ۋە ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، مەزكۇر تەدبىر بىلەن دۈشمەننى قىلتاقتا چۈشۈرگىلى بولىدۇ. 1947 - يىلنىڭ كۈز ۋە قىش پەسلىدە، چىن گېنىڭ — شىپ فۇجۇ بىگىتۇەنى غەربىي خېنەنگە يۇرۇش قىلغان چاغدا، ئالدى بىلەن ئىككى بىرىگادا (13 - 25 - بىرىگادا) نى ئاساسىي كۈچ قىلىپ ماسكىرۇپكىلاپ، «كالىنى بۇرنىدىن يېتىلەش تاكتىكىسى» نى قوللىنىپ، لى تېجۇننىڭ بەش بىگىتۇەنىنى فۇنيۇشەن تېغىغا يۆتكەتكۈزۈپ كېلىدۇ. ئۆزىمىزنىڭ ھەقىقىي ئاساسىي كۈچىمىز بولسا، پەيت كۈتۈش ئۈچۈن يوشۇرۇنغانىدى. دەل شۇ چاغدا، لى تېجۇن ئاساسلىق كۈچىمىز بىلەن ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلماقچى بولۇپ ئىزدەپ يۈرگەن چاغ ئىدى. «كالىنى بۇرنىدىن يېتىلەش» ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان 13 - بىرىگادىمىز گۇگۇمدا نەنتەي دېگەن يەردىن يولغا چىقىپ، جېنپىڭ دېگەن جايغا قاراپ يۈرۈش قىلىدۇ. دۈشمەندە ئاساسىي كۈچ يولغا چىقىپتۇ دېگەن تۇيغۇ پەيدا قىلىش ئۈچۈن، مەزكۇر بىرىگادا قەستەن كۆپ يولغا بۆلۈنۈپ، كەڭ ئىلگىرىلەش فرونتى ھاسىل قىلىپ ماڭىدۇ. يېرىم كېچىچە ماڭغان بولسىمۇ، قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەن كۆرۈنمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بىر قىسىم كۈچى قايتىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ بۇرۇن تۇرغان كەنتلەرگە جايلىشىدۇ. ئۇلار بارغانلىكى كەنتلەردە ئوچاق سېلىپ ئوت ياقىدۇ. ئەتىسى كەنتتىكىلەر ئۆز ئارا: «8 - ئاي- مىيە كەلدى! ئات - قېچىرلىرى كېچىچە ئۆتتى!»، «بىزنىڭ كەنتىمىزگە بىر نەچچە مىڭ ئادەم چۈشتى، كەنت ئىچىدىكى ۋە يول ياقىلىرىغا ناھايىتى جىق ئوچاق سالىدى» دېگەن خەۋەرلەرنى يەتكۈزىدۇ. خەۋەر دۈشمەن لاگېرىغا يېتىپ بارىدۇ. ھېلىمۇ لى تېجۇن ئالدى بىلەن سىناپ بېقىش ۋە

تىك ـ تىڭلاشقا بىر بىرىگادىنى چىقىرىدۇ، ئاساسىي كۈچ
مىز يەنىلا يېنىكلىك قىلمايدۇ. بىزنىڭ ماسكىروپكىلانغان
قىسىملىرىمىز ئاساسىي كۈچ قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، جەنىپىگىغا
ھۇجۇم قىلغانىدا، لى تېجۇن ئاندىن شەخسەن ئۆزى زور
قوشۇننى باشلاپ چىقىپ بىر بىلەن ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش
قىلىدۇ. بۇ چاغدا، ماسكىروپكىلانغان قىسىملىرىمىز جەنىپىگدىن
چېكىنىپ چىقىدۇ، ئۇلار بىر تەرەپتىن يۇرۇپ بىر تەرەپتىن
توختاپ، قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەن بىلەن مەلۇم ئارىلىق
ساقلاپ ماڭىدۇ. بىر تەرەپتىن ئۇرۇش قىلىپ، بىر تەرەپتىن
چېكىنىش دۈشمەننى بىزنىڭ قوشۇنىمىزنى قوغلاشتىن ۋاز
كەچمەيدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويىدۇ. دۈشمەننى يەنىمۇ
قايمۇقتۇرۇش ئۈچۈن، ماسكىروپكىلانغان قىسىملىرىمىز ئىشنى
بولدى قىلماي، كۈندۈزى يۇرۇش قىلىپ، ماڭغان يوللىرىدا
چاك ـ توزان چىقىرىپ، يېشىلىپ كەتكەن شىكىلىلارنى تاش
لاپ قويۇپ، زور قوشۇن ئۆتكەندەك قىلىپ كۆرسىتىپ، قەس
تەن دۈشمەننىڭ ھاۋارازۋېتكىسى بايقىيالمايدىغان يالغان
ئەھۋال پەيدا قىلىدۇ. ئارقا سەپنى قوغداش ۋەزىپىسىنى
ئۈستىگە ئالغان قىسىملار ھەر قېتىم دۈشمەن بىلەن ئۈچراش
ماقچى ياكى كىچىكرەك بىر قېتىم توسۇپ زەربە بېرىش
ئۇرۇشى قىلماقچى بولغاندىمۇ، چېكىنگەندىن كېيىن دۈشمەنە
لەرگە «ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرۇش» ئۈچۈن، نۇرغۇنلىغان ئىس
تېھكامىلارنى ياساپ قويىدۇ. ئۇدا بىر قانچە ئاي مۇشۇنداق
قىلىش نەتىجىسىدە، لى تېجۇن باشتىن ئاخىر ماسكىروپكىلان
غان قىسىملىرىمىزنى ئاساسىي قىسىم دەپ خاتا چۈشىنىپ
قېلىپ، بىزنىڭ يېتىلىشىمىز بويىچە مېڭىپ، ھالسىراپ ۋەتە
ۋەرىكى چىقىپ كېتىدۇ.

30. پەگادىن تۆرگە چىقىش (تالا مۇشۇكى ئۆي مۇشۇكىنى قوغلاپتۇ)

پەگادىن تۆرگە چىقىشنىڭ مەنىسى: «ساھىبخان مېھمانغا ئۆزىنى كۆتكۈزۈپتۇ» دېگەندىن ئىبارەت. ئۇنىڭ ھەر-بىر ئىشلارغا ئىشلەتكەندە، پاسسىپلىقتىن تەشەببۇسكارلىق ئورنىغا ئۆتۈش. ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى ئۆز-گەرتىش ۋە قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت تەدبىرنى كۆرسىتىدۇ. پاسسىپلىقتىن تەشەببۇسكارلىق ئورنىغا ئۆتۈش ئۈچۈن، سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئۆتۈشتىن ئىبارەت جەريان كېتىدۇ. ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەت پايدىسىز شارائىتتا، ۋاقتىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئەمەلىي كۈچنى كېڭەيتىپ ۋە تولۇقلاپ، ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىپ، ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ «ئاساسلىق ئورۇن» نى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، «مېھمانلىق ئورۇن» دا ئولتۇرۇش كېرەك. سۈي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، لى يۈەن دېھقانلارنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنلىرىنىڭ سۈي سۇلالىسىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ تۇرغان پەيتىدىن پايدىلىنىپ، مەخپى يۇرۇش قىلىدۇ ھەمدە لى مىغا خەت يېزىپ ئۇنىڭ ھۇرمەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ، كېيىن، ۋەزىيەتتە ئۆز-گىرىش بولغاندا ئۇ لى مىنىڭ يوقىتىپ. تاڭ سۇلالىسىنى قۇرىدۇ؛ لىيۇباڭ كۈچ جەھەتتە شياڭ يۈگە تاقابىل تۇرۇش قىيىن بولغان ئەھۋال ئاستىدا «پەيت كۈتۈش ئۈچۈن سەۋر-تاقەت قىلىش، ئاكتىپلىق بىلەن تەييارلىق كۆرۈش» قاڭجېنىنى قوللىنىپ، تەدرىجىي يوسۇندا ئاجىزلىقتىن كۈچىيىپ، گەيشادىكى ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشتا شياڭ يۈنى بىراقلا يوقىتىدۇ.

ئوپېراتسىيلىك ئۇرۇشلاردا، پەگادىن تۆرگە چىقىش ـ پاسسىپ مۇداپىئەدىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈش مەنىسىگە ئىگە. مەركۇر ئامالنىي ئىشلەتكەندە، ئۇمۇمەن تەدرىجىي ئىلگىرىلىمەستىن، بەلكى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ تۇيۇقسىز ئالغا بېسىپ، شىددەتلىك ئىلگىرىلەش كېرەك. 1947 - يىلى 6 - ئايدا، شەنشى - خېبېي - شەنىدۇڭ - خېنەن دالا ئارمىيىمىز خۇاڭخېدىن ئىبارەت تەبىئىي توسۇق تىن ئۆتۈپ، غەربىي جەنۇبىي شەندۇڭ ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنى باشلايدۇ. دۈشمەن قوماندانلىق شتابى بۇنىڭدىن قاتتىق چۆچۈپ كېتىپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ ۋاڭ جىنجۇنى يارەمچى قوشۇنلارنى باشلاپ كېلىشكە ئەۋەتىپ، ئارمىيىمىزنى غەربىي جەنۇبىي شەندۇڭدا يوقاتماقچى ۋە خۇاڭخېدىن قايتا ئۆتۈشكە مەجبۇر قىلماقچى بولىدۇ. خەرىتىدىن قارىغاندا، غەربىي جەنۇبىي شەندۇڭ دەل خۇاڭخې، دايۇنخې قانىلى ۋە لەنجۇ ـ لىيەنيۈنگاڭ تۆمۈر يولى لىنىيىسى تەرىپىدىن ئوچ بۇلۇڭ قىلىپ بۆلۈۋېتىلگەن، يۈەنجىن ناھىيىسى ئوچ بۇلۇڭنىڭ باش تەرىپىگە جايلاشقان. لەنجۇ ـ لىيەنيۈنگاڭ تۆمۈر يولى لىنىيىسى ئوچ بۇلۇڭنىڭ ئاستى تەرىپىدە ئىدى. ئارمىيىمىزنى شەھەرگە يېقىنلاشتۇرماسلىق ئۈچۈن، ۋاڭ جىنجۇ بىر تەرەپتىن، قورشۇۋېلىنغان يۈەنجىن ناھىيىسىدىكى دۈشمەنلەرگە چىڭ تۇرۇپ يارەدەم كۆتۈش ئوغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن شىمالدىكى يارەدەمگە كەلگەن دۈشمەنلەرنى ئىككى يۆنىلىشكە: يەنى بىرىنچى يۆنىلىشتىكى 153 - بىرىگادا ساشەن ناھىيىسى ئارقىلىق دىكتاغچە بېرىپ، خېزىغا چېكىنىپ بارغان دۈشمەنلەر بىلەن بىرلىشىپ سول تەرەپ قىسىم بولۇپ تۇرۇشقا؛ ئىككىنچى يۆنىلىشتىكىلەرنى خىياڭ ئارقىلىق شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىلىپ، جياشياڭ رايونىدىكى دۈشمەنلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئوڭ تەرەپ قىسىم

بولۇپ تۇرۇشقا بوللۇۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بوللۇنۇپ ئىلگىرى لەپ، بىرلىشىپ زەربە بېرىدىغان قىسقۇچ شەكىللىك ھۇجۇم نى شەكىللەندۈرۈپ، ئارمىيىمىزنى ئۈچ بۇلۇڭنىڭ ئۈستى تەرىپىدە تۇرۇپ قىرغاق ئۇرۇشى قىلىشقا مەجبۇرلىماقچى بولىدۇ. لېيۇبوچىك، ددك شياۋپىڭ يولداشلار دۇشمەننىڭ سۇيىقەستىنى بىلىۋېلىپ، ئۆز يولى بىلەن ئۆزىنى باپلىماقچى بولۇپ، پەگادىن تۆرگە چىقىدۇ. يەنى بىر تەرەپتىن ئارمىيىمىزنىڭ 1 ـ كالوننىسىغا يۈەنجىن ناھىيىسىدىكى دۇشمەن ھۇجۇم بىلەن قەتئىي يوقىتىپ، داۋاملىق شىمالغا يۇرۇش قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن 1 ـ ، 6 ـ كالوننىسىغا ئىككى يۆنىلىشتىكى دۇشمەننىڭ ئارىلىقىدىن غەربىي جەنۇبقا قاراپ شىددەت بىلەن قادىلىپ كىرىپ، دۇشمەننىڭ 153 ـ بىرىگادىسى دېگىتادا تېخى مۇستەھكەم ئورۇنلىشالمىغان، خېزىدىكى دۇشمەنلەر بىلەن بىرلىشىپ كېتەلمىگەن پەيتتىن پايدىلىنىپ بىراقلا يوقىتىپ، دۇشمەننىڭ سول قانىتىنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىرىنىڭ 3 ـ كالوننىسىز جەنۇبقا قاراپ ئىلگىرىلەپ تېزلىك تە دۇشمەننىڭ يان ئارقا تەرىپىگە يېتىپ بارىدۇ. نەتىجىدە، ئۇرۇشنىڭ ۋەزىيىتى ناھايىتى تېز ئۆزگىرىپ، يۈەنجىن، دېگ تادىكى دۇشمەنلەر كەينى ـ كەينىدىن يوقىتىلىپ، ئۇرۇش ئوڭۇشلۇق ھالدا چوڭقۇرلۇقتا قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ.

«نۇستاتلىق ئامالى» نىڭ ئومۇمىي مەنىسىدىن ئېيتقاندا، پەگادىن تۆرگە چىقىشنى ئىنتىپاقداش قوشۇنلارغا ياردەم بېرىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، پۈختا پۇت تىرەپ تۇرۇۋېلىپ، ئاندىن قەدەممۇ قەدەم ئورۇنلىشىۋېلىپ، ئىنتىپاقداش قوشۇنلارنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىش ياكى كونترول قىلىۋېلىش دەپ چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ.

5. بۆلۈم يېڭىلىدۇرۇش ئامالى

31. سەتەڭلەردىن پايدىلىنىش ھېلىسى

قەدىمىي ھەربىي ئالىملار ئالدى بىلەن دۈشمەن سەر-كەردىلىرىنى ئىدېئولوگىيە جەھەتتىن مەغلۇپ قىلىشقا ئېتىبار بېرىپ كەلگەن، قەدىمكى كىتابلاردا مۇنداق دېيىلىدۇ: بىۋاسىتە ھەربىكەت ئارقىلىق بويسۇندۇرغىلى بولمايدىغان دۈشمەنىنى سەتەڭلەرنى ئەۋەتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئېزىقتۇرۇپ بويسۇندۇرغىلى بولىدۇ.

ئىدېئولوگىيە ساھەسىدىكى كۆرەشنى ھەربىي سەپتىكى كۆرەشنىڭ يارەمچىسى قىلغىلى، ئۇ ئارقىلىق ئۇرۇش مەيدانىدا يەتكىلى بولمايدىغان مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ. قەدىمكىلەر كۆچلۈك دۈشمەن ئالدىدا ئۆزىنى قوغداپ، كۈچ - قۇۋۋىتى توپلاش ئۈچۈن، ۋاقتىنچە دۈشمەننىڭ ئىرادىسىگە ماسلىشىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىرادىسىنى يوقىتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. بۇ يەردە ئېيتىلغان «ماسلىشىش» دېگەنلىك ئۆزگەرتىلگەن كۆرەش شەكلى بولۇپ، بۇنى ئىقتىدارسىزلىق قىلىپ تىز پۈكۈش. تەسلىم بولۇش بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇشقا بولمايدۇ. ئەمىنىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى، يۆ بەگلىكىنىڭ بېگى گۈجيەن ۋۇ بەگلىكى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن، ۋۇ بەگلىكىنىڭ بېگى فۈچەيگە ساھىبجامال شى شىنى ۋە قىممەتلىك بايلىقلارنى تەقدىم قىلىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ، ئۇنى راھەت - پاراغەتتىن بەھرىمەن قىلدۇرۇپ،

هوشيارلىقىنى بوشاشتۇرۇپ، ئەخلاقلىق ۋە قابىلىيەتلىك ئادەم لەرنىڭ زىيانكەشلىك قىلغۇزىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن يۆ بەگلىكى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ لەشكەرلىرىنى چىقىرىپ ۋۇ بەگلىكىنى يوقىتىدۇ.

ھەربىي مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان سەتەڭلەر-دىن پايدىلىنىش ھېيلىسى ئادەتتە جاسۇسلۇق ۋاستىلىرى ئارقىلىق ئىشلىتىلىدۇ. بۇنى ئاجىزلار ئىشلىتىپلا قالماستىن، كۈچلۈكلەرمۇ ئىشلىتىدۇ. شۇڭا بۇنىڭ ئىپادىلىنىشىمۇ بىرخىل شەكىل بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ.

32. شەھەرنى بوشىتىپ قويۇش ھېيلىسى

بۇ — پىسخىك تاكتىكا. تارىخشۇناسلىق ساھەسىدىكى بەزى كىشىلەر «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» دە بايان قىلىنغان جۇغېلياڭ لەشكەرلىرىنى ياڭپىڭغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، «شەھەرنى بوشىتىپ قويۇش ھېيلىسى» نى ئىشلىتىپ، سىما-يىنى چېكىندۈرگەن دېگەن ئەھۋالنىڭ ۋاقىت ۋە ئورۇن جەھەتتىن ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى تەكشۈرۈپ ئىسپاتلاپ، بۇ ئىشنىڭ ھەقىقىي بولغان ـ بولمىغانلىقىدىن گۇمانلانغان. لېكىن ئۇرۇش تارىخىدا بۇ ھېيلىنى ئىشلىتىپ دۈشمەن لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرگەنلەر ئاز ئەمەس. تاڭ شۇەنزۇڭ دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 707 ـ يىلى)، تىبەتلەر گۇاجۇ ئايمىقىغا (بۈگۈنكى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ئەنشى ناھىيىسى) ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان سەركەردە ۋاڭ جۈن شۇ قېتىمقى جەڭدە ئۆلىدۇ. جاڭ شۇگۈي گۇاجۇ ئايمىقىنىڭ پاسىبانلىقىغا تەيىن-لىنىدۇ. ئۇ خىزمەت ئورنىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، دەرھال ئامىنى تەشكىللەپ ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. جاڭ شۇگۈي دۈشمەن كۆپ، بىز ئاز، شۇڭا قىلىچ، ئوقيا، تاش ـ

توقماقلار بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشكە بولمايدۇ، ھېيلە ئىش لىتسېپ دۇشمەن لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈش كېرەك، دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن، كۆپچىلىكنى ياسىداق بىر راۋاقتا زىيادە ئورۇنلاشتۇرۇپ، سازەندىلەرنى تېپىپ كېلىپ داقا - دۇمباق، ساز چېلىشقا بۇيرۇيدۇ. جاڭ شۇگۈي سەركەردە ۋە لەشكەرلىرى بىلەن ھاراق - شاراب ئىچىپ تاماشا قىلىدۇ ھەمدە شەھەر دەرۋازىسىنى يوغان ئېچىپ قويىدۇ. تېمە تۈر بۇنى كۆرۈپ، شەھەر ئىچىدە مۆكتۈرۈپ قويغان لەشكەرلىرى بولسا كېرەك دەپ گۇمان لىنىپ، لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ قايتىپ كېتىدۇ.

جىددىي پەيتتە، دادىللىق ۋە قارامۇلۇق بىلەن ھەربىكەت قىلىش ئارقىلىق دۇشمەننىڭ خاتا ھۇجۇم قىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغاندا، كۆپىنچە خەۋپىتىن قۇتۇلۇش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. قەدىمكىلەر «شەھەرنى بوشتىپ قويۇش ھېيلىسى» دېگى بۇنداق تەدبىرنى شەھەرنى ساقلاشقا ئىشلىتىپلا قالماستىن، دۇشمەن كۆپ، ئۆزى ئاز بولغان ئۇچراشما جەڭلىرىدە ئىشلەتكەن. خەن ۋۇدى دەۋرىدە، چەۋەندازلار سانغۇنى لېي-گۇاڭ چېكرىنى قوغداش ئۈچۈن لەشكىرىنى باشلاپ چىقىدۇ. ئۇ، چارلاش سەپىرىدە، ھۇنلارنىڭ شىكارغا چىققان ئۇچ ئادەمنى قوغلاپ ئاتىمەن دەپ، ھۇنلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنى بىلەن ئۇشتۇمتۇت ئۇچرىشىپ قالىدۇ. دۇشمەن نەچچە مىڭلىغان ئاتلىقلار بولۇپ، لېي گۇاڭغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلار يۈزلا ئاتلىق لەشكەر ئىدى. ھۇنلارنىڭ سەركەردىسى خەن سۇلالىسىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ بۇنچىلىك ئازلىقىنى كۆرۈپ، قايمۇقتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان كىچىك قوشۇن بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلىپ، ئالدىراپ - تېنەپ تاغ چوققىسىنى ئىگىلەپ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە تىزىلىپ سەپ تارتىپ تۇرىدۇ. بۇ چاغدا، لېي گۇاڭ قول ئاستىدىكىلەرگە بىر ھازىر ئارقىمىزغا قاچىدىغان بولساق، دۇشمەنلەر جەزمەن قوغلاپ كېلىپ چاپ - چاپ

قا چۈشىدۇ. بىز قاچىساق، ئۇلار قىزىقتۇرۇپ قىلتاقىقا چۈشۈرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ گۇمانلىنىپ، يېنىكلىك بىلەن قارامليق قىلىشقا پېتىنالمايدۇ، دەيدۇ. شۇنداق قىلىپ، لىي-گۇاڭ لەشكەرلىرىنى باشلاپ دۈشمەن پوزىتسىيىسىگە ئىككى چاقىرىم كەلگۈدەك يەرگىچە ئىلگىرىلەپ بېرىپ، ئەمدى ماگ-مايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئاتلىرىنىڭ ئېگەرلىرىنى ئالىدۇ. دۈشمەن پوزىتسىيىسىدىن بىر ئاق ئاتلىق سەركەردە بۇلارنىڭ ھەرىكىتىنىڭ راست - يالغانلىقىنى سىناش ئۈچۈن چىقىپ كەلگەندە، لىي‌گۇاڭ كىركەك كىيىپ ئالدىغا بېرىپ، دۈشمەن سەركەردىسىنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. قايتىپ كېلىپ يەنە لەشكەرلىرىگە ئاتلارنى يېشىپ قويۇپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلىدۇ. تۈن قاراڭغۇسى بولاي دېگەندە، ھۈن لەشكەرلىرى ئەتراپىمىزدا خەن سۇلالىسىنىڭ يوشۇرۇنغان لەشكەرلىرى بار ئوخشايدۇ دەپ گۇمانلىنىپ، ئالدىراشلىق بىلەن چېكىنىپ كېتىدۇ. ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە، لىي گۇاڭ قاتارلىقلار ھۈن لەشكەرلىرىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، بىمالال - تەمكىن ھالدا مەغرۇرانە قايتىپ كېلىدۇ.

ھازىرقى رامان شارائىتىدا رازۋىتكا تېخنىكىسى، ھۇجۇم ۋە مۇداپىئە قوراللىرى يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى، ئۇرۇش شەكلىدىمۇ تۈپتىن ئۆزگىرىش بولدى. «شەھەرنى بوشىتىپ قويۇش ھىيلىسى» ئەمدى ئانچە ئاقمايدىغان بولۇپ قالدى. لېكىن بۇنداق «پىسخىك تاكتىكا» نى يەنىلا قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

33. تىڭچىلىق ھىيلىسى

ئۇرۇشتا جاسۇس ئىشلىتىش قەدىمدىن تارتىپ بولۇپ كەلگەن. سۇنزى مۇنداق بەش خىل جاسۇسلۇق بولىدىغانلىقىنى

نى ئېيتقان: دۇشمەن زېمىنىدىكى پۈقرالاردىن پايدىلىنىپ قىلىنىدىغان جاسۇسلۇق، ئۇ ئاددىي جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ؛ دۇشمەن تەرەپلەرنىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئۆزىگە تارتىش يولى بىلەن قىلىنىدىغان جاسۇسلۇق، ئۇ — ئىچكى جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ؛ دۇشمەن تەرەپنىڭ جاسۇسىنى ئۆزىگە تارتىپ ياكى ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، بۇ — ئۆز جاسۇسى بىلەن ئۆزىنى باپلاش دېيىلىدۇ؛ غەرەزلىك ھالدا يالغان ئەھۋال پەيدا قىلىش ۋە ئۇنى دۇشمەن تەرەپنىڭ جاسۇسىغا ئاشكارىلاپ بېرىش، بۇ — پىداكارانە جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ؛ دۇشمەننىڭ ئىچكى قىسمىغا جاسۇس كىرگۈزۈپ، مۇھىم ئاخبارات ئوغرىلاش، بۇ چەتتىن قىلىنغان جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ. قەدىمكىلەر تىڭچلىق ھېلىسىنى چۈشەندۈرگەندە «دۇشمەن تەرەپتىن پايلاپ كەلگەن جاسۇسنى ئالدىنئالا بىلىش ياكى پارا بېرىپ ئالداپ قولغا كەلتۈرۈپ، ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ياكى بىلمىگەن بولۇۋېلىپ، يالغان ئەھۋال كۆرسىتىپ ئۆز مەيلىگە تويۇپ بېرىپ، ئۇنى ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» دېگەنىدى. ئوچ پادىشاھلىق دەۋرىدە ۋېي پادىشاھلىقى بىلەن ۋۇ پادىشاھلىقى چېنى دېگەن جايدا تىركىشىپ قالىدۇ. ساۋ ساۋ يېنىدىكى مەسلىھەتچىسى جياك گەن بىلەن ۋۇ پادىشاھلىقىنىڭ باش قوماندانى جۇيۇنىڭ ئاغىنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، جياك گەننى ئاغىنىسىنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى باھانە قىلىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ۋۇ پادىشاھلىقىنىڭ ھەربىي ئەھۋالىنى تىكلاپ، جاسۇسلۇق ھەرىكىتىنى قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. جۇيۇ جياك گەننىڭ كېلىش غەرىزىنى بىلۈۋېلىپ، ئۆز يولىنى بىلەن ئۆزىنى باپلايدۇ. جۇيۇ ساۋساۋنىڭ سۇ لەشكەرلىرىنىڭ باش قوماندانلىرى سەي ماۋ، جاك يۈنلەرنىڭ ۋۇ پادىشاھلىقى بىلەن خۇپىيانە ئالاقىلىشىپ، ساۋساۋغا قارشى تۇرۇش قەستىدە بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان

بىر يالغان ئاخباراتنى ئويدۇروپ چىقىدۇ، ھەمدە مەي ـ شاراب ئىچىپ مەست بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ، جياڭ گەننىڭ بۇ ئاخباراتنى ئوغرىلاپ كېتىشىگە پۇرسەت چىقىرىپ بېرىدۇ. ساۋساۋ بۇنى راست دەپ بىلىپ، سەي ماۋ، جياڭ يۇنلەرنى ئۆلتۈرىدۇ. نەتىجىدە ساۋ ساۋ چىبىدىكى ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولىدۇ.

ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا، خەۋەرلىشىش تېخنىكىسى ۋە ئالاقىلىشىش ۋاستىلىرى يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى. جاسۇسلۇق ئۇسۇللىرىمۇ تاربىختىكى ئۇسۇللارغا سېلىش تۇرغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، تىكچىلىق ھېلىسىنىڭ ئىپادىلىنىشى تېخىمۇ كۆپ خىل بولىدۇ. دۇنيا ئۇرۇشىدا، ئەنگلىيەنىڭ دېڭىز ئارمىيە ئاخبارات ئورگىنى قولغا چۈشۈرگەن گېرمانىيە جاسۇسىنى ئۆزىگە تارتىپ «تىنچ ئوچىنى كەينىگە قايرىتىدىغان» ئىككى بىسلىق جاسۇس قىلىپ تەربىيەلەپ، ئەنگلىيە ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش قىلىش غەرىزى بويىچە، مەخسۇس يالغان ئاخباراتلارنى ياكى ئەمەلىي ئەھمىيىتى بولمىغان ئاخباراتلارنى گېرمانىيە ئاخبارات دائىرىلىرىگە يوللاپ بېرىپ، تۇرلۇك ئالدامچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ. مەسىلەن، ئەنگلىيە ـ گېرمانىيە سۇ ئاستى پاراخوت ئۇرۇشىدا، گېرمانىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتلىرى چارلاشقا قارشى بىر يۈرۈش تاكتىكىلارنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. گېرمانىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتلىرى ھەر قېتىم ئەنگلىيىنىڭ «سۇ ئاستى پاراخوتىدىكى چارلىغۇچى سايمان» لىرىنىڭ تەكشۈرۈشىگە ئۇچرىغاندا، تۇرپىداسىدىن سىرتقا يەل قويۇپ بېرىپ، زور مىقداردا كۆپۈك پەيدا قىلىپ، ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ «سۇ ئاستى پاراخوتلىرىدىكى چارلىغۇچى سايمان» لىرىنى كۆپۈكنىڭ ئىزىغا چۈشۈشكە مەجبۇر قىلىدۇ. گېرمانىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتلىرى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كۆز بويىاپ قېچىپ

كېتىدۇ. ئەنگلىيە دېگىز ئارمىيىسى گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ بۇنداق چارلاشقا قارشى تاكتىكىسىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىش ئۈچۈن، ئالىملارغا يېڭى تېخنىكىنى تەتقىق قىلىشنى تاپشۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تات ئىتتىپاقى ئىككى بىرلىق بىر جاسۇسقا گېرمانىيىنىڭ ئاخبارات ئىدارىسىگە مەخپىي تېلېگراممىدا: مەن يېقىندا ئەنگلىيە دېگىز ئارمىيىسىنىڭ يېڭى تېپتىكىسى قوغلىغۇچى پاراخوتىدىكى بىر كوماندىرنى زىيا پەتكە تەكلىپ قىلدىم. بۇ كوماندىر هاراق ئىچكەندىن كېيىن، سىرنى پاش قىلىپ: بىر گېرمانىيىنىڭ چارلاشقا قارشى تاكتىكىسىغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ يېڭى چارىسىنى تاپتۇق، گېرمانىيىلىك بۇ هاماقەتلەر ئۆزلىرى چىقارغان، كۆپلۈكنىڭ دەل بىزگە يارىدەم بەرگەنلىكىنى بىلمەيدۇ، ــ دېدى، دەپ يالغان ئېيتىدۇ. تات بۇ ئاخباراتنى ئۇنىڭ ئالدىدىلا ئەنگلىيىلىكلەر تاسادىپىي ئېتىپ چۈشۈرۈۋەتكەن گېرمانىيىنىڭ چارلاشقا قارشى تۇرۇش مەشقىدىن ئۆتكەن بىر سۇ ئاستى پاراخوتىنى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، گېرمانىيىنىڭ ئاخبارات ئورگىنىغا مەلۇم قىلىدۇ. گېرمانىيىلىكلەر ئەنگلىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتىغا قارشى تۇرۇش تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىنى خاتا هالدا مۆلچەرلەپ، بۇ خىل تاكتىكىنى بىر مەهەل بولدى قىلىپ تاشلاپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ كۆپ زىيانغا ئۇچرايدۇ.

34. جىسمانىي ئازاب هېلىسى

بۇ ــ دۇشمەننى بىخوتلاشتۇرۇش ياكى جاسۇسلۇق هەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىشقا ئوكايلىق تۇغدۇرۇش مەقسىتىدە، ئۆزىگە زىيان يەتكۈزۈش ئارقىلىق، دۇشمەننىڭ ئىشەنچىسىنى

قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان بىرخىل تەدبىر. ئۇنىڭ قوللىنىلىشى ھەرخىل بولىدۇ، يېتىدىغان مەقسەتمۇ ئوخشاش بولۇۋېرمەيدۇ. ئەمىنيە دەۋرىدە، جىڭ بەگلىكىنىڭ بېگى جىڭ ۋۇگۈڭ خۇ بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلماقچى بولۇپ، ئالدى بىلەن قىزىنى خۇ بەگلىكىنىڭ بېگىگە بېرىدۇ ھەمدە خۇ بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلىشنى كۈچەپ تەشەببۇس قىلىۋاتقان ۋەزىرى گۇەن جىنىڭ كاللىسىنى ئوچۇقتىن-ئوچۇق ئالىدۇ. خۇ بەگلىكىنىڭ بېگى جىڭ بەگلىكى راستىنلا بىزگە يېقىنچىلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ھېسابلاپ، مۇداپىئە تەدبىرى قوللانمايدۇ. جىڭ بەگلىكى ئارقىدىنلا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغاپ، خۇ بەگلىكىنى يوقىتىدۇ. بۇمۇ جىسمانىي ئازاب ھېيلىسىگە تەئەللۇق ئىش.

جىسمانىي ئازاب ھېيلىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى — «ئادەم ئۆزىگە زىيان يەتكۈزمەيدۇ» دېگەن قائىدىدىن پايدىلىنىپ، زۆرۈر بولغان قان ئاققۇزۇش ھېسابىغا دۈشمەننى ئالداش مەقسىتىگە يېتىشتىن ئىبارەت. بۇ خىل تەدبىر يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامانىدىكى جاسۇسلۇق ئۇرۇشلىرىدا يەنىلا كۆپلەپ قوللىنىلماقتا. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ئەنگلىيە دېگىز ئارمىيىسى ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ بىر تۈركۈمى «ئىككى بىسلىق جاسۇس» لىرى ئىچىدە، نورۋېگىيىلىك مورت ۋە كىيۇ دەيدىغان ئىككى ئادەم بولغان. ئەسلىدە ئۇلارنى گېرمانىيە ئاخبارات ئىدارىسى ئەنگلىيىگە ئەۋەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ۋەھىمىلىك ۋەقەلەرنى پەيدا قىلىپ، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش، ھەمدە ھەربىي ئاخباراتلارنى توپلاش ئىدى. ئەنگلىيە ئۇلارنى داۋاملىق تۇرده گېرمانىيە ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېگە قىلىش مەقسىتىدە، ئالدى بىلەن ئۇلارنى بەزىبىر «ئاجايىپ مۆجىزە» يارىتىش ئىمكانىيىتىگە ئېگە قىلماقچى

بولۇپ، ئەنگلىيە دېگىز ئارمىيىسى ئاخبارات ئىدارىسى ئالاقە دار دائىرىلىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئىككى قېتىم مەخسۇس ئاشۇ ئىككىي ئادەم ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى جەلب قىلغۇدەك پارتلاش ۋەقەسىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بەرگەن. 1 - قېتىمقىسى 1941 - يىل 11 - ئايدا بولغان بولۇپ، ئەنگلىيىلىكلەر ئالدىنئالا ۋېرىدىۋىنىڭ يېمەكلىكلەر لاپىسىدىن ئەمەلىيەتتە ئانچە كۆپ زىيان بولمايدىغان بىر جايىنى تاللاپ، مورت بىلەن كىيۇغا ئۇ يەرنى پارتلاتقۇزىدۇ. بۇ ئاھاللەر زىچ رايون بولۇپ، ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن، يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان نۇرغۇن ئادەملەر كېلىپ ئوتتىن قۇتقۇزۇشقا قاتناشقان، ئىشتىن كېيىن، ئەنگلىيە گېزىتلىرى ۋەقەنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن بۇ ۋەقەنى خەۋەر قىلغان. ئارقىدىنلا ئەنگلىيىلىكلەر يەنە نۇۋىنلاندىن ئاھالىسى شالاڭ، ئەمما خەرىتىدە بىر كونا ھەربىي ئوق - دورا زاۋۇتى كۆرسىتىلگەن بىر جايىنى تاللاپ، مورت بىلەن كىيۇغا يەنە بىر قېتىم «پارتلىتىش» ۋەقەسىنى پەيدا قىلدۇرغۇزغان. گېرمانىيە جاسۇسلىرى بۇزغۇنچىلىق قىلدى دېگەن يالغان قىياپەتنى پەيدا قىلىش ئۈچۈن، نەق مەيدانىدا يەنە ئەتەيگە ئەنزە پەيدا قىلغان ئىسپاتلارنى، جۈملىدىن مورت «ئېھتىياتسىزلىق» تىن نەق مەيدانىدا چۈشۈرۈپ قويغان نورۇگىيىدە ئىشلەنگەن قاپلىق كومپاسنىمۇ قالدۇرۇپ قويغان. ئەنگلىيە ھەربىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ 5 - باشقارمىسى ئالاھىدە تەكشۈرگۈچىلەرنى چىقىرىپ، كۆپلىگەن يېپ ئۈچلىرىنى «ئىزدەش» تىن ئاۋۋال، ئەنگلىيىلىكلەر بۇ ۋەقەنى سۆزلەپ يۈرمىگەن، بۇ خىل ساختىلىق دەل جايىدا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقتىن، گېرمانىيىلىكلەر بۇ ئىككى قېتىملىق ۋەقەدىن قاتتىق مەمنۇن بولۇشقان. مورت بىلەن كىيۇ بۇنىڭ بىلەن گېرمانىيىلىكلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە تېخىمۇ ئېرىشىپلىپ، پۈرسەتتىن

پایدىلىنىپ ئۇلارنى يالغان ئاخبارات بىلەن تەمىنلەپ ئۇرغان، شۇنداق قىلىپ ئەنگلىيە دېگىز ئارمىيىسى ئۇچۇن دۇشمەننى ئالدايدىغان نۇرغۇنلىغان ھەربىكەتلەرنى ئېلىپ بارغان.

35. چېتىپ قويۇش ھىيلىسى

بۇ — بالانى دۇشمەنگە ئىتتىرىپ قويۇپ ياكى «دۇشمەنگە بالا تېپىپ بېرىپ»، دۇشمەننى ئۆزىنىڭ پۈت-قولىنى ئۆزىگە چۇشەتكۈزۈپ، ھەربىكەت ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قىلىش تەدبىرى بولۇپ، بىر تال يىپقا ئىككى چېكەتكە باغلاپ قويۇلسا، ھېچقايسىسى قاچالمايدۇ، دېگەنلىكتۇر، دېمەك، بۇ چېتىپ قويۇپ ئىسكەنجىگە ئېلىشنىڭ رولىنى كۆرسىتىدۇ.

ئومۇمەن، چېتىپ قويۇش ئامالىنىڭ ھەنىسى «دۇشمەننى ھاردۇرۇش» تا بولۇپ، ئۇنىڭغا يەنە «دۇشمەنگە ھۇجۇم قىلىش» ئامالى قوشۇلىدىغان بولسا، ئۇ ئىككىسى بىرلىشىپ تازا قاملىشىدۇ — دە، ئاندىن غەلبە قازانغىلى بولىدۇ. «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» نىڭ 47 — بابىدىكى «پاك ئۇغۇنىڭ چېتىپ قويۇش ئامالىنى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتىشى» دە مۇنداق دېيىلگەن: چىنبى ئۇرۇشىدا لىۋ بېيىنىڭ مۇشاۋۇۋۇرى پاك تۇغۇ ساختا ئەل بولغان بولۇۋېلىپ، ساۋ ساۋنىڭ بارگاھىغا بېرىپ، ساۋ ساۋنى كېمىلەرنى زەنجىر بىلەن چېتىپ قويۇشقا ئۇندەيدۇ. بۇ، كۆرۈنۈشتە ۋېي قوشۇن لىۋىنىڭ سۇ ئۇستىدە جەڭ قىلىشقا ئادەتلەنمەستەك ئاجىزلىقىنى يېڭىشكە ياردەم بەرگەنلىك بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاشۇ كېمىلەرنى قاچالمايدىغان قىلىپ قويۇپ، ۋۇ — شۇ پادىشاھلىقلىرى بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ ئوت بىلەن قىلغان ھۇجۇمىنى

ئىشقا ئاشۇرۇشىدىكى ئۆلۈك نىشانغا ئايلاندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئىدى. پاك تۈكنىك چېتىپ قويۇش ئامالىنى ئىشلىتىپ ئۇرۇش كېمىلىرىنى ئۇستىلىق بىلەن چېتىپ قويۇشىدىن، جۇيۇنىك قىيىناش ئامالىنى ئىشلىتىپ خۇاك گەيدە ساختا ئەل بولغان بولۇۋېلىپ، چىبىگە ئوت قويۇۋېتىشكە قەدەر بولغان ئىشلار مۇكەممەل بىر تەدبىر زەنجىرىنى شەكىللەندۈرگەن.

ھەربىيەت ئەركىنلىكى ــ ئارمىيىنىك جان تومۇرى، چېتىپ قويۇش ئامالىنى ئىشلىتىش ئۇسۇللىرى ناھايىتى كۆپ، لېكىن بۇنىڭدا جەڭنىك ئەلىبىسى ياكى مەغلۇبىيىتىنى بەلگىلەيدىغان ئامىللار ئىچىدىكى دۈشمەن تەرەپنىك ھالقىلىق ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋېلىپ، چارە ـ تەدبىرلەرنى جايىدا ئىشلىتىپ، پۈتكۈل دۈشمەن ئارمىيىسىنىك ھەربىيەت ئەركىنلىكىنى قامال قىلىپ، ئوبدان جەك پەيتىنى يارىتىش مەقسەت قىلىدۇ. سۇك سۈلالىسى دەۋرىدە بى زەييۇ ئالتۇن خانىنىك ئەسكەرلىرى بىلەن تۇتۇشۇپ قالىدۇ ئۇ ئالدى بىلەن كۆچمە پارتىزان ئۇرۇشى ئارقىلىق دۈشمەن تەرەپنى ئازدۇرۇش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ دۈشمەن تەرەپنىك ئاتلىرى ھېرىپ ـ ئېچىپ، ئادەملىرى ھالىدىن كەتكەندە، ئالدىنئالا خۇش پۇراقلىق دورا ـ دەرمانلار بىلەن قوشۇپ پىشۇرۇپ قويغان قارا پۇر-چاقلارنى پوزىتسىيە ئالدىغا چېچىپ قويۇپ، دۈشمەننى ئالداپ ئېلىپ كېلىپ جەك قىلماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا، ئالتۇن خانىنىك ئېچىرقاپ كەتكەن جەك ئاتلىرىنىك بۇرنىغا پۇرچاقنىك مەززىلىك پۇرىقى ئۇرۇلۇش بىلەن تاقەت قىلالماي كوسىلدىتىپ پۇرچاق يېيىش بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، قانچىلاپ قامچا ئۇرۇلسىمۇ مىدىر قىلىپ قويمايدۇ. بى زەييۇ بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ چاپ ـ چاپقا ئۆتۈپ، جەڭدە چوك زەپەر قۇچىدۇ.

چېتىپ قويۇش ئامالىنىك دۈشمەنگە ئاز ـ تولا نەپ

بېرىپ قويۇپ، بالانى دۇشمەنگە ئىتتىرىپ قويۇشتىن ئىبارەت بۇ بىر مەزمۇننى ستراتېگىيە جەھەتتىمۇ قوللىنىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ 1 - يىلىدا، جياڭ جېيشى ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قوزغايدۇ. ئارمىيىمىز بولسا جايلارنى ساقلاپ قېلىش ياكى تارتىۋېلىشنى ئاساسىي نىشان قىلماستىن، بەلكى دۇشمەننىڭ جانلىق كۈچلىرىنى يوقىتىشنى ئاساسىي نىشان قىلىپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ۋاقتىنچە 105 شەھەردىن ۋاز كېچىپ، مۇشتىنى تۈگۈۋالىدۇ. ھالبۇكى، دۇشمەنلەر بۇ رايونلارنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن بەش بارمىقىنى تەڭ ئىشقا سالماي بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار نۇرغۇن ئەسكىرىي كۈچنى ئۇزاق «نۇقتا»، «سەپ» كە چېچىۋېتىدۇ. ئاخىرى بېرىپ، دۇشمەننىڭ ئۇرۇشىنىڭ 1 - سېپىگە بۇ ئاساسەن سالغىلى بولىدىغان ئەسكىرىي كۈچى ئەسلىدىكى 117 بىرىگادىدىن 85 بىرىگادىغا چۈشۈپ قالىدۇ. دېمەك، بۇ 105 شەھەر «پۈرچاق چېچىپ ئاتلارنى قامال قىلىش» رولىنى ئوينايدۇ. ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ 2 - يىلىدا، جياڭ جېيشى ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇمنى نۇقتىلىق ھۇجۇمغا ئۆزگەرتىدۇ. ئۇرۇش ئوپېراتسىيىلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش داۋامىدا، چېتتىن قويۇش ئامالىنى ئىشلىتىش ھەرقايسى جەڭ مەيدانلىرىنىڭ ئالاقىلىشىشىگە، ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى تەرەققىياتىنىڭ ھەربىر باسقۇچىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ قالىدۇ. پۈتۈن ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىدە، يولداش ماۋزېدۇڭ ئىككى ھەپتە ئىچىدە بېيپىڭ، تيەنجىندىكى دۇشمەنلەرنى ئايرىپ تۇرۇش، ئەمما مۇھاسىرىگە ئالماسلىق؛ جياڭجاكۇ ۋە شىنباۋ ئەندىكى دۇشمەنلەرنى قورشاپ تۇرۇش، ئەمما يوقاتماسلىق؛ خۇەيخەي جەڭ مەيدانىدىكى دۇيۇمىڭ گۇرۇھىغا نىسبەتەن ئەڭ ئاخىرقى يوقىتىشنى ئېلىپ بارماسلىق قاتارلىقلارنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بېيپىڭ، تيەنجىندىكى شاھمات

ئۇرۇقىنى قولغا ئېلىپ نەگە تۇيۇقسىز بىلمەي تۇرۇۋاتقان دۇشمەنلەر ئۈچۈن «يۈك» بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار قاچاي دېسە قاچالماي، جەڭ قىلاي دېسە مادارى يەتمەي، يېپىز باغلىنىپ قالدى.

36. تۇرالمىساڭ، قېچىپ كەت

«تۇرالمىساڭ، قېچىپ كەت» دېگەن سۆز پايدىسىز ۋەزىيەتتە دۇشمەن بىلەن ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلىشتىن ساقلىنىش كېرەكلىكىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك بۇنىڭ ئۈچىلا يولى بار. يەنى تەسلىم بولۇش، سۇلھ قىلىش، چېكىنىش. بۇ ئۈچنى ئۆزئارا سېلىشتۇرغاندا، تەسلىم بولۇش ئۇزۇل-كېسىل مەغلۇب بولغانلىق بولىدۇ، سۇلھ قىلىش يېرىم مەغلۇپ بولغانلىق بولىدۇ. چېكىنگەندە بولسا مەغلۇبىيەتنىڭ غالىبىيەتكە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. شۇڭا بۇ «دانا تەدبىر» دەپ ئاتىلىدۇ.

ئاجىز قوشۇن كۈچلۈك قوشۇنغا تاقابىل تۇرغاندا، كۆپ ھاللاردا چېكىنىش ئارقىلىق دۇشمەننى ئالداپ ئېلىپ كىرىپ پارچىلاپ تاشلاپ، جەڭ پۈرسىتىنى يارىتىدۇ. «سپارتاك» رومانىدا مۇنداق بىر ۋەقەلىك بار: بىر قېتىملىق ۋەھىمىلىك كوللېكتىپ ئېلىشتا، گىلادىئاتور سپارتاكنىڭ ھەمراھلىرى يېڭىلىپ تۇڭگەيدۇ. قارشى تەرەپتە بولسا يەنە ئۈچ ئادەم ئېشىپ قالىدۇ. گىلادىئاتورلۇق ماھارىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، سپارتاك ھەممىدىن ئۈستۈن تۇراتتى. بىراق، ئۈچ ماھىر بىرلىشىپ ھۇجۇم قىلسا، سپارتاكنىڭ ئۇنىڭغا تەڭ كېلىشى تەس ئىدى. بۇ چاغدا، سپارتاك دەرھال پەنت ئويلاپ چىقىپ، رەقىبلىرىنىڭ كۆزىنى ئالىچەكلەن قىلىپ، ئۈرۈلۈپلا بەدەر تىكىۋېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچ

رەقىبى بولسا ئۆلەتىرىلىشكە باقماي ئىزبىسىپ قوغلايدۇ. ھەر بىر ئادەمنىڭ ھەربىرىدە سۈرئىتى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، بۇ تۆۋەت كىشىنىڭ ئارىلىقى بارا - بارا يىراقلايدۇ. بۇ چاغدا، سپارتاك توساتتىن ئارقىسىغا بۇرۇلۇپلا ئۆلار بىلەن ئېلىشىشنى باشلاپ، دەرھال بىرىنچى بولۇپ ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان رەقىبىنى ئۇجۇقتۇرىدۇ. مۇنبەرده ئەسلى ئۇنى مەسخىرە قىلىپ ئولتۇرغان ئاقسۆڭگەكلەر ئاخىرى بېرىپ ئۇنىڭغا بارىكاللا ئېيتىشىدۇ..... بۇ يەردە شۇنىسى ناھايىتى روشەنكى، سپارتاك-نىڭ ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ مەغلۇبىيەتنى غالىبىيەتكە ئايلاندۇرالىشى - ئۇنىڭ بىر قېتىمدا بىر ئادەم ئۈچ رەقىبىكە توغرا كېلىپ قالغان ئوسال ۋەزىيەتنى ئۈچ قېتىمدا بىر ئادەم بىر رەقىبكە تاقابىل تۇرىدىغان ئوڭۇشلۇق ۋەزىيەتكە ئۆزگەرتىپ، بىر - بىرلەپ بابلاش ئارقىلىق ئاز بىلەن كۆپنى يېڭىش مەقسىتىگە يېتەلىگەنلىكىدە.

ئارمىيىنىڭ ھەربىرىدە قىلىش ئىختىدارىنىڭ پەرقلىق بولۇشى، ھەرقايسى قىسىملارنىڭ ھەربىرىدە سۈرئىتىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى، ھاۋا كېلىماتى، يول ۋە ئارقا سەپ كاپالىتىگە بولغان تەلەپنىڭ ھەر خىل بولۇشى ھەربىي ھەربىرىدە جەھەتتە ناھايىتى ئوگايلا بوشلۇق پەيدا قىلىدۇ. بولۇپمۇ، يىراق مۇساپىلىق ھۇجۇم ئۇرۇشىدا، ئالدىنقىلار قارامىلىق بىلەن ئىلگىرىلەۋېرىپ، ئارقا سەپ مۇھاپىزىتى ۋە يان تەرەپ مۇھاپىزىتى ھەم يان تەرەپ ھىمايىسىدىن ئايرىلىپ قالىدىغان ئەھۋاللار دائىم دېگۈدەك كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. شۇڭا، تەدبىردە: «ھەرگىز چاقىرىملىق سەپەردە سەركەردىلەرنى بوغاتقىلى بولىدۇ.» دېگەن سۆز تارقالغان. ھالبۇكى، مۇداپىئەلەنگۈچىلەر بولسا «كېتىش» ئارقىلىق دۈشمەننىڭ بۇرۇلىدىن پېتىلەپ بۇرۇپ جەڭ پۇرسىتىنى يارىتىۋالىدۇ.

«تۇرالمىسلىق تېچىپ كەت» دېگەن بۇ سۆزنى مۇھاسىرە-

نى بۇزۇپ ئۆتۈش ۋە يۆتكىلىشتە ئىشلەتكەن چاغدا، ئەھۋالغا قاراپ ئۆزگىرىش ياساپ، چېكىنىش بىلەن ئۇرۇش قىلىشنى بىرلەشتۈرۈپ، يۆنىلىشىنى يوشۇرۇن ئۆزگەرتىش ۋە مۇھاسىرە نى بۆسۈپ ئۆتۈش كېرەك. مەسىلەن، ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىمىز ئۇزۇن سەپەر داۋامىدا ئېلىپ بارغان چىشۈي دەرياسىدىن تۆت قېتىم ئۆتۈش جېڭىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئەينى ۋاقىتتا، قىزىل ئارمىيە زۇنيىدىن شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىلىپ، چىشۈي دەرياسىدىن بىرىنچى قېتىم ئۆتكەندىن كېيىن، سىچۈەندىكى لوجۇ بىلەن يىبىك ئوتتۇرىسىدىن چاڭجياك دەرياسىنىڭ شىمالىغا كېلىپ ئۆتۈپ، 4 - فرونتۈۋي ئارمىيىسى بىلەن ئۇچرىشىپ، شىمالغا بېرىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرماقچى بولدۇ. بۇ چاغدا، گومىنداڭ مەركىزىي ئارمىيىسى بىلەن سىچۈەن، خۇنەن، گۇيجۇ ۋە يۈننەندىكى مىلىتارىست قىسىملىرى تۆت تەرەپتىن قورشاپ ئالدىراپ تېنەپ يېتىپ كېلىدۇ. قىزىل ئارمىيە كەسكىنلىك بىلەن ئەسلىدىكى پىلانىنى ۋاقتىنچە ئۆزگەرتىپ، بۇرۇلۇپلا يۈننەننىڭ شەرقىي شىمالىدىكى زاسى (ۋېيشىن) غا بېرىپ توپلىنىپ پۇرسەت كۈتۈش قارارىغا كېلىدۇ. ئارقىدىن گۇيجۇ چېگرىسى ئىچىدىكى دۈشمەنلەرنىڭ تەنها قالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، دەرھال سەپەرنى شەرقە توغرىلاپ، چىشۈي دەرياسىدىن 2 - قېتىم ئۆتۈپ، لۇشەنگۈدن ۋە زۇنيى رايونىدا غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلىدۇ. تاپ بېسىپ ئەگىشىپ يۈرگەن دۈشمەنلەرنى قايمۇقتۇرۇش ۋە ئۇنىڭ بۇرنىدىن يېتىلەش ئۈچۈن، قىزىل ئارمىيە چىشۈي دەرياسىدىن 3 - قېتىم ئۆتۈپ، سىچۈەننىڭ جەنۇبىدىكى گۇيلىڭ رايونىغىچە ئىلگىرىلەپ بېرىپ، دۈشمەنده ئەتىيگە چاڭچىڭدىن ئۆتۈپ شىمالغا يۈرۈش قىلىدىكەن دېگەن خاتا تۇيغۇنى پەيدا قىلىدۇ. دۈشمەنلەر يەنە بىر قېتىم سىچۈەننىڭ جەنۇبىغا توپلىنىپ مۇھاسىرىگە ئالغان ۋە توسۇ

غان چاغدا، قەزەل ئارمىيە يەنە بۇرۇلۇپلا شەرقە قاراپ يۈرۈش قىلىپ، چىشۇي دەرياسىدىن 4 - قېتىم ئۆتۈپ، جەنۇبتا ۋۇچاڭ دەرياسىدىن ئۆتۈپ گۇيياڭخەچە ئىلگىرىلەپ باردۇ. ئارقىدىنلا يەنە خۇنەن - گۇيجۇ تاش يولىنى كېسىپ ئۆتۈپ ئۇدۇل يۇننەنگە بېرىپ، جىنشاجياڭ دەرياسىدىن ئۆستىلىق بىلەن ئۆتۈپ، ئاخىرى نەچچە يۈزمىڭ دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ قورشاش، ئارقىدىن قوغلاش، ئالدىدىن توسۇشىدىن قۇتۇلدۇ.

بىز يۇقىرىدا قەدىمدىن تارتىپ تاھازىرغىچە ئىلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلارنىڭ ھېيلە بىلەن بولدىغانلىقى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇشتا تۈرلۈك ئامال، چارە - تەدبىرلەرنىڭ قوللىنىلىدىغانلىقى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتتۇق. بىر ئىغىز سۆزگە يىغىنچاقلىغاندا، بۇ ئۇرۇش تاكتىكىسى دېگەندىلا ئىبارەت.

ئۇرۇش قىلىشنىڭ پرىنسىپى ۋە ئۇسۇلى تاكتىكا دەپ ئاتىلىدۇ. تاكتىكىنىڭ تەتقىق قىلىدىغان ئوبيېكتى — ئۇيۇشتۇرۇش ۋە ئۇرۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىكى مەسىلىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، ھۇجۇمغا ئۆتۈش ۋە مۇداپىئە كۆرۈش، مەركەزلەشتۈرۈش، ئالغا ئىلگىرىلەش، چېكىنىش ۋە ئايلىنىپ ئۆتۈش، بۆلۈۋېلىش، مۇھاسىرىگە ئېلىش، يوشۇرۇن زەربە بېرىش، ئۇچرىشىش، تۇيۇقسىز زەربە بېرىش، قاتتىق ھۇجۇم قىلىش، بۆسۈپ ئۆتۈش، قوغلاپ زەربە بېرىش ھەمدە جەڭگە تەييارلىق قىلىش ۋە تەمىنلەش قاتارلىقلار.

تاكتىكا ھەربىي تېخنىكا سەۋىيىسىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ، ئۇرۇش خاراكتېرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ، ئوپېراتسىيىگە بېقىندۇ ھەمدە ئوپېراتسىيە ئارقىلىق ستراتېگىيىگە بويسۇنىدۇ.

بىز ئۇرۇشنىڭ ھېيلە بىلەن بولدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناللاھان بىر مەيدان كومېدىيە ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتەيلى:

1944 - يىلى ئەتىسازدا، غەرب ئەللىرى ئىتتىپاقداش ئارمىيىسى كۆلىمى ناھايىتى زور بولغان قۇرۇقلۇقتا چىقىش ئۇرۇش پىلانى ــ مەشھۇر نورماندىيدىن قۇرۇقلۇققا چىقىش ئۇرۇش پىلانىنى تۈزۈپ چىقىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، ئەنگلىيە ــ ئامېرىكا بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ ئاخبارات تارمىقى بۇنداق چوڭ ھۇجۇمچى قوشۇننىڭ تەشكىللەنگەنلىكىنى گېرمانىيە ئارمىيىسى بىلىپ قالارمۇ، ئىتتىپاقداش ئارمىيىنىڭ قۇرۇقلۇققا چىقىدىغان جايىنى سېزىۋالارمۇ، دېگەن ئەندىشىلەردە بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار دۈشمەن تەرەپنى قايمۇقتۇرۇپ، ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە، تولىمۇ قىزغىنلىق بىر كۆز بويىش ھېيىتىنى قوللىنىدۇ. يەنى گېرمانىيىلىكلەرنى ئەتىيگە ئاز ــ تولا «پاكىت» قا ئىگە قىلىپ، ئەنگلىيە قۇرۇقلۇققا چىقىدىغان قىسىملىرىنىڭ قوماندانى مارشال مونگومېرىنىڭ ئەنگلىيىنىڭ ئۈز تۇپرىقىدىن ئايرىلىپ جەبىلتارىخۇە ئالدىنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۇچۇن كەتتى، دېگەننى ئىسپاتلىماقچى بولىدۇ. بۇنداق ئۇچۇن، ئەنگلىيىنىڭ ئاخبارات تارمىقى قۇرۇقلۇق ئارمىيە لېتنانتى جېمىنى مارشال مونگومېرنىڭ رولىنى ئېلىپ چىقىشقا ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

لېتنانت جېمىنىڭ تەددى - قامىتى ۋە رەڭگى-روھى مارشال مونگومېرغا ئاجايىپ ئوخشاپ كېتەتتى، لوندوندا چىقىدىغان بىر گېزىت جېمىنىڭ رەسمىنى باسقان ھەمدە «بۇ مونگومېر ئەمەس، لېتنانت» دەپ ئالاھىدە ئىزاھلىغان بەرگەن. ئۇرۇشتىن ئىلگىرى جەم 25 يىللىق كەسپىي ئەرتىس بولۇش سۈيىتى بىلەن ھەر خىل روللارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلاپ، رول ئېلىشتا مول تەجرىبىگە ئىگە بولغانىدى، بۇنداق ئەۋزەل ئالاھىدىلىكنى ئۇنىڭ مارشال مونگومېرنىڭ رولىنى ئويناشىغا ياخشى ئاساس بولۇپ بېرىدۇ. بۇ چاغدا، ئەنگلىيىنىڭ ئاخبارات تارمىقى مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاش شەرتى ئاستىدا، ئىنتاـ

يىن ئەتراپلىق بولغان بىر پىلان تۈزۈپ چىقىدۇ. ئالدى بىلەن لېتىنانت جېم قىسقا ۋاقىت ئىچىدە مارشال مونگومېرىنىڭ تۇرمۇش ئادىتى ۋە يۈرۈش - تۇرۇشىنى پىششىق ئۆزلەشتۈرىدۇ. ھەتتا ئۇنىڭ تۇرمۇشتىكى ئىنتايىن ئۇششاق ئادەتلىرىنمۇ چالا قويماي ئۆگىنىدۇ. ئاندىن كېيىن، جېم بىر مەزگىل مارشال مونگومېرى بىلەن بىرگە تۇرمۇش ئۆتكۈزۈپ، تاكى كىشىلەر ئۇ ئىككىيلەننى پەرقلەندۈرەلمەيدىغان بولغىچە بىرگە بولىدۇ.

بارلىق تەييارلىقلار پۈتكەندىن كېيىن، شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، مارشال مونگومېرىچە ياسالغان لېتىنانت جېم ئالىي دەرىجىلىك گېنېرالالارنىڭ ئۇزىتىشى بىلەن، باش ۋەزىرنىڭ مەخسۇس ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ، جەبىلتارىخ ۋە ئالجىرغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. دەل شۇ چاغدا، ئەنگلىيىنىڭ ئاخبارات تارمىقى مەقسەتلىك ھالدا: «مونگومېرىنىڭ جەبىلتارىخ ۋە ئالجىرلارغا سەپەر قىلىشىدىكى مۇھىم ۋەزىپىسى — ئەنگلىيە - ئامېرىكا بىرلەشمە ئارمىيىسىنى تەشكىللەش. بىرلەشمە ئارمىيە فرانسىيىنىڭ جەنۇبىدىكى دېڭىز قىرغىقىدىن قۇرۇقلۇققا چىقىشى مۇمكىن» دەپ خەۋەر تارقىتىدۇ. فاشىست گېرمانىيىسى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، دەسلەپتە تازا ئىشەنمەپ كەتمەيدۇ ھەمدە بۇ خەۋەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى ئېنىق لاش ئۈچۈن، گېستاپودا قاتتىق تەربىيىلەنگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە، گىتلېر قالتىس ياقتۇرىدىغان ئىككى جاسوسنى جەبىلتارىخ ۋە ئالجىرغا بېرىپ رازۋېتكا قىلىپ كېلىشكە ئالاھىدە ئەۋەتىدۇ. لېتىنانت جېمنىڭ مونگومېرىنىڭ رولىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئويىنىغانلىقى يەنە كېلىپ مەخپىيەتلىك ئوڭايلا تارقىلىپ كېتىدىغان بەزى سورۇنلاردا ئەستەن ئەنگلىيە - ئامېرىكا بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش قىلىش مەسلىسى ئۈستىدە پاراڭ قىلغانلىقى، ھەمدە گېرمانىيە جاسۇسلىرى بارلى

قمنی بىلىپ تۇرۇپمۇ ئاشكارا كۆرۈنۈپ يۈرگەنلىكى گېرمانىيە جاسۇسلىرىنى مارشال مونگومېر ھەقمقەتەن جەبىلتارىقا كەپتۇ، دېگەن ئىشەنچىگە كەلتۈرىدۇ. ھەتتا جەبىلتارىقنىڭ باش ۋالىيسى، مارشال مونگومېرنىڭ يېقىن دوستى بولغان گېنېرال شالبېرمۇ مارشال مونگومېر ئۆز پىلانىنى ۋاقتىنچە ئۆزگەرتىپ، بۇ يەرنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن كەپتۇ، دېگەن ئويغا كېلىپ قالىدۇ.

ئەنگلىيە ئاخبارات تارمىقىنىڭ بۇ كۆز بويىش ھېيلىسى كۈتكەندەك ئۈنۈم بېرىدۇ، گېرمانىيە قوماندانلىق شتابى غەرب ئەللىرى ئىتتىپاقداش ئارمىيىنىڭ فرانسىيىنىڭ كالى رايونىدىن قۇرۇقلۇقتا چېگىراچى بولۇۋاتقانلىقىغا راستىن ئىشىنىپ، نورماندىيە رايونىنى ساقلاۋاتقان ئىككى تانكا دې ۋىزىيىسى ۋە پىيادىلەر دىۋىزىيىسىنى (ئالتە دىۋىزىيە) كالى رايونىغا يۆتكەپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاقداش ئارمىيە سىنىڭ نورماندىدىن قۇرۇقلۇققا چېقىشىدىكى توسقۇنلۇق زور دەرىجىدە ئازىيىپ، شۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئۇپېراتسىيەسىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىغا پايدىلىق بولىدۇ.

بەشىنچى باب
قوماندان ۋە ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش سەنئىتى

1 - بۆلۈم قوماندان

قوماندان تارمىيىدە جەڭگە قوماندانلىق قىلىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي خادىمنىڭ ئومۇمىي نامىدۇر. تارمىيە — دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسىملىرىنىڭ بىرى، تارمىيىنىڭ خاراكتېرى دۆلەتنىڭ سىنىپىي خاراكتېرى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. تارمىيىدە دۆلەت تەرىپىدىن تۈزىلىدىغان، دۆلەتنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ھەربىي قانۇن — تۈزۈملەردىن تەركىب تاپقان بىر يۈرۈش قانۇن، ھەربىي ئىشلار قانۇنى، ئۇستاپ ۋە قوماندانلىق تۈزۈملىرى تەسىس قىلىنغان بولىدۇ.

قوماندانلىق تارمىيە باشلىقلىرىنىڭ قارىمىقىدىكى قىسىملارنىڭ ئۇرۇش قىلىش ھەرىكىتىگە نىسبەتەن ئېلىپ بارىدىغان رەھبەرلىك پائالىيىتى بولۇپ، ئاساسلىقى قارارغا كېلىش قارىمىقىدىكىلەرگە ۋەزىپە تاپشۇرۇش، ئۆز ۋاقتىدا تەكشۈرۈپ يارىدەم بېرىش، ئەھۋالغا ئاساسەن ئەسكىرىي كۈچلەرنى توغرا

ئىشلىتىپ، ستراتېگىيە، تاكتىكىنى جانلىق قوللىنىپ ھەلىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قوماندان ئۆز ۋەتىنىگە، خەلقىگە، مىللىتىگە سادىق بولۇپ، بارلىقىنى ۋەتەنلىك بىخەتەرلىكى، خەلقنىڭ تىنچ - پاراۋان تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشى، مىللەتنىڭ گۈللەپ - ياشناپ روناق تېپىشى ئۈچۈن تەقدىم قىلىش روھىغا ئىگە بولۇشى كېرەك؛ قول ئاستىدىكىلارنىڭ كىم ئۈچۈن، نېمە ئۈچۈن، قانداق جەڭ قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدە، راستچىللىق روھىدا تەربىيىلىنىشكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

XI ئەسىردە ئۆتكەن يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» دېگەن كىتابىدا قوماندانىنىڭ قانداق شەرتلەرنى ھازىرلىشى كېرەكلىكى ھەققىدە مەخسۇس توختالغانىدى. ئۇ، ھەربىي قوماندانىنىڭ ھازىرلاشقا تېگىشلىك شەرتلىرى، ئۇنىڭدا بولۇشقا تېگىشلىك خۇسۇسىيەتلەر: ئەسكەرلەرنى قوماندانغا ئىتائەت قىلدۇرۇش ۋە بېقىندۇرۇش تەدبىرلىرى؛ ھەربىي يۈرۈشتە ۋە جەڭدە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك پرىنسىپلار؛ قوماندانىنىڭ ئاخباراتچى ۋە تەدبىر ئىشلىتىپ دۈشمەن ئەھۋالىنى ئېگىلىشى، ئۇرۇشتا باتۇرلۇق كۆرسىتىكەنلەرنى قانداق مۇكاپاتلاش كېرەكلىكى ھەققىدە نۇرغۇن پرىنسىپلارنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. بۇ پرىنسىپلار ھېلىمۇ ئۆز قىممىتىنى يوقاتقىنى يوق.

«قۇتادغۇ بىلىك» تە قوماندان ئۈچۈن «لەشكەر تۈزۈپ قوشۇن باشلىماق ۋە ياۋنى قىرماق ناھايىتى چوڭ ئىشتۇر» دېيىلگەن. بۇنىڭ ئۈچۈن «بۇ ئىشقا جەسۇر، بېشىدىن ئىش ئۆتكەن، ناھايىتى قاتتىق ئەر يۈرەك، خىل ۋە ھوشيار ئەرەن كېرەك. شۇ چاغدا ئۇ، غاپىللىق بىلەن ئۆھمەت كۆرمىگەي. ئۇ، مۇلايىم، باتۇر، سېخىي، تەمكىن، نان - تۈزى كەڭ بولسۇن. قوشۇن باشلار كىشى سېخى بولۇپ، ئۇنىڭ قېشىغا

سەر خەل كىشىلەر بەشى يەغلىغاي، ئۇ، ئۆزىگە بىر ئات، تون ۋە قورال قالدۇرۇپ، بارلىق مېلىنى چېرىكلەرگە (جەڭچىلەرگە) ئۆلەشتۇرۇپ بەرسە، ھەممىنى ئۆزىگە ئاداش ـ دوست ۋە قولداش تۇتسا، ئېتى جاھانغا مەشھۇر بولسا، شۇنىڭ ئۈزى كۇپايىدۇر».

ئۇنداق بولسا، قانداق پەزىلەتنى ھازىرلىغان كىشى قوماندان بولالايدۇ؟ بۇنىڭغا «قۇتادغۇبىلىك» تە مۇنداق دەپ جاۋاب بېرىلگەن: ئالدى بىلەن «قوماندان يوسۇن تۇزۇپ، ئۆزىنىڭ مۇنداق بىر قانچە ئىشنى رەتكە سېلىشى لازىم: بىرىنچى، قوماندانىنىڭ سۆزى چىن، ئېيتقىنى تامامەن راست بولسۇن. چۈنكى، ئۇلۇغ كىشى يالغانچى بولسا، ئاۋام چىن پۇتمەس. ئىككىنچى، قوماندان سېخىي بولغاي. چۈنكى، ئالارمەن كىشى بېخىلغا يولىماس. ئۈچىنچى، قوماندان يۈرەكلىك ۋە جەسۇر بولسۇن. چۈنكى، يۈرەكسىز ئادەم ياۋنى كۆرسە ئاغرىپ ياتىدۇ. تۆتىنچى، ئۇ (قوماندان) ھىيلە ۋە پىلان بىلىدىغان بولسۇن (ئىش قىلسۇن). چۈنكى كىشى ھىيلە بىلەن ئارسلان تۇتىدۇ. شۇڭا، قوشۇننى بۆسۈشكە چىڭ بولماق، چېرىك قورغىتىشقا تېز بولماق كېرەك. ئەگەر قوماندانداا مۇشۇ خىسلەتلەر بولسا يېڭىنى (دۈشمەننى) يېڭىپ ھەيۋىسىنى يوقىتىدۇ. شۇ خەل قوماندان قوشۇننى باشلىسا دۈشمەن ئۈستىدىن غالىب كېلىدۇ.»

قورقماس ـ يۈرەكلىك بولۇش قوماندان ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئەڭ ئەقەللىي شەرتلەرنىڭ بىرى. يۇسۇپ خاس ھاجىپ بۇ شەرت ھەققىدە مۇنداق توختالغان: «يۈرەكسىز كىشى سوقۇشتا كارغا كەلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇ، چىشىغا ئوخشايدۇ، ئۇ قوشۇننى بۇزىدۇ. قوشۇن بۇزۇلسا، قوشۇندىكى ئەرلەر بىر بىرىنى بۇزىدۇ. شۇڭا، ئۇرۇشتا قوماندان يۈرەكلىك، چىداملىق بولۇش كېرەك»، «قوشۇن بېشى كەمتەر، مۇلايىم بولسا، ئۇ

ئۆزىنى دائىم خەلققە سۆيدۈرىدۇ. گىچىك ەمل (كەمتەر) گىشى كىشىنى ئىللىتىدۇ، ئىتتىك تىل كىشى كىشىنى قاچۇرىدۇ. قوماندان ئۆزىنى يوغان (تەكەببۇر) تۇتاركەن، دۇشمىنىدىن بىگۇمان تاياق يېگەي. تەكەببۇر كىشىلەر غاپىللىق قىلىدۇ، غاپىللار بۇزۇلىدۇ ياكى بۇاقىت ئۆلىدۇ.»

قوماندان «...يولۇاستەك يۇرەكلىك، يىلپىز بىلەكلىك، توگگۇزدەل تەرسا، بۆرىدەك كۆچلۈك، ئېيىقتەك ئېتىلغاق، قوتازدەك ئۆچ ئالغۇچى، قىزىل تۈلكىدەك ھىيلىگەر، بۇغرا تۆگىدەك ئاداۋەتچى بولسۇن. سېغىزخاندىن سەگەكرەك، كۆز قىيا قۇزغۇندەك يىراقنى كۆرىدىغان، ھەر زامان ھۇقۇشتەك ئويغاق تۇرىدىغان، ھىممەتتە ئارسلاندەك بولسۇن.»

قوماندان «ئەگەر يېغىغا ھۇجۇم قىلسا، يېغى ئۇرار ئەرلەرنى ئۆزىگە يېقىن تۇتسۇن. قوماندان چارلىغۇچى قىسىم لىرىنى خىل قىلماق، قۇلاق ـ كۆزىنى ساقلاپ يىراق قارىماق كېرەك. چارلاۋچى تۇتقان (دۇشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى) غا ئۇچراشسا، ئارقىدىن يېتىپ بېرىپ ھۇجۇم قىلسۇن، قوشۇننى ساقلىسۇن، مۇنتىزم قىلسۇن، سەپتە ھېچكىم ئىلگىرى ـ كېيىن يۇرمىسۇن. ئۇ، قارار گاھ (باش شتاب) ۋە يۇرتۇغ (مۇھاپىز زەتچى قىسىم) تۇرۇشنى بىلسۇن. قوشۇن ساقچىلىرى ھوشيار تۇرسۇن، ئەلەم تۇتقان ئەر ھەرىكەتنى كۆزەتسۇن، ياۋنى ئۇرار ئەر ھېچ چەتتە قالمىسۇن، پۇختا جاي كۆرۈپ قوشۇننى چۈشۈرسۇن (ئورۇنلاشتۇرسۇن). قوشۇن توپ بولۇپ تۇرسۇن، يىراق كەتمىسۇن. ئۇ (قوماندان) ھوشيار بولسۇن، غەبلەتتە قالمىسۇن، غاپىل بولسا دۇشمەن زىيان ئۇرىدۇ. دۇشمەننىڭ دېرىكىنى ئېلىپ ياۋغا يېقىنلاشسا، ئوت، سۇنى كۆرۈپ قارار-گاھ (باش شتاب) قۇرسۇن».

ئۇرۇشتا دۇشمەننى يوقتىشتا ئادەمنىڭ كۆپلۈكىگە قارىماستىن، ئۇرۇش قىلغۇچى جەڭچى ـ كوماندىرلارنىڭ پەم ـ

پاراستىگە تايىنىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندان ئۇرۇشتا قەتئىي ئىرادىلىك بولۇپ، ئىنتايىن مۇرەككەپ ۋە ئۆزگىرىشچانلىقى تېز بولغان ئۇرۇش مەيدانىدا، قىلچە تەۋرەنمەي ئۆزىنىڭ ئەسلى قارارىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن جەڭ مەيدانىنىڭ ۋەزىيىتىنى ئەستايىدىل ۋە ئەتراپلىق كۆزىتىشى، يېڭى تاكتىكا تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، قول ئاستىدىكى جەڭچى كوماندىرلارنىڭ جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىش جاسارىتىنى ئۇرغىتىشى يەنىمۇ قەيسەرلىك بىلەن ئۆزلۈكسىز ئۇرۇش قىلىپ ئالغا ئىلگىرىلەش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، ئۇلارغا مەنىۋى جەھەتتە داۋاملىق ئىلھام ۋە يوليورۇقلارنى بېرىپ تۇرۇشى لازىم. شۇ بىر مەيدان ئۇرۇشنىڭ ئۆز تەرەپ ۋەزىيىتىنى ئوڭشاشقا پايدىلىق بولغان تەرەپكە ئوت كۈچى ياكى تاكتىكىلىق يارەملەرنى بېرىپ، دۈشمەننىڭ ھەيۋىسىنى ئاجىزلىتىپ، ئۆز تەرىپىنىڭ دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ۋاقتىدا تۇرلۇك چارە تەدبىرلەرنى قوللىنىشقا ماھىر بولۇش كېرەك.

جەڭ قىلىش داۋامىدا، چېكىنىش ياكى تۇرلۇك خەتەرلىك ئەھۋاللارغا دۇچ كەلگەندە، قوماندان ئىنتايىن ئېغىر، سالماق بولۇپ، جەڭ مەيدانىنىڭ قالايمىقانلىشىپ، تەركىبىدىكىلەرنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيەتكە پايدىسىز بولغان باش - باشتاقلىق ئىش - ھەربىكەتلەرنى سادىر قىلىشىنى توسۇش ئۈچۈن، قاتتىق ئىنتىزامچانلىقنى، بۇيرۇقنى قەتئىي ئىتائەت قىلىشنى تەكرار تەكىتلىشى لازىم. چۈنكى، ئۇرۇش مەيدانىدا ئېغىر ئىنتىزامسىزلىق تۈپەيلىدىن ئىنتايىن پايدىسىز ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىشى مۇمكىن.

ئۇرۇشتا قوماندان پاجىئەلىك ۋەزىيەتنى ئوڭشاپ، پاسسىپلىق ئىچىدىن تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كىتۇرۇشكە، ئەسكەر ۋە كوماندىرلارنىڭ ئىجادچانلىق ۋە ئۆز ئارا ھەمكار-

تولۇق جارى قىلىنۇرۇپ، ھەربىر تەتقىق ۋە ئەپچىللىك بىلەن جەلپ قىلىپ، دۇشمەنلەرنى ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ، جاسارىتىنى يەرگە ئۇرۇشقا، دۇشمەنلەرنى كۆپلەپ يوقىتىش شەرت - شارائىتىنى يارىتىشقا ماھىر بولۇش لازىم.

ئۇرۇش داۋامىدا، قوماندان، ئەسكەر ۋە كوماندىرلارنىڭ روھىي كەيپىياتىغا ۋە جەڭگىۋار ئىرادىسىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش لازىم.

2 - بۆلۈم قوماندان - تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ماھىر بولۇش لازىم

ھەربىي ئىلمىدە تەتقىق قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلەر ناھايىتى كۆپ، بىغەم ئىپتىقاندا، دۇشمەن بىلەن ئۇزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت. سۇنزى: «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزۈڭنىمۇ بىلسەڭ ھەر قانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەنىدى. دېمەك، قوماندان دۇشمەن ئەھۋالى بىلەن پىششىق تونۇشماي تۇرۇپ ئۇنۇملۇك قوماندانلىقنى ئىشقا ئاشۇرالمايدۇ.

«قۇتادغۇبىلىك» تە قوماندانىنىڭ دۇشمەن ئەھۋالىنى ئېگىلىشى ھەققىدە مۇنداق مەخسۇس مەزمۇنلار بار: قوماندان ئۆز تەرەپنىڭ ھەربىي مەخپىيەتلىكىنى قاتتىق ساقلاپ، دۇشمەنگە بىلدۈرمەسلىك، ئامال قىلىپ دۇشمەن تەرەپنىڭ ھەربىي ئاخباراتىنى ئىگىلەپ، ئۇنى يوقىتىشنىڭ چارىسىنى قىلىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن «ئۇ، قوشۇننى كۆزەتسۇن، دۇشمەنگە تىل (خەۋەر) بەرمىسۇن، قوشۇن ئازمۇ - كۆپ، ياۋۇ ئۇنى بىلمىسۇن. ئەڭ ئاۋۋال تىرىشىپ تىل ئالماق كېرەك.

بۇ تىلدىن ياۋ ھالىنى بىلمەك تېرەك. ئىشنى شۇنىڭغا قاراپ ئىشلىسۇن، ياۋ بېشىنى كېسىپ، بويىنىنى يەنچىسۇن.»

«ياۋنى يوقاتماقتا ئەڭ قورال كېرەك. بۇ ئەڭ قوراللىرىن ياۋ زاۋال كۆرىدۇ. ئەڭ ئاۋۋال ھېيلە ئىشلىتىش كېرەكتۇر. ياۋ ئالدانغانلىقىدىن يۇزى قىزارسۇن. ئەگىنچى سەگەكلىك. ئۇيغاقلىق لازىمدۇر. كىم سەزگۈر، ساق بولسا، ئۇستۇن كېلىدۇ. كىم جەڭدە ساق، ئويغاق، ھوشيار بولسىمۇ، ئۇ ياۋغا گۇمانسىز رىيان سالىدۇ ۋە ئۇتۇپ چىقىدۇ.»

«دۇشمەننى غەپلەتتە قوي. كېچىسى ھۇجۇم قىل، چولۇكى، كېچىنىڭ ئادەم سانىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى بىلىنمەس.»

«چېرىكتىن بىر قىسمىنى مۆكتۈرۈپ قوي، سەن ئالدىن يۈرەر يايىاق ئوقچىنى سال. ساقال ـ چاچلىرى ئاقارغان كىشى كۆرەشچى ۋە كۆپ ئىشنى بىلىدىغان كېلىدۇ. كىچىك، ياش ـ پىكىتلەرنىڭ ھەرىكىتى بەكمۇ تېز بولىدۇ، ئەما ئۇلار يۇز ئۆرىسە، ئوتى تېز ئۆچىدۇ. شۇڭلاشقا، يېشى چوڭ، كۆرەشچان، جەسۇرلارنى سەپ ئالدى قىل، جەڭچىلەرنى باشلاپ ماڭسۇن. ئالدى بىلەن سەپنىڭ ئوتتۇرىغا ئىشەنچلىك كىشىنى قوي، كېيىن ئوڭ ـ سولغا يەنە باشقىدىن ئادەم بېكىت. لەشكەرلەر يېقىنلاشىپ ئەرلەر تۇتۇشقاندا، نەرىلەر تارتىپ ئۇدۇلدىكىنى ئۇرسۇن. ئەڭ ئاۋۋال يىراقتىن ئوق ئاتقۇلۇق. يېقىنلاشسا، نەيزە بىلەن ئىقتۇلۇق. جەڭگە كىرىشكەندە، دۇشمەننى پالتا، قىلىچ بىلەن چاپ. تىرناقتا تاتىلاپ. ياقىدىن تۇت، چىشلە، چىمدا، ياۋغا ئارقاڭنى ئوتۈپ بەرمە. ياۋنى يوقاتماقنى ئۇرۇشتا ئۆلۈپ يات.»

شۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندان دۇشمەننى تەتقىق قىلغاندا، ھەربىي ئىشلارنى، دائىر تەرەپلىرىنى تەتقىق قىلىپلا قالماستىن. بەلكى سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە جەمئىيەت ئەھۋالىنى، خەلقنىڭ رايى، جۇغراپىيە ۋە پەسىلنىڭ ھاۋا كىلىماتى

قاتارلىق تەرەپلىرىنىمۇ تەتقىق قىلىشى لازىم.

ھەربىي جەھەتتىن تەتقىق ئېلىپ بارغاندا، دۈشمەن ئارمىيەسىنىڭ شتابى، قورال ـ جابدۇقلىرى، ستراتېگىيە ـ تاكتىكىسى، قوماندانلىق ئالاھىدىلىكى، ئۆتمۈشتىكى ئۇرۇش ئەھۋاللىرى ۋە ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان تۈرلۈك ھەربىي مانېۋىرلىرى، ئارمىيەسىنىڭ ھازىر ئېلىپ بېرىۋاتقان تەلىم ـ تەربىيەئەھۋالى، قىسىم ئىچىدە يۈگۈزۈۋاتقان تۈزۈم ـ تەرتىپلىرى ئۈستىدە تەتقىق ئېلىپ بېرىش بىلەن تۈرلۈك ھەربىي ماتېرىيال، گېزىت ـ ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان ۋە رازۋېتكا ئارقىلىق قولغا چۈشكەن ماتېرىياللىرى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش كېرەك.

ئۆزىمىزنى تەتقىق قىلغاندا، ئارمىيىمىزنىڭ ئۆتمۈشتىكى جەڭ قىلىش ئەھۋاللىرى، غەلىبىگە ئېرىشكەن ياكى مەغلۇبىيەتكە يولۇققان جەڭ تەجرىبىلىرىنى ياخشى تەدبىق قىلىپ، غەلىبىگە ئېرىشكەن تەجرىبىلىرىنى قانداق قىلىپ يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن راۋاجلاندۇرۇپ، بۈنىڭدىن كېيىن دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارە ـ تەدبىرلىرىنى تېپىش لازىم.

ئۆتكەنكى تەجرىبىلەرنى تەتقىق قىلىشتا، بەزى پرىنسىپ ئۈستىدە تۇرۇپ قېلىشقا بولمايدۇ. مەسىلەن: «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزەڭنىمۇ بىلسەڭ ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەن پرىنسىپ بىر ئاساسىي پرىنسىپ، بۇ بىر ئاساسىي پرىنسىپنى بىلۈۋالغان بىلەنلا ئىش پۈتمەيدۇ. چۈنكى كونكرېت شارائىتتا پرىنسىپنى قانداق ئىشلىتىش بىر ـ بىرىگە زادى ئوخشاشمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاساسىي پرىنسىپنى ئەھۋالغا قاراپ جانلىق قوللىنىش، راۋاجلاندۇرۇشنى ئۆگىنىۋېلىش لازىم.

ھەربىي تارىخنى تەتقىق قىلىش دېگىنىمىز ئۆتكەنكى ئۇرۇش ئەھلىيىتى ئارقىلىق ئۇرۇش قانۇنىيىتىنى تەتقىق

قىلىش دېگەنلىكتۇر.

بىر ھەربىي قوماندانلىقنىڭ تارىخىي بىلىمى بەك كەمچىل بولسا، ناھايىتى زور چەكلىمىگە ئۇچرايدۇ. قەدىمكىلەر «پاراسەت يېتەرلىك بولغاندا تەدبىر كۆپ بولىدۇ»، «سەركەردە قەدىمكىنى ۋە ھازىرنى بىلمىسە، بىلىمسىز باتۇر بولۇپ قالىدۇ» دېگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆز خىزمىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان بىر ھەربىي قوماندان بولۇش ئۈچۈن، سىياسىي شەرتلەردىن باشقا چوقۇم كۈچ سەرپ قىلىپ ھازىرقى زامان ئۇرۇشى نەزەريىسىنى تەتقىق قىلىشتىن باشقا، مەلۇم ھەربىي تارىخى بىلىم ۋە مەلۇم دەرىجىدە پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىگە ئىگە بولۇشى كېرەك.

قوماندان ئۇرۇش قىلىشتىكى تۈرلۈك ئەھۋاللارنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ، ئۇرۇش قىلىش ئامىللىرىنى ئىگىلەش بىلەن ئۇلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ كۆرۈپ ئاندىن جەڭگە قوماندانلىق قىلىشى، بىرىلگەن ۋەزىپە، دۇشمەن ئەھۋالى، ئۆز ئارمىيىسىنىڭ ئەھۋالى يەر تۈزۈلۈشى، ۋاقىت چەكلىمىسى قاتارلىق ئامىللارنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزئارا باغلىنىشلىق تەرەپلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلىپ تەكشۈرگەندىن كېيىن قارارغا كېلىش لازىم.

ھازىرقى زامان ھەربىي پەن ـ تېخنىكىسى ۋە قورال ـ لارنىڭ تەرەققىياتىدىن قارىغاندا، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشلاردا تېخنىكا يېتەكچى، قۇدرەتلىك، قۇۋۋەتلىك ئىنتايىن زور بولغان قوراللار سىستېمىسى مەسىلەن: مۇقىم يۆنىلىشلىك، ئېنېرگىيىلىك قوراللار سىستېمىسى، ئالەم ستراتېگىيىسى قوراللىرى سىستېمىسى، چوڭقۇر دېڭىز ستراتېگىيىسى قوراللىرى سىستېمىسى ۋۇجۇتقا كېلىپ، ھازىرقى قوراللار سىستېمىلىرى تېخنىكا ياخشىلىنىدۇ. ئاخبارات ئالاقە سىستېمىسى ئاجايىپ ئىقتىدارغا ئىگە بولۇپ، پۈتۈنلەي يېڭىلانغان خەۋەر ـ ئالاقە ۋاستىسى

قوللىنىدۇ، تولۇق ئاپتوماتىك قوماندانلىق سىستېمىسى تۈرغۇزۇلىدۇ. كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشتا زامان، ماكان ۋە جىدىي دىلىك دەرىجىسى قاتارلىق جەھەتلەردە ئىلگىرىكى ئۇرۇشلارغا پەقەت ئوخشىمايدىغان تېخنىكا كۆپ ئالاھىدىلىكلەر ۋۇجۇتقا كېلىپ ئېلېكترون ئۇرۇشى كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشنىڭ مۇھىم شەكلى بولۇپ قالىدۇ، ستراتېگىيىلىك مۇداپىئە بىلەن ستراتېگىيىلىك ھۇجۇم تېخنىكا زىچ بىرلەشتۈرۈلىدۇ. ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىدا زور ئۆزگىرىش بولىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندان ھازىرقى زامان ئۇرۇشى نەزەريىسىنى تەتقىق قىلىشى، مەلۇم ھەربىي تارىخىي بىلىم ۋە مەلۇم پەن - تېخنىكا بىلىملىرىگە ئىگە بولۇشى، ئۆز قول ئاستىدىكىلەرنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىشى، بولۇپمۇ ھازىرقى زامان شارائىتىدىكى بىرقانچە ئارمىيە تورلىرىنىڭ قوشۇلما ئارمىيە تەلىم - تەربىيىسىدىن بىرەدەر تولۇق خەۋەردار بولۇشى ئۈچۈن ئۆز قىسىملىرىنىڭ يادرو شارائىتىدىكى تەلىم - تەربىيىسىنى كۈچەيتىشكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

قوماندان تىنچلىق ۋاقتىدا ئۆز تەركىبىگە بولغان تەلىم - تەربىيىنى كۈچەيتىپ، ئەمەلىي ئۇرۇشقا يېقىن كېلىدىغان مانېۋرلارنى كۆپرەك ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئاساسىي قاتلامدىكى كوماندىرلارنىڭ سىياسىي، ئىدىيە، تاكتىكا، تېخنىكا سەۋىيىسى، ئۇيۇشتۇرۇش، تەشكىللەش ۋە قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشنى دائىم تەكتلەپ تۇرۇشى كېرەك.

بولۇپمۇ ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا، تېز ھەرىكەتچان بولۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئورمانلىق، ساسلىق، تاغلىق ۋە قۇماۋۇق جايلاردا ھەرىكەتچانلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

سۈنزى: «سەركەردە ئۇرۇشقا ماھىر بولسا، لەشكەرلەر

ئۇنىڭ ئەمرىدە بولىدۇ» دېگەنىدى. ئۇ بۇ يەردە كۆمانداندىر-
لارنىڭ مۇھىملىقىنى كۆزدە تۇتقان. قوماندان بولغان كىشى
ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ۋە ستراتېگىيە -
تاكتىكىنى بىلسىلا، باشقا ئىككى تەرەپنىڭ رولىنى نېخىمۇ
چىرى قىلىدۇرۇپ، قۇدرەتلىك، جەڭگىۋار كۈچ ھاسىل
قىلالايدۇ.

ھەربىي ئارمىيە ھەربىي بىلىمى بولمىسا مۇۋەپپەق-
يەتلىك جەڭ قىلالمايدۇ. قوماندانلىق ئۆز تەركىبىدىكىلەرنى
تەربىيىلەشتىكى تۈپكى ئۇسۇلى ئۇلاردىن ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇ-
رۇشتىن ئىبارەت. تۈرلۈك كۇرسلارنى، مەكتەپلەرنى ياخشى
يولغا قويۇش ئىنتايىن مۇھىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەربىي
تەلىم - تەربىيىدە كۆپ مەشق قىلىش كومانىدىرلار كۆپ
كىتاب ئوقۇش، ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشكىمۇ ئەھمىيەت بېرىش
لازىم.

قوماندان تەركىبىدىكىلەرنىڭ جەڭ تارىخىنى ئۆگىنىشنى
تەلەپ قىلىشى، ئۇلارغا تۈرلۈك جەڭ مىساللىرىنى ۋە تارىختا
ئۆتكەن ئاتاقلىق قوماندانلارنىڭ ئىجابىي ۋە سەلبىي تەجرە-
بىلىرىنى سۆزلەپ تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ جەڭ
قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.
چۈنكى، جەڭ تارىخى ئۇرۇش مەكتىپى بولۇپ، بارلىق ئۇرۇش
سەنئىتى نەزەرىيىلىرىنىڭ بىردىنبىر ئەمەلگە مۇۋاپىق ئاساسى
جەڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق تېكلىنىدۇ. قوماندان
كوماندىرلارنىڭ ھەربىي نەزەرىيە بىلىم سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش
ئۈچۈن تۈرلۈك ھەربىي مەكتەپ ۋە كۇرسلارغا تەرەللىك
ئەۋەتىپ ئۇلارنىڭ تەربىيىلىنىشىگە كۆڭۈل بۆلۈشى لازىم.

ھەربىي نەزەرىيە ئۇرۇش توغرىسىدىكى ئىدىراكىي بىلىشتۇر.
ئىلمىي بولغان ھەربىي نەزەرىيە ئۇرۇش جەريانىدا شەكىللەن-
گەن ھەمدە ئەمەلىي جەڭلەردە ئىسپاتلانغان نەزەرىيە بولۇپ،

ئۇرۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنىڭ توغرا ئىنكاسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كوماندىرلارنىڭ ھەربىي نەزەرىيە بىلەن قورالـلىنىشى ئىنتايىن مۇھىم.

قوماندان ھەرقانداق قىياس ۋە پەرەزلەر ئۈستىدە سۈكۈت قىلىپ ئولتۇرماستىن دەرھال قارارغا كېلىش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندانىنىڭ شۇ مەسىلە ئۈستىدە ئالدىنئالا كۆڭلىدە سان بولۇشى، قول ئاستىدىكىلەردىن ئەھۋالنى ئەتراپلىق، سان ـ سىفىر ماتېرىياللار بىلەن قىسقا، چۈشىنىشلىك دوكلات قىلىشنى تەلەپ قىلىشى لازىم. ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلغاندا، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ماتېرىيالـلارنى تولـۇق ئىگىلەپ، دۈشمەن ۋە ئۆز تەرىپىنىڭ ئەھۋاللىرى ئۈستىدە چوڭقۇر، ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشى لازىم.

قوماندان، مەيلى قانداق ۋاقىتتا بولمىسۇن، قول ئاستىدىكىلەرنىڭ تەۋەككۈلچىلىك بىلەن ئىش قىلىشىغا قەتئىي يول قويماسلىقى لازىم؛ قوماندان ئۆز تەرىكىبىدىكىلەرنىڭ ئۇرۇش ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن، تۆۋەنلۈك ئالاقە ۋاستىلىرىنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى، قوماندانلىق شتابىدىن جەڭ قىلىۋاتقان بۆلۈملەرگە ۋەكىل ئەۋەتىپ تەكشۈرۈشى، ياردەم بېرىشى كېرەك؛ قوماندان مۇھىم مەسىلىلەر ئۈستىدە ھەر ساھەدىكى ئادەملەر يەنى ھەر ساھەدىكى مۇتەخەسسىسلەر بىلەن مۇزاكىرە قىلىپ تۇرۇشى كېرەك؛ قوماندان تۆۋەندىكىلەردىن دوكلات ئاڭلىغاندا، ئەھۋالنى ناھايىتى ئىنچىكىلەپ چۈشەندۈرۈشنى تەلەپ قىلىشى لازىم.

قوماندان تۆۋەنىنىڭ تەكلىپ ـ تەلەپلىرىنى سوراپ تۇرۇشى، ئىمكانىيەتكە قاراپ ھەل قىلىپ بېرىشى لازىم. ئۆز تەرىكىبىدىكىلەرنىڭ دەرد ئەھۋالىغا يېتىپ ھۈزۈر ـ ھالاۋەتتە، جاپا مۇشەققەتتە بىللە بولۇشى لازىم.

قوماندانلا ھەرقانداق مۆلچەر ۋە پىلان بولۇشى كېرەك.

پىلانىنى ئەتراپلىق ۋە ئىنچىكە تۈزۈش بىلەن جانلىق ئىجرا قىلىشى، مۇھىم بۇيرۇقنى ئۆز قولى بىلەن يەزدىپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇشى كېرەك.

قوماندان ناھايىتى قەيسەر ئىرادىلىك، باتۇر ئەزىمەت لەرنى ئەتراپىغا توپلاش بىلەن ئۇلارنى ئۆستۈرۈش ۋە تەربىيلىنىشىگە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

قوماندان ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلغاندا، دۈشمەن ئەھۋالى، ئۆز تەرىپىنىڭ ئەھۋالى، ھاۋا كىلىماتى ۋە يەر تۈزۈلۈشى قاتارلىق سۇبيېكتىپ، ئوبيېكتىپ شارائىتلارغا ئاساسەن ئوخشاشمىغان ستراتېگىيە ـ تاكتىكىنى قوللىنىپ، كومانىدىرلارنىڭ ئۆز قىسمىنىڭ مىجەزى دۈشمەننىڭ مىجەزىنى پىششىق بىلىپلا قالماستىن يەنە جەڭ بىلەن ئالاقىدار بولغان باشقا بارلىق شەرئىتلەرنى مەسىلەن: سىياسىي، ئىقتىسادىي ئەھۋال، جۇغراپىيە، ھاۋارايى قاتارلىقلارنى پىششىق بىلىشنى قاتتىق تەكىتلىشى لازىم.

ھەربىي ئىشلارغا ئائىت يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلغاندا، كۆز ئالدىمىزدىكى جەڭ مەيدانى ۋە ئۆز رايونىمىز بىلەن چەكلىنىپ قېلىشقا بولمايدۇ. تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بارغاندا، دۈشمەنگە تەلتۆكۈس زەربە بېرىپ، ئۇنىڭ قايتا تاجاۋۇزچىلىق قىلىپ چاتاق چىقىرىشىغا يول قويۇلمايدىغانلىقىنى تونۇتۇپ قويۇشقا تىرىشىلىدۇ.

شۇڭا، ھەربىيگە ئائىت يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلغاندا، ئۇرۇشنىڭ ئۆزۈل ـ كېسىل غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، نەزەر دائىرىمىزنى كەڭرەك تۇتۇپ، دۈشمەن چېگرىسىدىن ئىچىدە جەڭ ئېلىپ بارىدىغان يەر تۈزۈلۈشى ئۈستىدىمۇ ئەتراپلىق تەتقىقات ئېلىپ بېرىش كېرەك.

قوماندان يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىشنى شتاب ياكى شتاب ئوفىتسېرلىرىنىڭ ئىشى، دەپ قارىماستىن، بەلكى ئۆزى بىۋاستە تەتقىق قىلىش لازىم.

یەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىشتا دوكلات ئاڭلاش، خەرىتە ئوستىدە كۆز يۈگۈرتۈپ قويۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق دۇشمەننىڭ قوللىنىش ئېھتىماللىقى بولغان تاكتىكا ھەرىكىتىنى ۋە ئۆزىمىز قوللىنىشقا تېگىشلىك توغرا ئۇرۇش ئۇسۇلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش لازىم. شۇڭا، ھەر بىر قوماندان ھەربىي يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىشتا ئۆزلىرى بىۋاسىتە تۇرۇشۇپ تەكشۈرۈپ، بىرىنچى قول ماتېرىيالغا ئىگە بولۇشى كېرەك.

ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىشتا، تۈۋەن دەرىجىلىك كوماندىرلارمۇ ھەربىي توپوگرافىيىنى ئۆزلىرى بىلىۋېلىشقا تېگىشلىك بىر مۇھىم ئىش دەپ قاراپ، ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلىش كېرەك. تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇشقا تاقابىل تۇرۇشتىنىڭ ستراتېگىيە تاكتىكىلىرىنى تەتقىق قىلغاندا، يەر تۈزۈلۈشىنى قوشۇپ تەتقىق قىلىش ئوخشاشلا زۆرۈر.

ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارمىيىسى كۆپلىگەن باشقۇرۇلىدىغان بومبا، تانكا قاتارلىق زامانىۋىلاشقان قورال ـ جابدۇقلار بىلەن قورالانغان بولۇپ، ئۇنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى بىر قەدەر يۇقىرى، زەربىدارلىق بۇسۇپ ئۆتۈش كۈچى بىر قەدەر كۈچلۈك. ھۇجۇم قىلىش سۈرئىتى بىر قەدەر تېز بولسىمۇ، لېكىن ماشىنىلاشقان قىسىملاردا تېخنىكىلىق قورالالار كۆپ بولىدۇ. ھەرىكەت قىلغاندا، كۆپرەك يەر تۈزۈلۈشى ۋە يوللارغا تايىنىدۇ. تاغلىق، ئورمانلىق، سۇلۇق، مۇرەككەپ يەر ئۇرۇشى لەردە ھەرىكەت قىلغاندا، مەلۇم چەكلىمىلەرگە ئۇچرايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يەر تۈزۈلۈشىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ، دۇشمەننىڭ ئاجىزلىقىنى چوڭايتىپ، ئۆز كۈچىمىزنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن شەرت ـ شارائىت ھازىرلاش لازىم.

3 - بۆلۈم ھەربىي پەن - تېخنىكىنىڭ زاما-
نىۋىلىشىشى ۋە قوماندان

ئۇرۇش بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ، ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ قوللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشى ھامان ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى، جۈملىدىن پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ كەلدى. بۈلارنىڭ ھەممىسى ئادەم بىلەن قوراللارنىڭ ئىشلىتىلىشى ئىككى خىل ئامىلنىڭ ئورتاق رولىنىڭ نەتىجىسى.

جەمئىيەت تەرەققىيات تارىخى ۋە مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىكى ئۇرۇشلارنىڭ تارىخى شۇنى كۆرسىتىدۇكى، پەن - تېخنىكىدىكى ئىجادىيەت ۋە كەشپىيات ھامان ھەممىدىن بۇرۇن ياكى ئەڭ تاخىرىدا مۇقەررەر يوسۇندا ھەربىي ساھەدە قوللىنىپ، ئارمىيىنىڭ قورال - ياراقلىرىنى ياخشىلايدۇ. ھالبۇكى، ئارمىيىنىڭ قورال - جابدۇق، تېخنىكا شارائىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشى يەنە مۇقەررەر يوسۇندا ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئېنگلس بۇ نۇقتىنى ئىنتايىن چوڭقۇر شەرھلەپ ئۆتكەن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «تېخنىكا جەھەتتىكى ئىلغارلىقلار ھەربىي مەقسەت ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان بولسا، ئۇ ئىلغار تېخنىكىلار ئۇرۇش ئۇسۇلىدا شۇ زامان مەجبۇرىي دېگۈدەك، بەلكى كۆپ چاغلاردا كوماندىرنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ بولغان ھالدا يېتىلاش ھەتتا ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.» تارىخىي پاكىتلار دەل شۇنداق. قەدىمكى زاماندا كىشىلەر سوغۇق قوراللار بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا مەيلى ھۇجۇم، مەيلى مۇداپىئە دە بولسۇن، ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى پەقەتلا سەپ تارتىپ قىلىچ ئوازلىق قىلىپ ئېلىشىشتىن

ئىبارەت بولغانىدى. لېكىن مىللىق دورىسى ۋە ئوت قوراللىرى ھەربىي ئىشلاردا قوللىنىلىش بىلەنلا، نوقۇل تېخنىكا جەھەتتىلا بولغان بۇ ئىلگىرىلەش ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىدا تۈپ ئىنقىلابنى بارلىققا كەلتۈردى. دۇشمەنگە يېقىنلىشىش ھەرىكىتى، تارالغان سەپ - تۈزۈم، ئوت كۈچى بىلەن ھەرىكەتنى بىرلەشتۈرۈش قاتارلىق يېڭى ئۇرۇش ئۇسۇللىرى كەينى - كەينىدىن قوللىنىلىشقا باشلىدى.

زامانىۋى پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ھەمدە، ئۇنىڭ ھەربىي ساھەدە كەڭ قوللىنىلىشى — ئارمىيە قورال - جابدۇقلىرىنىڭ بىر باسقۇچ خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشىنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى ئىلگىرى سۈردى، بۇ خىل ئۆزگىرىش ئەنئەنىۋى ئۇرۇش ئۇسۇللىرىغا بىر قېتىم مۇسابقە ئېلان قىلىپ، ئارمىيىنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىسىنى راۋاجلاندۇرۇشنى جىددىي تەلەپ قىلماقتا.

ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى توغرىسىدىكى پىلان ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىش ستراتېگىيە دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ، دۇشمەن بىلەن ئۆزئارا مۇناسىۋەتتە ئىككى تەرەپنىڭ ھەربىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي، جۇغراپىيە قاتارلىق ئامىللارغا ئاساسەن، ئۇرۇشنىڭ جەريانىنى ئالدىنئالا مۆلچەرلەپ، ھەربىي كۈچلەرنىڭ تەييارلىنىشىنى ۋە ئىشلىتىلىشىنى بەلگىلەيدۇ. مەسىلەن، ئۇ، قوراللىق كۈچلەرنىڭ قۇرۇلۇشى، دۆلەت مۇداپىئە قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرى، ھەربىي لاۋازىمەت ماددىي ئەشيالىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشى ۋە زاپاس ساقلىنىشى، ئۇرۇش سەپەرۋەرلىكى، ئاساسىي ئۇرۇش يۆنىلىشىنىڭ بەلگىلىنىشى ۋە ئۇرۇش رايونلىرىنىڭ بۆلۈنۈشى، ئۇرۇش قىلىش فاكتورىنى ۋە ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش پرىنسىپلىرىنىڭ تۈزۈپ چىقىلىشى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مەلۇم ستراتېگىيىلىك مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن،

بىرلىككە كەلگەن پىلان بويىچە مەلۇم ئۇرۇش يۈنىلىشى ۋە ۋاقىت چەكلىمىسى ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان بىر قاتار جەڭلەر ئوپېراتسىيە دەپ ئاتىلىدۇ. مەيلى ھەرقانداق قوراللار بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۇرۇش بولمىسۇن، جەڭ ئوپېراتسىيىسىنىڭ ۋە ياكى ستراتېگىيىلىك جەڭنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئاساسى يەنىلا تاكتىكا بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇرۇش قىلىشنىڭ پىرىنسىپى ۋە ئۇسۇلى تاكتىكا دەپ ئاتىلىدۇ. تاكتىكىنىڭ تەتقىق قىلىدىغان ئوبېكتى — ئۇرۇشنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە ئۇرۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىكى مەسىلىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، ھۇجۇمغا ئۆتۈش ۋە مۇداپىئە كۆرۈش؛ ئەسكىرىي كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈش ۋە تارقاقلاشتۇرۇش؛ ئالغا ئىلگىرىلەش ۋە چېكىنىش؛ ئايلىنىپ ئۆتۈش، بۆلۈۋېتىپ مۇھاسىرىگە ئېلىش؛ يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىش؛ ئۇچرىشىش جېڭى قىلىش؛ تۇيۇقسىز زەربە بېرىش؛ قاتتىق ھۇجۇم قىلىش؛ بۆسۈپ ئۆتۈش، قوغلاپ زەربە بېرىش ھەمدە جەڭگە تەييارلىق قىلىش تەمىنلەش قاتارلىقلار.

تاكتىكا ھەربىي تېخنىكا سەۋىيىسىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ، ئۇرۇش خاراكتېرىدىكى تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ئۇ ئوپېراتسىيىگە بېقىندۇ ھەمدە ئوپېراتسىيە ئارقىلىق ستراتېگىيىگە بويسۇنىدۇ. ھەرقانداق چوڭ جەڭلەر ياكى كىچىك كۆلەملىك ئېلىشىشلاردا بولسۇن، جەڭنىڭ غەلىبىسى ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، پەي، لىيەن، يىڭ، تۈەنلەرنىڭ تاكتىكىلىق سەۋىيىسىگە، ئۇلارنىڭ تاكتىكىلىق ۋەزىپىلىرىنى ئورۇندىشى ماھارىتىگە باغلىق. بۇنىڭ ئۈچۈن كوماندىرلارنىڭ جەڭگە قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ، ھەرقايسى فېندۇي ۋە قىسىملارنىڭ ئوت كۈچى، زەربىدارلىق كۈچى ۋە ھەرىكەتچانلىق كۈچىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇش

ئۇچۇن، ئارمىيىنىڭ تاكتىكىلىق تەلىم - تەربىيىسىنى زور دەرىجىدە ياخشىلاشقا توغرا كېلىدۇ.

ھەربىي تەلىم - تەربىيە دېگىنىمىز، قىسىملارنىڭ تېخنىكا ۋە تاكتىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۆگىتىش ۋە مەشق قىلىش ھەرىكىتى. ئۇ، قىسىملارنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچىنى ئۆستۈرۈشتىكى مۇھىم تەدبىر. شۇنىڭ ئۈچۈن ماۋجۇشىنىڭ ھەربىي ئىدىيىسىنى ئۆگىنىپ ۋە ئىگىلەپ، قاتتىق مەشق قىلىش، قاتتىق تەلەپ قويۇش، ئەھەلىي جەڭنىڭ ئېھتىياجى بويىچە مەشق قىلىپ، شەكىلۋازلىققا قارشى تۇرۇش كېرەك.

تاكتىكا جېڭىنى ئېلىپ بېرىشتا يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇش لازىم. ئېنگېلس: «يەر تۈزۈلۈشىنىڭ بارلىق پايدىلىق ياكى پايدىسىز تەرەپلىرى ئۇستىدە تېزلىكتە ھۆكۈم چىقىرىپ، ئۆز قوشۇنلىرىنى يەر تۈزۈلۈشىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن تېزلىكتە ئورۇنلاشتۇرۇش - كوماندىرلارغا قويۇلىدىغان ئاساسىي تەلەپلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالىدى.» دېگەنىدى. ھەربىرىمىز ئۇستىدىكى دۇشمەننى يوقىتىشتا شارائىت بولۇشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن پايدىلىق جەڭ مەيدانىنى توغرا تاللاشقا توغرا كېلىدۇ. يەر تۈزۈلۈشىنى تاللاشتا، قورال - جابدۇقلىرى ناچار ھالەتتە تۇرۇۋاتقان ئارمىيە ئۈچۈن ئېيىت قاندا، تاغلىق جايلار دۇشمەننىڭ تانكا ۋە ماشىنىلاشقان قىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەپ، ئۇنىڭ قورال - جابدۇق لىرىنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇشقا قولايلىق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بىزنىڭ يوشۇرۇنۇشىمىز، ھۇجۇمغا ئۆتۈشىمىز، شۇ ئارقىلىق تېز ھەل قىلغۇچ جەڭنى ئىشقا ئاشۇرۇشىمىزغىمۇ پايدىلىق.

تاكتىكىنى جانلىق قوللىنىش دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ مۇھىم پرىنسىپى، جانلىقلىق ئالدى بىلەن ئۇرۇش

پلاندا قوللىنىلىدۇ. بىزنىڭ تۇزگەن ئۇرۇش پلانىمىز ئىلگىرى سىلىككە، جانلىقلىققا ئىگە بولۇشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن، تۇرلۇك ئەھۋاللار ئۇستىدە ئەتراپلىق تەھلىل يۈرگۈزۈپ ۋە بۇ ھەقتە ھۆكۈم چىقىرىپ، 2 - 3 لايىھە تۈزۈپ چىقىش لازىم. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئەڭ ياخشى تاكتىكا ۋە ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنى تاللاش كېرەك. ھەر قانداق تاكتىكا ۋاستىسىنىڭ قوللىنىلىشى يەر تۈزۈلۈشىدىن ئايرىلالمايدۇ. مەسىلەن: دۈشمەننى يوقىتىشنىڭ شەرت - شارائىتلىرىنى ھازىرلاش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن مەلۇم ساندىكى قىسىملارنى ئىشقا سېلىپ، قولايلىق يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىپ، مۇداپىئە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، دۈشمەننىڭ كۈچىنى خورىتىش، ئاندىن پلانلىق ھالدا چېكىنىپ، دۈشمەننىڭ بۇرنىدىن يېتىلەپ، مۆلچەرلىگەن جەڭ مەيدانىغا ئېلىپ كىرىپ، يوشۇرۇن رۇنۇپ تۇرۇپ زەربە بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، دۈشمەننى تېزلىكتە يوقىتىشقا بولىدۇ ياكى تاغ ئېغىزلىرىدىكى پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشلىرىگە يوشۇرۇنۇپ، تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ، ئەمدىلا يېتىپ كەلگەن دۈشمەنگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ بىر قىسمىنى يوقاتقاندىن كېيىن كېتىپ قېلىشقىمۇ بولىدۇ. تۇرلۇك جەڭلەرنى تەشكىللىگەن چاغدا، يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىش، شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش، بۆلۈنۈپ ئىلگىرىلەپ، بىرلىشىپ ھۇجۇم قىلىش قاتارلىق تاكتىكا ۋاستىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ قوللىنىش لازىم.

ھۇجۇم: ئارمىيىنىڭ تەشەببۇسكارلىق بىلەن دۈشمەنگە زەربە بېرىدىغان ئۇرۇشىدۇر. ئۇ، ئاساسىي ئۇرۇش شەكلىنىڭ بىرى بولۇپ، دۈشمەننى يوقىتىشنىڭ ئاساسىي ۋاستىسىدۇر.

مۇداپىئە: دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىغا قارشى زەربە بېرىدىغان ئۇرۇشتۇر. ئۇمۇ ئاساسلىق ئۇرۇش شەكلىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ، ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ۋە ھۇجۇمغا يارىدەم قىلىش

ياكى ھۇجۇمغا كىرىشىش تەييارلىقىنى ئىشلەشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى، بۇنىڭدا ئاكتىپ مۇداپىئەلىنىش ئاساسىي پرىنسىپ قىلىندۇ.

ھۇجۇم بىلەن مۇداپىئە ھەربىي ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي فورماتسىيىسى بولۇپ، قەدىمدىن ھازىرغىچە، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە بولغان ئۇرۇشلارنىڭ ئاساسىي شەكلى ھۇجۇم بىلەن مۇداپىئەدىن ئىبارەت ئىككى خىل بولۇپ كەلدى. ھالبۇكى، قوغلاپ زەربە بېرىش ھۇجۇمىنىڭ داۋامى، چېكىنىش مۇداپىئەنىڭ داۋامى ھېسابلىنىدۇ.

يولداش ماۋ زېدۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان ھۇجۇم داۋامىدىكى مۇداپىئە ــ ستراتېگىيىلىك مۇداپىئە داۋامىدىكى ئوپېراتسىيىلىك ھۇجۇم ۋە جەڭ خاراكتېرلىك ھۇجۇمنى كۆرسىتىدۇ. مۇداپىئە داۋامىدىكى بۇ خىل ھۇجۇم ئۇزۇن نۆۋەتتىدە ھۇجۇم خاراكتېرلىك مۇداپىئە دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ، ئاكتىپ مۇداپىئەنىڭ ئاساسىي ئالامىتى. ستراتېگىيىلىك مۇداپىئىلا بولۇپ، ئوپېراتسىيىلىك ھۇجۇم ۋە جەڭ خاراكتېرلىق ھۇجۇم بولمىسا، ئۇ، نوقۇل مۇداپىئە يەنى پاسسىپ مۇداپىئە بولۇپ قالىدۇ.

ئوپېراتسىيىلىك ھۇجۇم ۋە جەڭ خاراكتېرلىق ھۇجۇم دۈشمەننىڭ ھەرىكىتىنى كېچىكتۈرۈپ ۋە ئۇنىڭ كۈچىنى ئاجىزلىتىپ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان مۇداپىئە ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرۈشكە پايدىلىق. مۇداپىئە داۋامىدىكى ھۇجۇم ــ مۇداپىئە ئوپېراتسىيىسى ۋە جېڭىدىكى پوزىتسىيە، ئالدىنقا چىقىپ زەربە بېرىش، تاكتىكىلىق قايتارما ھۇجۇم ۋە ئوپېراتسىيىلەردىكى قايتارما زەربە قاتارلىق ھۇجۇم ھەرىكەتلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئىچكى سەپ ئىچىدىكى تاشقى سەپ؛ ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇرۇش داۋامىدىكى تېز ھەل قىلىش ئۇرۇشى؛ مۇداپىئە داۋامىدىكى ھۇجۇم ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشتىكى ھەم بىر ـ

بىرىگە قارشى بولغان ھەم بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان ئۇچ پرىنسىپ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

پەن - تېخنىكىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە ئۇنىڭ ھەربىي ئىشلاردا كەڭ قوللىنىلىشى — مۇقەررەر ھالدا ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. دېمەك، بىز مەسىلىگە لەرگە ماتېرىيالىستىك نۇقتىئىنەزەرى بويىچە قارىشىمىز ۋە شۇ بويىچە ئۇنى تەكشۈرۈشىمىز لازىم. ھەرقانداق بىر شەيئى يوقتىن بارلىققا كېلىدۇ، كىچىكلىكتىن زورىيىدۇ. ئاجىزلىقتىن كۈچىيىدۇ، تەرەققىي قىلىدۇ، ئۆزگىرىدۇ.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو ئىنقىلابى دېموكراتىك ئىنقىلابتىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب باسقۇچىغا قەدەم قويدى. جۇڭگو خەلق ئارمىيىسىنىڭ ۋەزىپىسى ئۆتمۈشتىكى ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش، دۆلەتنى قوغداش ۋە گۈللەندۈرۈش، دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئۆزگەردى. بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىنى ۋە مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلىش ئۈچۈن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى مۇنتىزىملىشىش، زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىپ كۈچەيتىپ، ئەسلىدىكى بىر خىل ئەسكىرىي تۈردىن قەدەممۇ قەدەم تەرەققىي قىلىپ كۆپلىمى خېلى زور بولغان، كۆپ خىل ئەسكىرىي تۈردىن تەركىب تاپقان قوشۇلما ئارمىيىگە ئايلاندى. ئىلمىزنىڭ تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قورال - جابدۇقلىرى، تاكتىكا - تېخنىكا سەۋىيىسى ئۆزلۈكسىز ياخشىلانماقتا ۋە ئۆسمەكتە، خەلق ئىگىلىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئاساسىدا، مۇنتىزىملىشىش، زامانىۋىلىشىش، ئىنقىلابىي ئارمىيە قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا.

ئارمىيىمىزنىڭ قورال - جابدۇقلىرى مەملىكەت بويىچە

غەلبىنى تولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ناھايىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. مەلۇم ساندىكى دېڭىز ئارمىيىسى ۋە ھاۋا ئارمىيىسىگە ئىگە بولدۇق. تۇنجى قىسملار، بىرونىلىق قىسملار قاتارلىق ئالاھىدە ئەسكىرىي تۈرلەرمۇ كۆپەيدى. باشقۇرۇلىدىغان بومبا، يادرو قوراللىرىمىزمۇ بولدى. يولداش ماۋ زېدۇڭ 1958 - يىلى ھەربىي كومىتېتنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: ئارمىيىمىز قورال - جابدۇقلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئوچ باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى: بىرىنچى باسقۇچ، ئېچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇش مەزگىلى، بۇ چاغدا سوۋېت ىتتىپاقىدىن تايىنىلغان؛ ئىككىنچى باسقۇچ، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش مەزگىلى، بۇ چاغدا سوۋېت ىتتىپاقىدىن ئازراق ئايروپىلان، زەمبىرەك قوشۇلدى؛ بۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر يېڭى تەرەققىيات باسقۇچى بولىدۇ، دائىمى قوراللارغا ئالاھىدە قوراللار قوشۇلىدۇ. ھازىر ئارمىيىمىزنىڭ پەن - تېخنىكىسى، قورال - ياراق تەرەققىياتى ماۋ زېدۇڭ كۆرسەتمە ئۇتۇقىدىن يۆنىلىشنى بويلاپ ئالغا قاراپ راۋاجلانماقتا. ھازىر ئارمىيىمىز تەرەققىي قىلىپ نەچچە خىل ئارمىيە تۈرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلەردىن تەركىب تاپقان قوشۇلما ئارمىيىگە ئايلاندى.

نۆۋەتتە، خەلقئارا ۋەزىيەت بىزگە پايدىلىق، دۆلەت مۇداپىئەسىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئارمىيىمىزنىڭ قورال - جابدۇقلىرىنى ياخشىلاشنىڭ تۈپ ئاساسى. بۇنىڭدا يەنىلا ئېلىمىزنىڭ دۆلەت مۇداپىئە سانائىتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشقا تايىنىدۇ. ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ تېخىمۇ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئارمىيىمىزنىڭ زامانىۋىلاشقان قورال - جابدۇق سەۋىيىسىمۇ ئۆسۈپ، تېخىمۇ يېڭى باللاقتا كۆتۈرۈلىدۇ. لېكىن، ئۇنىمۇ كۆرۈشىمىز كېرەككى، بىزنىڭ ئارمىيىمىزنىڭ تېخنىكىلىق قورال - جابدۇقلىرى دۇنيا

مادىكى تەرەققىي تاپقان چوڭ دۆلەت ئارمىيىلىرىنىڭ قورال - جابدۇقلىرىغا نىسبەتەن يەنىلا خېلى ئارقىدا. بىزنىڭ تېخنىكىلىق قورال - جابدۇقلىرىمىزنىڭ تەرەققىي قىلىپ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ، تەرەققىي تاپقان چوڭ دۆلەتلەر ئارمىيىسىنىڭ قورال - جابدۇقلىرىمۇ ھازىرقى ئاساسدا يەنە ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز دۇشمەنىنىڭ يۇقىرىقى دەرىجە زامانىۋىلاشقان ئارمىيىسىگە تاقابىل تۇرۇشقا تەييارلىنىشىمىز لازىم. ناچار قوراللار بىلەن ئۇستۈنلۈككە ئىگە قوراللارنى يېڭىش ــ ئارمىيىمىزنىڭ ئىسىل ئەنئەنىسى، لېكىن بۇ ئىسىل ئەنئەنىنى جارى قىلدۇرۇش ئۇبېيېكتىپ ئەھمىيىتى ئاساس قىلىشى ھەممىدە يېڭى شارائىت ئاستىدا يېڭى ئۇسۇللار تەتقىق قىلىنىشى كېرەك. ئەمەلىي ئەھۋال بىلەن كارى بولماي، كونكرېت ئۇسۇللارنى تەتقىق قىلماي، ئابستراكت ھالدا ناچار قوراللار ئارقىلىق ئىسىل قوراللار بىلەن قوراللانغان دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىش ئۇستىدە گەپ سېتىلسا، بۇ ئىدىئالىزملىق بولىدۇ. بىز ھازىرقىنى ئاساس قىلىپ، تەرەققىياتقا نەزەر سېلىپ، ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ ئۇبېيېكتىپ ئەھمىيىتىنى چىقىش قىلىشىمىز لازىم. بولۇپمۇ ھازىرقى زامان شارائىتىدا، ناچار قوراللار ئارقىلىق ئىسىل قوراللار بىلەن قوراللانغان دۇشمەنلەرنى يېڭىش ئۇسۇلىنى داۋاملىق ۋە نۇقتىلىق تەتقىق قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

دۇشمەن بىلەن ئۈزمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپ يېڭى قورال - جابدۇقلاردىن ئۇرۇش مەيدانىغا سالغانلىكەن، ئۇرۇش ھەرىكىتىگە زور تەسىر كۆرسىتىدىغان گەپ. تۆپ ئاساسىدىن قارىغاندا، ئۇرۇش شارائىتىدا «ئۈزىنى ساقلاپ، دۇشمەننى يوقىتىش» ــ ئۇرۇشنىڭ تۆپكى مەقسىتى ۋە ئاساسىي پرىنسىپى، شۇنداقلا بارلىق ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنىڭ ئاساسى.

ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىيىتىدىن قارىغاندا، دۇشمەننى يوقىتىش ئاساس، پەقەت دۇشمەننى كۆپ مىقداردا يوقاتقاندىلا، ئاندىن ئۆزىنى ئۇنۇملۇك ساقلىغىلى بولىدۇ. دۇشمەننىڭ جانلىق كۈچ-لىرىنى يوقىتىشنى نەزەردە تۇتۇش — ئارمىيىمىزنىڭ ئۇرۇش قىلىشتىكى ئاساسىي پېتەكچى ئىدىيىسى، بۇنىڭدىن گۇمانلىنىشقا بولمايدۇ. لېكىن، بۇ ئاساسىي پرىنسىپنى ئىشلىتىشتە، ئۇرۇش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇرۇش ئەھۋالىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاساسلىنىپ ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئۆزگەرتىپ تۇرۇش لازىم. بىز «ئۆزىنى ساقلاپ دۇشمەننى يوقىتىش» نىڭ دىئالېكتىكىلىق بىرلىك مۇناسىۋىتىنى توغرا تونۇشىمىز ۋە ئوبدان ھەل قىلىشىمىز كېرەك. ھازىرقى زامان شارائىتى-دىكى ئۇرۇش — ستراتېگىيىلىك ئۇرۇش بولىدۇ. قۇرۇقلۇق، ھاۋا، ئالدىنقى سەپ ۋە ئارقا سەپتە بىرلا ۋاقىتتا بولىدىغان زور كۆلەملىك ئۇرۇشلار «ستراتېگىيىلىك ئۇرۇش» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ، كۆپ خىل ئارمىيە ۋە ئەسكىرىي تۈرلەر ھەمكارلىشىپ ئۇرۇش قىلىش، جەڭ مەيدانىدا زامانىۋىلاشقان قورال - جابدۇقلارنى كۆپلەپ ئىشلىتىش، ئۇرۇشنىڭ كۆلىمى زور بولۇش، ئەھۋال شىددەت بىلەن كۆپ ئۆزگىرىپ تۇرۇش، تەشكىللەش، قوماندانلىق قىلىش مۇرەككەپ بولۇش، ئارقا سەپ كاپالىتى ۋەزىپىسى ئېغىر بولۇشتەك ئاساسىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. بۇنداق ئەھۋالدا، دۇشمەنلەر قىرىش كۈچى، خاراپ قىلىش كۈچى مىسلىسىز زور بولغان قوراللار ۋە يىراقتا تۇرۇپ ئۇرۇش قىلىدىغان تېخنىكىلىق قوراللارنى ئىشلەتكەچكە، بىزنىڭ ئالدىنقى سەپ ۋە ئارقا سەپسىمىز بىرلا ۋاقىتتا ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى مۇمكىن، ھەمدە ئارمىيىمىز دۇشمەننى يوقىتىش تىن بۇرۇن ئېغىر دەرىجىدە قىرغىنچىلىققا دۇچ كېلىشى ياكى ئارمىيىمىز دۇشمەننى يوقاتقاندىن كېيىن، ئۇچ ئېلىش خاراكتېرىدىكى ئېغىر قىرغىنچىلىققا دۇچ كېلىشى مۇمكىن. بۇنى

داقتا، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشلاردا «ئۆزىنى ساقلاپ، دۈشمەننى يوقىتىش» قا نسبەتەن يېڭى مەزمۇن ۋە يېڭى تەلەپلەر قويۇلىدۇ. بۇ بىزنىڭ ئارمىيىمىزنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىسىنى مۇناسىپ هالدا تەرەققىي قىلدۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

بىز يەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرىنىڭ ئۆزگىرىشىدە زور رول ئويناۋاتقانلىقىنى تەتقىق قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان باشقا ئامىللارغا قىلچىمۇ سەل قارىماسلىقىمىز كېرەك. توغرا ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى ـ ئادەم بىلەن قورالدىن ئىبارەت ئىككى خىل ئامىلنىڭ ئەپچىل بىرلەشتۈرۈلۈشىنىڭ ئىپادىسى. پەقەت قورالنىلا رولىنى كۆرۈش، مەلۇم بىر خىل قورالنىڭ رولىنى كۆپتۈرۈشتەك مىتافىزىكىلىق ئىدىيە بۇرژۇئا هەربىي ئامىللىرىدا ناهايىتى ئەۋج ئالغان. مەسىلەن، 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇن، ئەنگلىيە دۇنياداۋىكىز ئارمىيىسى كۆچلۈك دۆلەت بولۇپ، ئۇرغۇنلىغان يېڭى تېپتىكى هەربىي پاراخوتلارغا ئىگە ئىدى. ئىنگلىزلار «دېڭىز ئارمىيىسى غالىب نەزەريىسى»نى تەرغىب قىلغانىدى.

1 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئايروپىلانىنىڭ كۆپلەپ بارلىققا كېلىشى بىلەن بۇرژۇئا هەربىي ئالىملىرى يەنە ئايروپىلانىنىڭ رولىنى جېنىنىڭ باريچە كۆتۈرۈپ «هاۋا ئارمىيىسى غالىب نەزەريىسى» نى تەرغىب قىلغان. لېكىن بۇ سەپسەتىلەر رەهىمسىز پاكىتلار ئالدىدا بەربات بولدى. يولداش ماۋزېدۇڭ: «دۇنيادىكى ئىشلاردا، هامان هەر نەرسىنىڭ بىر كۆشەندىسى بولىدۇ. بىر نەرسە هۇجۇم قىلسا، يەنە بىر نەرسە ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرىدۇ» دېگەنىدى. پاكىتلار ئىسپاتلىدىكى، تارىختا تاقابىل تۇرغىلى بولمايدىغان هەرقانداق بىرخىل قورال بولغان ئەمەس، يەن ـ تېخنىكا جەهەتتىكى يېڭى نەرسىلەر قورالغا تاقابىل تۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ هەم

تەبىئىي شارائىتىنىڭ، ھەم ئىجتىمائىي شارائىتىنىڭ چەكلىمە سىگە ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، زامانىۋى قورال ـ جابدۇقلار زامانىۋى ئۇرۇش مەيدانى شارائىتىغا ئېھتىياجلىق. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئۇنىڭ ئۆز رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى ناھايىتى قىيىن. دۇنيادىكى شەيئىلەرنىڭ ھەممىسى بىرنىڭ ئىكىگە بۆلۈنۈشى بويىچە بولىدۇ، يەنى نەيزە بولىدىكەن، قال قانمۇ بولىدۇ. ھەربىي پەن ـ تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىمۇ بۇ قانۇنىيەتتىن قېچىپ كېتەلمەيدۇ. كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇشلاردا، بىز يەنىلا خەلق ئۇرۇشى قىلىمىز. بىزنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىمىز خەلق ئۇرۇشىنى ئاساس قىلىدۇ. بىز قورال ـ جابدۇقلار تەرەققىياتىنىڭ ئۇرۇش ئۇسۇلىغا كەلتۈرىدىغان تەسىرىنى تەتقىق قىلغاندا، ئارمىيىمىز قورال ـ جابدۇقلىرىنىڭ دۇشمەننىكىدىن ئارقىدا ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشىمىز ـ خەلق ئۇرۇشىنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىسىنى تېخىمۇ ياخشى تەتقىق قىلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۇچۇندۇر.

ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، دۇشمەن ھەربىي كۈچ جەھەتتىن كۆرۈنەرلىك ئۇستۇنلۈكنى ئىگىلەيدۇ ۋە ئۇنىڭ ھەيۋىسى راسا ئەۋجىگە چىقىدۇ. دۇشمەن ئۆزىنىڭ ستراتېگىيىلىك تېز ھەل قىلىش غەرىزىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۇچۇن، بىزنىڭ ئاساسىي كۈچلىرىمىزنى توپلاپ ئىشلىتىشىمىزنى ئۇمىد قىلىدۇ. لېكىن بۇ ۋاقىتتا، دۇشمەننى كۆپلەپ يوقىتىش ئەمەس قىيىنغا چۇشىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن ئاساسىي كۈچىمىزنى توپلاپ دۇشمەن بىلەن ستراتېگىيىلىك ھەل قىلغۇچ جەڭ ۋە چوڭ ئوپېراتسىيىلىك ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلماسلىقىمىز، بەلكى مۇمكىنقەدەر ئاساسىي كۈچلىرىمىزنى ساقلاپ، دۇشمەننى ئۇزۇنغا سوزۇلدۇرغان ئۇرۇشى قىلىشقا، خورىتىش ئۇرۇشى قىلىشقا مەجبۇر قىلىشىمىز كېرەك. بىز

ستراتېگىيە جەھەتتە، ئىچكى سەپتىكى ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان مۇداپىئە ئۇرۇشى قىلىشتا چىڭ تۇرۇپلا قالماستىن، يەلكى ئوپېراتسىيە ۋە جەڭلەردىمۇ مەلۇم ساندىكى ئەسكىرىي كۈچ بىلەن مۇداپىئە ئۇرۇشى قىلىش ھەمدە خېلى كۆپ ساندىكى ئەسكىرى كۈچ بىلەن تاشقى سەپتە تېز ھەل قىلغۇچ خاراكتېرلىك ھۇجۇم جەڭى قىلىشىمىز كېرەك. بۇنداق ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىدىن پەرقلىنىدىغان يېرى، بىرىنچى، ئوپېراتسىيە ۋە جەڭلەردە مەلۇم ساندىكى ئەسكىرى كۈچ بىلەن مۇداپىئە ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلىدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭدا ئۇقتىلىق مۇداپىئە كۆرۈش، ئۇقتىلىق ساقلاش پرىنسىپىنى ئىزچىللاشتۇرۇش زۆرۈر بولغانلىقتىن، بىر مۇھىم ئۇرۇش قىلىش يۆنىلىشىدىكى مۇھىم ئورۇنلارنى چىڭ ساقلاپ، مۇستەھكەم پوزىتسىيەلەرگە ھۇجۇم قىلىدىغان مۇداپىئە ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق دۈشمەننىڭ ئۇدۇل ئۇسۇپ كىرىشىنى توسۇپ، ھەربىكەتچان ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق دۈشمەننى يوقىتىشقا شەرت ـ شارائىت يارىتىشقا تىرىشىدۇ. ئىككىنچى، خېلى كۆپ ساندىكى ئەسكىرىي كۈچ بىلەن ئوپېراتسىيە ۋە جەڭلەردە ھۇجۇم جېڭى ئېلىپ بېرىش، لېكىن دۈشمەن بىلەن كەڭ كۆلەمدە ھەل قىلغۇچ جەڭ ئېلىپ بېرىشتىن ساقلىنىش لازىم. بۇ خىل ئۇرۇشتا مۇستەھكەم مۇداپىئە جېڭىنىڭ زىچ ماسلىشىشى ئاستىدا، دۈشمەننى ئالداش، خاتالىق ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇرلاشقا ئوخشاش بىزگە پايدىلىق شەرت ـ شارائىت ۋە پۇرسەتنى يارىتىپ ۋە تالاپ، پايدىلىق جەڭ پەيتىنى سەزگەن ھامان پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي ھۇجۇم قوزغاپ، دائىرىسى ئوخشاش بولمىغان يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىپ، دۈشمەنگە ئۇنۇملۇك تۇرتە زەربە بېرىش كېرەك. مەسىلەن: ئالدىن تەييارلانغان ئۇرۇش مەيدانىمىزغا تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ بېسىپ كىرگەن دۈشمەنلەرنى، يان تە-

ربپی ئاشکارىلىنىپ قالغان دۇشمەنلەرنى، چارچاپ ھالى قالـ مىغان دۇشمەنلەرنى ھەم تەمىناتى كەمچىل دۇشمەنلەرنى پۈر- سەتنى چىدىمىغۇدەك تۇتۇپ ئۆز ۋاقتىدا يوقىتىشىمىز كېرەك. كومان- دىرلار سۆبيكتىپ تەشەببۇسكارلىقنى يۇقىرى دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇپ، پۈرسەتكە قاراپ ئىش كۆرۈشى كېرەك. يۇقىرىقـ دەك خاسىۋ خىل پايدىلىق ۋەزىيەت يارىتىلغان ھامان پا- ئال جەڭ قىلىپ، دۇشمەننى قەتئىي يوقىتىش كېرەك. بۇ خىل ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق، دۇشمەننىڭ ستراتېگـ يىلىك تېز ھەل قىلىش غەرىزىنى بىتچىت قىلىپ، ئۇنى بىز بىلەن ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇر قىلىشـ مىز، ئۇزلۇكسىز تۇرده كىچىك غەلىبىنى چوڭ غەلىبىگە ئايلان- دۇرۇپ، دۇشمەن بىلەن ئۆزىمىزنىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسىنىڭ بىزگە پايدىلىق بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز كېرەك.

«دۇشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» نىڭ مەنىسىنى ۋە ئۇنى قانداق شارائىتتا ئىشلىتىشكە بولىدىغانلىقنى، قان- داق شارائىتتا ئىشلىتىشگە بولمايدىغانلىقنى ئېنىقلاپ بېلىش — ھەربىي كومىتېت ئوتتۇرىغا قويغان ستراتېگىيىلىك فاكتورنىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۆزلەشتۈرۈپ، ئۇرۇش قىلىش ئۇ- سۇلىمىزنى بىرلىككە كەلتۈرۈشته مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

يولداش لىۋ بوچىڭ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: «دۇش- مەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش — بىر يولدىكى دۇشمەن- نى پىستىرما دائىرە ئىچىگە ئالداپ كىرگۈزۈشتىكى بىر خىل ھەرىكەت، ئۇ، دۇشمەننى مۇنتىزىم ئارمىيىنىڭ ئىچكى سېپىگە كىرگۈزۈۋېتىدىغان گالۋاڭلىق ئەمەس». يولداش لىۋبوچىڭ «دۇشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» تە كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇز چىلىققا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىدا، مۇنتىزىم ئارمىيىمىز ئاساسەن ئىچكى سەپتە ئوپېراتسىيە ئېلىپ بېرىـ ۋاتقان ئەھۋالدا «دۇشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» تىن

ئىبارەت ستراتېگىيىلىك فاكتېنى قوللىنىشقا بولمايدۇ. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئىش دۇشمەننىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولۇپ چىقىدۇ - دە، ئارمىيىمىز تېخىمۇ پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالىدۇ» دەپ توغرا كۆرسەتكەنىدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە «دۇشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» فاكتېنى قوللىنىدىكەنمىز، دۇشمەن كەڭ زېمىنىمىزنى، ھەممىدىن ئاۋۋال چېگرا لىنىيىسىدىن تارتىپ چېكىنىش نۇقتىسىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى كەڭ رايونلىرىمىزنى ئىشغال قىلىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دۇشمەننى كۆپلەپ خورىتىش ۋە يوقىتىش، دۇشمەننىڭ ئىلگىرىلەش گۈرۈپپىروفىكىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇش، ئۆز چوڭقۇرلۇقىمىزنى قوغداشتىن ئىبارەت ھەرىكەت ئەركىنلىكىمىزدىن مەھرۇم قالىمىز.

«دۇشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزگەن» دە دۇشمەن ئىنتايىن تېزلىك بىلەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە چوڭقۇرلۇقىمىزغا بۆسۈپ كىرىشكە پۇرسەت يارىتىپ بېرىپ قالىمىز. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئومۇمىي سەپەرۋەرلىك ئىلىپ بېرىپ، ئۇرۇش ۋاقتىدىكى تۈزۈمگە ئۆتۈشنى ھمايە قىلىپ، ئەسكىرىي كۈچلەرنى يىغىش ۋە يۆتكەش، ستراتېگىيىلىك يېيىلىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت قىممەتلىك ۋاقىتنى قولدىن بېرىپ قويىمىز.

كەڭ زېمىنىمىز دۇشمەن تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، دۇشمەن بۇ جايلاردىكى ماددىي زاپاس ۋە ئىقتىسادىي مەنبەلەردىن پايدىلىنىپ، ئۇرۇشنى ئۇرۇش بىلەن تەمىنلەپ، شۇ جايدىن تەمىنات ئىلىپ، ئۆزىمىزنىڭ ماددىي ئەشيا ۋە بايلىق مەنبەلىرىمىزدىن پايدىلىنىپ ئۆزىمىز بىلەن ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال دۇشمەن ئۈچۈن پايدىلىق، ئۆزىمىزگە پايدىسىز بولغان ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەتنى پەيدا قىلىدۇ، ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ئىلىپ بېرىۋاتقان دۇشمەنلەرنىڭ ئۆزئارا ماسلىشىشنا پايدىلىق بولىدۇ، بىزنىڭ ستراتې-

گەپىلىك مۇھىم جايلىرىمىز ۋە قوشۇنلىرىمىز دۇشمەن
نىڭ زەربە بېرىش تەھدىتى ئاستىدا قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە
دۇشمەن ۋاقىتلىق قولغا كىرگۈزگەن «غەلىبىسى» نى ھەدەپ
تەشۋىق قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىزنىڭ رايى، قوشۇنلا
رىمىزنىڭ كەيپىياتىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر يېتىدۇ. شۇنى
كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى
تۇرۇش ئۇرۇشىدا ستراتېگىيە جەھەتتە «دۇشمەننى ئالداپ
ئىچكىرى كىرگۈزۈش» كە قەتئىي بولمايدۇ.

ئۇنداق بولسا «دۇشمەندىن دۆلەت دەرۋازىسى سىرتىدا
مۇداپىئەلىنىش» كېرەكمۇ؟ ئۇنداق قىلىشقىمۇ بولمايدۇ. «دۇش
مەندىن دۆلەت دەرۋازىسى سىرتىدا مۇداپىئەلىنىش» — ئۇرۇ
شىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە دۆلەتنىڭ ھەممە قوشۇنىنى دۆ
لەت چېگرىسىغا ئېلىپ چىقىپ، دۇشمەن بىلەن ستراتېگىيىلىك
ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش دېگەنلىك. بۇ دەل دۇش
مەننىڭ تېز ئۇرۇش قىلىپ تېز ھەل قىلىش تەلىپىگە ئۇيغۇن
بىزگە ئىنتايىن پايدىسىز. تاجاۋۇزچىلارنىڭ بېكىپ بولمايدى
غان بىر ئاجىزلىقى شۇكى، ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلغۇچى كۈچلە
رى ۋاقىتلىق ئۇزۇرىشىغا ئەگىشىپ تەدرىجىي ئاجىزلىشىپ
بارىدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ شەھەر - زېمىنلارنى بېسىۋېلىشى
مۇقەررەر ھالدا قاتتىق قارشىلىققا ئۇچرايدۇ، ئۇلار كۆپلەپ
زىيانغا ئۇچرايدۇ؛ ئىشغال قىلىۋالغان جايدىكى خەلقنىڭ
قارشىلىقىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن شۇ جايغا قوشۇن قالدۇ
رىدۇ؛ ئۆزلىرىنىڭ بارغانسېرى ئۇزىراۋاتقان قاتناش لىنىيە
سىنى قوغداش ئۈچۈن، بىر قىسىم قوشۇنلىرىنى ئاجرىتىپە
قاتناش لىنىيىسىنىڭ يان تەرىپىدىكى پارتىزانلار بىلەن ئۇ
رۇش قىلىدۇ؛ باشقا دۆلەتنىڭ چېگرىسىغا كىرىپ ئۇرۇش
قىلىشتا ئۇزۇن سەپەرگە قىلىشقا توغرا كەلگەچكە، كېسەللىك، ھادىسىلەر
تۇپەيلىدىن ئادەملىرى ئازىيىدۇ ۋە ماشىنا ۋە قورال - ياراق

لىرى خورايدۇ. مەسىلەن، 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا، گىتلېر گېرمانىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇزقىلىپ كىرىپ ئۇچ ھەپتە ئىچىدە ئۇچ يۈزنەلىشتىن 300 دىن 600 كىلومېتر غەدىجە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەچكىلىك 50% تانكىسى زىيانغا ئۇچرىغان. بۇنىڭ 20% ى ئۇرۇشتا يوقىتىلغان، 30% ى يول ئۈستىدە بۇزۇلغان. دۈشمەن ئىچكىرىلەپ كىرگەنسىرى، ئۇنىڭ ئارقا سېپى شۇنچە يىراقلىشىپ، تەمىناتى قىيىنلىشىدۇ، تاجاۋۇزچىلار راسا ھالىدىن كېتىپ، ھالاكەت گىردابىغا يەتكەن چاغدىلا، ھەيۋىسى چۈشۈپ، ئۇرۇش توختىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلىش مۇساپىسىنىڭ «ئاخىرقى نۇقتىسى» بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مۇشۇنداق «ئاخىرقى نۇقتا» نى بەلگىلەگەن ئامىللار ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم ئامىل ھۇجۇم قىلىش داۋامىدا دۇچ كەلگەن قارشىلىق كۈرسىتىش كۈچىدۇر. قارشىلىق بولمىسا، ياكى بولغاندىمۇ كۈچلۈك بولمىسا، تاجاۋۇزچىلارنىڭ ھۇجۇمى تاجاۋۇز قىلىنغۇچى دۆلەتنى مۇنقەرز قىلىۋەتمىگىچە، ئاندىن «ئاخىرقى نۇقتا» غا يەتكەن بولىدۇ. شۇڭلاشقا، كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇرچىلىققا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىنى «ئاخىرقى نۇقتا» غا بالدۇر يېتىپ بېرىشقا مەجبۇر قىلىش ئۈچۈن، ئارمىيە ـ خەلق بىر گەۋدە بولۇپ، دۈشمەنگە ھەممە بىردەك لەنەت ياغدۇرۇپ، باتۇر ۋە قەيسەرلىك بىلەن پوزىتسىيىلىك ئۇرۇش، ئاكتىپ ۋە تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھەربىي تاكتىكا ئۇرۇش، جانلىق ۋە تېپىكلىك بىلەن پارتىزانلىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ، دۈشمەننى ھەربىر كىلومېتر ئىلگىرىلىگەندە ئېغىر دەرىجىدە چىقىم تارتقۇزغان ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇشىمىز لازىم.

قىسقىسى، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئاكتىپ مۇداپىئەدىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك فاكتېرنى ئىز-

چەللاشتۇرۇشتا، ئۇرۇشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى مۇستەھكەم مۇداپىئەلەنگەن پوزىتسىيىلىك ئۇرۇشنى ئاساس قىلىپ، ھەر-كەتلىك ئۇرۇش، پارتىزانلىق ئۇرۇشنى قوشۇمچە قىلىپ، دۈشمەنگە قەيسەرلىك بىلەن زەربە بېرىپ، ئۇلارنىڭ جانلىق كۈچنى كۆپلەپ يوقىتىش ۋە خورىتىش لازىم. ئاكتىپ مۇداپىئە چېكىنىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، بىز مۇھىم جايلارنى ساقلاپ، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، زۆرۈر بولغان پەيت ۋە مەلۇم شارائىتتا، داۋاملىق ساقلاپ تۇرمىسىمۇ بولىدىغان جايلارنى تاشلاپ كېتىۋېرىمىز. بۇنىڭدا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، بۇ ئامالسىز ئەھۋالدا بولىدىغان ئىش بولۇپ، يېتەكچى ئىدىيە جەھەتتىكى «كىرگۈزۈۋېلىپ يوقىتىش» ئەمەس؛ قانلىق ئۇرۇشتىن كېيىن، داۋاملىق ساقلاپ تۇرۇشقا چارىسىز بولغان مۇھىم جايلاردىن ئەگ ياخشىسى چېكىنىش؛ بۇنداق تاشلاپ كېتىش زۆرۈر بولغان پەيت ۋە مەلۇم شارائىتتا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۇ، ھەرقانداق ئەھۋالدا يول قويۇشقا بولىدىغان ئىش ئەمەس. شۇڭلاشقا، بۇنداق چېكىنىش ھەر-گىز ستراتېگىيە جەھەتتىكى «دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» ئەمەس. بۇ، ئاكتىپ مۇداپىئەدىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك فاكتورنىڭ يېتەكچىلىكىدە دۈشمەننى ئالداپ يوقىتىدىغان بىر خىل كونكرېت ئۇرۇش ھەرىكىتى بولۇپ، يەنى تاكتىكىلىق تەدبىر سۈپىتىدە دۈشمەننى ئالداپ مەلۇم رايونغا كىرگۈزۈپ ئۇرۇپ يوقىتىش بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىمىزدۇر.

ماركسىزملىق ھەربىي ئىشلار دىنالېكتىكىسىدا قوراللارنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى بەلگىلەيدۇ، دېگەندىن ئىبارەت بىر ئاساسىي نۇقتىنىزەر بار. بۇ نۇقتىنەزەر بىزگە شۇنى

ئۇقتۇرىدۇكى، ئارمىيە زامانىۋىلىشىشقا قاراپ يۇرۇش قىلىشتا يالغۇز ھەربىي پەن - تېخنىكىنى راۋاجلاندۇرۇپ، قورال - جابدۇقلارنى ياخشىلاپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە مۇناسىپ ھالدا ئۆزىنىڭ ھەربىي ئىلىم - پەن ئىدىيىسىنى راۋاجلاندۇرۇشى، ئىلغار ئۇرۇش ئۇسۇلىنى ئۆگىنىشى ۋە ئىگىلىشى لازىم. ئەگەر بۇ ئىككى تامانىنىڭ دىئالېكتىك مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بەرمىسەك، ياكى بىر تەرەپلىمىلىك ھالدا قورال - جابدۇقلارنىڭ ياخشىلىنىشىنى تەكتلەپ ۋە پاسسىپ ھالدا كۈتۈپ تۇرۇپ، ئىلغار ئۇرۇش ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىش ۋە مۇھاكىمە قىلىشقا سەل قارىساق، ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا ئارقىدا قالىمىز - دە، دۈشمەن تەرەپتىن دۈمبالىنىمىز.

ھەربىي ئىلىم - ئۇرۇش ۋە ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر خىل پەن. ئۇ، ئۇرۇش ئەمەلىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ تەرەققىي قىلىدۇ، پەقەت ئۆزگەرمەيدىغان ھەربىي پرىنسىپ ۋە ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى بولمايدۇ. 2000 نەچچە يىل ئىلگىرى، دۆلىتىمىزنىڭ ئاتاقلىق ھەربىي ئالىمى سۈنزى: «ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شۇ ئۇرۇشقا مۇۋاپىق كېلىدىغان چارە - تەدبىرلەر بولۇشى كېرەك. مۇنداق ئۆزگەرگەن ئەھۋالغا قاراپ، يېڭى چارە - تەدبىر قوللىنىش ئىشلىرى مەڭگۈ بولۇپ تۇرىدۇ» دېگەنىدى. مانا بۇ، ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرەلەيدىغان ئۇسۇللاردا كونا بىر نەمىلەرنى قايتا تەكرارلىماسلىق، بەلكى ئەمەلىي ئەھۋالغا ئاساسەن جانلىق ھالدا كۆپ ئۆزگەرتىپ تۇرۇش دېگەنلىكتۇر. يولداش ماۋ زېدۇڭ ئۇرۇشنى تەتقىق قىلىش ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىشتا ئۇرۇشنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تەرەققىياتىنى چوقۇم نەزەردە تۇتۇش كېرەكلىكىنى ئىزچىل تۇرده تەكتلەپ كەلدى.

بۇ نۇقتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بىزدىن ھەربىي ئىلىم ئىدىيىسىنى چاندۇرۇپ، ئەمەلىي ئەھۋالنى چىقىش قىلىپ، ددئالىيەتنىڭ ماتېرىيالىزم بويىچە ئىش كۆرۈپ، دۇشمەن بىلەن ئۇزۇنمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى ئۇزلۇكسىز ئىگىلەپ ۋە تەتقىق قىلىپ، ھازىرقى زامان شارائىتىدىكى ئۇرۇشنىڭ قانۇنىيىتىنى تېرىشىپ ئىزدىنىش لازىم.

4 - بۆلۈم قوماندان ئۇرۇشنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا تەتقىق قىلىشى كېرەك

ھەيلى قەدىمىي ۋە ھازىرقى تارىخ شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ھەممىدە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتىن ئىبارەت بۇ پرىنسىپقا خىلاپلىق قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇرۇش مەسىلىسىدە تېخىمۇ شۇنداق. ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتە چىڭ تۇرغاندا، غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلغىلى بولىدۇ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشكە خىلاپلىق قىلغاندا ھېچ ئىشنى ۋۇجۇدقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. بىز كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇشنىڭ يېتەكچىسى قانۇنىيىتى ھەققىدە ئىزدىنىدىكەنمىز، كونكرېت شەيئىلەرنى كونكرېت تەھلىل قىلىش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتىن ئىبارەت مارکسىزمنىڭ بۇتۇپ پرىنسىپىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇشىمىز لازىم.

بارلىق ھەربىي پرىنسىپلار ئۇرۇش ئەمەلىيىتى تەجرىبىلىرىنىڭ يەكۈنى بولۇپ، ئۇ، ئۇرۇشنىڭ تەرەققىياتى بويىچە تەرەققىي قىلىدۇ، زادىلا ئۆزگەرمەيدىغان نەرسە بولمايدۇ. يولداش ماۋ زېدۇڭ جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىغا يېتەكچىلىك

قىلىش جەريانىدا، ھامان ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ، ئالاھىدىلىك ۋە تەرەققىياتنى نەزەردە تۇتۇپ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا ستراتېگىيە ۋە تاكتىكا پرىنسىپلىرىنى تۈزۈپ چىققان ھەم ئىشلەتكەن. ئەزەلدىن بىر نېمە بىلەن ئالا چەكلىنىپ قالمىغان، ئەينەن بويىچە كۆچۈرۈپ كېلىپ، ئەينى بويىچە يۆتكەپ كېلىشكە، پرىنسىپنى ئۆلۈك ھالدا ئىشلىتىشكە قەتئىي قارشى تۇرغانىدى.

ماۋ زېدۇڭ ھەربىي ئىدىيىسى — ماركسىزم - لېنىنىزم ئومۇمىي ھەقىقىتىنى جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈشنىڭ مەھسۇلى، ئۇ بىزنىڭ ئەچكى - تاشقى كۆچلۈك دۈشمەنلەر ئۈستىدىن غەلىبە قازىنىپ، تارىختىكى بىر قانچە قېتىملىق ئىنقىلابىي ئۇرۇشلارنىڭ ئۈلۈغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشىمىزگە يېتەكچىلىك قىلدى، ماركسىزم - لېنىنىزملىق ھەربىي ئىلىمنى بېيىتتى ۋە راۋاجلاندۇردى. ماۋ زېدۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان ۋە شەرھىلىگەن ئاساسىي ھەربىي پرىنسىپلار ئۇرۇشنىڭ ئاساسىي قانۇنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈردى، بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىشقا بولمايدۇ. لېكىن بۇ ئاساسىي ھەربىي پرىنسىپلار كونكرېت ئەھۋالغا بىرلەشتۈرۈلۈپ جانلىق قوللىنىلغاندا. ئاندىن ئۆزىنىڭ يېتەكچىلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرالايدۇ ۋە ئۆزىنىڭ قۇدرەتلىك كۈچىنى كۆرسىتەلەيدۇ. مەسىلەن: ماۋجۇشى «ئاساسىي پرىنسىپ — ئاكتىپ مۇداپىئەنى ئېتىراپ قىلىش، پاسسىپ مۇداپىئەگە قارشى تۇرۇش» دەپ ئېيتقانىدى. لېكىن، ھەر قېتىملىق ئىنقىلابىي ئۇرۇش مەزگىلىدە، بۇ پرىنسىپنى ئىزچىللاشتۇرۇشنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇلى ئوخشاش بولمىغان. ماۋجۇشى ئەزەلدىن ئالدىنقى بىر مەزگىلدىكى كونا ئۇسۇلنى شۇ پېتى كۆچۈرۈپ كېلىپ ئىشلىتىشنى تەشەببۇس قىلمايتتى. كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش شارائىتىنىڭ ئۆز-

گىرىشى ئېخىمۇ زور بولىدۇ. شۇڭا بىزنىڭ بۇ پرىنسىپلارنى يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن قوللىنىشىمىز ۋە راۋاجلاندۇرۇشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. كونكرېت ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان بارلىق ھەر-بىي نەزەرىيە ۋە ھەربىي پرىنسىپلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇق نەرسە بولۇپ قالىدۇ. بۇلارنىڭ قىلچە كېرىكى بولمايدۇ.

بەزى ھەربىي پىرىنسىپلارنىڭ تارىخىي شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، بەزىلىرى ئۇيغۇن كېلىدۇ، بەزىلىرى ئۆزگەرتىلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، ماۋجۇشى 1947 - يىلى ئوتتۇرىغا قويغان ئون چوڭ ھەربىي پرىنسىپنى «بىزنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىمىزغا تامامەن ئۇيغۇن» دېگەنىدى، بۇ ئون چوڭ پرىنسىپ (1) ئالدى بىلەن تارقاق ۋە تايانچسىز دۇشمەنگە زەربە بېرىش. (2) ئالدى بىلەن كىچىك شەھەر-لەرنى، ئوتتۇرا شەھەرلەرنى ۋە كەڭ يېزىلارنى ئىلىش، كېيىن چوڭ شەھەرلەرنى ئىلىش. (3) شەھەر ۋە جايلارنى ساقلاپ قېلىش ياكى تارتىۋېلىش دۇشمەننىڭ جانلىق كۈچلىرىنى يوقىتىشنىڭ نەتىجىسى. ئۇ-لارنى ئۆزۈل ـ كېسىل ساقلاپ قېلىش ياكى تارتىۋېلىش بولسا، كۆپىنچە نۇرغۇن قېتىم قولدىن ـ قولغا ئۆتۈش بى-لەنلا ئەمەلگە ئاشىدۇ. (4) ھەر قېتىملىق جەڭدە مۇتلەق ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ (دۇشمەننىڭ ئەسكىرىي كۈ-چىدىن ئىككى ھەسسە، تۆت ھەسسە، بەزى ۋاقىتدا بەش ھەسسە ياكى ئالتە ھەسسە ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ)، دۇشمەننى تۆت تەرەپتىن قورشاپ، پۈتۈنلەي يوقىتىشقا تى-رىشىش، توردىن چۈشۈرۈپ قويماسلىق ئۈسۈلىنى قوللىنىپ، يەنى بارلىق كۈچنى توپلاپ دۇشمەنگە ئۈدۈلدىن ھەمدە ئۇنىڭ بىر قانىتى ياكى ئىككى قانىتىدىن ھۇجۇم قىلىپ،

بىر قىسمىنى يوقىتىش، يەنە بىر قىسمىنى تارمار قىلىش مەقسىتىگە يېتىش. شۇنداق قىلىپ، ئارمىيىمىزنىڭ ئەسكىرىي كۈچىنى تېز يوقىتىپ، دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ باشقا قىسىملىرىغا ئەجەللىك زەربە بېرىش ئۈچۈن ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇش. پايدىسى زىيىنىنى قاپلىيالمايدىغان ياكى پايدىسى بىلەن زىيىنى تەڭ بولىدىغان خورتىش ئۇرۇشىنى قىلىشتىن ساقلىنىشقا تىرىشىش. شۇنداق قىلغاندا، بىز ئومۇمىيلىقتا تۆۋەن تۇرساقمۇ (سان جەھەتتىن ئېيتقاندا)، ئەمما ھەربىر قىسمەتلىكتە ۋە ھەربىر كونكرېت ئوپېراتسىيەدە مۇتلەق ئۈستۈن تۇرىمىز، بۇ ئوپېراتسىيەنىڭ غەلبىسىگە كاپالەت بېرىدۇ. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىز ئومۇمىيلىقتا ئۈستۈنلۈككە ئۆتىمىز - دە، ھەممە دۈشمەننى يوقاتقىچە ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋېرىمىز. (5) تەييارلىقى بولمىغان جەڭنى قىلماسلىق، ئىشەنچىسىز بولمىغان جەڭنى قىلماسلىق، ھەربىر جەڭدە تەييارلىق كۆرگەن بولۇشقا تىرىشىش، دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزنىڭ شەرتلىرى سېلىشتۇرمىسىدا غەلبە قازىنىش ئىشەنچىسى بولۇشقا تىرىشىش. (6) باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىدىغان، ئۆزىنى قۇربان قىلىشتىن قورقمايدىغان، ھېرىش - چارچاشتىن قورقمايدىغان ۋە ئۆزىمەي ئۇرۇش قىلىدىغان (يەنى قىسقا مۇددەت ئىچىدە دەم ئالماستىن ئۇدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇش قىلىدىغان) ئىستىلىنى جارى قىلدۇرۇش. (7) دۈشمەننى ھەربىر تەلىم ئۇرۇش داۋامىدا يوقىتىشقا تىرىشىش. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئاكوپ ئۇرۇشى تاكتىكىسىغا، دۈشمەننىڭ پونكىت ۋە شەھەرلىرىنى تارتىۋېلىشقا ئەھمىيەت بېرىش. (8) شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىش مەسلىسىدە، دۈشمەننىڭ مۇداپىئەسى ئاجىز بولغان بارلىق تايانچ پونكىت ۋە شەھەرلىرىنى قەتئىي تارتىۋېلىش؛ دۈشمەننىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىك مۇداپىئەسى بولغان ھەم تارتىۋېلىشىمىزغا مۇھىمۇ يار بەرگەن

بارلىق تاياڭچ پونكىت ۋە شەھەرلىرىنى يەيتى كەلسە تارتىۋېلىش؛ دۇشمەنلىك مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولغان بارلىق ئاساسىي تاياڭچ پونكىت ۋە شەھەرلەرنى بولسا، شەرت ـ شارائىت پىشىپ يېتىلگەندىن كېيىن تارتىۋېلىش.

(9) دۇشمەندىن غەنىيمەت ئېلىنغان بارلىق قوراللار بىلەن ۋە ئەسىر ئېلىنغانلارنىڭ كۆپ قىسمى بىلەن ئۆزىمىزنى تولۇقلاش. ئارمىيىمىزنىڭ ئادەم كۈچى ۋە ماددىي كۈچىنىڭ مەنبەسى ئاساسەن ئالدىنقى سەپتە. (10) ئىككى چوڭ ئوپېراتسىيە ئارىلىقىدىكى بوش ۋاقىتتىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، قوشۇنلارنى دەم ئالدۇرۇش ـ تەرتىپكە سېلىش ۋە تەربىيىلەش بىيىلەش. دەم ئالدۇرۇش، تەرتىپكە سېلىش ۋە تەربىيىلەش ۋاقتىنى ئومۇمەن بەكمۇ ئۇزۇن قىلىۋەتمەسلىك، دۇشمەنلەرنى دەم ئېلىۋېلىشىغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ۋاقىت بەرمەسلىك ۋەھاكازالار.

ھەربىي پرىنسىپ ئۇرۇش ئەمەلىيىتىدە بارلىققا كەلگەنلىكەن، تارىخ ۋە ئۇرۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ مۇقەررەر ھالدا يېڭى ھەربىي پرىنسىپلارمۇ بارلىققا كېلىدۇ. مەسىلەن، تەييارلىقى بولغان خەلق ئۇرۇشىنى قانداق ئېلىپ بېرىش؛ دۇشمەنلىك ستراتېگىيىلىك تۈيۈقسىز ھۇجۇمىغا قانداق تاقابىل تۇرۇش؛ پوزىتسىيە ئۇرۇشى، ھەرىكەتچان ئۇرۇش؛ پارتىزانلىق ئۇرۇشىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل ئۇرۇش قىلىش شەكلىنىڭ ئورنى ۋە ئۇسۇلى قانداق بولۇش؛ بىرنەچچە ئارمىيە تۈرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلەرنىڭ بىرلەشمە ئۇرۇشىنى قانداق ئېلىپ بېرىش ۋە ئەسكىرىي كۈچلەرنى قانداق توپلاش قاتارلىق مەسىلەرنى چوڭقۇر ئىزدىنىشكە ۋە كونكرېت ھەل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ جەريانىدا، مۇقەررەر ھالدا يېڭى پرىنسىپلار مەيدانغا كېلىدۇ. دېمەك، ئارمىيىمىزنىڭ ئۇرۇش قىلىش تەجرىبىلىرىگە سەل قاراش خاتا. لېكىن ھەرقانداق

ئۇرۇش تەجرىبىلىرىنىڭ ھەممىسى تارىخىي چەكلىمىگە ئىگە. ئارمىيىمىزنىڭ ئۇرۇش تەجرىبىلىرىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. ئۆتكەنكى تەجرىبىلەرنى شۇ پېتى كۆچۈرۈپ كېلىدىغان بولساق، زامانىۋىلاشقان ئۇرۇشنىڭ مەسىلىلىرىنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. بىز يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن، ئۆتكەنكى تەجرىبىلەرنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا تەھلىل قىلىشىمىز كېرەك. ئارمىيىمىزنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى بىلىشىمىز ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىز، ئۆستۈرۈشىمىز ۋە ئۇنىڭغا يېڭى مەزمۇنلىرىنى قوشۇشىمىز كېرەك. مەسىلەن: ئارمىيىمىز كېچىدە ئۇرۇش قىلىشقا، يېقىن ئارىلىقتا ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشتا يەنىلا بۇنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى جارى قىلدۇرۇش كېرەك. لېكىن ھازىر لازىر ئىنفىرا قىزىل نۇرلۇق كېچىدە كۆرۈش سايمانلىرى تەرەققىي قىلدى، ئاساسەن بىرۇنىلىق نىشانلارغا تاقابىل تۇرۇلىدىغان بۇگۈنكى كۈندە، روشەنكى، يالغۇزلا ئۆتكەنكى ئۇسۇللارغا تايىنىۋالساق كۈپايە قىلمايدۇ. كۆزنى يۇمۇۋېلىپ، ئوبيېكتىپ ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىگە قارىماي، كونا قائىدە لەرگە يېپىشىۋېلىپ، بىر ئىزدىلا توختاپ قالغاندا، ئۇرۇشتا جەزمەن پاسسىپ ھالغا چۈشۈپ قالىمىز.

ھازىرقى زامان ھەربىي تېخنىكىسى ستراتېگىيە، تاكتىكىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، پەرۋا قىلماسلىق پوزىتسىيەسىنى ئۇتۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. بىزدە تېخى يوق، ئۇنى قانداق تەتقىق قىلىمىز، دەپ قاراپ ئۇرۇشقىمۇ بولمايدۇ. دەل بىزدە يوق، دۈشمەندە بار بولغانلىقى ئۈچۈنلا، تېخىمۇ كۈچ سەرپ قىلىپ تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. تەتقىق قىلمىساق، ئۇنىڭغا قانداق تاقابىل تۇرالايمىز؟ گەرچە ھازىر بىزنىڭ تېخنىكا ۋە جابدۇقلىرىمىز تېخى بىرقەدەر قالاق بولسىمۇ، لېكىن دۈشمەننىڭ تولۇق

تەتقىق قىلساقلا، هامان ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىلىرىنى تاپالايمىز. ناچار قوراللار ۋە جابدۇقلار ئارقىلىق ئۇستۈن قورال - جابدۇقلار بىلەن قوراللانغان دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قازىنىشتا، بىزدە ياخشى ئەنئەنە، ياخشى تەجرىبىلەر بار. ئارمىيىمىز زامانىۋىلىشىشنى تېزلەتمەكتە. بىز هەم رېئاللىقنى نەزەردە تۇتۇشىمىز، هەم تەرەققىياتنى كۆرۈشىمىز كېرەك، هازىرقى تەتقىق قىلىشىمىز كەلگۈسىدىكى زامانىۋى هەربىي تېخنىكىلارنى ئىگىلەشتە تەتقىق قىلىشقا ئاساس سېلىش ئۈچۈندۇر.

5 - بۆلۈم قوماندان ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشقا ئومۇمىي ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىشى كېرەك

ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى هەققىدە يولداش ماۋ زېدۇڭ «جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ستراتېگىيە مەسىلىسى» دېگەن ئەسىرىدە مۇنۇلىق قىلىپ: «هەرقايسى تەرەپلەرگە ۋە هەرقايسى باسقۇچلارغا ئېتىبار بېرىش خاراكتېرىنى ئالغان بولسا، ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى بولۇپ هېسابلىنىدۇ» دەپ كۆرسەتكەنىدى. مەيلى مەملىكەت خاراكتېرلىك ئۇرۇشتا بولسۇن ياكى مەلۇم بىر ستراتېگىيىلىك يۆنىلىش، مەلۇم بىر مۇستەقىل ئۇرۇش رايونى ۋە ياكى مەلۇم جەڭ مەيدانىدا بولسۇن، هەممىسى هەرقايسى تەرەپ، هەرقايسى باسقۇچلاردىكى هەر تەرەپلىمە ئامىللار بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولغاچقا، بارلىق ئۇرۇشلار هەرقايسى جەهەتكە چېتىلىدۇ. ئۇرۇشنىڭ هەرقايسى باسقۇچلىرىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان مەسىلە ۋە هەربىر تەرەپلەر هامان بولىدۇ. مانا بۇلاردىن كۆرۈۋېلىشقا

بولىدۇكى، ھەرقانداق ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش جەھەتتە ئومۇمىي ۋەزىيەت بولىدۇ.

ئۇرۇش ئەھلىيىتى ئىسپاتلىمىدىكى، ئۇرۇشنىڭ غەلىبە قىلىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشى — ئومۇمىي ۋەزىيەت خاراكتېرلىك ئۇرۇش يېتەكچىلىكىنىڭ توغرا بولۇش - بولماسلىقىغا باغلىق. كوماندىر ئومۇمىي ۋەزىيەتنى بىلگەندىلا، ئاندىن قىسمەنلىكنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيەت ئىچىدىكى ئورنى ۋە رولىنى چوڭقۇر چۈشىنەلەيدۇ، بىرلىككە كەلگەن ئۇرۇش مۇددىئاسى ئاستىدا، ئاكتىپچانلىقنى ۋە تەشەببۇسكارلىقنى جارى قىلدۇرالايدۇ. بەزى ئۇرۇشلار قىسمەنلىكتىن ئىبارەت پايدىلىق بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي ۋەزىيەتكە پايدىسىز بولۇشى، ھەتتا ئۇ، پۈتكۈل ئۇرۇش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. شۇڭا، بۇنداق ئۇرۇشنى قىلماسلىق كېرەك. ھالبۇكى، بەزى ئۇرۇشلار قىسمەنلىكتىن ئىبارەت ئېتىقاندا مەلۇم زىيانلارنى كەلتۈرۈپ چىقارسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي ۋەزىيەتكە نىسبەتەن پايدىلىق. شۇڭا ئۇنداق ئۇرۇشلارنى جەرمەن قىلىش كېرەك.

ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە، لىيۇبوچىك، دېڭ شياۋپىڭ قىسىملىرى مەركىزىي كومىتېت ۋە يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، ئارقا سەپتىن ئايرىلىپ، يىراق يولىلارنى بېسىپ دابېيشەن تېغىغا بارىدۇ. بۇ چاغدا، دۈشمەنلەر قىسىملىرىمىزنى ئالدىدىن توسۇپ، ئارقىسىدىن قوغلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، قىسىملار قاتمۇ قات قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىدۇ، تەمىنات ئۈزۈلۈپ قېلىپ، قىسىملار ئون نەچچە كۈنگىچە ئوزۇقسىز قالىدۇ، سوغۇقتا قاتتىق توڭلايدۇ، يارىدارلار بارغانسېرى كۆپىيىدۇ، قورال - ياراق، ئوق - دورىلار ئۈزلۈكسىز خورايدۇ. قىسمەنلىكتىن ئىبارەت ئېتىقاندا، بۇ خىل ئەھۋال بىر خىل جاپا ھېسابلىناتتى، شۇڭا بەزى كادىر، جەڭ

چىلەر ئىلگىرىكى كەينى - كەينىدىن قىلغان غەلىبىلىك جەڭلەرنى ئەسلەپ، نېمىدەپ تۇزىمىز جاپا تاپىدىغاندىمىز دېگەن ھېسسىياتقا كېلىشمىدۇ. بۇ چاغدا لیۇبوچىك، دېڭ شياۋپىڭ قاتارلىق يولداشلار قىسمىغا قىسمەنلىك بىلەن ئومۇمىي ۋەزىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە تەربىيە ئېلىپ بېرىپ، يولداشلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئايدىڭلاشتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار 1000 چاقىرىم ئىلگىرىلەشتىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك ۋەزىپىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندايدۇ. 1000 چاقىرىم ئىلگىرىلەش، ئەمەلىيەتتە «ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنى كونترول قىلىش» نىڭ باشلامچىسى ۋە ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەتنى بۇراشنىڭ ئاچقۇچى ئىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ماۋ زېدۇڭنىڭ ھەربىي ئىدىيە سىستېمىسى ۋە ئاكتىپ مۇداپىئەدىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك فائىجىنى ئارقىلىق پۈتۈن ئارمىيىنىڭ ئىدىيىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، ھەربىر كوماندىرنى مۇئەييەن ستراتېگىيىلىك نۇقتىنىزەرگە ئىگە قىلىشىمىز كېرەك. چۈنكى ئومۇمىي ۋەزىيەت خاراكتېرلىك نەرسىلەرنى چۈشەنگەندىلا، قىسمەنلىككە ياتىدىغان نەرسىلەرنى تېخىمۇ ئوبدان ئىشلەتكىلى بولىدۇ. قايسى مەسىلە ۋە قايسى ھەربىكەتلەردە ئومۇمىي ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىش لازىملىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى مۇداپىئە ئۇرۇشى داۋامىدا يەنى دۈشمەننىڭ غايەت زور ھەربىي بېسىمى ئالدىدا، غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى باشتىن - ئاخىرى ساقلاپ، ئومۇمىي ۋەزىيەتكە تەۋە قىيىنچىلىقلارنى رازىمەنلىك بىلەن ئۈستىگە ئېلىپ، قىسمەن قۇربانلارنى بەرگىلى بولىدۇ.

ھەربىي نەزەرىيە ئۇرۇش توغرىسىدىكى ئىدىيىلىرى بىلىشتۇر. ئىلمىي نەزەرىيە ئۇرۇش جەريانىدا ئابستراكت شەكىللەنگەن ھەمدە ئىلمىي ئىسپاتلانغان نەزەرىيە

بولۇپ، ئۇرۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنىڭ تەغرا ئىنكاسىدۇر.
ھەربىي نەزەريىنى ئاساسىي نەزەريە ۋە ئەھمىيەتلىي نەزەريە دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. ئاساسىي ھەربىي نەزەريە ھەربىي ئىشلارغا ئائىت ئاساسىي پرىنسىپلار ھەققىدىكى نەزەريە بولۇپ، ئاساسەن ئۇرۇش قانۇنى كۆز قارىشى، ھەربىي بىلەن سىياسىي، ھەربىي بىلەن ئىقتىسادنىڭ مۇناسىۋىتى، ئارمىيە قۇرۇش مەسىلىسىدىكى بىلىش نەزەريىسى ۋە مېتودولوگىيە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
ئادەتتە ئېيتىلىۋاتقان ئۇرۇش نەزەريىسى ئارمىيە قۇرۇلۇشى نەزەريىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. ئۇ پەقەت ھەربىي ئىشلارغا ئائىت تۈپ نەزەريىنىڭ پۈتۈن مەزمۇنى ۋە ئەھمىيەتلىي نەزەريە ئىچىدىكى ئۇرۇش قانۇنى نەزەريىسى بولۇپ، ئۇرۇش قانۇنى ئۇسۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇڭا، ھەربىي نەزەريە بىلەن ئۇرۇش قانۇنى نەزەريىسىنىڭ ھەم ئوخشاشلىق تەرىپى بار، ھەم مۇئەييەن پەرقىمۇ بار. قوشۇلما ئارمىيىنىڭ ھەمكارلىشىپ ئۇرۇش قانۇنى تەلىم ـ تەربىيىسىنى كۆچەيتىش ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ ئوبيېكتىپ تەلىپى، ئارمىيىمىزنىڭ زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم ھالقىسى. ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ مۇھىم بىر قانۇنىيىتى ـ بىرقانچە ئارمىيە تۈرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلەرنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىلىك قۇرۇۋۇتىنى جارى قىلدۇرۇپ، زىچ ھەمكارلىشىپ، ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلىپ، كەمچىلىكنى تۈگىتىپ، غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت. كىمكى بۇ قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىلىدىكەن، ئۇ ئۇرۇشتا ئەدى بىنى يەيدۇ. لېنىن «ئىلىم ـ پەن بولمىسا زامانىۋىلاشقان ئارمىيە قۇرغىلى بولمايدۇ» دەپ تەلىم بەرگىنىدەك، بىز ئارمىيىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش، مۇنتىزىملاشتۇرۇش، قوشۇلما ئارمىيىنىڭ ھەمكارلىشىپ ئۇرۇش قىلىش ئىدىيىسىنى مۇستەھكەم تۇرغۇزۇش ھېز دەيدىكەنمىز، كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ ئىلىم ـ پەن

مەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشىمىز لازىم.

بىز دەۋاتقان تەلىم ـ تەربىيە ئومۇمەن ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە (جۈملىدىن ئارقا سەپ تەلىم ـ تەربىيىسى)، سىياسىي تەربىيە ۋە مەدەنىيەت تەربىيىسى، شۇنىڭدەك ئىستىل، ئىنتىزام پېتىشتۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردىكى مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قىسىملارنىڭ جەڭگىۋار كۈچى كۆپ خىل ئامىللارنىڭ ئومۇمىي ئىپادىسى. ئېنگېلس: «ھەرقانداق ئارمىيە ھەربىي بىلىمى بولمىسا ئۇرۇش قىلالمايدۇ» دەپ تەلىم بەرگەنىدى. كوماندىر ـ جەڭچىلىرىمىزنى يۈكسەك ھەربىي سۈپەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ھەربىي پەن ـ تېخنىكا تەربىيىسىنى كۈچەپ ئېلىپ بارماي بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يۈكسەك سىياسىي ئاڭغا ئىگە بولغان، بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ لۇشىيەن، فاڭ جېن ۋە سىياسەتلىرىنى ھەر قانداق ۋاقىتتا قەتئىي ھىمايە قىلغان ھەمدە مۇشۇ ئاساستا ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ئىنقىلابىي قەھرىمانلىقنى جارى قىلدۇرغاندىلا، ئەسكەر تەربىيىلەش ۋە ئۇرۇش قىلىشتىن ئىبارەت ئاكتىپچانلىقنى ۋە ئاكتىپلىقنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. يەنە كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ پەن مەدەنىيەت بىلىمى بولۇشى كېرەك. بۇنداق بولمىسا، زامانىۋى قورال ـ جابدۇقلارنى پىششىق ئىگىلىگىلى بولمايدۇ. بىر جەڭچىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۆز قولىدىكى قوراللىرىنى باشقا بىرنەچچە خىل قوراللارنى بۇزۇشى، تۈزىشى، ئۇنىڭ جەڭگىۋارلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى بىلىشى؛ كوماندىرلار ئۆز ئەسكىرىي تۈرىدىن باشقا يەنە بىرنەچچە خىل ئارمىيە تۈرلىرىنىڭ ئاساسلىق جەڭگىۋارلىق خۇسۇسىيەتلىرىدىن خەۋىرى بولۇشى لازىم. ئۇرۇشتا قاتتىق جەڭگىۋار ئىستىل ۋە قاتتىق تەشكىلىي ئىنتىزام بولۇشى كېرەك. قىسىملار چېچىلاڭغۇ بولسا، جەڭگىۋارلىقتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. دېمەك تەربىيە ۋە تەلىمنىڭ ھەرقايسى جەھەتلىرى ئۆزئارا باغلىنىشلىق بولىدۇ.

بىر - بىرىنى تولۇقلايدۇ. قايسى بىر تەرەپكە سەل قارالسا، قىسىملارنىڭ جەڭگىۋار كۈچى ئاجىزلاپ كېتىدۇ.

توغرا ئىدىيۋى لۇشىيەنىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشى — ئارمىيىمىز- نىڭ تەلىم - تەربىيە سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ھەممە ئىشتا ئەملىيەتنى چىقىش قىلىپ، نەزەريىنى ئەملىيەتكە بىرلەشتۈرۈش، ھەقىقەتنى ئەملىيەتتىن ئىزدەش — پارتىيىمىزنىڭ ئىدىيۋى لۇشىيەنىنىڭ تۈپ نۇقتىسى. مۇشۇ ئىدىيۋى لۇشىيەندە چىڭ تۇرغاندىلا، تەربىيە ۋە تەلىمگە يېتەكچىلىك قىلىشتا پىكىر قىلىش ھوقۇقىغا ۋە تەشەببۇسكارلىققا ئىگە بولالايمىز. ھەرقانداق ھەربىي نەزەريە ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىتتىن، شۇنداقلا ئوخشاشمىغان سىنىپلارنىڭ مەنپەئىتىدىن ۋە دۇنيا قارىشىدىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ. قەدىمكى دەۋرلەردە مەملىكىتىمىزدە ئۆتكەن داڭلىق ھەربىي ئەربابلار سانسىزلىغان ئۇرۇش مۇجىز- زىلىرىنى ياراتقان ھەم مەشھۇر ھەربىي ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغانىدى. مەسىلەن: «سۈنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» قاتارلىق ئەسەرلەردە، مۇئەييەن دائىرە ۋە مۇئەييەن دەرىجىدە ئادەتتىكى ئۇرۇشلارنىڭ قانۇنىيىتى ئېچىپ بېرىلگەن، ئاممىباب دىئالېكتىكا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، لېكىن، سىنىپىي چەكلىمە ۋە مەۋجۇت بۇرژۇئا ھەربىي نەزەريىسى گەرچە ئۇرۇشنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئوخشاشمىغان دەرىجىدە توغرا ئەكس ئەتتۈرەلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىجتىمائىي سىياسىي خاھىشتىن ئېيتقاندا، ھەممىسى بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. بۇرژۇئا بىلىش نەزەريىسى بولسا، قويۇق ئىدىئالىزم ۋە مېتافىزىكىلىق تۈس ئالغان بولىدۇ. ناپولېئون، كوتۇزوۋ قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرى بۇرژۇئا ھەربىي نەزەريىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەسەرلەردۇر. بىز بۇرژۇئا ھەربىي نەزەريىسىنىڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمكى ھەربىي

ئەسەرلىرىنىڭ جەۋھىرىنى تەنقىدىي يوسۇندا قوبۇل قىلىپ، قەدىمكىنى ھازىرقى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش مەقسىتىگە يېتىشىمىز كېرەك.

ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىن ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ مەرىپي نەزەرىيىسى پرولېتارىيات ۋە ئىنقىلابىي خەلق ئىلىپ بارغان ئۇرۇشلارنىڭ ئىلمىي يەكۇنى، ئۇنىڭدا، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم ئاساس قىلىنغان. بىز ھەرىپي نەزەرىيىلەرنى نۇقتىلىق ئۆگىنىشىمىز، ماركسىزمنى تەتقىق قىلىپ، ئۇرۇشنىڭ مەيدان، نۇقتىسىنەزەر ۋە ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلىپ، زامانىۋى ئۇرۇشلاردا ئوتتۇرىغا چىققان بىر قاتار يېڭى مەسىلىرگە جاۋاب بېرىپ ۋە ئۇلارنى ھەل قىلىپ، پرولېتارىياتنىڭ ھەرىپي نەزەرىيىسىنى تېخىمۇ شانلىق نۇر چاچقۇزۇپ، ئارمىيىمىزنىڭ تەلىم ـ تەربىيىسىگە كۆكۈل بۆلۈپ، ۋەزىپە تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ، تۆت پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، زامانىۋىلىشىش، مۇنتىزىملىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشىمىز كېرەك.

6 ـ بۆلۈم قوماندانلىنىڭ ئەسكەر ئىشلىتىش سەنئىتى

ئۇستۇن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ دۈشمەننى بىر ـ بىرلەپ يوقىتىش قوماندانلىنىڭ ئۇرۇشتا ئەسكەر ئىشلىتىش سەنئىتىنىڭ دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان بىر تەرەپتۇر. بۇ يەردىكى ماھىيەتلىك مەسىلە ـ يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىش ـ ئېلىپ بارماسلىقتا. ئۇرۇشنىڭ پۈتۈن جەريانى بويىچە ئېتىبارنى قاندا، پەقەت دۈشمەننى ئۈزلۈكسىز يوقاتقاندىلا ئاندىن دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچلىرىنى تەدرىجىي ھالدا يوقاتقىلى،

دۇشمەن بىلەن ئۆزىمىزنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتكىلى، ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە ھۇرۇلۇش ياسىغىلى، ئاخىرىدا ئۇرۇش ئارقىلىق مەسىلىنى ھەل قىلىشنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ. كەلگۈسىدە تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كەلسە، ئېھتىمال بىز ناچار قورال ـ جابدۇقلار ئارقىلىق زامانىۋى قورال ـ جابدۇقلار بىلەن قوراللانغان دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇشىمىز، كۆچلۈك ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدىكى، زەربە بېرىش كۈچى ۋە مۇداپىئەلىنىش كۈچىگە ئىگە دۇشمەنلەرنىڭ تانكا ۋە بىرونۇيىك قىسىملىرىغا تاقابىل تۇرۇشىمىز مۇمكىن. دېمەك، يوقىتىش جېڭىنىڭ كۆلىمى مۇقەررەر يوسۇندا كېچىكلىكتىن چوڭىيىشتەك تەرتىپسىزلىك جەريانىنى بېشىدىن ئۆتكۈزىدۇ. لېكىن، مەيلى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى، ئوتتۇرا مەزگىلى ۋە ئاخىرقى مەزگىلىدە بولسۇن، بىز ھامان ئۇرۇش پەيتىنى پائال يارىتىپ ۋە ئىزدەپ، دۇشمەننى لەرزىگە بوشلۇقىدىن پايدىلىنىپ، بارلىق پايدىلىق يوقىتىش جېڭىنى قولدىن بەرمەسلىكىمىز لازىم. بۇ، ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش ئىدىيىسىدىكى موھىم مەسىلە ھەمدە ئاكتىپ مۇداپىئە ياكى پاسسىپ مۇداپىئەنى پەرق ئېتىشنىڭ ھۇھىم بەلگىسى. يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىلىدىكەن، كۆلىمىنىڭ چوڭ كىچىكلىكىدىن قەتئىينەزەر، ئۆستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ دۇشمەننى بىر ـ بىرلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت بۇ جەڭ پرىنسىپىنى ئىجرا قىلىش لازىم. شۇنىڭ ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ئارمىيىنىڭ قورال ـ جابدۇقلىرى ناچار ھالەتتە تۇرغان شارائىتتا، تانكىنى ئاساس قىلغان دۇشمەن ئارمىيىسىگە نىسبەتەن يوقىتىش ئۇرۇشى قىلغاندا، كۆپ ئەسكىرىي كۈچنى توپلىشىمىز قىيىنغا چۈشىدۇ. ئەگەر ئېھتىياتقا قىلمساق، دۇشمەننى پۈتۈنلەي يوقىتىپ تېز ھەل قىلىش جېڭى ئەمەلگە ئاشۇرۇلمايلا قال

ماستىن، بەلكى ئارمىيىمىزنى زىيانغا ئۇچرىتىپ قويىمىز، پايدا زىيانىنى قاپلىيالماي قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، يېتەكچى ئىدىيىدە يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىشنى نەزەردە تۇتۇپ، ئاز - ئازدىن يوقىتىشقىلا بولىدۇكى، بىر ۋاقىت ئىچىدە، بىر چاغدا ناھايىتى كۆپ ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، كۆپلىگەن دۈشمەننى بىر قېتىمدىلا يوقىتىشنى مەقسەت قىلىشقا بولمايدۇ. دېمەك، ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە دۈشمەننىڭ چوڭ قوشۇنلىرى بىلەن ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلىشتىن ساقلىنىشتىن ئىبارەت بۇ ئالدىنقى شەرتكە خىلاپلىق قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە يوقىتىش جېڭى قىلىشتا، تاللىغان نىشان كىچىكرەك بولۇش كېرەك. ئۇستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ دۈشمەننى بىر - بىرلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت بۇ پرىنسىپنى كونكرېت ئىشلەتكەندە، قىسىم ئاز بولسا، بىر قېتىمدا كىچىك ياكى كىچىكرەك بىر نىشانغا قارىتا ئۇستۈنلۈكنى شەكىللەندۈرۈشكە بولىدۇ. ھۇجۇم قىلىشتا، دۈشمەنگە يوشۇرۇن ھالدا يېقىنلىشىش، شىددەتلىك ئۇرۇش قىلىپ، تېز ھەل قىلىش، تېز چېكىنىپ يىراققا كېتىشتىن ئىبارەت ئۇسۇلنى قوللىنىش لازىم. ھەر قېتىمدىكى ئۇرۇشتا، جەڭ باشلىنىشتىن بۇرۇن بەلگىلەنگەن زەربە بېرىش نىشانىغا ئاساسەن، ئەسكىرىي كۈچ ۋە قورال - جابدۇقلارنى تارقاق ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىرنەچچە يولغا بۆلۈنۈپ، تەڭ ئىلگىرىلەپ، دۈشمەنگە يوشۇرۇن ھالدا يېقىنلىشىش لازىم. جەڭ باشلانغاندىن كېيىن، زەربە بېرىش نىشانى مەركەزلىك بولۇشى، قىسىملار ھەر تەرەپتىن كېلىپ شىددەت بىلەن ئاتاكا قىلىپ بۆسۈپ ئۆتۈشى، دۈشمەننى يېقىن ئارىلىقتا يوقىتىپ تېز ھەل قىلىشنى ئەمەلگە

ئاشۇرۇش كېرەك. جەڭ ئايانغلاشقاندىن كېيىن، دەرھال تار-
قىلىپ يوقىتىلىش، تېز چېكىنىپ يىراقتا كېتىش ھەمدە ما-
كىروپىكا قىلىش ۋە قوغدىنىشتا دىققەت قىلىپ، دۇشمەن-
نىڭ ھاۋادىن ۋە يەردىن ئوت كۈچى ئارقىلىق ئۆچ ئېلىپ
قىرغىنچىلىق قىلىشىدىن ئىمكان قەدەر ساقلىنىش كېرەك. ئەس-
كىرىي كۈچنى توپلاش ــ ئاساسەن دۇشمەننىڭ تانكا ۋە
بىرونىۋىكىلىرىغا قارىتا ئېيتىلغان؛ ئۇستۇنلۇكنى ھاسىل قى-
لىش ئەسكىرىي كۈچنىڭ سېلىشتۇرمىسىنىلا كۆرسىتىپ قالماس-
تىن، بەلكى ئوت كۈچى سېلىشتۇرمىسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
شۇڭا، ئەسكىرىي كۈچ جەھەتتە ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولۇپ،
ئوت كۈچى جەھەتتە ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولالمايدىغان ئاچار ھا-
لەتتە قېلىشتەك ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش كې-
رەك. شۇنىڭ ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، ئارمىيىمىزنىڭ ھا-
زىرقى شتاتلىق قورال ـ جابدۇقلىرى بىلەن دۇشمەننىڭ
تانكا، توپىغا تاقابىل تۇرۇشتا ئەسكىرىي كۈچلەرنى ھەد-
دىدىن زىيادە كۆپ ئورۇنلاشتۇرماي تۇرۇپ، مۇشۇنداق ئوت كۈچى
سېلىشتۇرمىسى ئۇستۇنلۇكنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ناھايىتى
تەس. شۇڭا تانكىغا قارشى قوراللار ۋە
باشقا ئېغىر قوراللارنى تەتتىق قىلىپ ياساش، جەڭ ۋاقى
تىدا، ھەر دەرىجىلىك كوماندىرلاردىن ئوپېراتسىيە ۋە جەڭنى
پىلانلاپ ئۈيۇشتۇرغاندا، قۇدرىتى يەتكەن ئەھۋال ئاستىدا،
جەڭ قىلىدىغان قىسىمغا، بۇلۇپمۇ ئاساسلىق جەڭ قىلىش
ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغان قىسىمغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە
زەمبىرەك ۋە تانكىغا قارشى قورال ـ جابدقلارنى كۆپەيتىپ
بېرىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەلۋەتتە ئوت كۈچىنى ئىشلىتىشتە،
ئوت قوراللىرى تارقاق، ئوت كۈچى مەركەزلىك بولۇشنى
ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك.

ئۇستۇن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، دۇشمەننى بىر ـ

بىرلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت ئۇرۇش پرىنسىپىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، يوقىتىش جەڭىنى ياخشى ئىلىپ بېرىش - بارالماسلىقىنى ئىنتايىن موھىم بىر مەسىلە كوماندىر جەڭچىلەرنىڭ سۈبيېكتىپ ھەرىكەتچانلىق دولقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش - قىلدۇرماسلىقتا، يەنى بۇنى كوماندىرلارنىڭ قوماندانلىق سەنئىتى ۋە قىسمىلارنىڭ جەڭگىۋارلىق روھىغا باغلىق دېيىشكە بولىدۇ. گەرچە قورال ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى ياكى مەغلۇبىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئامىل بولسىمۇ، لېكىن ھەل قىلغۇچ ئامىل ئاخىرقى ھىسابتا يەنىلا ئادەم. بىزنىڭ ئۇستۇن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش دېگىنىمىز — بىرگە ئىككى، بىرگە ئۈچ، بىرگە تۆت، بىرگە بەش، ھەتتا تېخىمۇ كۆپرەك بولغاندا، چوقۇم غەلىبە قىلالايمىز دېگەنلىكىمۇ ئەمەس. ئۇستۇن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاش بىر ئادەتتىكى پرىنسىپ، ھەرگىز مۇتلەقلەشتۇرۇلگەن بىر ھەل قىلغۇچ شەرت ئەمەس. بۇ يەردە ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە كوماندىرلارنىڭ سۈبيېكتىپ ھەرىكەتچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇشقا ماھىر بولۇشقا تايىنىشتىن ئىبارەت، ئەسكىرىي كۈچنى توپلاشتىن ئىبارەت پرىنسىپنى ئۆلۈك نەرسە دەپ قاراپ، ئۇنى مۇتلەقلەشتۇرۇشكە بولمايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ھازىرقى زامان قوراللىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان جەڭلەردە يەنىلا بۇرۇنقىدەك بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت، بەش، ئالتە ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ئۇستۇن ئەسكىرىي كۈچنى بىر يەرگە توپلاشقا بولمايدۇ. بۇنداق چوڭ ئەسكىرىي كۈچنى بىر يەرگە يىغقاندا، نىشان چوڭ بولۇپ قېلىپ قىسىملارنى سەپكە بېيىلدۇرۇش قىيىنغا توختايدۇ. بۇنداق بولغاندا يەنە، قاتناش قولايسىز، قوماندانلىق قىلىش تەس بولۇپ قېلىپ، ئاسانلا دۈشمەننىڭ ھاۋا ھۇجۇمىغا ئۇچراپ چوڭ زىيان تارتىپ قالىسىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنىڭدىن كېيىن زامانىۋى ئۇرۇشلاردا بىر ياكى ئىككى،

ئېشىپ كەتسە ئۇچ ھەسسە ئەسكىرىي كۈچنى يىغىپ دۈشمەنگە زەربە بېرىش ئۈرۈشى ئېلىپ بېرىلسا بولىدۇ. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، بىر ئوپېراتسىيە ياكى بىر جەڭدە ئەگەر بىر ئەسكىرىي كۈچ ۋە ئوت كۈچى جەھەتتە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ، دۈشمەن ناچار ئەھۋالدا تۇرغان بولسا، بىر ھەلىلا يېمىز. ھەرقانداق جەڭ ئېلىپ بارغاندا كوماندىرلارنىڭ سۈبېكتىپ ھەرىكەتچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش كېرەك. كوماندىرلار دۈشمەننىڭ ئەسكىرىي كۈچى، قورال - جابدۇقلىرى، سۇپىتى ۋە ئەسكەرلەرنىڭ روھىي كەيپىياتى، شۇنىڭدەك دۈشمەن تەرەپنىڭ قوماندانلىرىنىڭ قابىلىيىتىنى، ئۇلارنىڭ ئىستىلى ۋە مىجەزىنى تولۇق تەھلىل قىلىش ئارقىلىق توغرا ھۆكۈم چىقىرالايدىغان بولۇشى لازىم. «مىجەز» دېگەنده دۈشمەن قوماندانلىرىنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدا شىددەتلىك ھۈجۈم قىلىپ، قاتتىق ئۇرۇش قىلىشقا جۈرئەت قىلىدىغانلىقى - قىلالمايدىغانلىقى ياكى ماھىرلىق بىلەن پەم ئىشلىتىپ ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرىدىغان يا بولمىسا، قورقۇنچاقلىق قىلىپ بىر قارارغا كېلەلمەيدىغانلىقى قاتارلىقلار كۆزده تۇتۇلىدۇ. بىز دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىكى ئەھۋاللارنى پىششىق بىلىپكلا، پايدىلىق ئۇرۇش پەيتىنى يارىتالايمىز ۋە ئۇرۇش پەيتىنى تۇتالايمىز. ئۇرۇش پەيتىنى يارىتىش دېگىنىمىز - دۈشمەننى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، دۈشمەنده گۇمان ۋە خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىپ، دۈشمەننىڭ خاتالىقىنى، ئاجىزلىقىنى زورايتىپ، ئۇنى خاتالاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. ئەسكىرىي كۈچنى مۇۋاپىق پەيتتە ئىشلەتكەنده، بىز ئۈستۈنلۈكتە تۇرمىغان ياكى دۈشمەن بىلەن بىزنىڭ كۈچىمىز تەڭ بولغان، ھەتتا بىز ناچار شارائىتتا تۇرغان ئەھۋالدىمۇ، ناچار ئەھۋالنى ئۈستۈنلۈككە ئايلاندۇرۇپ، ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

دېمەك، بارلىق كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ سۈبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقى ۋە باتۇر قەيسەر بولۇشتەك جەڭگىۋار روھى جارى قىلدۇرۇلسا، ئاندىن ئۇستۇن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، دۈشمەننى بىر - بىرلەپ يوقىتىش پىرىنسىپىنى توغرا ئىشقا ئاشۇرۇپ، يوقىتىش جېڭىنى غەلىبىلىك قىلغىلى بولىدۇ.

责任编辑：魏力
封面设计：热孜宛

战争与指挥员　（维吾尔文）
艾孜左夫·哈斯木　著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市建中路54号 邮政编码830001）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷二厂印刷
850×1168毫米 32开8印张4插页
1993年12月第1版　1994年4月第1次印刷
印数：1—2050

ISBN 7—228—02708—6/K·283　定价：5.00元